

BIBLIOTECA CENTRALA
A
UNIVERSITAȚII
DIN
BUCUREȘTI

No. Curent..... Format.....

No. Inventar..... Anul

Secția..... Raftul

7h 501

CALEA UNEI VIETI

COPILĂRIA ȘI ADOLESCENȚA — TINEREȚA
VIRILITATEA — MATURETATEA ȘI BĂTRĂNEȚA

MĂRTURISIRI, CONSTATĂRI, INTERPRETĂRI, APRECIERI,
INVĂȚĂTURI, POVEȚE ȘI INDEMNURI PENTRU UN COPIL DE
SUFLET, PRIVIND MULTIPLELE CONTINGENȚE ALE UNEI VIETI

DE

PANAITE ZOSIN

DOCTOR IN MEDICINĂ

Cu o fotografiură și o notiță despre autor

EDITURA AUTORULUI

IAȘI /// TIPOGRAFIA CONCESIONARĂ ALEXANDRU ȚEREK /// 1935

CALEA UNEI VIETI

1956

(fotogravură din Octombrie 1934).

Doctorul PANAITE ZOSIN
cu al său copil de suflet

Inv. A. 59. 039.

CALEA UNEI VIETI

COPILĂRIA ȘI ADOLESCENȚA — TINEREȚA
VIRILITATEA — MATURETATEA ȘI BĂTRĂNEȚA

MĂRTURISIRI, CONSTATĂRI, INTERPRETĂRI, APRECIERI,
INVĂȚĂTURI, POVEȚE ȘI INDEMNURI PENTRU UN COPIL DE
SUFLU, PRIVIND MULTIPLELE CONTINGENȚE ALE UNEI VIETI

DE

PANAITE ZOSIN

DOCTOR ÎN MEDICINĂ

Cu o fotogravură și o notiță despre autor

EDITURA AUTORULUI

IAȘI /// TIPOGRAFIA CONCESIONARĂ ALEXANDRU TEREK /// 1935

14869

234.220

CONTROL 1953

- Cartea vîrului sau
mai clar Constituția
înflutului umau -

Biblioteca Centrală Universitară	
BU	STI
Cota	74501
Inventar	69871

RC 155/01

Această carte s'a scos în 1000 de exemplare pe hârtie semivelină și 50 de exemplare pe hârtie velină. Pentru tipărirea ei au contribuit foasta administrațiune municipală ieșană cu 10.000 de lei și 50 de subscriitori cu 7000 de lei, unii subscriind câte mai multe exemplare ; tuturora li se mulțamește cu toată recunoștința. Restul, până la 40.000 de lei cât a costat în total, s'a acoperit de autor.

B.C.U. Bucuresti

C69871

NOTIȚĂ DESPRE AUTOR

ZOSIN (Panaite) s'a născut în satul Gorbănești, districtul Botoșani, la 27 Iunie (9 Iulie) 1873. Școala primară a început-o la țară și sfârșit-o la Botoșani, unde a urmat liceul, manifestându-se în cursul superior cu încercări literare în proză și versuri. Dar către sfârșitul clasei a 7-a, pentru propagandă și agitațiune socialistă, a fost eliminat de-acolo definitiv și pentru un an din toate liceele țării, în care timp s'a expatriat, continuându-și studiile la Bruxelles.

A trecut examenul final secundar ca particular la liceul Matei Basarab și bacalaureatul (1893) la Universitatea din București, unde a urmat medicina, devenind extern titular al Eforiei spitalelor civile și intern titular al așezămintelor Brâncovenești în serviciile doctorilor Leonte și Buicliu (1898-1900).

În acest timp s'a manifestat și în domeniul cultural fiind prelegeri științifice populare precum și conferințe la congresele și reuniunile studențești, tratând printre altele despre Activitatea studențească (Constanța 1895), Știința socială (Fălticeni 1896), Medicina socială (Tg. Jiu 1897) și Superioritatea minorităților în biologie și sociologie (București 1898); aceasta din urmă publicată abea în 1908 în revista „Indrumarea”. În vara anului 1899 a făcut o călătorie de reculegere la Budapesta, Abazzia, Veneția, München și Viena. Tot pe atunci s'a produs și în publicistica medicală, în revista „Spitalul”, în care a publicat și câteva rezumate de-ale lecțiilor clinice ale profesorului Buicliu, și nu mai puțin s'a manifestat și în publicistica literară și socială, cu poezii, nuvele, recenzii, critici, articole sociale, polemici și traduceri prin diferite reviste și ziare.

Doctor în medicină dela Facultatea din București (1900) cu teza despre Substratul patologic în pesimismul con-

temporan, vădind de-atunci specificul cugetării și individualității sale. Și-a făcut stagiul militar ca medic locotenent la Marină și a publicat la Constanța Răul de mare (1901). S'a specializat în neuropsihiatrie la clinicile din Berlin, Heidelberg și Paris (1901-1902) publicând Expertiza psihiatrică sub raportul medical, juridic și social cu referire la legile române în vigoare, lucrare ce i-a servit la trecerea docenței respective la Universitatea din Iași (1904).

A fost medic primar provizoriu al Ospiciului de alienați dela mănăstirea Neamțului (1903-1904). A fost însărcinat ca docent cu cursul de clinică neuropsihiatrică la Facultatea de Medicină din Iași (1906-1912). A fost medic secundar și primar provizoriu la Ospiciul Socola (1906-1907). Actualmente este medic primar titular al Casei Sft. Spiridon (din 1917) la Azilul Balș și Ospiciul Galata; acesta din urmă trecut (din 1922) la Asistența Socială. Mai este și conducătorul serviciului de hidroterapie și băi medicamentoase dela Băile comunale din Iași (din 1906), precum și medic al serviciului neuropsihiatric dela policlinica C. F. R. din Iași (din 1927).

În publicistica generală a dirijat, împreună cu Sebastian Moruzi, revista „Indrumarea” din Iași (1908-1909). A colaborat la revista „Arhiva” (de relevat Istoricul ospiciului de alienați dela Mănăstirea Neamț, Despre calendare în general cu un proiect de calendar) și la „Revue de Roumanie” (De la confédération balcanique). Iar ca publicațiuni aparte de remarcat: Viitorul României (Iași 1907) și Considerațiuni despre libertatea de cugetare (Iași 1910).

În domeniul științific și medical a mai publicat lucrări în revistele: „Spitalul” (de relevat Nebunia lui Eminescu, Nevropatia în antichitate; Confuziunea mentală și demența precoce), o mică lucrare de laborator în „Neurologisches Central Blatt” din Berlin, în „România Medicală” de sub direcțiunea profesorului Babeș (Progresele psihiatriei și raporturile ei cu celelalte ramuri ale medicinei și ale științei, lecțiunea de deschidere a cursului său la facultate, 1906), în „Revue Neurologique” din Paris (Un cas de syndrome cervico-dorsal), în „Iconographie de la Salpêtrière” (Un cas de syndromé de Weber avec ophtal-

moplégie bilatérale, Un cas d'achondroplasie), în „Archives de Neurologie“ din Paris, (La nocivité comme symptôme dans l'aliénation mentale et comme substratum dans le penchant criminel), în Revista științifică „Adamachi“ (Ce-i real și posibil în terapia sterilisans magna și în general în terapeutică), și în „Archives de Sociologie et Criminologie“ din București (L'origine sociale de la conscience morale).

Iar dintre lucrările medicale publicate aparte sunt de remarcat: Psihoza coreică relevând raportul dintre psihoze și psiho-nevroze (1910), Bătrâneța și senilitatea din punct de vedere clinic și îngrijirea bătrânilor (1913) și un Tratat tehnic și clinic de Hidroterapie (1925) premiat de Academia Română,

Nefiind agreiat titular în învățământul universitar, doctorul P. Zosin, pe lângă îndeletnicirea sa specială medicală, a folosit timpul disponibil în domeniul social și filosofic, aprofundând cu deosebire opera lui Auguste Comte și căutând s'o răspândească printr'un șir de prelegeri ținute în amfiteatrul Liceului Național din Iași (1912-1916). A tradus, comentat și publicat Calendarul pozitivist (1912) și Discursul despre spiritul pozitiv (1913) de Auguste Comte, având încă nepublicată traducerea Discursului despre totalitatea pozitivismului și un studiu despre Viața și opera lui Auguste Comte. Iar ca lucrare proprie mai principală în acest domeniu a publicat Socialism și pozitivism (1921) în care se relevă Decalogul pozitivist întocmit în 1916 și publicat în „Revue positiviste internationale“ din Paris, la care a colaborat și prin importante comunicări în chestiunea orientului european și a războiului mondial.

A participat ca medic la războiul balcanic (1913) și la războiul cel mare (1916); iar actualmente este medic colonel în rezervă.

S'a afirmat și în viața politică oficială candidând, fără succes, la mai multe alegeri pentru parlament și a fost un scurt timp (1920) președintele comisiunii interimare a Iașilor; iar mai târziu (1930—1933) consilier comunal, membru în delegațiunea permanentă.

CALEA UNEI VIEȚI

Conceperea, alcătuirea și menirea acestei cărți.

Cu vre-o două săptămâni înainte de a începe scrisul acestei cărți mă aflam într'o zi la baie cu copilul meu de suflet, Gheorghe Dominic. Privindu-l mă gândeam la situațiunea și soarta lui și mă chibzuiam ce-aș putea face mai bine pentru el. Călcând abea pe al zecelea an și eu urmând să intru într'al șasezecelea, distanța mare de vârstă face îndoielnică asistența din parte-mi pentru cât timp ar mai avea el nevoie ca să-și facă o carieră și s'ajungă a trăi pe propria-i samă. Acelaș raport aproape și de partea soției mele, care nu stă cu mult ca vârstă în urma mea.

Astfel fiind m'am socotit că puținul 'ce i l-aș putea lăsa, ca sprijin material, în cheazășia cuiva sau a vre-unei instituțiuni, până s'ar înfiripa el, nu i-ar fi de îndestulă priință, dacă n'ar fi și cât de puțin inițiat într'ale vieții circumstanțe și fatale greutăți. Și cine ar putea să-l inițieze? Admițând chear că s'ar găsi cineva: îndruma-va-l oare așa cum ar fi mai nimerit? Iar dânsul ar avea oare încrederea indispensabilă spre a se folosi de învățăturile și povețele ce i s'ar da?

Mă gândeam la mine ca copil și adolescent; și cu toate că având părinți buni și mai ales un tată adorabil, cu toate că întâlnind persoane cari, incidental de altfel, s'au crezut în măsură a mă călăuzi, am rămas totuși de capul meu care, dacă printr'o fericită închegare, m'a condus de multe ori bine, m'a condus însă și rău; ceiaș ne-greșit s'ar fi evitat dacă m'aș fi încrezut în cineva și i-aș

fi urmat povețele; bine înțeles că acel cineva fiind în măsură de a mă îndruma.

Și cum am socotit că pentru el ar fi o mare contrarietate de a se vedea cu totul singur și poate și mai primejduit de a se lăsa atras și sfătuit de cine știe ce persoane nepricepute și poate chiar rău voitoare, pe dată mi-a răsărit în minte, ca să-l inițiez eu în scris, pe cât posibil în toate privințele și în toate domeniile, servindu-mă de propria mea viață în epizodele ei adecvate, fie pentru a ilustra calea binelui, ca să fie urmată, fie cea a răului, ca să fie evitată.

Expunerea ce-o fac atingătoare la fapte din viața mea, nu-i atât o autobiografie care n'ar avea ce să intereseze, cât o relevare de anumite circumstanțe, alcătuiind mai mult o autocritică, spre a face mai evidente învățămintele ce trebuiesc trase dintr'însa. Și ca să fiu și mai de folos, m'am gândit să extind și să generalizez oarecum cazul, spre a se putea aplica aproape la orice viață. Privindu-l special pe copilul meu, am socotit pe cât posibil toate eventualitățile ce pot supraveni, aproape în orice domeniu al vieții, așa ca nu numai lui să-i slujească desvăluirile mele, ci și oricărui alt copil, chiar și de celălalt sex, precum și oricărei vârste, cu un efect firește mai scăzut până la maturitate, când personalitatea, cristalizându-se, rămâne definitivă.

Și atunci am găsit cu cale, pentru ca lucrarea mea să nu fie numai o îngrămădire de constatări, interpretări și sfaturi aride, s'o i-au cât mai sistematic, pas cu pas, după aplicațiunile și înclinațiunile vieții însăși, tratând în șir și laolaltă cele referitoare la fiecare vârstă capitală, după prevalarea și căderea anumitelor preocupări și acțiuni ce se impun în chip special.

Și așa s'a făcut că, de unde mă socotisem la început când mi-a răsărit ideea, să fac pentru copilul meu un fel de profesiune de credință și de îndreptar de voință și de acțiune, ceiace n'ar fi putut avea efectul urmărit, să concep o carte pe cât posibil mai documentată și mai demonstrativă, de așa fel ca o minte echilibrată, dispusă a se lumina, cum cred și doresc să fie și aceea a copilului meu, să n'aibă în cotro vâșca; ci să se înduplece la a-

devărurile pe cari ea le relevă, aproape cu docilitatea ce o are fiecare pentru demonstrațiunile matematice.

Fără doar la aceasta s'a gândit Spinoza când a făurit *Morala* demonstrată; dar fiindu-se într'un domeniu prea abstract, eficacitatea ei a fost și este restrânsă. Tot la aceasta s'a gândit Schopenhauer, când după o critică acerbă făcută lui Kant, stabilește, oarecum demonstrativ, *Fundamentul moralei* în milă; ceiace merge la înțelegerea oricui. Iar Auguste Comte aproape că nu face decât matematică socială când întocmește al său *Sistem de politică pozitivă*. Așa că, urmând filiera acestor mari gânditori și călăuzitori, am calculat, după măsura cunoștințelor și puterilor mele, să fac o lucrare de folosință pentru mintea și inima oricui, fără deosebire de vârstă și de sex.

În acest scop am sistematizat lucrarea, alcătuiind-o după vârste, așa că fiecare vârstă să-și găsească, în partea respectivă, învățătura și orientarea necesară. Și pentru că atunci când se vorbește de vârste, ca în toate cele ale vieții, nu-i un hotar anumit, ci-i mai mult o zonă anumită pe care se așează, cam convențional, hotarul, dislocându-l după împrejurări, dar în nici un caz scoțându-l din zonă, mi-am îngăduit să fac, mai convenabil, împărțirea vârstelor decenală decât septenală, cum se obișnuiește și cum a consacrat-o întrucâtva Auguste Comte.

Filosoful francez împarte viața umană în septenate, cuprinzând: întâia copilărie 7 ani; a doua copilărie 7 ani; adolescența 7 ani; tinereța 7 ani; virilitatea 14 ani, adică două septenate; maturitatea 21 de ani, adică trei septenate; și de acolo înainte bătrâneța. Cu alte cuvinte: copilăria și adolescența până la 21 de ani, tinereța până la 28 de ani, virilitatea până la 42 de ani, maturitatea până la 63 de ani, când începe bătrâneța. Pentru lesniciunea calculului însă, pentru că unul, doi sau chiar trei ani, în minus sau în plus, nu se depărtează cu mult de norma arătată, pentru potrivirea cu epizodele pomenite din viața mea, în raport cu vârstele și cu preocupările mele, mi-am îngăduit a fixa decenal etățile; ceiace formează și împărțirea în patru părți a cărții: I. *Copilăria și adolescența* până la 20 de ani; II. *Tinereța* de la 20 la 30 de ani;

III. *Virilitatea* dela 30 la 40 ani și IV. *Maturitatea și bătrânețea*, dela 40 la 60 ani și după.

Incepută la 27 Iunie 1932 această carte a fost terminată la 31 Decembre 1932, scrisă obișnuit zi cu zi, cu întreruperi periodice cauzate de ocupațiuni sau de călătorie, așa cum se vede datarea capitolelor ce în genere se leagă între ele, dar și fiecare având un înțeles de sine; în puține zile am scris câte două, ceia ce se vede repetând data. Iar pentru o înțelegere mai cuprinzătoare am anexat și câte-un titlu rezumativ de conținut la fiecare capitol, aceasta și în scopul de a se nimeri ușor orice subiect căutat.

S'ar putea pune acum firește chestiunea înriuririi la care să mă aștept cu cartea mea. Din însuși conținutul ei poate reieși că această înriurire, cel puțin pentru timpul de față, nu poate să fie mare. Negreșit că satisfacțiunea cea mai potrivită pentru mine ar fi să fie citită, meditată și urmată de copilul meu de suflet, care m'a determinat la aceasta și fără de care, îmi dau bine samă că n'aș fi scris-o sau, în orice caz, dacă m'aș fi văzut cumva îndemnat a așterne pe hârtie măcar parte din multele subiecte ce le înfățișează, scrisul meu ar fi avut desigur o cu totul altă întocmire și cu totul alt titlu.

Dar la vârsta la care se află acum copilul meu, el nu poate avea încă nici o pricepere spre a prinde înțelesul acestei cărți. A bea peste câțiva ani, având și vârsta adecvată și oarecari studii secundare, ar fi în măsură s'o citească, pătrunzându-se de înțelesul și scopul ei. Că o va și urma? Mai presus de orice rămâne la fericita sa natură, ce eventual ar avea-o, să hotărască, și mai rămâne și la încrederea ce voi fi izbutit a i-o sădi; dar mai ales rămâne la înclinațiunea lui de a-și fi apropiat acea încredere.

Cartea este scrisă de așa fel că nu cere cine știe ce studii speciale în vre-un domeniu. E la înțelegerea oricărei minți mijlocii, destul să fie călăuzită de bun simț și în stare a discerne frământările vieții, atât subt raportul material cât și sufletec. Cu toate că sleiește oarecum chestiunile în toate domeniile, dela cele mai concrete până la cele mai abstracte, argumentările nu alunecă niciodată spre

considerațiuni de ordin special, cari ar reclama cine știe ce studii, ci se limitează la elemente și constatări ce-s la îndemâna și priceperea oricui; așa că deși se abordează și domenii foarte abstracte, domenii spirituale, criteriul unei înțelegeri posibile, drepte și adevărate, nu-i niciodată părăsit sau întunecat.

În acest sens cartea poate fi de folos orișicui, dar mai ales tineretului pentru care, prin ființa copilului meu sufletesc, este cu deosebire scrisă. Tineretului îi este cu deosebire îndreptată, fiindcă tinereța este faza instinctivă și imaginativă a vieții; și dacă ar fi să se pună imaginațiunea în serviciul instinctului, care prin natura sa nu iese din limitele bunului simț, încă ar fi bine sau cel puțin n'ar fi nimic rău, dar îndeobște se întâmplă că se pune instinctul în slujba imaginațiunii și deacelea provin toate abaterile, pacatele și chiar primejdiile tinereței.

Cartea mea este făcută să tempereze în general imaginațiunea la toate vârstele, dar mai ales s'o tempereze la tinereță, pentruca tineretul să-și poată da sama de insuficiențele sale și să nu întreprindă decât ceia ce-i poate fi în pricepere și în cădere. Nu trebuie să se scape din vedere niciodată că tinereța este faza de pregătire pentru viață, care abea la virilitate începe să se consolideze, așa că tot ce și-ar aroga tinereța comportând un stadiu de dezvoltare mai coaptă, nu poate fi decât spre răul societății, dar în primordial spre răul său propriu.

De aceia socotind marea stare de confuziune în care se scufundă astăzi omenirea de toate vârstele, mai ales după războiul cel mare, și înclinațiunea tineretului de a o salva, însă până una alta dibuind, am scris această carte pentru copilul meu în intențiunea ca să slujească tuturor copiilor și în specie tineretului, ca să-și înțeleagă mai precis rolul, care e acela în special: nu de a îndruma viața și societatea, ci de a se pregăti pentru viață și societate. Și tot pe atât cartea mea se îndreaptă și către celelalte vârste, ca să fie atente la datoria ce li se incumbă, pentru ca și prin aceasta să mențină tineretul în făgașul său firesc.

Dar chiar neajungând la aceste rezultate, ceia ce-i mai probabil, căci o influență propriu zisă a vre-unei cărți,

afară doar de Biblie și de Coran, și aceasta mai mult cu urmări formale decât de fond, încă nu s'a exercitat, cartea aceasta trebuie să se impună atenției prin cuprinsul ei experimental, personal, social și spiritual, pe un interval de jumătate de veac. Într'insa sunt tribulațiunile unei vieți setoase de adevăr și totdeauna sincer dispusă a ținea calea binelui, chear când de atâtea ori lucrurile i-au ieșit rău.

În orice caz este aicea nu numai o desfășurare de fapte, de întâmplări și de interpretări, ci și de intențiuni, mai ales socotite bune, dar cari în realitate nu cadrau cu interesele și normele sociale necunoscute și nesocotite, așa că înfrângerea, sub presiunea părții celei mai tari, trebuia neapărat să se producă, și dacă înfrângerea constituia o surprindere, aceasta provenea numai de-acolo că închipuirea denatură firea lucrurilor și, în loc să se vadă greșeala în inchipuire, ea se vedea în firea lucrurilor.

De voi fi izbutit să înlătur din calea vieții copilului meu macar acest gen de înșelare prin inchipuire, care trebuia să-mi fie personal spre pagubă, ca și din calea orișicui m'ar citi și mai ales a tineretului, dispus foarte ușor pentru înfăptuirea dreptății inchipuite și nu a celei posibile și reale, dispus pentru trăirea vieții problematice de mâine și nu a celei sigure de astăzi, pentru îndeplinirea «lunii celei gândite» și nesocotirea celei trăite «aevea», cum constată Eminescu, voi fi făcut un bine real și, macar subt acest raport, cartea aceasta nu va fi fost o osteneală zadarnică. Poetul doar precizează în scri-soarea II :

«Atunci lumea cea gândită pentru noi avea ființă
Și, din contra, cea aevea ne părea cu neputință.
Azi abea vedem ce stearpă și ce aspră cale este
Cea ce poate să convie unei inime oneste».

Iași, 31 Ianuarie 1933.

Dr. P. Zosin.

COPILĂRIA ȘI ADOLESCENȚA

PÂNĂ LA 14 ȘI 20 DE ANI

Iași, 27 Iunie 1932.

**Cine n'a întemeiat
o casă și n'a cres-
cut un copil, n'a
trăit.**

Neavând copii, cam pe la eta-
tea de 40 de ani, când se vede că
grijile și zbuciumările traiului se
mai atenuaseră, cel puțin sufletește
dacă nu și materialicește, simțeam
un fel de tânjire pentru faptul de a nu avea măcar un
copil. Prindeam să simt temeinicia acelei vorbe auzită o-
cazional: „cine n'a întemeiat o casă și n'a crescut un
copil, n'a trăit”.

Firește chiar de pe atunci puteam să caut un copil
de crescut. Dar trebuia să mă pun în acord cu soția și cu
cei ai casei, și gândindu-mă că dorința mea n'ar fi ac-
ceptată, întru cât nici ei nu se exprimau în acest sens,
deși s'a putut verifica mai târziu că gândul îl aveau ca și
mine, tăceam consumându-mi în mine această tânjire; și
anii s'au tot scurs până veni împrejurarea cu tine, dragă
copile.

Așa că nici eu, nici soția și nici soacra n'am mani-
festat dorința de un copil la casă; dar când împrejurarea
se ivi, am primit-o cu toții ca și cum am fi deliberat și
hotărît asupra faptului cine știe de când. Incât tu, ivin-
du-te pe lume, ai dat la casa noastră peste sentimente ce
dormitau, sentimente ce ar fi putut sta amorțite și ne-

manifestate toată viața, dar prin înclinațiunea noastră, cel puțin în ce mă privește foarte accentuată, și prin împrejurarea că ne dădeam bine sama că ființa ta ar fi fost expusă unor neînchipuite greutăți și nevoi, poate chiar și morții, fiind luat de mama ta, a rămas hotărâtor să fii crescut de noi.

Unele persoane observând interesul deosebit și vădita simpatie din parte-mi către tine, mi-au pus chestiunea: dacă pot să te consider și să te iubesc ca pe propriul meu copil? Obișnuit mi-a venit această chestiune din partea unor persoane fără copii, cari desigur s'au acomodat cu starea lor de a nu avea și de a nu crește copii, astfel ajungând să nu înțeleagă cum persoane fără copii proprii pot crește un copil strein, exact în aceleași sentimente ca și cum ar fi al lor propriu.

Pentru noi, și mai ales pentru mine, tu ai corespuns unei nevoi care nu are într'însa nimic extraordinar, ci-mi apare cu totul aidoma nevoii păsărilor de-a cloci; și multe din ele nu se contrariază câtuși de puțin de ouăle altor păsări ce le clocesc și pe puii streini de neamul lor îi cresc cu aceiași atențiune de dragoste ca pe ai lor proprii. Dacă este să se atribuie vre-o superioritate acestui instinct ce-mi apare cu totul normal, apoi mărturisesc că l-am avut, și aceia cari socotesc altfel, mirându-se oarecum de-un fapt atât de firesc, sunt lipsiți de acest instinct sau îl au închircit; ceiace înseamnă că sunt în defect, pentrucă orice specie, și deci și cea umană, trăiește în sentimentul continuității și-i mai mulțumită când vede chiar cristalizarea acestui sentiment, indiferent dacă această cristalizare a pornit din organele sale sau dintr'ale altora: primează totdeauna ideia și cine-i lipsit de ea se găsește oarecum în dezacord cu specia însăși.

Tu, dragă copile, urmează exemplul meu și ajungând mare și închegând o familie și întâmplându-se să n'ai copii proprii, primește cu drag împrejurarea care ți-ar oferi spre creștere un copil, oricare i-ar fi sexul; căci noi am fi acceptat cu aceiași simpatie și o fată.

Prejudicata populară face adesea o strictă deosebire între fete și băieți, preferindu-i pe aceștia. Nu-i decât extensiunea fără sens a unui egoism cu totul particular.

Speciei și omenirii li-s de o potrivă necesari băieții ca și fetele. Organicește sexele participă de o potrivă la închegarea ființei umane, ca și a ființei animale sau vegetale în genere. Nu-i decât un calcul particularist când se simpatizează mai mult băieții decât fetele. Așa că tot ce privește normalitatea și desvoltarea speciei, trebuiește socotit dintr'un punct de vedere general, mai presus de calculele și interesele noastre reduse și foarte de multe ori rău sfătuitoare.

2

28 IV 1932.

Curiozitatea și atențiunea la copil.

Una din înclinațiunile primordiale ale spiritului copilăresc este *curiozitatea*; s'ar putea chear spune că această înclinațiune a spiritului omenesc în general este deodată la maximum la copil. Curiozitatea nu se atenuiază decât cu vârsta și în măsura satisfacerii ei.

Copilul descopere lumea; el este foarte curios și interesat de toate. Curiozitatea s'ar putea chear socoti ca o însușire a spiritului normal; ba mai mult decât atât, pronunțata ei accentuare la copil ar denota desvoltarea deosebită și distincțiunea spiritului său.

Fapt este că din momentul ce, dela vârsta de trei sau patru ani, se desemnează oarecum individualitatea copilului, el devine foarte avid de a cunoaște tot ce e împrejurul lui. Li lipsește pentru cele mai multe lucruri înțelegerea; dar aviditatea cunoașterii lor este peste măsură. Lacom de toate, fără înțelegere și fără pătrundere, copilul caută să se intereseze de toate, să socotească și să guste din toate, cât de repede, fără oprire. De aceia copilul pe cât este de curios tot pe atâta este și de instabil. Mulțumit, cum e și firește în neputința lui de a dâncire, cu puținul ce-l prinde, el trece, el sare de la una la alta. De aicea greutatea în fixarea atențiunii sale și de aceia împotrivirea lui la orice trebi cari cer concentrare și încordare de atențiune: gata la joacă variată cât de îndelung; dar împotrivire la tot ce i se impune a-i reține atențiunea.

Aşa că curiozitatea trebuie să fie îmbinată cu atențiunea spre a se ajunge la un rezultat efectiv. Fără atențiune curiozitatea, oricât de avidă, nu-i decât superficial și parțial satisfăcută. Fără atențiune curiozitatea nu poate duce la cunoașterea cât mai reală și mai fundamentală a lucrurilor; și dacă curiozitatea este o înclinațiune instincțivă și ca atare ușoară, atențiunea este o însușire mai mult de proprie silință și care trebuie să cauți s'o devolți. Prin curiozitate spiritul se revarsă, se arată înfometat; dar numai prin atențiune se satisface, se satură.

De aceia, dragă copile, e bine că ești curios, că urmărești să le știi pe toate; dar pătrunde-te de faptul că fără a fi și atent curiozitatea nu se satisface: ea sare numai capricios dela una la alta, având un moment impresiunea că ai aflat ceva, că ai văzut și că știi multe, fără însă a le cunoaște cu adevărat dacă n'ai pus și atențiune. Iar atențiunea cere răbdare, cere să stăruie asupra lucrului la care curiozitatea te-a atras; să-l lași când ești obosit, dar să tot revii asupra lui până îl cunoști deplin. Astfel numai poți ajunge la înțelegerea adevărată și reală a lucrurilor; astfel curiozitatea câștigă în profunzime ceia ce pierde în superficialitate, astfel ajutată totdeauna de atențiune, curiozitatea te introduce înăuntrul lucrurilor ca să le pătrunzi cu adevărat.

Căci numai după ce le ai pătruns cu adevărat lucrurile îți pot folosi, numai după ce le cunoști în ce-ți pot face bine sau în ce-ți pot face rău, și cum să te porți față de ele. Altfel poți trece prin viață cu o curiozitate oarecum satisfăcută; dar fără să fi fost atent, te poți pomeni la tot pasul împiedicat și stânjenit de cele ce ți se păreau cunoscute din curiozitate, însă în realitate necunoscute, prin lipsă de atențiune și aprofundare.

Caută deci de te îndreaptă cu atențiune și mai ales, fiindcă atențiunea comportă osteneală, spre a nu-ți irosi puterile, îndreaptă-ți atențiunea spre lucrurile ce urmează să-ți fie de folos în viață. Ori cât ne-am zbuciuma, înțelegerea a toate noi nu vom putea-o avea, așa că a ne sili să le cuprindem toate, ar fi și zadarnic și fără folos; de aceia concentrează-ți curiozitatea în primul loc spre cele ce trebuie să-ți servească în viață și crește-ți aten-

țiunea pentru ele: învățătura la școală, ajutorul și trebile pe lângă casă pe lângă exercițiile de artă, la cari te-ai putea deda și cari-s menite să-ți înobileze sufletul.

3

30 VI 1932.

Necesitatea unei călăuze în viață.

Pentru a-ți înzestra bine mintea nu-i destul să fii curios și atent la ori-și-ce. Intr'adevăr viața și lumea te îndeamnă și te cheamă spre toate, așa că dacă nu știi să alegi și să deosebești ce face mai mult să-ți atragă interesul, te risipești spre tot ce-ți iese în cale și mai la urmă te pomenești obosit, cu curiozitatea satisfăcută, nu însă totdeauna spre ceia ce face să te preocupe.

De aceia în viață trebuie neaparat o călăuză, adică un conducător. Obișnuit se prezintă în chip firesc mai mulți conducători: mama, tata, rudele, în viața de pe lângă casă și în preumblările cu ei, îți direcționează curiozitatea mai mult sau mai puțin după aplicarea spiritului lor; iar la școală învățătorii și profesorii au cu deosebire acest rol. Fii totdeauna atent la sfaturile și îndemnul lor și caută a le îndeplini: ei contribuiesc în mare măsură la întruchiparea fapturii tale sufletești, după cum au grijă de altfel și pentru trebuințele tale trupești.

Obișnuit se desemnează o singură călăuză, tata sau mama sau o rudă mai apropiată, care prinde să-ți poarte un interes deosebit, urmărind să scoată din tine, cum se zice, un *om*, adică o faptură umană care se înalță mai presus de animalitatea obișnuită a celorlalte făpturi umane, un om care nu se lasă târit de prea multe poftes și chear patimi sau viciuri; ci, stăpânindu-se la tot pasul cât este tânăr, ajunge la virilitate și mai ales la maturitate să-și formeze din aceasta o deprindere, o fire anumită și hotărâtă pe care n'o poate abate din drumul ei nici o ispită și n'o poate doborî nici o contrarietate sau adversitate, fără decât doar nimicind-o.

În acest scop însă, dragă copile, nu sunt de ajuns călăuzele obișnuite, ci ți-i de nevoie un povățuitor de toată clipa, în care cugetul tău ar fi încurcat cum să iasă la un capăt. Acest povățuitor este greu de găsit și câte-

odată chear imposibil. De l-ai găsit, dă-te lui cu toată încrederea ; de nu, silește-te a-ți face din propriul tău cuget un sfătuitor, chear și atunci când ai găsit un bun sfătuitor, pentru a verifica prin propria ta cugetare valoarea îndrumărilor ce ți se dau.

E un mare noroc, adică o fericită întâmplare, să găsești în viață un călăuzitor, după cum și pentru acesta este un noroc a găsi pe copilul sau tânărul, cum ai fi tu, care să-l asculte. Dar când chear această fericită întâlnire n'ar avea loc, pentrucă întâlnirile și imbinările în sentimente cu scopuri mari sunt foarte rare, silește-te cum ți-am spus a-ți fi singur îndrumător. Lucrul este cam greu, cere osteneală ; dar devii cu siguranță pierdut dacă nu s'a realizat un caz sau altul. Cu călăuzitor este negreșit mai bine : călăuzitorul este tutorele copăcelului răsădit, nelăsându-l să se poticnească ; dar și fără asta, dacă copăcelul își cultivă puterea de-a se împlânta larg și adânc în pământ, furtunile nu-l doboară ; se dezvoltă mai cu zăbavă, dar totuși ajunge la țel.

Personal nu cunosc cazuri concrete de o puternică și durabilă acțiune de îndrumare, așa cum aş dori-o pentru tine. Nu cunosc decît cazul închipuit din *Pășaniile lui Telemac*, cu al său Mentor, din opera clasică a lui Fénelon, pe care te îndemn s'o citești și s'o adâncești. Iar în celalt sens, de lipsă de îndrumător sau mai bine zis de lipsă de încredere în vre-un povățuitor, este propriul meu caz, nevoit fiind astfel la tot pasul a pune în lucrare propria-mi chibzuire ; ceia ce m'a expus la mari neajunsuri și greutăți până s'ajung, târziu de tot, la a-mi forma un fel de a cugeta și a lucra satisfăcător.

4

1 Iulie 1932.

Greutatea primei îndrumări în viață.

Plecat dela casa părinților mei, dela țară, la vârsta de 9 ani abea impliniți, pentru a complecta școala primară la târg, la Botoșani, căci pe vremea aceia în satul meu nu se făceau decât trei clase ce le terminasem, am fost așezat la o gazdă foarte aproape de școala „Mar-

chian" în care am intrat. Tata, și după părerea institutorilor cari m'au examinat și m'au găsit poate nedestul de pregătit, a convenit să intru tot în clasa a treia : încă-s mic de vârstă, zicea el, și apoi să-mi întăresc și să-mi completez cunoștințele, ca să-mi fie astfel mai ușor mai departe. Niciodată nu se arăta grăbit bietul tata, ci urmărea totdeauna ca, în primul loc, ceiace era de făcut să se facă solid și cu rezultate bune.

O, dac'aș fi avut norocul să fiu totdeauna sub vegherea lui deaproape, să mă văd des cu el, să-i pătrund mintea lui chibzuită și inima lui bună, de câte necazuri aș fi fost scutit în viață ! Dar așa eu nu mă întâlneam cu el decât când venea cu treabă la târg, la câte două-trei săptămâni sau chear și la o lună, ca să aducă de ale tainului cu care se angajase către gazda mea și să achite ce era învoit bănește: cam 12 până la 15 franci lunar ; ceia ce ar veni, după valuta de astăzi, cam la 350 până la 400 lei lunar. Nici o legătură strânsă sufletească nu s'a putut stabili între mine și tata ; iar când mai târziu i-am prețuit sufletul și am socotit cât mi-ar fi fost de sprijin și ca sfătuitor în viață, era cu adevărat prea târziu : spiritul meu se cristalizase deja în sensul unei mari încrederi de sine și cutezanțe ; iar tata era copleșit de nevoile traiului, trebuind să îngrijească și de ceilalți copii, vre-o zece, băieți și fete, câți i-a mai avut, eu fiind cel mai mare.

Fiindu-mi propriul meu îndrumător în viață, căci pe la gazde pe unde am trecut, până am isprăvit și liceul, nu puteam găsi pe nimeni care să mă simpatizeze cu adevărat și în care să am încredere, mă minunez astăzi c'am ajuns unde-am ajuns, când s'ar fi putut—condițiunile au fost totdeauna cele mai prielnice—ca să mă pierd : adică dacă nu să mă stâng chear de tânăr, dar să nu se fi ales nimic de samă din viața mea, cum nu s'a ales dintr'a atâtor cari și-au făcut învățătura fără călăuză ca și mine.

De aceia, dragă copile, cazul meu să nu te încurajeze cătuși de puțin să faci ca mine ; ci să fii atent la cine te poate simpatiza cu adevărat și-i în măsură să-ți dea sfaturi sănătoase în împrejurările grele sau încurcate în cari te-ai putea găsi. Prin rândurile de față eu încerc

să-ți dau îndemnuri cari ți-ar putea fi de mare folos, dacă și tu te ai găsi ca mine fără cunoscuți cari să-ți arăte drumul, pentruca să fii cruțat de propriile pățanii cari te pot ținea în loc sau te pot abate, fie și numai vremelnic, cum a fost cazul meu.

Căci tare nimerit lucru este să te înțelepțești mai de timpuriu. Pentru mine înțeleptirea a venit târziu, cam pe la 30 de ani : dar mă aflam deja sub imperiul atătora și atătora neajunsuri și întârzieri și sub povara unui trecut privit cu teamă și inspirând neîncredere.

Cutezanța este bună negreșit, dar dacă-i lipsește măsura și controlul ce ți-l dau numai binevoitorii sinceri, atunci poți lesne devia. Nu mă îndoiesc că pentru mine au fost și mulți binevoitori și buni sfătuitoari, dar apucasem a deveni prea încrezut, prea bizuit pe mine cu toată neexperiența și nepricerea reală, spre a-i mai asculta. Și astfel s'a făcut că în loc să mă impun eu mediului prin excesiva tragere de inimă ce-o aveam, a trebuit să mi se impuie mie mediul cu aprecierea sa greșită și nedreaptă asupra-mi, însă copleșitoare. Și astfel să ajung să înțeleg târziu cât m'a deviat închipuirea și subiectivismul meu, lipsindu-mă la vreme de adâncirea mai obiectivă a vieții și a societății.

De aceia, dragă copile, caută a avea un sfătuitor, un Mentor cum aș dori să-ți pot fi. Dar cum nimeni nu-i sigur de sănătatea și viața lui, încerc prin aceste scrise să răspund necesităților vieții tale sufletești și trupești. Dealtfel fără a exagera rezerva ce trebuie s'o ai totdeauna față de oricine, nu-i mai puțin de folos a nu te încrede prea ușor în orșicine ; ci numai în aceia din partea cărora simțești o dragoste reală ; căci numai dela aceștia poți să ai o povață și un îndemn sănătos.

Firea umană este plină de multă fățarnicie, arătându-se bună și binevoitoare când nu este : e și aceasta o cale de extensiune a propriului egoism, încălecând și folosind ființa altuia. Tu nu te lăsa dus niciodată de vorbe, ci numai de fapte : și nu fapta dintr'un moment să-ți fixeze convingerea, ci o serie de fapte cari să prezinte o coordonare în manifestarea lor.

Pătrunde-te cât mai curând de faptul că firea umană

este foarte complexă și foarte variată în manifestările ei; că oamenii, asemanători în aparență trupește și sufletește, sunt foarte deosebiți în realitate; că vorba „om și om” în înțeles de egalitate psihică și socială, nu-i decât o abstracțiune, o formulă la adăpostul căreia cel prost năzuiește să se pună pe aceeași linie cu cel deștept, cel bun cu cel rău, cel crud cu cel blajin, cel netrebnic cu cel vrednic, cel cinstit cu cel necinstit și așa mai departe. Această formulă încântă mai ales copilăria și adolescența, expunându-te la cele mai mari devieri și greșeli. Tu, înainte de-a te lăsa fermecat de vorbe și de idei, fii atent în ce tovarășie intri și vorbele ca și ideile să le privești totdeauna prin oamenii cari le exprimă sau le îmbrățișează.

Mai interesant decât ideile, cari pe mine, greșind, m'au prea fermecat, sunt oamenii din cari prea puțin se și identifică cu ele. De aceia nu aprecia oamenii după idei, ci apreciază ideile după oameni, pentru că ideile emană dela oameni și puritatea ideilor atârnă de puritatea oamenilor. Eu adesea am fost atât de îmbrobodit de idei, că am atribuit și oamenilor din strălucirea lor, cu aceasta înșelându-mă amar asupra oamenilor și dăunându-mi enorm personal. Așa că primește totdeauna a cerceta și a discuta ideile, dar fii permanent în rezervă asupra oamenilor. În nici-un caz nu-i accepta în grămadă, ci triază-i după ceiace personal fiecare aparte înfățișează; ceiace te va conduce la a reduce foarte mult numărul acelorora cu cari să poți conlucra sincer și efectiv.

5

2 VII 1932.

Iluziunea schimbării fundamentale a societății.

Una din înclinațiunile adolescenței, denotând o deosebită bunătate de inimă, este dorința de mai bine, chiar de bine absolut, care se proiectează asupra societății înconjurătoare. Dorești binele și fericirea pentru tine, dar mai ales dorești pentru societate când ți se spune și ajungi să crezi, că societatea are multe meștehne cari ar fi și pricina relelor, pe cari oamenii ce o alcătuiesc le îndură.

În lipsa de experiență în care se găsește forțamente un adolescent, în impresiunea ce o are că el descopere oarecum lumea și iluziunea că, descoperind-o, ar putea s'o și modifice, se înșeală asupra propriilor sale puteri, închipuindu-și-le cu mult mai mari decât sunt, și rămâne oarecum surprins că societatea în care s'a trezit nu-i după placul inimii sale, și atunci năzuiește stăruitor s'o facă după plac. Mai cercetând, adolescentul constată că au fost destui oameni cari, ca și el, cu aceeași curățenie de suflet, s'au zbuțuit să îndrepte relele sociale și n'au izbutit decât doar să se martirizeze. Această constatare, în loc să te facă să te reculegi, dacă a prins să te stăpânească acest demon al îndreptării sociale, cum a fost cazul meu, neputința evidentă a altora încă îți dă vânt și te aruncă orbit în acțiunea aceasta. "Ce n'au putut alții, voi face eu" îți zici și ambițiunea ca și cutezanța îți crește nemăsurat.

Întâmplându-se să te găsești și într'o tovarășie de câțiva stăpâniți și orbiti la fel de credința de a putea îndrepta relele sociale, stăruiești înainte și te iei la încercare cu toți cari, nestăpâniți de acelaș demon al irealizabilelor purificări, văd în tine primejdia și caută s'o dea la o parte, și atunci devii prada tuturor prigonirilor, cari îți stânjenesc ființa și avântul, fără să fi schimbat nimic din alcătuirea socială. Dacă mai ai rezerve de putere, te mai relaci, bineînțeles bine flocăit ca și porumbelul din fabula „*Cei doi porumbei*” a lui La Fontaine, constatând că relativa fericire ce se poate avea tocmai ai părăsit-o când te-ai hotărit să pornești după fericirea iluzorie.

Dragă copile, societatea așa cum se prezintă este o alcătuire cu mult anterioară și superioară, zdrobitor de superioară puterilor noastre; ea a fost înainte de noi și cată să fie după noi: ne-am ivit într'însa cum ne-am ivit în natura însăși, asupra căreia din fericire n'avem pretențiunea, căci ar fi curată nebunie, s'o putem modifica. Și după cum natura prezintă ale ei fenomene ce ne copleșesc și, dacă nu știm să ne păzim, ne nimicesc, tot așa și societatea prezintă a ei alcătuire ce ne poate incomoda sau chiar nimici, dacă nu știm subț ce unghi trebuiește

s'o privim și în ce măsură, fără a înfrânge vrednicia ființei noastre, trebuiește să ne acomodăm,

Asta nu înseamnă că societatea nu se schimbă; ea se schimbă după cum natura însăși se schimbă, dar schimbările acestea se fac în toată lărgimea prin factori în afară de puterea omenească și abea perceptibil prin puterea omenească. Și prin puterea omenească, nu în acel caracter de schimbare radicală ce se închipuie posibilă, nu în acel caracter de încredere oarbă cum că o lume întregă convinsă ar putea să te urmeze, ci prin delimitarea chibzuită a acțiunii fiecăruia la locul unde se găsește și în sfera de influență compatibilă ce poate s'o aibă.

În deobște schimbările sunt mai mult aparente, mai mult formale decât de fond, mai mult un joc de vorbe și de modă decât de prefacere intrinsecă, mai mult o dislocare de raporturi între oameni și categorii sociale decât vre-o modificare a cadrului social însuși, care-i condiționat de natură și fără de care omenirea însăși s'ar prăpădi. De aceea, dragă copile, fără ca prin aceasta să-ți restrângi câtuși de puțin îndemnul spre bine, nu-ți fă iluziunea de care eu am suferit, cum c'ai putea îndrepta societatea, căci ea, crezându-se primejduită, printr'o teamă exagerată a apărătorilor ei, se va precipita asupra-ți cu oarba putere a marei alcătuirii firești ce este și s'ar putea să te doboare. În ce mă privește puțin a lipsit să fiu doborât, dar am asistat cu durere și neputincios la nimicirea multora dintre câți s'au avântat ca și mine în această direcțiune.

Nu-i de atâta interes să știi amănunțit pățaniile mele. Cele mai principale au fost: excluderea mea din liceu la sfârșitul clasei a 7-a cu care se termina pe atunci învățătura secundară, pentru totdeauna din Botoșani și pentru un an din toate liceele țării; mai apoi urmărirea ca student și arestarea în câteva rânduri; și mai apoi, poate prigoana cea mai grea, rezerva tuturorora, dar mai ales a factorilor decizivi, când a trebuit să caut să-mi pun în valoare munca și cunoștințele ca să prind un loc convenabil în societatea cu care dealtfel în conștiință acum mă simțeam împăcat. Nu mi s'a uitat și nici iertat primii mei pași, așa că prin mari greutăți am avut să trec, iluzio-

nându-mă numai în unele momente c'aș putea fi agreat pentruca neisbutirea să-mi fie cu atât mai crudă, până să ajung mai târzie vreme, după vârsta de 40 ani, să prind un loc remunerat definitiv.

Aibi, dragă copile, convingerea care pentru mine a devenit axiomă : dacă societatea în esențialul ei, ceiace tocmai se urmărește a se schimba, ar fi susceptibilă de schimbare, lucrul s'ar fi îndeplinit de mult, nu ne-ar fi așteptat pe noi spre a se schimba. Intrucât lucrul n'a fost realizabil până acum, căci de altfel chestiunea s'a pus mereu, fiindcă jocul iluziunii umane este continuu, nu va putea fi realizabil nici deacuma înainte. Slaba mea încercare în această direcțiune, alături de ale atâtoral-tora, îmi este încă o dovadă.

6

3 VII 1932

Primejdia unei excesive generozități.

Stăruința de-o viață în direcțiunea propovăduirii binelui public subț o formă mai mult sau mai puțin doctrinară, nu m'a dus la nici un rezultat vizibil. Întâlnesc nu-î vorbă adesea cunoscuți și chiar necunoscuți care îmi exprimă gratitudine pentru ceiace au putut învăța dela mine ; dar atât. Ceia ce dâșșii pretind, dacă o fac totdeauna și sincer, c'au învățat dela mine, li-i ca un capital ce nu văd să-l fructifice ; ci își duc tot la fel traiul cași înainte fără nici un chip de manifestare care să denote c'au folosit realmente dela mine. Așa că în definitiv mie-mi apare cu un rezultat negativ tot ce-am activat și chiar înfăptuit dintr'o excesivă generozitate.

Astăzi ajuns la convingerea că ceia ce propovăduiam eu tuturora nu se potrivea decât pentru un număr restrâns de minți, că înaltele învățături și învățăminte nu pot fi acceptate de cât de un număr restrâns de inși, învățături și învățăminte ce și le pot însuși mai lesne singuri pe calea cititului și studiului particular, îmi dau și mai bine sama de zădărnicia opintelilor mele mai cu samă pe calea vorbirii. Rezultatul a fost de nici un folos pentru miile de inși, pot spune, cari în cursul unei vieți

m'au audiat, dar de tot ponosul pentru mine, fiind privit tot mai mult cu ochi răi de cei cari se puteau simți atinși de activitatea mea.

De aceia te povățuiesc, dragă copile, să nu te lași cucerit de demonul unei excesive generozități, al unei prea mari cutezanțe, de o prea mare ambițiune și mai ales de gândul nechibzuit că ai putea îndrepta tu lumea, după ce atâția și atâția, fără doar mai puternici și mai învățați, n'au putut-o face. În cuminte înțelegere, ce-i bine și sănătos s'o ai chear de copil, dar mai ales ca adolescent, să accepți societatea așa cum se prezintă după cum accepți natura însăși; ~~căci societatea este o creațiune a naturii prin oameni și nici cât o creațiune directă a oamenilor, cum s'ar părea prin faptul afirmării atât de puternice a voinții omenești.~~

Voința omenească se manifestă într'adevăr cu eficacitate, dar numai într'un câmp foarte redus: și noi ne iluzionăm socotind că se poate extinde eficacitatea voinții la fenomene cari iesă din cadrul putinții noastre. Într'adevăr ne isbim în viață de atâtea și atâtea neajunsuri sociale, de atâtea rele ce-s de atribuit unele și numai alcătuirii societății, dar aceasta nu înseamnă că noi putem schimba ceva fundamental în această alcătuire, numai prin faptul că am modifica unele raporturi sau am disloca unele categorii sociale. Căci ceva mai mult decât atâta, s'a verificat, a nu se putea face, prin tot decursul istoriei, ~~chear în urma celor mai crâncene și extinse revoluțiuni și războaie.~~

Așa că ar fi momentul unei înțelegeri mai adecvate a vieții și a societății, care înțelegere să tempereze pornirea noastră ce, fiind peste măsură, pe lângă că ne consumă fără rost puterile, apoi ne și expune la atâtea și atâtea greutăți cari pot fi chear nimicitoare.

E drept că avântarea aceasta poate să țină și de felul temperamentului, precum cred eu a-l și fi avut; dar fără doar lipsa unei orientări inițiale, în paralel cu îndemnul la activare în sensul temperamentului, fiind vorba totdeauna de o cauză și de-o acțiune cu rezultate presupuse miraculoase, expune hotărâtor la deviațiuni.

Din capul locului chear să-ți apropii acest fel de a

vedea, pentru că alunecând pe costișa unui entuziasm nestăpânit, de a schimba societatea și de-a fericii oamenii, devii ne-aude, ne-vede pentru orice povață cuminte care ți se dă mai târziu, rămânând ca numai propriile-ți necazuri și greutăți să te întorcă și să te aducă, dacă mai este posibil, pe calea cea chibzuită, cum fu cazul meu.

Am vie înaintea ochilor icoana profesorului meu de matematici, din cursul inferior al liceului, care se afla director tocmai în timpul când se ținea conferința profesorilor spre a decide de situațiunea mea, pus la oaltă cu alți elevi sub acuzarea de agitațiune socialistă, cum o și făcuserăm într'adevăr, nedându-ne samă de incompatibilitatea ei cu calitatea noastră de școlari, fără doar și din îndemnul agitatorilor de meserie cari n'aveau nimic de pierdut și cărora puțin le păsa de primejduirea carierei și a vieții noastre.

Indurerat de situațiunea noastră, dar mai ales de situațiunea mea, căci eram poate cel mai sarac, dar și cel mai bine notat la învățătură din clasa mea, bunul director a socotit să ne povățuiască, să ne arate rătăcierea, să ne întorcă pe calea chibzuinții și a cuviinții, accentuând mai ales asupra mea. Mi-i și astăzi vie starea lui emoțională; dar cuvintele lui înțelepte, nu c'au intrat pe-o ureche și au ieșit pe alta, ci mai bine aș putea spune c'au fost ca un limbaj strein, cu totul neînțeles, care n'a găsit intrare pe nici o ureche a noastră, ci s'a scurs numai pe lângă ele. Trudă zadarnică pe bietul om, iar pentru mine îndeosebi o și mai afirmată îndârjire: vădit lucru că nu mai eram capabil de discernământ, ci numai de devotament, subjugat de patima muceniciei ce târziu de tot abea avea să se potolească, spre a-mi lăsa puțința reculegerii.

7

4 VII 1952.

**Grija de sine și
biruirea apucăturilor
rele.**

Ferindu-te astfel, dragă copile, de a purcede la acțiuni și vane și incompatibile cu vârsta, concentrează-ți atențiunea asupra propriilor tale persoane, silindu-te a te perfecționa în primul

loc pe tine însuși; căci numai din perfecționarea fiecăruia poate rezulta cu adevărat și o perfecționare a societății, adică a tuturor. Numai întrucât omul însuși poate fi susceptibil de perfecțiune, se poate admite și o perfecțiune a societății; altfel înseamnă a pune carul înaintea boilor, a nădăjdi că intruchipând societatea într'un anumit fel, s'ar putea schimba și omul; ceea ce-i o imposibilitate, pentru că societatea n'ar oferi decât închegarea unui moment, pe când omul oferă închegarea lui ancestrală care ar trage după dânsa neapărat și adaptarea societății; ceea ce ar însemna că în fond să se revie mai curând sau mai târziu la ce a fost.

Putând prea puțin îndrepta pe alții, caută de te îndreaptă pe tine. Tie îți ești permanent obiect, așa că silița zădarnică ce ar fi s'o pui ca să perfecționezi pe alții, pune-o spre a te perfecționa pe tine. Societatea, ca să se poată desvolta și să dăinuiască, trebuie să se bizuie pe anumite comportări ale membrilor ei, fără de cari ea nici n'ar fi putut lua ființă, și numai cultivând acele comportări ea își asigură ordinea, progresul și trăinicia. Aibi încredințarea că atunci când societatea este în tulburare, când se ivesc nedreptăți și nemulțumiri de toate părțile, nu în societatea însăși, care în definitiv este un corp inert, se află stricăciunea, ci în fiecare din membrii ce o compun; în orice caz în majoritatea lor.

De aceia opera cea mai bună ce-o poate face cineva este să se gândească totdeauna la sine și să vadă în ce măsură el corespunde înaltelor cerinți sociale. Nu-i oare isbitor contrast, ba chiar cu totul desgustător, să vezi bunăoară cum un agitator critică societatea și relele ei, în vreme ce el personal oferă cea mai abjectă pildă de neîndeplinire a îndatoririlor sociale! Mai ales în lumea politicianilor, a vânturătorilor de vorbe late și goale, vezi contrastul acesta, făgăduind chiar programatic cutari și cutari măsuri de îndreptare, dânsii folosind mereu starea de decădere a societății și oferind, cei mai mulți fără nici o sinchisire, decăderea și decrepitudinea propriei lor persoane.

Țin, dragă copile, ca nu cumva să fii ispășit a-ți apropia o astfel de conduită. Totdeauna purtarea ta să fie în acord cu cugetul tău, care să caute totdeauna a fi

cinstit, sincer și drept. Multe lucruri poți să le ții în taina cugetului tău, pentru că nu tot ce cugetă omul și tot ce știe trebuie să și exprime; dar ceia ce exprimi, ceia ce manifesti, ceia ce întreprinzi, ceia ce lucrezi să fie totdeauna în strânsă legătură cu cugetul tău onest și în primul loc să te mulțamească pe tine. În cuget senin și drept, când vei simți cea mai slabă rezervă pentru un pas gata a-l face, nu te lăsa târit, nu te lăsa la îndemnul unora și altora cari cele de mai multe ori o fac spre folosirea lor și nu a ta și nici a societății; ci trage-te înapoi, reculege-te și nu te manifesta până nu te-ai pus în acord cu cugetu-ți intim.

Dar ca să îndeplinești aceasta cu folos, cugetul tău intim trebuie cultivat mai ales când poate avea unele poticniri și șchiopături, adică spiritul să-ți fie conștient de rostul tău pe lume, îndreptându-l pe el în primul loc când constați sau întrevezi neajunsurile la care te poate expune.

Mai presus de ori-ce să nu-ți apropii niciodată lucrul altuia și să te ferești de minciună. Furtul și minciuna fac o pereche nedespărțită de inclinațiuni rele, de a căror urmare dacă ți-ai da samă, ai putea să apreciezi în câtă măsură ele sunt pricina atâtor și atâtor nedreptăți sociale. Niciodată să nu-ți închipui că purtarea ta ar putea fi izolată și că, beneficiind personal, n'ar avea consecinți. O purtare rea se însumează cu atâtea altele la fel și tot crescând la număr dau răul de pe lume, după cum o purtare bună s'ar putea însuma cu atâtea altele bune, ca să dea binele pe lume.

Surprinzând dar în tine aceste inclinațiuni, fie și oricât de slabe, reprimă-le pe dată: cugetă la urmări și te vei simți întărit întru a birui dela început pornirea rea. Căci omul devine om cu adevărat numai în măsura în care e înfrânat, domolit, stăpânit și condus animalul dintr'insul.

Corect în viața privată și dezinteresat în viața publică.

În corelațiune cu aceste înfrânări fundamentale, de la minciună și de la furt, toate celelalte înfrânări indispensabile se produc în

chip firesc aproape fără nici o greutate.

„Ceiace ție nu-ți place altuia nu face” devine o normă aproape instinctivă, când ai avut tăria să te reții dela cele mai rele înclinațiuni cari, odată ce s'ar manifesta, le atrag implicit pe toate celelalte. Cine minte și fură, cine fură și minte; și ambele betesuguri târăsc după ele o întreagă gamă de alunecări ce nu se mai pot opri și mistui.

De aceia când nu ești omul norocit cu un temperament fericit care prin naștere chear să fie înclinat mai mult spre bine decât spre rău, ceiace în deobște se întâmplă pentru cei mai mulți; dar ai totuși norocul de a nu fi slab la minte, de a fi capabil să judeci, ceiace cred despre tine, gândește-te totdeauna la urmarea oricărei acțiuni și de îndată ce constai că, oricât pentru moment ți-ar fi de folos, însă pe dată sau mai târziu dăunează altuia cu răsrângere implicită asupra ta, oprește-te dela acea acțiune și fă-ți astfel un obicei de a nu cășuna niciodată rău altuia.

Indreaptă-te spre acele acțiuni cari în primul loc să nu strice altuia și în al doilea loc să nu-ți strice nici ție; dar fii atent și la acțiunile cari par că nu te-ar privi decât personal. Așa bunăoară faptul că ai fi lacom, c'ai fi necumpătat, se pare că nu strică nimănui decât ție, și că ar fi o considerațiune numai de pur egoism rațional ca să fii cumpătat. Cugetând însă mai bine vezi că, dacă necumpătarea, dacă lăcomia îți strică ție în primul loc, nu mai puțin, în urmare, strică și altora. Prin necumpătare te ruinezi sau te îmbolnăvești și strici și aceluia pentru cari trebuie să trăiești, ca să-i ajuți sau și numai ca să le fii de exemplu.

Despărțirea ce obișnuit se face între viața publică și viața privată, concedându-se oarecum că viața privată s'ar putea trăi și în discordanță cu viața publică, cum că s'ar putea cineva comporta altfel în viața privată decât în cea publică, nu are nici o îndreptățire. Aceasta se susține mai mult în chip sofistic pentru a se da un temei fățarniciei publice ce caută să treacă drept onestitate. În realitate omul nu-i decât unul și acelaș ca atitudine spirituală, cu aceiași de o potrivă înrîurire în viața privată ca și în viața publică și această atitudine nu se poate schimba de la un domeniu la altul.

Putem fi siguri că un om care se manifestă în chip uricios în viața publică, el este la fel și în viața privată; și invers, manifestându-se uricios în viața privată, el este la fel și în viața publică, cu toate aparențele ce le-ar păstra și cari urmează să fie socotite cu atât mai vătămătoare. De aceia Auguste Comte, filosoful francez care și-a consacrat viața pentru îndrumarea omenirii, preconiza ca linie fundamentală de conduită personală viețuirea la lumină, *vivre au grand jour*, traiul deschis la cunoașterea tuturor; să se poată vedea până în cele mai mici amănunte felul nostru obișnuit de comportare, privat ca și public.

Tocmai faptul unei prea îngăduitoare rezerve asupra vieții private, face că atâtea persoane pot să ajungă în considerațiunea publică în chip nemeritat și să dețină situațiuni la cari într'altfel n'ar fi ajuns: cunoașterea și respingerea vieții lor private ar fi împiedicat accesul către viața publică. Dar așa-i păcătoșenia vieții noastre în general, că rezerva asupra vieții private convine mai tuturor. Viața publică ne cere o anumită conduită și în starea în care ne găsim de a nu o putea realiza întru totul, căutăm o supapă de scăpare în viața privată, ca și cum n'ar fi omul privat care este și omul public.

Tu, dragă copile, să știi că viața privată se îmbină cu cea publică, că viața publică emană dela viața privată și că numai întru cât aceasta-i demnă și cinstită, demnă și cinstită este și viața publică. De aceste necontestate considerațiuni a fost îmboldit acel neprihănit om de stat P. P. Carp, care în vinovata și interesata distincțiune ce se făcea între cele publice și cele private, revărsându-se confuziune și ponos asupra unora ca și asupra altora, a strigat adversarului său politic, ceiace și eu îți cer ție; „să fii corect în viața privată și dezinteresat în viața publică“.

9

6 VII 1932

**Ireductibilitatea
firii sufletești.**

Până acum, dragă copile, firea ta pare să se desfășoare în chip fericit, căci manifesti mai multe inclinațiuni bune decât rele; și urmăresc ca acestea din urmă să se domo-

lească până la totală nimicire, iar cele bune să se afirme tot mai mult. Judecând după unele abateri fără prea mare gravitate socotesc să se poată afirma în ființa ta mai mult binele; de altfel și în măsura în care tu vei arăta pricepere și hotărâre spre îndreptare.

Sunt încredințat că aceasta depinde în mare parte, dacă nu chiar decisiv, de încheierea originală a ființei tale, fără de care încheiere toate silințele de îndreptare rămân zadarnice. Până acum am impresiunea că ai fi o natură fericită în care răul să nu-și poată găsi aciulare statornică; ceia ce m'aș putea măguli, ajuns la vârsta la care mă găsesc, a fi fost și eu. Dar asta nu trebuie să însemne că propriu zis este vre-un merit al meu personal de a fi devenit ce-am devenit, ci a stat mai totul în puterea alcătuirii mele organice și psihice. La această apreciere sunt condus să ajung cu atât mai mult cu cât, cum ți-am mai arătat, n'am avut niciun îndrumător în viață, adică un îndrumător pe care să-l fi ascultat; n'am avut decât propriu-mi cuget, de-o îndârjire adesea nemăsurată, și m'am găsit mai totdeauna în mediuri cari ar fi putut să scoată din mine orice, afară de un om de treabă; ceia ce se datorește numai și numai firii mele fericite ce-ți doresc să fii și tu.

Vezi dar, că nu-mi fac iluziuni despre înriurirea mea asupra ta, fie pe calea sfatului, fie pe calea exemplului, fie pe calea acestor scrise chiar, dacă tu nu ești prin zemie o fire bine alcătuită; și alcătuită așa fel că potențialitatea inclinațiunii spre bine să se reverse asupra întregii tale vieți atât cât se desfășoară până la virilitate, adică până pe la 30 de ani, căci după aceia omul rămâne ceia ce s'a cristalizat până atunci.

Și ca să nu-ți fi prezentat considerațiunile acestea numai așa în chip abstract, voi pomeni, printre atâtea alte cazuri urmărite și bine cunoscute de mine, cazul ce m'a edificat cel mai mult în acest sens. Un coleg al meu de liceu cu care rivalizam la învățătură, disputându-ne întâitatea și uneori isbutind el să-mi treacă înainte, se arăta de-o minune ca dezvoltare sub toate raporturile: sănătos, frumos, inteligent și pe deasupra cu bună stare de la părinți. Toată lumea, cunoscuții, profesorii, rudele

întrevedeau pentru dânsul cel mai frumos și luminos viitor. Și dânsul nu desmințea prin nimic, din ce se putea vedea și cunoaște, această perspectivă până ajunse, strălucit bacalaureat, la universitate, despărțindu-ne: el urmând studiile mai departe; eu, urgisit de soartă, dat afară din liceu, purtându-mi nevoile și grijile pe bulevardele orașului Bruxelles, unde mă relegasem în așteptarea trecerii vijeliei ce mă deslocase.

Nu mai știam nimic despre bunul meu coleg. Incheindu-mi-se anul de osândă, după multe vicisitudini m'am întors la București, unde am trecut clasa 7-a, la liceul Matei Basarab, și bacalaureatul, înscriindu-mă la medicină. Un trai din greu, cu mijloace devenite și mai restrânse prin rezerva de care mă loveam în toate părțile ca cunoscut și bănuț „agitator“, studiile ce mă absorbeau nu-mi îngăduiau răgaz și posibilitate de-a mai ști ceva despre foștii mei colegi de liceu cari mă depășiseră cu un an; când, într'o seară, pe bulevardul Elisabeta, mergând mai întârziat spre casă, mă pomenesc în calea mea cu o siluetă desfiacându-se tot mai distinct din umbra și penumbra felinarelor, îmbrăcat în negru, cu gulerul ridicat acoperind lipsa de guler la cămașă, proptindu-se în fața mea și adresându-mi-se. Era fostul meu bun coleg care-mi ceru să-l împrumut măcar cu 50 de bani până să-i parvină banii de-acasă.

Pe vremea aceia cu 50 de bani, cari ar veni cam la vre-o 18 lei de astăzi, se putea trăi relativ satisfăcător o zi. Nu-mi amintesc dacă am avut ca să-l împrumut, dar am rămas extrem de impresionat de halul lui: el băietul cuminte și harnic, el cu părinți cari dispuneau și cari desigur îi trimeteau bani destui și regulat. Am căutat să mă interesez și am aflat, spre neașteptarea și durerea mea, căci adesea am fost ospătat în casa părinților lui, cum că deșteptul, cultul și cumintele meu coleg liceal deviasse cu totul. Căzut cum se zice la darul beției și cartoforiei, ajungând chear să fure, fapt pentru care a îndurat și rigorile justiției, fostul meu coleg, nu s'a mai îndreptat, până în cele din urmă a ajuns să-și ducă zilele pe lângă casa părintească unde a fost nevoit să-și caute oploșire, prac-

ticând chipurile gazetăria locală ca un fel de meserie, și în cele din urmă s'a stâns prematur.

Ce pot să spun, în fața acestui caz, de care nu se poate zice c'a fost lipsit de vre-un concurs spre a-și desăvârși individualitatea ce se arăta atâta de făgăduitoare, decât că firea omului nu se vedește toată dela început și oricât s'ar arăta de bună, multe laturi favorabile ale dezvoltării ei ulterioare cată să fie ținute sub rezervă până la virilitate și chiar maturitate. Sofocle incheie vestita lui dramă *Oedip Rege* cu preciziunea că nu poți proclama pe nimeni fericit înainte de moarte, pentru că ori cât l-ai socoti pe cineva fericit până într-un moment, cine știe ce poate supraveni până nu moare, ca să-l iacă nefericit. La fel, prin analogie, nu se poate spune despre nici o persoană că este o fire fericită, că este un caracter, înainte să fi ajuns la maturitate, pentru că în evoluțiunea firii umane până la această vârstă pot supraveni abateri de neîndreptat, ca în cazul de care pomenesc.

10

7 VII 1932

Puterea predispoziției și partea educației.

Cu dezvoltarea spiritului este ca și cu cea a trupului; o neclintită urzire inițială după care se desfășoară în linii mari toată ființa noastră de mai târziu. Se poate introduce sau și schimba câte ceva, dar numai în limitele fixate dela origină. Dacă ceia ce introducem se potrivește cu cadrul inițial, lucrul se prinde și se dezvoltă satisfăcător. Dimpotrivă dacă ceia ce introducem sau vrem să schimbăm nu se potrivește cadrului inițial, stăruința noastră devine zadarnică. Dovadă cazul ce l-am pomenit și unde nu se poate spune c'a lipsit pregătirea și stăruirea de a se ajunge la un bun rezultat. În evoluțiunea sa, care părea bună și nu dădea nimic de bănuț, deodată s'arată o deviere de neînfrâns: și din afară, căci negreșit s'a stăruit de părinți, rude, prieteni și cunoscuți să fie tânărul îndreptat spre bine, și din năuntru, adică și din partea lui, căci nu-i de admis că cultura ce o avea și conștiința de sine nu-i arătau

rătăcirea. Dar urzirea deviatoare din germene a fost atât de puternică încât odată ce s'a ivit viciul ce dormita, nimeni și nimic, nici stăruința celor din prejur nici propria reacțiune, nu l-au mai putut stavili.

Așa că s'a înșelat amar filosoful acela care zicea să i se dea pe samă educațiunea unui popor și-l va schimba la față. Se încumeta filosoful din cale afară de mult, căci s'ar fi putut să i se dea pe samă nu educațiunea complexă a unui popor, ci cea mai simplă a unui copilăș oarecare, și dacă și o dispozițiune fericită n'ar fi fost din germene, toată truda lui ar fi fost vană. Educațiunea nu-i decât opera șlefuitorului: acesta nu poate scoate din sticlă decât stras, și-i trebuie neapărat diamant ca să scoată briliant. Necontestat că e ceva și strasul, dar valoare intrinsecă n'are decât briliantul. Și fără doar că cultura și civilizațiunea cu adevărat se produc și se cristalizează prin briliant, iar nu prin stras.

De aceia toate volumele de pedagogie și de educațiune înseamnă ceva, înseamnă atâta și atâta străduință de a îndruma spiritul uman: foarte onorabilă silință, dar cu rezultate destul de mediocre. Se scapă din vedere că educațiunea nu-i decât gimnastica spiritului, după cum gimnastica însăși nu-i decât educațiunea trupului. Și educațiunea și gimnastica, spre a da bune rezultate, trebuiesc să se refere: ce-a dintâi la spiritul însuși și cea dea doua la trupul însuși. Incât să se direcționeze dezvoltarea speciei umane în sensul de a se avea dela origine făpturi normale și distinse, adică înclinate spre bine, când și gimnastica și educațiunea devin de toată eficacitatea.

O mare rătăcire a preocupărilor omenești s'a produs prin faptul considerațiunii a parte a vieții umane față de viața animală în general și chiar vegetală, căci odată ce s'a socotit intangibilă această despărțire, nu s'a mai putut trage nici un învățământ dela ceia ce omul însuși vede, constată și practică cu viața animală și vegetală. Odată pornită mîntea pe panta credinții sprijinită de altfel, în chip rătăcit, dar nu mai puțin stăruitor, de cei mai mulți filosofi, cum că numai omul are suflet, adică cea desfășurare funcțională a creierului, ce l-ar caracteriza în mod cu totul special, pe când animalele, deși de altfel unele

cu creer aproape ca și la om, n'ar avea suflet, despărțirea neavenită s'a produs și nu s'a mai putut trage nici un învățământ dela animal la om.

Și atunci a rămas situațiunea perpetrată de veacuri și încă în curs, că trupul și sufletul să-și urmeze deosebit tăgașurile presupuse ireductibil deosebite. De acoloa în deobște nesocotire pentru trup ce-i concedat animalității mai mult sau mai puțin disprețuite și interes numai pentru suflet, pentru caracteristica nobilă a omului; de atâtea ori nici măcar bănuindu-se că sufletul este cu deosebire emanațiunea creerului, ce nu-i decât o parte a trupului, o parte încă nesocotită ca și trupul însuși.

Astfel că nu mai poate fi mirare de a se constata atâtea neajunsuri și greutăți în desvoltarea organică și spirituală a speciei umane. Auguste Comte a stabilit sentențios că „individul repetă specia în îndoita ei evoluțiune organică și spirituală”; de unde rezultă că specia umană trebuie privită unitar în îndoitul ei aspect: static, mai ales ca organism, și dinamic, mai ales ca spirit. Dela desvoltarea speciei umane în general, subt acest dublu aspect, va rezulta neapărat și desvoltarea individului.

Prin urmare numai stăruința în îndreptarea generală a speciei umane poate duce la fericite rezultate și ca desvoltare individuală. Aceasta atârnă de interesul conștient ce-ar fi să-l poarte omenirii conducătorii pricepuți ai popoarelor. Până atunci rămâne la voia soartei, la voia jocului nestăpânit și nedirecționat al fenomenelor biologice și sociale, relativul bine ce s'ar putea produce. Iar acțiunea noastră, cum este și cea a mea, urmează să cadă la noroc: poate cu rezultat, cum trag nădejde și în cazul tău, poate fără nici un rezultat, cum e fatal să se întâmple când nu s'au urmărit lucrurile mai în realitatea lor și mai dela origină, condițiune fără de care toate silințele individuale în orice direcțiune, cași în educațiune, vor da un rezultat cu totul minim.

loc închipuirii și nu se recurge câtuși de puțin la aspectul însăși al vieții și al lumii în afară de orice cercetare experimentală și migăloasă. Ori câte progrese s'ar face în domeniul științelor cosmologice și biologice, ele nu ajută la nimic dacă vederea de totalitate a lucrurilor este întunecată de închipuire, de concepțiuni parazitare cari i-au fost tot atât de fatale chear și marelui filosof ce fu Descartes. Socotise el să facă *tabula rasa*, cum zicea, de toate concepțiunile greșite; dar când se credea eliberat, acele concepțiuni, dobândite oarecum ereditar, s'au furișat în cugetarea lui și l-au deviat, întorcându-l în esențial să admită că omul este o făptură cu totul deosebită de celelalte făpturi animale, că numai omul are suflet, în timp ce celelalte făpturi sunt fără de suflet. Astfel și Descartes a socotit sufletul nu ca un total funcțional, mai ales cerebral, propriu tuturor ființelor, ci ca o entitate proprie numai omului, deosebindu-l cu chipul acesta pe om de restul copleșitor al viețuitoarelor numai și numai ca să-i dea un loc privilegiat în natură.

Or cea mai simplă privire asupra lumii și a vieții, privire degajată de orice cugetare prevenitoare, poate să ne arăte pe dată unitatea constitutivă a lucrurilor și a ființelor. Să privim omul în alăturare cu orice animal mai ales vertebrat și pe dată, în afară de orice studiu anatomic și fiziologic, constatăm asemănarea generală de alcătuire: cap, trunchi, membre așezate pe o linie mediană în conformațiune simetrică, cu unele și acaleași părți și organe atât pe dinafară cât și pe din năuntru. Morfologia lor totală, variind doar ca volum și pozițiune, este una și aceeași; și toate cercetările de anatomie și fiziologie comparată n'au făcut decât doar să întărească această identificare. Incât alcătuirea unitară a vieții se impune imperios, de unde urmează să deducem și o obârșie comună. Deosebiri de ordin secundar și mai ales inclinațiunea exaltării ființei noastre umane ne-au abătut dela înțelegerea ce, în bună și neînraurită interpretare, ne-ar fi apropiat de realitate.

E momentul de a ne reface total concepțiunea asupra vieții, de a aprecia viața mai presus de exemplarele trecătoare, de a considera viața în specie și din specie în

totalitatea fapturilor; ceiace ne duce la contopirea vieții însăși cu lumea toată, când ne apreciem pe noi înșine ca părți integrante din totalitatea lumii, când ne simțim cu adevărat că suntem laolaltă cu toate câte există, cu natura însăși: noi oamenii, părți trecătoare din specia umană cu o viață mai îndelungă, în care ne confundăm cum se confundă viețuitoarele toate respectiv în speciile de cari țin; iar speciile toate se confundă și fac una cu firea universală ce ne apare nemărginită în spațiu și veșnică în timp.

Și considerând acumă totalul funcțional al naturii universale, prin analogie cu aspectul statico-dinamic al propriei noastre ființi, ce nu mai înțelegem s'o dublicăm, noi nu mai vedem de cât una și aceeași natură în permanentă devenire și nesfârșită funcționare. Astfel conceptul subiectiv, căci ar fi greșit socotit obiectiv, al divinității, al existenței fără început și fără sfârșit, nu-i decât aspectul funcțional al firii universale însăși, din care noi oamenii, ca și toate lucrurile și fapturile, ieșim spre a ne întoarce.

Încât toate atributele legate de conceptul divin trec, pentru înțelegerea noastră astfel clarificată, asupra totalității universale, asupra naturii concepută în infinita ei extensiune, bineînțeles mai puțin acele atribute cari nu-s decât exteriorizarea propriilor noastre însușiri umane, denotând în ce măsură conceptul divin obișnuit este creațiunea propriei exteriorizări și imaginațiuni a omului.

Ajunși la această considerațiune, chestiunea existenței universale se simplifică, iese din multiplicitate cum a fost cu închipuirea zeilor, iese și din dualitate cu arătarea conceptului divin ca aspect general funcțional al naturii însăși, ajungând astfel la unitate. Nu mai poate fi vorba de natură și noi ca totalități despărțite, de sine stătătoare, ci-i vorba de noi în natură, de noi incorporați în universalitate, de noi nelimitați la ceiace ar părea și s'ar răduce numai la intruchiparea noastră trupească, ci legați strânsi de natură, legați de pământ prin aerul ce-l respirăm, prin apa ce o bem, prin hrana cu care ne îndestulăm; și în definitiv legați de soare prin temperatura la care ne menținem și prin soare legați de sistemul planetar și stelar în întregime.

**Vera citatea bunu-
lui simț.**

De altfel omul simplu, omul obișnuit consacrat muncii zilnice pentru trai, s'a manifestat totdeauna în vedere de totalitate. Fără să se căznească zadarnic a descoperi rațiunea în sine a lumii și a vieții, căci cu siguranță o rațiune nu i se poate da universului decât prin prisma umană, și aceasta variind negreșit dela om la om, omul simplu se manifestă în legătură cu totalitatea lucrurilor și ființelor înconjurătoare. Omul simplu, cum ar fi țaranul sau muncitorul obișnuit, rămâne aproape nepăsător la toate fantasmagoriile ce i se pot debita, acordându-le doar o atențiune de cuviință, și-și duce mai departe felul lui de manifestare și de trai într'un cadru ce nu-i prea deosebit de acela în care orice altă viețuitoare se manifestă instinctiv armonic. De aceea, fără doar surprinzându-se pe sine în acest chip firesc de a trăi fără nici un amestec cu jocurile fantastice ale cugetării, Descartes a putut constata și spune cu dreptate că „gândim metafizicește, dar trăim și lucrăm fizicește”.

Neatins de viciul unei cugetări ce s'ar izola de lume și ar năzui să-și atribuie o existență aparte, în special ca suflet ce ar fi propriu numai speciei umane, omul simplu, țaranul ca și muncitorul, se simte instinctiv laolaltă cu animalul de care se slujește, laolaltă cu planta din care se hrănește și de care se folosește, laolaltă cu apa ce o bea, cu aerul ce-l respiră, în definitiv laolaltă cu lumea toată. Sentimentul acestei unificări cu universul îl determină pe omul simplu, iubindu-se pe sine, să-l iubească și mai viu și mai adânc pe acest tot, să-l sanctifice, să-l fetișizeze ca să zicem așa, să-l idolatrizeze. Această inclinațiune este evidentă la popoarele asiatice, la cari lucrurile, dar mai ales ființele se bucură de-un respect deosebit până în gradul că cele mai multe populațiuni de prin acele părți sunt vegetariene și din considerațiunea de a nu consuma ceia ce are simțire și-i prin aceasta ceva sfânt : rezerva aceasta respectuoasă se întinde mai asupra tuturor dobitoacelor și chear și pasărilor domestice. Peste această concretă apreciere a lumii și a vieții,

care legitimează fetișismul, s'a suprapus apoi aprecierea abstractă alimentată mai mult de închipuire decât de cercetare, dând naștere la cele mai variate concepțiuni politeiste, teosofice și filosofice. În măsura extensiunii acestor concepțiuni sensul concret al vieții și al lumii s'a întunecat și s'a căzut în rătăcire de care n'au fost cruțați nici cei mai aleși cugetători. De aceea comportarea omului simplu cată să ne apară ca cea mai judicioasă și mai clară. Scoțând filosofia din ganga atâtor aberațiuni, Auguste Comte a îndreptat-o spre bunul simț popular, arătând veracitatea fetișismului care-i la baza oricărei gândiri serioase despre lume și care condiționează și impune simpatizarea, adică privirea cu drag din capul locului a tot ce există și mai ales a mediului natural și social în care suntem prinși mai deaproape, stăruind spre propriul nostru folos ca acest mediu să fie în ordine corespunzătoare îndestulării noastre și propășirii cerute de o cât mai prielnică desfășurare a ființei noastre. Deaceia intangibilă normă dată de marele filosof: „iubirea ca principiu și ordinea ca bază; progresul ca scop”.

Deaceia, dragă copile, pe lângă orice alte concepțiuni ți-ar ieși în calea cugetului, tu îndreaptă-ți atențiunea spre natura însăși, spre lucrurile, ființele și fenomenele ce te înconjoară, observându-le în ce strânsă solidaritate se găsesc și cât participă ele la propria ta viață. Te vei deprinde astfel a privi lumea sub unghiul cel mai favorabil și mai real, revărsând asupra ei propria-ți considerațiune, ca fiind strâns legat de ea. Iubindu-te pe tine ești ținut a iubi lumea toată, fiindcă fără de dânsa tu n'ai exista: în tine e viață din viața totului, iar iubirea ți-i dictată și impusă de către acest tot în care tu te-ai ivit ca o părticică conștientă de aceasta.

13

10 VII 1932.

Acomodarea prin simpatie.

Condus de aceste considerațiuni impuse de bunul simț, în afară de orice cercetări mai de amănunt cari ar avea pretențiunea vană să desvăluie taina exis-

tentei universului, vei găsi, dragă copile, îndreptățirea simpatiei pentru propria-ți făptură și implicit pentru lumea toată de care atârni. Lucrul acesta de altfel s'a simțit instinctiv totdeauna, drept care sentimentul iubirii universale s'a confundat cu însăși natura până în gradul de a fi identificat chiar cu dânsa, până în gradul de a se socoti iubirea ca rațiunea însăși a naturii, ba chiar ca impulsul naturii însăși, când poetul Vlăhuță zice la începutul vestitului său poem :

„Iubire, sete de viață, tu ești puterea creatoare

Sub care inimile noastre renasc ca florile în soare..“

Intr'adevăr noi suntem mișcați instinctiv de acest sentiment al iubirii, care se evidențiază în toate manifestările firii, privind orice viețuitoare, animale ca și plante ; încât atracțiunea universală stabilită astronomiceste n'ar fi decât extensiunea simpatiei universale constatată biologiceste. Așa că chiar îndreptarea plantelor spre soare n'ar fi numai un fenomen pur fizic, ci și un gest al acelei atracțiuni, al acelei simpatii, al acelei iubiri universale, care leagă chiar, la depărtări incomensurabile, astrele și făpturile.

Fără doar soarele n'ar avea numai decât nevoie de pământ, ca să-l încălzească și să-l lumineze ; dar în ce strânsă atârnare este pământul de soare, încât parcă suntem ținuți a presupune că această strictă condiționare n'ar fi fără ca și pământul să nu corespundă unei necesități de echilibru pentru soare. Așa că, privind astfel lucrurile, simpatia universală ni se impune, ca să treacă dela instinct la conștiință, urmând să fim necurmat iubitori și atenți față de tot ce ne înconjoară, iubitori chiar atunci când lucrurile ne-ar fi potrivnice, pentru că oricum, egoistic judecând, suntem mai în câștig iubind decât urind. Oricare ar fi contrarietățile vieții, iubind putem mai lesne găsi ieșirea convenabilă decât urind.

Indeobște suntem atâta de acomodați cu binele propriu că, de îndată ce ne vedem stânjeniți cât de puțin, inclinăm a ne revolta, fără a socoti că lumea în totalitatea ei n'are de scop a satisface numai infima noastră persoană. Lumea-și are un mers condiționat de factori cu mult mai presus de puterile noastre și noi nu suntem

decât o aparițiune condiționată. Societatea umană este condiționată și individul la rândul său se adaptează condițiilor ei și nu se poate mai bine adapta decât privind-o cu simpatie chiar când are a-i îndura neajunsurile.

Pentru că inconvenientele sociale lovesc direct și mai de aproape ființa noastră și pentru că presupunem, printr'un joc de iluziuni legat de unele succese ale inițiativelor noastre restrânse, că am putea tot atât de ușor să schimbăm și societatea, ne dăm la o acțiune ce ne depășește puterea, ne îndârjim, prindem să urim; și doar cât ne invenim traiul fără niciun rezultat. În acțiunile noastre, spre a nu ne zbate inutil, trebuie să ne dăm samă totdeauna de ce este posibil și de ce-i imposibil; și fiindcă puțini sunt aceia cari să-și aprecieze puterea și cadrul în care poate să dea rezultate, puțini sunt și oamenii mulțumiți și știutori cum ar trebui să fie fericiți.

În bună înțelegere a vieții sociale am putea ușor să constatăm că suferințele provenite din alcătuirea socială propriu zisă, nu-s câtuși de puțin cele mai mari și mai insuportabile. Acestea devin mari și insuportabile dacă ambițiunea noastră este disproporționată și nu știm să fim mulțumiți cu situațiunea în care am putut ajunge sau în care ne vedem nevoiți a sta. Îndurăm ușor sau, în orice caz, fără murmur, suferințele provenite din mersul firii, îndurăm prăpădul focului și al apei, îndurăm boalele: dar nu suntem de loc dispuși a îndura neajunsurile condițiunii noastre sociale cari-s tot atât de fatale ca și cele dintâi și ele nu se ușurează sau nu dispar decât prin acomodare sau adaptare.

S'a zis că trăim, din punct de vedere social mai ales, în cea mai bună din lumile posibile și, față cu greutățile ce se tot desfășoară firește, s'a combătut această formulă. Ori veracitatea ei este dovedită prin însuși faptul existenței noastre. Dacă așa cum este societatea n'ar fi fost totuși cea mai bună posibilă, noi n'am fi ajuns să existăm. Faptul existenței noastre denotă superioritatea societății în care ne-am născut, firește modificată în aspectele ei fenomenale, ca joc de manifestări ale tot altor fapte, dar neschimbată în trăsăturile ei esențiale. Căci

orice încercare s'a făcut, prin diferitele revoluțiuni, de a schimba societatea, fie și numai în unele dintr'ale ei fundamente, n'a dus mai curând sau mai târziu decât la rezultatul întoarcerii la făgașul consacrat prin rațiunea lucrurilor, firește cu urmări dintre cele mai triste.

Așa că e loc, dragă copile, să alegi din toate acestea un învățământ, și personal, fiind totdeauna călăuzit de sentimentul iubirii, să te silești a-ți pune în valoare însușirile, a te acomoda cu greutățile vieții și a te feri s'aluneci pe panta unei acțiuni imposibile de răsturnare a ordinii sociale în liniile ei fundamentale, cum mi s'a întâmplat mie, în lipsă de călăuză în care să mă fi încrezut, să am această vană iluziune o bună bucată de vreme, până prin mine însumi și prin cultura pozitivă, mi-am dat samă de rătăcire.

14

11 VII 1932.

Cunoaște-te pe tine însuți.

Inchipuirea posibilității răsturnării ordinii sociale, în fundamentele ei chiar, provine din exaltarea personalității noastre, atribuindu-i puteri pe cari nu le are, dar în cari noi credem prin iluziunea ce ne facem despre înriurirea ce-am putea-o avea, când constatăm partea noastră de inițiativă în multe circumstanțe ale vieții, fără a ne da samă până unde poate să se întindă asea inițiativă. Aceasta ne conduce să ne apreciem pe noi înșine în spiritul formulei lui Socrate: „Cunoaște-te pe tine însuți”. Se repetă des această formulă, dar rezultatele sunt mediocre fiindcă noi nu isbucim a ne cunoaște cu adevărat; și necunoscându-ne, pășim în bobote în viață și abea târziu, cum fu cazul meu, dacă ne dăm samă de puțința și rostul nostru și poate niciodată pentru cei mai mulți.

Căutând a ne da samă de noi înșine, de ceia ce ne deosebește în mijlocul naturii cu care am arătat îndestul că facem un tot unitar, am vedea în ce măsură ceia ce ne distinge în natură, ceia ce face drept vorbind particularitatea ființei noastre umane, se datorește socie-

tății așa cum se află alcătuită în liniile ei fundamentale și că ne-ar fi spre pagubă dacă cumva ar fi cu puțință de schimbat acele linii. Tocmai deosebirea aceasta a omului de celelalte viețuitoare, tocmai particularitatea aceasta a lui, pe care a văzut-o pe dată prin comparațiune și a simțit-o în sine, l-a dus la rătăcire, atribuind particularitatea aceasta unor cauze supranaturale atârănătoare de o putere mai presus și în afară de natură. Aicea a fost înșelarea generală.

Cauzele distincțiunii spirituale a omului sunt într'adevăr aparte de natura însăși, dar ele nu sunt supranaturale; ci mai curând intra-naturale sau infra-naturale, ca să ne exprimăm oarecum în opoziție cu concepțiunea greșită de până acum. Cauzele distincțiunii spirituale a omului sunt propriu zis sociale și aceste cauze sunt specifice, am putea zice, numai lui. Viețuitoarele toate trăiesc deadreptul în natură fără intermediari; singur omul trăiește în natură cu intermediar, trăiește în natură prin societate; așa că definițiunea cea mai adecvată pentru om ar fi, că nu este „un animal rațional”, ci „un animal social”, căci numai prin societate omul a devenit și un animal rațional.

Incât marea problemă a spiritului, a sufletului omenesc, ce chinuște încă atâtea minți, se apropie de deslegare prin considerarea omului în societate; ceiace în mare măsură a scăpat până astăzi. Filosofii și învățații veacului al XVIII-lea s'au apropiat prin enciclopediști, dar mai ales prin Condorcet, de realitatea aceasta; dar veacul al XIX-lea cu Auguste Comte, în tratatele sale de filozofie pozitivă și de politică pozitivă sau sociologie, a scos în toată evidența obârșia socială a spiritului uman. Și cu asta trebuia să se stingă, ca un miraj verificat, concepțiunea fantastică opusă: ceia-ce nu s'a produs însă în cuvenită măsură, fiindcă veacuri întregi de stăruire în rătăcire au imprimat minților o dungă oarecum indelebilă și nu ușor și nu curând se va putea reduce această dungă.

Nu pot avea deci pretențiunea, dragă copile, de a schimba niște convingeri înrădăcinate la atâta lume și nici de a preconiza vre-o constrângere în acest scop. Numai să nu iasă din limitele îngăduite de libertatea altora, ori

cine poate să creadă cum îi dictează mai intim și mai sincer cugetul său, dar eu mă simțesc dator să atrag atențiunea asupra acestei evidențieri a obârșiei sociale a spiritului uman, spre a lumina însăși cugetarea umană.

Animalele au rămas la scara minții sau sufletului la care se găsesc, pentru că ele n'au încheșat societăți decât în stadiul de turme, roiuri sau moșoroaie cu slabe începuturi de viață familială. Animalele au atâta minte sau atâta suflet cât îl comportă simpla lor organizare socială; cea ce nu mai puțin duce la rezultate de admirat, cum e cu albinele făuritoare de miere, cu furnicile, cu castorii. Omul la începutul speciei lui, n'a putut fi mai mult decât aceste animale superioare pe cât timp s'a limitat numai la viața de turmă sau de trib. Atunci și-a încheșat doar limbajul monosilabic, puțin deosebit de limbajul în sunete variate al animalelor. Și cine știe câte milenii omul a fost atâta și nimic mai mult: dobitoac ca toate dobitoacele, vădind abea imperceptibile progrese în legături sociale tot mai strânse și mai statornice, cari legături îi fasonau gesturile și exprimarea și-i schițau astfel un fel de a fi spiritual deosebit de cel al animalelor, fel de a fi ce trebuia să devină, prin organizarea de familii, de cetăți, de patrii și state, sufletul său de mai târziu, sufletul său de astăzi.

Incât nu-i vorba de vre-o creațiune aparte din senin; ci de ceva ce s'a ivit ca la toate animalele, însă cu sorți de dezvoltare mai mare prin dezvoltarea societății însăși. Iată de ce societatea aceasta trebuie bine cunoscută și dacă ne sesizăm de neajunsurile ei, după cum ne sesizăm de neajunsurile și primejdiile naturii însăși, să privim și spre marile și intangibilele ei însușiri cari ne condiționează viața spirituală și pe cari trebuie să le respectăm și în interesul propriei noastre vieți organice, dar mai ales în interesul vieții noastre spirituale.

Limbajul este un produs social.

După cum albina trăiește și se valorifică prin stup, după cum furnica trăiește și se valorifică prin mușuroi,

după cum castorul trăiește și se valorifică prin colonie, tot așa și omul trăiește și se valorifică prin societate. Naturii îi datorește omul făptura sa, iar societății cugetul sau. În decurgerea vremii omul s-a smuls treptat din animalitate prin societate. Nevoile organice l-au mânat, ca pe toate animalele de altfel, să se unească cu semenii săi în turme, sau ceva mai propriu vorbind, în clanuri sau triburi. Acestea constituiau un fel de alcătuirii multiple, dar unitare în scopul lor, un fel de ființe colective cu funcțiuni proprii, imprimând înșilor alcătuitori anumite tendințe și deci fasonându-le spiritul individual care mai departe, prin scurgerea generațiilor, se tot complică sub înriurirea alcătuirilor sau ființelor colective ce se tot formează mereu.

Astfel familia, cea mai fundamentală și mai veche formațiune colectivă, imprimă spiritului uman atitudini și inclinațiuni cari îl disting. Mai departe cetatea, alcătuire de familii, își desemnează funcțiunile sale proprii și imprimă spiritului individual inclinațiuni corespunzătoare nouălor trebuinți. Nu poate fi îndoială că limbajul monosilabic din stadiul familial, cu exprimările caracteristice, pastrate și mai departe, ca *ma-ma, ta-ta, ba-ba, pa-pa, na-na*, s'a complicat în stadiul social devenind variat polisilabic și articulat cum îl avem noi astăzi, limbajul servind cu deosebire la fixarea ideilor și la înlănțuirea lor pentru un înțeles precis, în definitiv, cu îmbogățirea limbajului se lărgeste și se complică cugetarea și astfel se afirmă spiritul uman, cu mult saltat și deosebit peste spiritul animal rămas la un stadiu de limbaj de sunete, sau cel mult monosilabic, atât cât îl comportă organizațiunea colectivă de turmă.

Am pomenit de limbaj ca aspectul și expresiunea cea mai demonstrativă și mai caracteristică pentru înțelegerea formării spiritului uman în cadrul feluritelor încheșări, cari dau ființă organismului colectiv complex ce este societatea. Dar în paralel cu lărgirea cugetării prin limbaj, cugetare afirmată de altfel în chipul cel mai înalt la popoarele cu vocabularul cel mai bogat, cum sunt vocabularele elen, latin, francez, englez, german, slav, italian, spaniol, român, ș. a., toate celelalte laturi ale spiritului

uman, ca sentiment, voință, imaginațiune, memorie, discernământ, s'au lărgit, făurindu-se spiritul uman actual care, mai ales în câmpul tehnic al activității umane, a dus la descoperiri și născociri prodigioase.

Am putea spune că progresul real la care am ajuns este mai mult de ordine tehnică, căci în orice alte privinți, prin neînțelegerea sensului vieții precum arătarăm, ne găsim într'o vădită discordanță și înapoiere. Controverse peste controverse, doctrine peste doctrine, toate și moșteniri spirituale paterne și ancestrale și rătăcirii ale momentului, fiindcă nu ne îndreptăm spre realitate, desbrăcați de orice spirit prevenitor și fiindcă ambiționăm mereu în chip neavenit a ne impune punctul nostru de vedere ca un ce absolut.

Or tocmai aicea stă încă o mare greșală, fiind neatenți la relativitatea echilibrurilor noastre sufletești. Canțonați într'un câmp de considerațiuni și convingeri care ne satisfac deplin subiectiv, indiferent de temeinicia sau netemeinicia lor obiectivă, inclinăm totdeauna a generaliza cazul, a găsi că împăcarea și liniștea noastră trebuie să fie neapărat și a tuturor; și atunci, bizuiți oarecum pe absolutul pozițiunii noastre, ne simțim determinați a o impune tuturor, fără a ne da samă de relativitatea ei care pe dată ne-ar conduce la înțelegerea pozițiunii opuse a altora. De aceia Auguste Comte a prezentat ca o normă fundamentală, singura ce poate afirma un progres real și în domeniul cugetării abstracte: „Totu-i relativ; iată singurul principiu absolut”.

Odată ajunși la această înaltă înțelegere nu mai avem nimic de răfuit cu semenii noștrii de alte păreri, admițând bine înțeles că-s sinceri și că nu speculează cu ideile după cum din nenorocire nu mai puțin se speculează cu afacerile. Atunci deplângem cu adevărat atitudinile absolute de odinioară și chear de astăzi, cari duc la încăierări sângeroase, fără a nădăjdui prea mult într'o atenuare pe câtă vreme subiectivismul primează. Și subiectivismul primează fiindcă el este afirmarea animalică a vieții, care-i baza la care se întoarce orice om și orice neam când este sau și numai se crede atins și stânjenit în desvoltarea sa. Așa că progresul tehnic, fiindcă răs-

punde nevoilor primordiale și imperioase ale vieții, ce se manifestă la toată omenirea, se va afirma, pe când progresul moral, răspunzând numai unor considerațiuni de prea înaltă ordine sentimentală, compatibilă numai cu un număr foarte restrâns de inși, va fi cât se poate de infim.

Așa că, dragă copile, dacă pot ambiționa și spera pentru tine, presupunând a fi alcătuit și din fire cu pornire spre bine, să te rădici la considerațiuni și să urmezi îndemnuri cari să te facă om în accepțiunea cât mai înaltă a cuvântului, nu pot să mă aștept la acelaș lucru pe o scară mai largă cum aș dori. În acțiunea mea de militant social a primat grava greșeală de psihologie, ce se face în deobște, de a socoti oamenii în grămadă alcătuiți după un calup, reprezentând unul și acelaș exemplar bun, sincer și înțelegător. Or nu-i deloc astfel cazul și te sfătuiesc să citești în privința aceasta operele Doctorului Gustave Le Bon, în special despre psihologia mulțimilor, *la psychologie des foules*, din care te vei încredința că gloatele sunt cu totul altceva decât omul repetat: gloatele reprezintă poate chear mai puțin decât media destoiniciei omenești și nu se referă de cât la trebuinți aproape cu totul organice; și chiar când se referă la aspirațiuni spirituale, nu înțeleg să și le satisfacă decât prin mijloace cu totul animalice: violențe, cruzimi, devastări și chear omoruri.

Gloatele în activitatea lor maximă, în răsboaie dar mai cu deosebire în revoluțiuni, când nu mai sunt conduse, ci conduc ele pe așa zișii conducători, nu-s altceva decât o forță oarbă ca inundațiunile, ca incendiile, ca cutremurele sau erupțiunile vulcanice. Și norocul este că acțiunea lor prăpăditoare e tot atât de scurtă, relativ vorbind, ca și a prăpădurilor naturii; căci altfel gloatele și-ar nimici însuși cadrul vieții lor: societatea. Și se vede astăzi câtu-i de buimăcită încă omenirea toată de pe urma marelui război din urmă și cine știe când urmează să-și regăsească echilibrul, deocamdată prea profund atins.

Deviațiunea mea și un gest neuitat.

In general după cum trupul ni-i format prin imbinarea ocazională

supravenită în familie, sau accidental, tot așa ni-i format sufletul: prin partea precumpănitoare a eredității transmise de la consorți și de la ascendenții lor și prin partea anexată de familie, dacă se preocupă în această sferă, sau de mediul ce-l formează școala, cunoscuții și prietenii sau mai larg zis societatea.

Raportându-mă la mine am siguranța că trupul, mai în toată a lui conformare, îl dătesc tatălui meu: iar sufletul tot lui, dar într'o măsură mai redusă. Ca cel mai mare copil am putut cunoaște bine pe tata, așa că prin comparațiune am putut să-mi dau sama cât de mult i-am sămănat fizicește și destul de mult sufletește. Și dacă am avut un regret, a fost acela că, fiind departe de el, prin faptul că-mi făceam învățătura la oraș, iar el sta la țară, nu convețuim mai îndelung și mai de aproape de cât vara; în vacanța cea mare, când trebăluim împreună pe lângă casă ori ne duceam de lucram împreună la câmp ori la ogor. Partea de timp ce o trăiam laolaltă era prea redusă față cu partea de timp ce o trăiam deosebit în contact cu persoane străine, spre a se putea exercita o iurărire favorabilă din parte-i.

Dealtmintrelea tata, deși foarte comunicativ nu stăruia câtuși de puțin asupra vreunei orientări a vieții mele. În excesiva lui modestie socotea că aș primi la oraș îndrumările cele mai potrivite. El n'a căutat nicio dată să treacă, pentru educațiunea noastră, mai departe de a ne fi învățat «tatăl nostru» și «crezul»: așa că întrucât mă privea sufletul îmi rămânea mai departe ca o țelină în care oricine putea implânta plugul și arunca sămânța. Despre acțiunea mamei nu-i loc să pomenesc, căci ea ambiționa doar să mă vadă «om ajuns» cât mai repede, nesocotind cu totul obstacolele ce pot supraveni; ceia ce m'a și dus la multe și grele neînțelegeri cu ea, mai ales după moartea tatei.

Așa că peste partea de ereditate sufletească mai mult dela tata, bună în felul ei ca fond, s'a suprapus partea imprimată de mediul în care m'am aflat: și s'a întâmplat că chear dela intrarea în liceu, sub raportul culturii generale, să fiu îndopat cu literatură socialistă ce-mi era pusă la îndemână de un licean rudă cu mine, mai mare

cu vre-o patru cinci ani și mult mai înaintat în studii. Și după cum fiindu-ți foame mânânci ceia ce ți-i la îndemână și mânânci tot aceleași alimente dacă altele nu sunt, tot așa în aviditatea de a cunoaște te îndrepti spre ceia ce-ți vine mai ușor sub mână și devorezi cu satisfacțiune.

N'aș putea spune că literatura aceia nu a constituit pentru mine un aliment spiritual bun, asimilându-mi multe cunoștințe și convingeri sănătoase și desbărându-mă de multe fantasmagorii și prejudeții absorbite din mediul în care mă învăTEAM. Să fi rămas numai la atâta, gratitudinea mea pentru cultura ce mi se înlesnise ar fi fost deplină. Dar prin cultura aceia deviniseam cu totul unilateral, susceptibil pentru sugestiuni cari m'au smuls din cadrul potrivit cu situațiunea mea de elev, dator numai a mă cultiva pe mine, iar nu a căuta să cultiv și pe alții și mai ales a mă avânta în vălmășagul luptelor sociale.

Aici a fost marea mea deviațiune de care am avut să sufăr și de care aș vrea să te feresc, dragă copile, pentru a nu-ți primejdui dezvoltarea spirituală. Eu mi-am verificat deplin greșala și prin aceia că, în disgrația în care am căzut din partea celor ce dispun de înlesnirile sociale, n'am găsit mai nici un fel de compensare la categoriile sociale pentru care am militat. Plecat la Bruxelles, curând după ce am fost departat din liceu, cu o foarte modestă sumă ce nu trecea în nici un caz de 500 de franci, ceia ce ar echivala cam cu vre-o 16.000 de lei actuali, n'am primit ca ajutor din țară, dela pretinși prieteni, în toată scurgerea a zece luni cât am sălășluit acolo, de cât 11 franci, adică cam vre-o 350 lei actuali; și a trebuit să-i întind puținii bani aceia în total spre a-mi ajunge. Și aceasta nu-i decât o lature a multelor nesocotiri pentru pațaniile mele: nesocotiri firești când le apreciez astăzi în lumina considerațiunilor ce atunci îmi lipseau.

Gloatele prin ele însele n'au nici un îndemn și nici o capacitate de compensațiune: ele numai primesc binefacerile, dar nu le întorc: ele socotesc ca un ce convenit sacrificiul orișicui. Categoriile sociale pentru cari mă devotasem fără doar mă și uitaseră. Nu-s decât inșii izolați cari pot uneori să ofere un sprijin deosebit, aceasta ca o

trăsătură a nobleței lor, trăsătură ce nu devine niciodată contagioasă mai ales pentru gloate. Și spre exemplificare mă simt ținut să pomenesc gestul frățesc al regretatului doctor Neculai Chinezu, pe atunci student medicinist la Bruxelles, care—în grija ce mă preocupa de a nu mai avea mijloace spre a mă putea întoarce în țară—îmi dădu 100 de franci.

Gestul neuitatului coleg îmi apare într'o lumină cu atât mai ieșită din comun cu cât când—după mulți ani la mijloc; poate chear vre-o zece—îi făcui plocon, ca în chip de procent, *poeziile populare* ale lui Alexandri frumos legate și-i înmânai și suta de franci împrumutată, dânsul își manifestă în toată sinceritatea surpriza: uitase; dar gestul meu, neînsemnat în proporție cu al lui, îl asigurase că faptul avusese loc într'advăr.

Iată pilde cari să le imitezi. Să dai, dragă copile, până la uitare. Dar nu uita niciodată împrumutul și binefacerea: oricât de târziu întoarce-le cu grațitudine.

17

14 VII 1932.

**Evitarea oricărui
militantism până
la virilitate.**

Rezerva ce avui s'o fac ulterior asupra socialismului și mai ales neagrearea militantizmului meu social, nu pornesc din vre-o averșiune ce aș fi nutrit-o oare cum din necaz pentru neajunsurile îndurate; ci pătruns adânc de constatarea unor reale lacune în socialism mai ales sub raportul psihologic, precum arăt în lucrarea mea «Socialism și Pozitivism», și de convingerea că omul, ce ar vrea să se cultive și să folosească societății prin cultura lui, trebuie să se ferească, înainte de vârsta de 30 de ani, a milita pentru vre-o doctrină: fie socialism sau fascism în domeniul public, fie materialism sau spiritualism în domeniul filozofic, fie ortodoxism, catolicism, protestantism sau și pozitivism în domeniul religios. Și aceasta ca o normă neclintită, spre a se lăsa cugetului putința deplinei sale desvoltări și asimilări cât mai largi a cunoștințelor și a învățămintelor experienței,

Toate curentele intelectuale și sociale își au rostul lor, răspunzând echilibrului spiritual și implicit și organic al celor ce le manifestă. Privind lumea numai sub un unghi redus ce-l comportă în general orizontul forțamente restrâns al fiecărei categorii sociale, se poate deduce că un anumit sistem convenabil uneia ar fi să se aplice la toate. Când te ridici însă mai deasupra, degajându-te de interesul personal precum și de interesul categoriei și deci și de doctrina de cari ții sau pe cari ai vrea să le extinzi, atunci întrevezi valoare relativă a feluritelor idei și doctrine fie succesiv fie simultan. Atunci, deși fiind mai cu hotărâre la un sistem, înțelegi ținuta celor ce-s partizanii altor sisteme și, în măsura în care ceri respectul propriilor tale păreri, urmează să fii dispus a respecta și părerile altora.

Dar aceasta nu-i cu puțință înainte de virilitate chear pentru spiritele alese, mai cu samă când n'au o indrumare din afară. Căzând în păcatul exprimat atât de plastic de vorba populară: „câte cioare sboară, toate se mănâncă”, adolescentul studios, bizuit neavenit pe bagajul său cultural ce i se pare extraordinar, pentru că-i lipsește orice termen de comparațiune încă în afară de câmpul vederii sale, se avântă orbit în viața publică, și dacă se întâmplă să fie și flatat de un mediu ignorant și nepăsător, el se primejduiește vătămând într-o măsură oarecare societății, dar mai ales vătămându-și lui: ajunge bătut de nevoi ca mlada bătută de furtuni, se poticnește, se înconvoaie și e un noroc rar dacă se mai îndreaptă și cum se îndreaptă.

Trebuie, dragă copile, să eviți această alternativă cu atât mai mult cu cât, pornit pe alunecuşul acesta; chear când îți dai samă din timp de rătăcire și de primejdie, greu te mai poți întoarce la făgașul cel sănătos, și chear întors societatea încă te suspectează. Se întâmplă, odată pornit pe calea aceasta, că te ia curentul militant cum te-ar lua șuvoiul apelor: ai vrea să te oprești, să te proptești și să te dai la o parte, dar curentul te copleșește. Mai mult decât atât, ajungi să militezi înainte, deși cu rezervă în cuget, dintr'un sentiment de ambițiune, de sfială chear că ce-ar putea zice cei cu cari te afli laolaltă.

E ca și cum ți-ai lua vânt într'o alergare și te pomești fără voie depășind ținta la care ar fi trebuit să te oprești.

Așa că apar cam trei stadii în pornirea aceasta : întâiul, cel în care te simți prins cu toată convingerea, indiferent de primejdia ce-ar putea supraveni ; al doilea, acela în care convingerea ți-i atenuată, dar mergi în virtutea inerției, cu toate că apreciezi neajunsurile și vanitatea ; și al treilea, acela în care ai izbutit. dacă ai izbutit, să te întorci, însă cu urmările legate de spiritul prevenitor cu care te privește totuși societatea, fiindcă ea nu-i în stare să răsbească în cugetul tău, spre a-i aprecia schimbarea și sinceritatea.

18

15 VII 1932.

**Cultivarea artistică
și mai ales muzicală**

Energia ce ar fi s'o risipești zadarnic și inutil pentru activitatea publică, urmează s'o folosești pentru propria-ți cultivare. nu numai literară și științifică, ceiace se impune în primul loc, ci și artistică. Laturea aceasta cu deosebire este de recomandat pentru firile exuberante, întru folosirea prisosului de energie peste cât necesită cultivarea intelectuală propriu zis. Personal am regretat faptul că n'am avut posibilitatea de a cultiva arta mai mult decât poate să ofere școala. Lipsit de mijloace, lipsit de mediul potrivit, ca copil școlar și adolescent licean, am practicat doar puțin și cu totul necomplect arta plastică : desemnul și intrucâtva pictura ; cât pentru arta muzicală doar tot atât de puțin vocea și nici un fel de instrument.

Mă gândesc astăzi că poate, dacă aș fi avut prilej să fac mai ales muzică instrumentală : pianul, vioară, flaut, sau orice alt instrument, energia debordantă, peste cât o cerea învățătura propriu zisă la care mă distingeam, ar fi fost mai bine folosită și poate nu m'aș fi aventurat cu precocitate în viața publică ce m'a stânjenit și rătăcit atât de mult.

Tu ai prilej, dragă copile, inițiat de soacră-mea, de nana-mama cum îi zici tu, să stăruiești mai departe în practica pianului. Ajungând să-ți completezi studiile și să te îndrepti spre o carieră, te-ai vedea cu bucurie atunci, cu toată contrarietatea ce-ți poate pricinui până atunci învățarea pianului, că ești și un practicant și slujitor al muzicii menite să atenueze inconvenientele traiului, de nu chear să-l îndulcească și să-l umple de farmec totdeauna. Ori de câte ori am văzut, mai ales în streinătate, câte un profesionist intelectual abordând în ceasurile libere un instrument muzical, și mai adesea și mai convenabil pianul, această mobilă însuflețitoare a casei, și făcându-l să-i „sboare clapele nebune închegând la melodii și legând într'o minune armonii de armonii”. cum zice B. P. Hajdeu într'o fabulă, am regretat că nu mi-a fost dat și mie, adică mi-a lipsit concursul împrejurărilor, de a mă putea produce din vre-un instrument.

Ție nu-ți lipsește acest prilej. Folosește-l fără a te gândi numai decât să-ți faci carieră dintr'asta; ceiace încă nu-i numai de cât de exclus pentru cazul unei excepționale vocațiuni. Dar în ceasurile libere, pentru propria-ți plăcere, în întâlnirile ocazionale, și pentru cunoscuți și prieteni, ai smulge pe calea notelor muzicale ceva din farmecul vieții tănuit în deobște, ai lărgi oarecum viața în ceiace are fermecător și compensator pentru necazurile și greutățile ei zilnice. O, dacă oamenii și-ar da îndestul sâma de ce domenii pot să le cultive fără nici un risc, ba din potrivă tot cu mai mare satisfacțiune, ei s'ar deda mai puțin la inclinațiuni urâte, la vicii cari li distrug sănătatea, la acțiuni ispititoare de reformă publică cari până în cele din urmă duc mai mult la dezordine publică și la grele neajunsuri personale.

Cultivându-se artele și cu deosebire muzica, și ca executare, dar mai ales pentru oricine ca ascultare, cum se practică lucrul de altfel în mediile civilizate cu ade-vărat, gloatele ar fi sustrate dela preocupări și porniri vătămătoare, cum se întâmplă peste tot locul la noi, cu abuzul de spirtoase însoțit în chip fatal de ruina privată și publică prin degenerare și criminalitate.

Studiile asupra căroră trebuiește stăruit.

Cât privește învățatura propriu zisă, dragă copile, trebuie să știi către ce obiecte mai cu deosebire să-ți îndrepti atențiunea și să stăruiești. Orice cunoștinți nu strică omului, dar sunt cunoștinți pe cari dacă nu le-ai poseda îndeștul, nu ți-ai putea forma spiritul și înzestra mințea, n'ai avea acea învățatură fundamentală care trebuie să fie la temelie oricărei cariere. Vezi că nu-ți vorbesc încă de învățatura pentru specializare în vederea unei cariere, ci de învățatura care se dă mai ales în gimnazii și licee și care-i merită să fie ca trunchiul cu rădăcini și ramuri puternice pe cari apoi se dezvoltă frunzișul și înflorința proprie. Asupra anumite părți sau obiecte trebuiește să stăruiești, pentru ca energia să-ți fie bine îndreptată și să nu lipsească mai ales acolo unde trebuiește stăruit.

Astfel în domeniul activității abstracte a minții, pentru întărirea și elasticitatea ei, să-ți îndrepti în primul loc atențiunea și să stăruiești asupra științelor matematice: *aritmetica* drept bază și în prelungirea ei *algebra*, cu calculul diferențial și infinitesimal numai când ar fi vorba de specializare, având o înclinațiune deosebită. Tot știind de matematici, într'un câmp ceva mai concret sau semi-abstract, vei stăruiești cu învățatura la *geometrie*, *trigonometrie* și *cosmografie*; geodezia ca și astronomia ar rămânea să te preocupe în caz de specializare.

Cât pentru activitatea concretă a minții, se prezintă două câmpuri pe cari trebuie să le cultivi deopotrivă pentru o serioasă cultură generală: câmpul literar și câmpul științific.

În câmpul literar ești ținut în primul loc să cunoști fundamental și cât mai deplin *limba românească*, vorbind-o clar și corect scriind-o ortografic fără nicio greșală și folosind-o în compozițiuni cu cele mai frumoase ale sale modulațiuni, spre care scop să citești poezia și proza celor mai remarcabili scriitori naționali deveniți clasici ca Alexandri, Eminescu, Eliade Rădulescu, Grigore Alexan-

drescu, Creangă, Ispirescu, Odobescu, Ion Ghica, Bălcescu, Caragiale, Vlăhuță, Speranță, Delavrancea, Duiliu Zamfirescu... In al doilea rând să înveți stăruitor *limba franceză*, care îți vine și mai ușor prin înrudirea cu limba românească și ți-i mai de folos ca orice altă limbă romanică sau anglo-saxonă prin bogăția ei și prin tezaurul de literatură, de știință și de cultură generală ce-l cuprinde.

Asta nu înseamnă că, fiind poate și dăruit cu aplicațiune deosebită, să nu înveți și alte limbi streine: cu deosebire *engleza* și *germana*, după cum să nu lipsești a avea noțiuni cât de largi de cele două limbi străbune, astăzi neintrebuințate în vorbire și scriere, *elena* și *latina* fără de cari n'ai înțelege nici măcar terminologia științifică și chiar tehnică de care te folosești și te lovești la tot pasul. Inșă să stăruiești mai mult și mai hotărâtor asupra unei singure limbi streine, cred eu cea franceză, spre a o vorbi bine și a o cunoaște fundamental ca pe propria-ți limbă națională. Aș dori să fiu ajutat de sănătate și de mijloace ca să te pot trimite chiar într'un mediu străin, de preferință francez, spre a te complecta în privința aceasta și a-ți fasona și afina spiritul, dacă te-ai arăta capabil. Nu știi inșă cum se vor putea desfășura lucrurile; chiar lipsit de inlesnirea aceasta, tu vei putea și pe loc să-ți desăvârșești cultura literară și științifică prin stăruință și studiu serios.

In câmpul științific vei urmări științele naturale: *zoologia*, *botanica* și *mineralogia* în caracter descriptiv așa cum se prezintă ele la prima vedere, bizuit pe observa-re; iar ajutat de experiență vei învăța *fizica* și *chimia*, trecând mai departe, într'o privire sintetică, la *geologie* și mai apoi la paleontologie când ar fi vorba de specializare numai, fiind inclinat spre asta. Urmărind aceste studii te vei feri să te slujești prea mult de cărți. Cărțile să nu-ți fie decât indicatoare, iar tu să cauți să vezi chiar făpturile și corpurile precum și experiențele, încercând a le face și singur cu conducerea profesorului perspicace și înțelegător.

Să nu recurgi la memorizarea textului mulțămindu-te cu întipărirea figurilor și formulelor, căci uitarea stă de pândă să absoarbă acele cunoștinți superficiale, nelegate

și neraportate la natură; ci să cauți să vezi și să revezi ființele și corpurile, să refaci experiențele, să privești și să pipăi chiar la fața locului straturile pământului, și atunci aceste înregistrări îți vor rămâne în minte pe toată viața. Astfel numai edificat fiind vei trece mai departe să studiezi, în natură și pe viu cum se zice, *biologia*, adică știința vieții; *antropologia*, adică știință despre om sub raportul fizic cuprinzând și *geografia*; *sociologia*, adică știința despre societate sau om sub raportul social cuprinzând *istoria* națională și universală; *psihologia*, adică știința despre om sub raportul psihic, și în cele din urmă, ca o incununare a eforturilor culturale, *morală*, adică știința directivelor traiului omenesc; toate aceste aprofundate în amănunt numai în caz de specializare.

Asupra acestor din urmă studii, n'ai putea avea din școală sau prin studiul personal decât directive cu totul generale și chiar de multe ori vagi ce te-ar putea adesea rătăci. Așa că va fi nevoie, simțind bine înțeles imbold în direcțiunea aceasta, să călătorești: să vezi neapărat și alte instituțiuni și alți oameni și alte meleaguri decât acele în cari te-ai aflat până la isprăvitul studiilor oficiale. Dacă nu mă voi fi învrednicit a te ajuta eu mai din timp la aceasta, să te învrednicești tu singur, fie și mai târziu, a călători, a face chiar câte-un popas mai de lungă sau mai de scurtă durată, după cazuri, în unele țări și orașe dintre cari să nu-ți scape Parisul, spre a-ți consolida cunoștințele și personalitatea. Înțelege bine că partea distractivă, parte ce din nefericire primează la cei mai mulți călători, trebuie să-ți fie redusă față de ceia ce urmează să fie ca scop nestrămutat în călătoriile tale: studiul, educațiunea și instruirea.

20

17 VII 1932.

**Călătoriile mele
și o neuitată cu-
noștință.**

avea fără dislocare.

A călători fără a te instrui nu înseamnă a călători. Mai bine atunci să stai locului. Nu face oboseala, și cât pentru pură distracțiune se poate Pe aceiași latitudine a pământului na-

tura se aseamănă: cine a văzut un anumit fel de peisaj le-a văzut pe toate ce-s la fel. Șesurile, dealurile, pădurile munții, riurile, iluviile, lacurile, marea... se aseamănă, și chear orașele cu casele, ulițele și chear monumentele lor, se aseamănă, în afară de centrele cu o particulară așezare și cu o viață culturală și artistică proprie. A călători deci numai pentru a schimba locul și a te iluziona asupra schimbării priveliștilor, a-ți purta numai ființa și a o întoarce tot cum a plecat, nu face: inutilă și vană oboseală. Când cineva are imaginațiunea puternică și cugetarea îi este în necurmată activitate, se poate lipsi prea bine de a călători, fără să piardă pentru asta nimic; ba din potrivă, cum a fost cazul filosofului Kant, despre care se zice că n'a părăsit niciodată orașul său natal Königsberg.

Acum nu-i vorbă că odinioară era și greu de călătorit: trebuia un imbold deosebit și o hotărîre aproape eroică spre a o face: zile întregi și chear săptămâni spre a străbate o distanță de câteva sute de kilometri, în vehicule incomode sau pe corăbii zbuciumătoare prin intemperii și mai incomode. În vremea aceea chear pornit numai de a schimba locul, vrând-nevrând prin zdruncinul produs, instruirea era răsplata zbuciumării, fie și numai pentru a se aprecia prin contrast farmecul liniștii și stării pe loc. În această privință sunt foarte instructive *Scrisorile* lui Ion Ghica către Alecsandri, pe cari te îndemn stăruitor să le citești. Dar în vremea noastră cu drum de fer, cu vapor, cu automobil și avion, ocaziunea și posibilitatea se oferă atât de ușor încât călătoria devine o obișnuință și o trebuință până într'atât, că după cum odinioară trebuia hotărîre serioasă spre a pleca, acum trebuie hotărîre serioasă spre a sta locului.

Dar îndemnat la călătorie trebuie să știi a o folosi, dragă copile. Eu am călătorit de nevoie când nici nu mă gândeam și mai apoi de plăcere și de interes; dar în toate dățile, după socotința de acum, n'am folosit pe cât s'ar fi putut, dacă aș fi fost bine îndrumat. Și apoi n'am călătorit pe cât aș fi dorit și din cauza împrejurărilor sociale mai ales: războiul balcanic din 1912—1913 și războiul cel mare 1914—1918 m'au împedecat; iar după aceea zbuciumul și nesiguranța generală, precum și imbol-

năvirea mea grea în mai multe rânduri, la intervale de ani, și nu mai puțin lipsa de dispozițiune, poate și prin înaintarea vârstei, m'au ținut locului.

Și am regretat de a nu fi putut să mai călătoresc, căci cu toată dezorientarea mea mai ales când am făcut prima călătorie la Bruxelles, am folosit mult și sub raportul studiilor ce mi le-am făcut mai mult la biblioteca mare a orașului, dar cu deosebire sub raportul legăturilor de cunoștință personală dobândite prin indoctrinarea mea socialistă. Așa că vorba franceză: „la ceva e bună nenorocirea” s'a verificat și cu mine: convingerile socialiste cări în țară mă nenorociseră, în Belgia mă norociseră prin faptul de a fi întâlnit la Bruxelles pe Neculai Chinezu, student medicinist cu care mă întâlneam foarte des și dela care am avut negândite și neuitate înlesniri, după cum am pomenit, și tot prin el de-a fi făcut cunoștința unei distinse familii nobile a studentului de Brouckère, devenit mai târziu omul politic care în timpul marelui război ne-a vizitat țara dimpreună cu Vandervelde.

Nu-mi lămuresc nici astăzi prin ce proces de simpatie, căci eram foarte sfios, după cum de atâtea ori mă simțesc și astăzi în multe împrejurări ale vieții, și franțuzește vorbeam încă foarte greu, familia de Brouckère mi-a făcut chear și cinstea de a mă invita la masă într'o seară: era iarnă, nu prea aspră cum e obișnuit în țările de coastă de mare, dar necesită firește un foc în cămin (cheminée), care ține loc de sobă. Și-mi amintesc cum în odaia cea mare a casei cu trei etaje, de pe eleganta cale (avenue) Louise, ornamentată și mobilată ca'n povești, iluminată cu gaz aerian cum se face încă la București, ardea gazul în cămin reliefând într'o aprindere incandescentă asbestul așezat ca niște motoaște de călți, iradiind căldura și lumina care, îmbinată cu aceia ce venea dela becuri, dădea odăilor un aspect feeric așa cum ni-l închipuiam numai în palatele dintr'o mie și una de nopți.

Ceiace m'a lovit însă în chip cu totul deosebit și mi-a lăsat o impresiune neștearsă, a fost ținuta doamnei văduve de Brouckère ca prestanță și mai ales ca comportare față de mine. Uluit de tot ce mă înconjura, strălucire de casă și strălucire de suflet, mă exprimam a-

proape monosilabic, ceiace nu împiedica să mă fac înțeles și tot ce nu puteam exprima să-mi fie redat deplin de propria lor exprimare, fie a doamnei, fie a distinsului ei fiu. N'aș fi poate complect pe cât doresc pentru a reda această neuitată invitare, dacă n'aș menționa că nobila doamnă îmi servea personal bucatele, înțelegând negreșit încurcarea și emoțiunea mea ce m'ar fi putut face să plec nesăturat din casa ei.

Fără doar nobila doamnă se va fi stins poate de mult: corespondența avută un timp cu tânărul de Brouckère a încetat subit năvala altor împrejurări, așa că n'am mai fost în măsură a mai ști ceva ulterior despre această încântătoare familie nobilă. Când bărbatul de Brouckère a venit la Iași în timpul războiului, mă aflam pe front. Așa că în inima mea au rămas neatinsse în forma pregnantă în care le-am cunoscut imaginile nobilelor ființi: mama și fiul. Pentru întâia oară în viața mea, și pot mărturisi că după aceia nici până astăzi n'am văzut, o politeță mai distinsă: atitudine și gest mai presus de orice descriere; o realitate depășind orice închipuire.

Nobila doamnă și-a desăvârșit neuitata-i comportare încă printr'un gest: pentru una din producțiunile conservatorului de muzică din Bruxelles ne-a oferit, lui Chinezu și mie, loja ce-o avea permanent angajată. Și de atunci mi-a rămas în suflet încă un spectacol unic cu orchestră, coruri, soliste și soliști, care-mi apare ori de câte ori ascult muzica și fără doar aceasta nu puțin a contribuit la înțelegerea ei și la aprecierea ușurării necazurilor și a îmblânzirii moravurilor prin muzică.

21

18 VII 1932.

Educațiunea și instrucțiunea pozitivă.

Inclin să atribuiesc vieții petrecute în Belgia, și mai ales împrejurării negândite de a fi legat cunoștință cu nobila familie de Brouckère, iubirea de cultură și de artă precum și politeța ce o manifest față de ori cine și pentru care te îndemn și pe tine, dragă copile. E tot ce poate fi mai frumos să fie omul nu numai cult, dar și amabil și îndatoritor; printr'asta pe lângă că-și fa-

sonează personal o ținută simpatică, impune și celora cu cari stă laolaltă sau cu cari se întâlnește o purtare lafel, silindu-i să-și reducă asprimile oricât de predominante. Prin cultură și politeță devii un factor de afinare la tot pasul.

S'ar putea spune că cultura este arta cugetului, iar politeță este arta gesturilor și a exprimării curente. Când cultura și politeță se imbină și cu o educațiune artistică, atunci omul apare ca însăși personificarea artei; spre care sfârșit Auguste Comte care, pe lângă un mare îndrumător social, este și un mare pedagog, preconizează educațiunea artistică deodată cu instrucțiunea începătoare. Socotind să întărească tot mai mult familia și să-i lărgească astfel și rolul, marele filosof preconizează ca instrucțiunea primară, cuprinzând neapărat și pe cea artistică, să se facă chear în familie, mai cu samă de mamă. Fixând și deosebind hotărîtor rolul public și social pentru barbat, iar cel moral și casnic pentru femeie, Auguste Comte, lărgind activitatea familială, încredințează mamei prima cultură a copiilor, băieți ca și fete, echivalând cu școala primară, urmând ca abea după asta să treacă copii în instituțiunile de stat, în colegii echivalând cam cu gimnaziile și liceele actuale, aceleași pentru ambele sexe; dar învățând separat.

Colegiile pozitivistice, cum le preconizează Auguste Comte, ar avea învățământul extins pe șapte ani, în fiecare an stăruindu-se cu deosebire asupra unei ramuri de știință, pornind dela abstract, simplu și general, și mergând tot mai mult spre concret, complex și special, aceasta corespunzând și înălțurii totale ca și caracterului special al fenomenelor naturii: fenomene matematice, astronomice, fizice, chimice, vitale, sociale și morale. Astfel șapte științi capitale: *matematica, astronomia, fizica, chimia, biologia, sociologia și morala*, după celebra sa clasificare, în ordine descendentă dela general la special sau ascendentă dela simplu la complex, sunt a se învăța de ambele sexe în șapte ani de colegiu.

Cu asta orișice făptură umană normală își face cultura generală indispensabilă în viață, totodată și ca introducere pentru orice specializare în vederea unui meș-

teșug sau cariere, care urmează să se învețe în așezăminte speciale, cum ar fi mai toate școlile de aplicațiune de astăzi, cu trierea facultăților universitare actuale din cari ar urma să se păstreze numai cele cu caracter de aplicație. Universitatea actuală, cu pedantismul ei, cu retorica și vorbăria ei excesivă, cu inutilele sale comentarii asupra atâtor chestiuni prisoselnice privind inabordabilele probleme de geneză și finalitate, cari întrețin un misticism sterp, ar urma să dispară.

Inclin să cred că, dacă normele de viață socială și mai ales de cultură generală ce marele filosof le-a preconizat, s'ar fi și aplicat pe scara cea mai largă, împodobind spiritul și mai ales caracterul conducătorilor popoarelor și statelor, poate dezastrele ce-au avut loc nu s'ar fi produs, ori ar fi fost subț o formă mai puțin vătămătoare pentru omenire. În orice caz, cât privește cultura ce s'a făcut și se face până acum, dovada-i clară de lipsa ei totală de înrăurire în bine a vieții publice și implicit a vieții private.

Cultura ce s'a dat până acum a servit ce-i drept tehnica, dar n'a fost câtuși de puțin contrabalansată de o educațiune artistică și inimală, spre a putea fi servită și morala. Astfel primează în om bestia, care-și pune în serviciul apucăturilor sale tehnica cât mai perfecționată. Și nu se mai poate nădăjdui domolirea bestiei prin învățătura fadă a moralei bazate pe doctrinele experimentate îndestul până acum. Aceste doctrine filosofice ca și religioase, ar fi trebuit în curs de veacuri și chiar de milenii să-și fi făcut proba, fasonând într'adevăr caracterul uman. Or, rezultatul se vede. Și a se mai recurge tot la ele înseamnă a nu mai ieși din rătăcire și, dat progresul tehnicei îndreptată mai mult spre rău, să trecem dela un dezastru groaznic la unul și mai apocaliptic.

Iată pentru care cuvânt, dragă copile, caut să-ți îndrept atențiunea spre niște considerațiuni cari n'au pretențiunea vană ca atâtea altele de a pătrunde însăși rațiunea finală a lucrurilor, dar au însușirea de a nu te depărta cel puțin personal de realitatea lor. Privind spre cer să te simți totdeauna cu piciorul solid pe pământ și cât mai des să arunci un ochi înainte spre a te feri de

obstacolele de cari te poți lovi și de prăpăstiile în cari poți cădea nimicitor, cum puțin a lipsit să mi se întâmple mie.

22

19 VII 1932.

Cunoașterea țării tale.

Am pomenit de călătorii, dragă copile, arătând în ce măsură mi-a folosit acea din Belgia întru aprecierea educațiunii artistice; dar călătoriile urmează să se facă mai târziu, după ce isprăvești studiile, în vederea unei cariere pe care urmează s'o perfecționezi în străinătate. Înainte de a călători, ceiace pentru mine a fost oarecum o circumstanță impusă, e absolut necesar să-ți cunoști țara ta. Pentru mine a fost tocmai contrarul: întâi am cunoscut mai mult străinătatea decât țara mea, pe care abea târziu am cunoscut-o mai bine.

Tu, făcându-ți studiile, să cauți cu acest prilej să-ți cunoști țara călătorind într'însa, nu după descrierile ori cât ar fi de exacte și de poetice ale scriitorilor. Una este cea ce vezi și pipăi; alta este cea ce cunoști din scris sau din povestire. Fiind încă copil prea mic, mai mult în interes de sănătate te-am purtat prin câteva locuri ale țării: ai văzut munți, ai văzut marea, dar alta urmează să-ți fie edificarea devenind adolescent și tânăr, având altă pricepere de a discerne lucrurile și priveliștile.

România are locuri și așezări încântătoare. Nu-i lipsește un fluviu mare: Dunărea cu ostroavele și delta ei, care nu-i fără oarecare asemănare cu cea a Nilului; nu-i lipsesc șesurile mănoase cum sunt cele ale Munteniei, Olteniei și Basarabiei; nu-i lipsesc dealurile, cum sunt cele ale Moldovei, Bucovinei și Basarabiei, împodobite cu păduri; nu-i lipsesc munții: Carpații cei fermecători cari fac țării întregi ca o spinare uriașă; nu-i lipsește un loc întins mai ridicat deasupra nivelului mării, cum este vastul podiș al Ardealului încadrat pe trei laturi, la sud, est și nord de Carpați, iar la vest de munții Bihorului, cari alcătuiesc ca o cetate vestita țară a Moșilor; nu-i lipsesc riurile revărsătoare: Prutul, Siretul, Ialomița, Argeșul, Oltul, Jiul, Timișul, Mureșul, Crișul și cele două hotarnice: unul e-

fectiv Nistrul și altul în perspectivă istorică și plastică. Tisa, cântate atât de plastic și înduioșător de Eminescu:

«Dela Nistru pân' la Tisa
Tot românul plânsu-mi-s'a,
Că nu mai poate străbate
De-atâta străinătate...»

Călătorind prin această Românie, așa cum vâlmășagul vremurilor a readus-o astăzi aproape în ființa ei inițială dacică, vei înțelege cum a putut fi încălcată și copleșită de fel de fel de seminții umane și că elementul băștinaș a trebuit foarte des să se simtă la strâmtoare, cum arată Eminescu. Răspântie de trecere și nu mai puțin de popas și chiar așezare, Dacia, peste extensiunea României de astăzi, a fost și un paradis al popoarelor, așa că n'ar fi fără realitate susținerea lui Nicolae Densușanu, în uriașa sa operă *Dacia preistorică*, că Dacia să fi jucat rolul Pamirului din Asia: un culcuș, un oploș și un cuiabar de popoare, dând să înădușe adesea pe băștinași.

Mai puțin ghetarii mărilor polare și pustiurile nise-poase sahariene ori arabice, pe cari latitudinea le scoate din cadrul României, socotesc că nu-i privesc sublimă pe tot întinsul globului pământesc, care să nu-și aibă similarea în țara noastră. De aceea călătoria printr'insa te poate dispensa de orice călătorie în scopul schimbării de aspect a lucrurilor, cu excepțiunea celor arătate: încât cunoscând-o nu-ți rămâne realmente nesatisfăcută decât doar curiozitatea pentru instituțiunile streine, cari într'adevăr pot fi și multe chiar sunt superioare.

De aceea până către isprăvitul studiilor călătorește prin țară și numai după ce vei fi isprăvit studiile sau vei fi început o carieră, în scopul mai ales de a o desăvârși, pleacă și în streinătate. Atunci vei avea toată înțelegerea și nu te vei folosi de călătorie numai accidental și prea puțin sistematic și cu scop precis, cum s'a întâmplat cu mine.

Indrumarea sentimentală și volitivă.

Dar cultura intelectuală numai, ori cât de largă și stăruitoare ar fi, nu folosește ~~mai~~ nimic, ba poate

chear să fie și mai spre vătămare, dacă nu-i întovărășită de cultura afectivă și volitivă, spre a ajunge la o deplină echilibrare sufletească.

Cum a ajuns de complexă societatea astăzi, cultura intelectuală inițială se face aproape numai în școli publice, așa că se pot număra pe degete la noi cazurile unde această cultură s'a putut face în familie, mamele nefiind pregătite pentru această chemare. Nu se face însă și nici nu se poate face în școli cultura afectivă și volitivă, pentru că în școli lipsește acea legătură firească ce-i numai între copii și părinți, și dacă părinții n'au însușirea de a îndruma prin pilda și statul lor pe copii în ordine sentimentală și volitivă, atunci copiii riscă să rămână în vădit defect subț acest raport; ceiace li primejduiește și cariera și chear viața. Copiii se pot desvolta intelectual și cultural prin școli, dar ei rămân înapoiați, deviați și chear pierduți prin lipsa de îndrumare sentimentală și volitivă, unde numai familia poate face totul, dacă bine înțeles și inclinațiunea constituțională ereditară nu-i defavorabilă, pentru că după cum am văzut aceasta primează.

Tu, dragă copile, va trebui să fii atent la manifestările din jurul tău. Să-ți formezi un criteriu de apreciere a ceia ce-i bine și a ceia ce-i rău, ca să știi să-ți apropii din mediul inconjurător tot ce-i bun în înțelesul strict al cuvântului și să respingi tot ce-i rău. Fericit fi-vei dacă cei din jurul tău îți vor oferi pilde de viață bună. Altminterea tu trebuie să te faci în stare a deosebi hotărîtor binele de rău și a nu-i urma pe cei din preajmă-ți când nu fac bine.

În acest scop am căutat să-ți dau unele indicațiuni; dar trebuie încă să stăruiesc pentru a-ți întregi și ființa ta morală pe lângă cea intelectuală. Căci trebuie să știi că nu vei putea pune în valoare intelectul fără o afectivitate adecvată, fără o inclinațiune cuviincioasă și morală, care să te mențină pe calea armonioasei dezvoltări a propriei tale persoane. Altminterea ai devia la sigur și nu peste mult te-ai și pierde ca acel tânăr, fost coleg al meu de liceu, despre care ți-am pomenit.

Nu pot să cred că părinții lui nu l-au inițiat în cele bune subț raportul moral, după cum l-au inițiat subț ra-

portul intelectual. Dar lui se vede că i-a lipsit fundamental autocritica, privirea spre sine, spre a se putea propti ori de câte ori s'ar fi văzut târit de cele rele. Se înțelege că fără de un început în bine în însăși alcătuirea sufletească constituțională a cuiva, nimic nu se poate face. Dar socotesc că la mulți inși acel început în bine este înăbușit și nimic prin lăsarea ușoară la voia întâmplării, mai ales când, în cele mai multe cazuri, se capătă o plăcere sau o satisfacțiune imediată, fără pășare de urmările de atâtea ori chear tragice.

Deprinde-te, dragă copile, a privi desfășurarea vieții în perspectivă de viitor, cât mai depărtat, considerându-i stadiile în succesiunea lor și totdeauna sub realitatea ce-ar fi s'o îmbrace neapărat. Vei întrevedea ușor atunci că o plăcere imediată poate fi urmată de mari dureri, pe cari apreciindu-le anticipat, să te folosești spre a ști sub ce unghi de realitate în continuitate să consideri plăcerea imediată ce se oferă.

Nu mai departe, ca să exemplificăm în scurt și cât mai plastic aceasta, poți să întrezezi dela prima țigară ce-ai fi îndemnat s'o fumezi, cât de pe dată supravine răul otrăvirii cu tutun, otrăvire care dacă prin obișnuință se domolește și nu se mai simte în gradul inițial, nu mai puțin efectul și-l urmează și că numai bine nu poate să facă nici organismului și nici moralului. Și tot așa dacă te vezi îndemnat să bei spirtoase și simți, după puținele clipe de beatitudine, cum se strecoară tulburarea conștiinții, poți aprecia la ce urmări te poate duce repetarea și în ce măsură conștiința se poate întuneca, încât să nu-ți mai dai samă de decăderea fatală.

Sustrăgându-mă dela exemplele înconjurătoare, cari ar trebui totdeauna să fie arătate copiilor și judecate de dânșii, eu am fost împins de o copleșitoare curiozitate de a păcătui și într'un fel și într'altul; însă numai, servit fără doar și de o natură fericită, pentru a mă reculege și a simți un enorm desgust pentru atari alunecări cari pot duce la vicii iremediabile.

Aș dori să-ți fie deplin edificativă pilda mea și tu să nu mai faci de loc aceste încercări, simțindu-le prin mine oroarea care să te ferească. A nu fuma și a nu bea

sunt rețineri cari coroborează cu altele tot atât de imperioase, spre a face loc numai îndeletnicirilor și pornirilor cari-s menite să-ți înobileze ființa, dându-ți satisfacțiuni și plăceri de cari este cu totul lipsit omul căzut într'o viață abjectă.

24

21 VII 1932,

Insușiri spre a fi om deplin.

Omul ca să devie om cu adevărat trebuie, chiar când din fire este bine înzestrat, să fie atent la inclinațiunile și purtările sale; iar când nu se bucură de o alcătuire trupească și sufletească cum ar trebui, ceia ce se întâmplă cu mult mai des, să-și impună o disciplină cât mai riguroasă pentru a se intruchipa în felul cerut și de nevoile sociale și de propria-i conștiință.

În această privință exemplul lui Franklin este cu totul edificator. Printr'un control zilnic asupra conduitei sale, reprimându-și apucăturile rele, el a ajuns, disciplinându-se de copil încet-încet, dela condițiunea cea mai scoborită de lucrător tipograf, omul de stat și de știință formidabil, ce a fost, Franklin socotește treisprezece însușiri asupra cărora trebuie să stăruim și pe cari și le-a dobândit deplin: cumpătate, tăcere, ordine, hotărîre, economie, muncă, sinceritate, dreptate, moderațiune, curățenie, liniște, castitate și modestie.

Ar fi de prisos a insista asupra fiecărei din aceste însușiri cari se vădesc în toată lumina prin însăși enunțarea lor. E greu de închipuit omul ideal ce-ar fi să le posedă în chip instinctiv deodată pe toate. Cele mai multe din aceste însușiri nu-s decât virtuale și pot rămânea închircite și chiar să fie nimicite dacă nu sunt cultivate. Fără doar că trebuie să existe însă virtual să existe din germene; căci fără de aceasta ele nu s'ar manifesta deloc, așa după cum neexistând din germene auzul, și graiul. ca să dăm numai un exemplu, nu se mai pot ivi niciodată la surdo-muți. Dar existând virtual însușirile cari fac pe omul deplin, ar fi de neiertat ca ele să nu se vădească în toată extensiunea; ceia ce se obține numai prin auto-educațiune, cum a fost cazul lui Franklin.

Va trebui, dragă copile, să citești și să urmărești viețile oamenilor de ispravă, pentru a vedea cât s'au silit dânșii spre a deveni ceiace au fost. Însă pentru a avea subț ochi în scurt însușirile ce trebuiesc să te împodobească, am căutat să concentrez intrucâtva cele arătate de Franklin, anexând și contopind oarecum tăcerea și liniștea cu munca, castitatea cu cumpătarea și modestia cu sinceritatea, așa că tu urmează să fii atent spre a te manifesta totdeauna în zece ipostase: *harnic, ordonat, cumpătat, curat, econom, curajos, sincer, bun, drept și iertător.*

Harnic, spre a nu scăpa niciodată din vedere datoria ce ai să corespunzi rostului deplin al meseriei sau profesiei tale. Caută să-ți faci un obicei din muncă și ea se va oferi continuu preocupării tale înainte de orice altă înclinațiune sau ispită. Muncind, nu simți durata timpului, care devine foarte apăsătoare pentru cel trândav și leneș, și muncind cu folos ai mulțumirea care te încântă și-ți dă fericirea după care într'alt fel zadarnic ai alerga.

Ordonat, pentruca fiecă treabă să aibă loc la vremea ei și împrejur toate lucrurile să-ți fie așezate parcă dispuse anume ca să te servească la nevoie; ca să nu te pomeniți mereu îngreuiat și contrariat că nu dai peste lucrurile ce-ți trebuiesc mai ales la vre-o grabă ce nu îngăduie zăbavă. Subț raportul acesta eu am avut să sufăr mai ales de greul ce-l simțesc și astăzi că nimeresc anevoe sau nu găsesc de loc o carte, ce mi-i pe dată necesară, în biblioteca mea ce încă nu m'am învrednicit să o pun în deplină ordine, catalogând-o. Tu cată să nu pățești ca mine.

Cumpătat, pentruca să nu treci măsura nici la mâncare nici la băutură și nici la orice alte trebuinți ale vieții, pe cari nu le limitează un sațiu anumit; ba din potrivă se întâmplă că tot alunecând în sensul plăcerii, ce orice îndestulare de trebuință organică și chear sufletească o dă, să-ți faci obicei din depășire și să cazi în lăcomie. Oprește-te, pentru trup ca să nu te îmbolnăvești, iar pentru suflet ca să nu greșești. Eu m'am cam trecut adesea cu măsura din lipsă de îndrumare și aș dori ca tu să nu pățești ca mine.

Curat, pentru ca din întreaga ta făptură și ținută să

iradieze sănătatea și cuviința. Îți voi da mai departe și oarecari orientări de igienă, pe cari să le respecti și să le aplici ; căci să nu-ți scape din vedere că este un strict paralelism între tinuta fizică și cea morală : declinul uneia trage implicit pe al celeilalte.

Econom, pentru ca la o împrejurare neașteptată ce ar cere mijloace peste cele ale câștigului obișnuit, să le găsești din economiile și cruțările tale, ca să n'ai nevoie să recurgi la altul. Mai întâi, pentru că acela altul ar trebui să dispună de mijloace ca să te satisfacă și pe tine peste eventualele lui nevoi ; și apoi pentru ce să contractezi datorii cărora să le porți grija cu atât mai mult cu cât ai fi mai scrupulos ; deci să te pui într-o stare de suflet nemulțămitoare ? În această privință îți pot fi, dragă copile, o pildă cu totul edificatoare ; am dus-o greu în cea mai mare parte a vieții, dar m'am mulțumit cu strictul necesar și chiar cu lipsa și n'am contractat datorii nici de-o para.

Curajos, spre a întreprinde trebi la măsura puterilor de cari dispui și să le duci la bun sfârșit. Se cere pentru asta însă, după înțeleapta recomandare a lui Auguste Comte, să fii și *prudent* spre a nu te expune la primejdii și pagube și *perseverent*, spre a ajunge la capăt. Personal nefiind îndrumat am fost cred prea cutezător, ceiace mi-a întunecat prudența și mi-a atenuat perseverența, drept care n'am izbutit în multe privinți și spre neajunsul meu dar și spre paguba societății. Socotesc c'aș fi fost un bun profesor, ceia ce am și năzuit ; laturea aceasta însă a temperamentului meu m'a împedat. Mai puțin chemați ca mine, însă prudenți și mai ales perseverenți, au izbutit. Să fii deci atent asupra echilibrării acestor laturi ale curajului.

Sincer, spre a inspira încrederea necesară pentru orice întreprindere și mai ales spre a fi pururea împăcat cu tine însuși. În această privință pot să-ți fiu cu totul pildă, dragă copile, simțind în mine de mic această pornire, așa că s'a putut să tac despre multe lucruri, pentru că n'ar fi fost cu cale a le spune ; dar ori de câte ori scriu sau vorbesc, pot zice, după cunoscuta expresiune, răsturnând-o, că „ce-i în gură și în condei, e și în inimă“.

Bun, ca o emanațiune a simpatiei ce ți-am arătat că trebuie s'o manifesti față de orice și de oricine, iradiind în juru-ți voie bună. Nefiind lipsit de oarecare înclinațiune spre umor, folosește-l la tot pasul spre a pune în lumină bunătatea, care de altfel se și leagă totdeauna cu humorul.

Drept, spre a păstra totdeauna raportul convenit între tine și semenii tăi, chiar când aceștia ar fi nedrepti cu tine. A devia dela dreptate ar însemna să apuci pe un făgaș care dacă nu te-ar duce la conflicte mai grele cu societatea, în nici un caz nu te-ar împăca cu tine, pentru-că, sincer fiind, nu poți gusta decât ceiace-ți revine cu dreptate.

Iertător, mai ales când consideri relativitatea situațiilor și pozițiilor semenilor tăi. Ei pot fi nedrepti față da tine, sinceri fiind. Și chiar nefiind sinceri, nu atenuezi și nu modifici prin nimic conduita lor, dacă iei o pozițiune de dușmănie; ceiace i-ar putea oarecum justifica în atitudinea lor. E drept că reacțiunea inițială te împinge la războire; dar dacă te chibzuiesti bine, socotind mai ales urmările, chiar când ar fi să fii învingător, ierți; și dacă o împăciuire este imposibilă, ține-te în atitudinea recomandată de Gustave Le Bon, când zice: „oamenii de mentalități deosebite, ca să se suporte, trebuie să se evite”.

**Deșteptarea
instinctului sexual.** Ridicându-te băiet măricel, dragă copile, nu mult după aceia, pela 13—14 ani devenind adolescent, când judecata-ți proprie prinde să te ajute a deosebi singur binele de rău, în năzuința de a deveni om cât mai deplin, vei surprinde în tine o pornire, un instinct care te domină cu o putere de care parcă te sfiesti a arăta fațăș în ce măsură te compleșește, drept care Eminescu i-a zis „un instinct atât de van, ce le-abate și la păseri de vreo două ori pe an”: *instinctul sexual*, adică înclinațiunea de a te apropia de celalt sex, plăcerea de a te găsi im-

preună și în cele din urmă chiar gândul stăruitor de a avea alipire trupească.

Intr'un fel s'ar putea chema firi fericite acele cari simțesc mai târziu pornirea sexuală, dacă ivirea acestei înclinațiuni, la o vârstă încă crudă și cu o putere greu de stăpânit, n'ar însemna și o dezvoltare respectivă organo-psihică accentuată. Tocmai firile cari manifestă o destoinicie intelectuală și o revărsare afectivă mai pronunțată au și instinctul sexual mai evidențiat, așa că s'a putut vedea un strâns paralelism între intelectualitate și sexualitate. Mai mult decât atât s'a socotit să se raporteze întreaga viață psihică la viața sexuală și, prin doctrina psihanalizei, să nu se vadă în psihicul animal și deci și uman decât un epifenomen al sexului.

Ca fond și originalitate doctrina psihanalizei astfel considerată nu-i deloc nouă și n'are propriu decât doar exagerațiunea relațiunilor ce ar fi între psihic și sex. Schopenhauer, vestitul și judiciosul filosof, a arătat în ce măsură se manifestă la animale, și deci și la om, specia; cum cele mai trudnice lucrări și manifestări omenești cu aparente motive proprii, cu scopuri ce par dintre cele mai degajate de orice imbold organic, se vădesc în ultimă aprofundare ca servind numai și numai specia.

Înșii în cele mai personale ale lor acțiuni, convinși chiar de autodeterminare sau liber arbitru cum s'a mai zis, nu fac decât să graviteze în jurul unor năzuinți pe cari de multe ori nici nu le bănuiesc, pentru că nici nu le aparțin în propriu: năzuințele speciei. Încât și Auguste Comte a putut formula sentențios că: „Individul repetă specia în îndoita ei evoluțiune organică și spirituală”, o realitate despre care și Eminescu s'a exprimat atât de plastic în scrisoarea IV:

„Nu trăiți voi, ci un altul vă inspiră—*el* trăiește,
El cu gura voastră râde,—*el* se'n cântă, *el* șoptește;
 Căci a voastre vieți cu toate sunt ca undele ce curg.
 Vecinic este numai râul: râul este Demiurg”.

Dar dela faptul că sexualitatea e garanția perpetuității speciei, nu-i de conchis numai decât că sexul prevalează în toate actele vieții animale și umane. Sexualitatea poate fi elementul sau fenomenul dominant, ce ar carac-

teriza cu deosebire animalitatea și din om; dar în alăturare cu sexualitatea sau după ea și pe lângă ea supravin determinante cari propriu zis nu mai au nimic sau prea puțin a face cu ea.

Se întâmplă fenomenul interesant că omul, supt raportul sexual și mai ales bărbatul, este mai mult sau mai puțin permanent înclinat sexualicește, pe când animalele în deobște au această înclinațiune mai mult periodic. La animale în general, nu numai la păseri, cum le-a vizat Eminescu, este epoca sexuală, *rutul*, când se află cu totul sub stăpânirea înclinațiunii de sex, când se poate spune într'adevăr că ele nu trăiesc decât pentru specie și prin sex. Dar vine epoca de calm, când sexualitatea apare ca absentă și când animalul își duce viața organopsihică totalmente independent de sex. Și acum dacă dela animal ne raportăm la om, putem lesne deduce că cu atât mai mult omul adult, deși susceptibil permanent de activitate sexuală, poate să aibă și fără doar că are o enormă activitate ce nu mai are de loc a face cu sexul.

Omul prin sex este animalul permanent. Sexul cu deosebire îi arată omului că face una cu animalele toate ca organism; dar nu mai puțin omul s'a abstras printr'o viață socială complicată și, în privința conștiinții creiată prin această complicată viață socială, nu mai are cu animalele decât legături și asemănări cu totul vagi. Viața umană încorporează sexualitatea care îi condiționează perpetuitatea; dar atât. Mai departe, după imperioasele determinante ale sexului pe cari, printr'un just și cuviincios simț de sfială de a se socoti prea animal, le satisface cât mai în ascuns, omul se desfășoară fățiș cu o activitate multiplă ce-ar fi prea naiv și neavenit a o mai raporta la sexualitate.

Dimpotrivă, activitatea largă și deschisă îl face pe om să-și limiteze rațional pornirea sexuală. Mai mult decât atât, activitatea obișnuită, concentrată și accentuată îi restrânge imboldul sexual și deci cu atât mai mult se îndepărtează din acțiunile sale orice mobil sexual. A se interpreta dar toate acțiunile umane, chear cele mai superioare și mai desinteresate, ca având de mobil sexualitatea, înseamnă a nu cunoaște și recunoaște nimic din determi-

nantele sociale cari fasonază și mișcă pe om, cari-i creiază chear sufletul, după cum reiese din lucrările atât de fundamentale ale lui Auguste Comte, Le Play, Izoulet și Gustave Le Bon; ci ar însemna a se ținea la școala exclusiv biologică și a vrea să se explice totul prin pornirile strict organice. Or numai faptul menționat, cu rutul animal, sdruncină total orice extensiune a sexualității în câmpul labirintic al spiritului uman, unde socialitatea ne poate lumina, fiindu-ne totodată și o bună călăuză, după cum am arătat vorbind despre limbaj.

26

27 VII 1932.

Manifestarea pornirii sexuale.

Omul trebuie să aprecieze cât îl îngreuiază, îl târăște și-l rățăcește instinctul sexual, mai ales în complicațiunile și răspunderile vieții sociale, așa că asupra pornirii sexuale ar fi să aibă cea mai mare atențiune, impunându-și o riguroasă disciplină. Aceasta cu atât mai mult cu cât poate să constate în ce măsură îl domină acest instinct, întunecându-i foarte des conștiința și discernământul.

Mai întâi instinctul sexual, mai ales la bărbat, se ivește de cu vreme, chear de pela 12 sau 13 ani, în totală discordanță cu posibilitățile și cuviința satisfacerii lui. Drept care se face că majoritatea băieților, și nu în mică proporție chear și fetele, caută să se satisfacă în chip deviat. Într'o opoșire laolaltă de copii, cum sunt gazdele și mai ales internatele, e destul unul viciat pentru ca toți să-l imite și la rândul-le să răspândească viciul. Personal, trăit ca copil pela gazde cu mai mulți alții împreună, am căzut în atare pacat după exemplul unuia, și dacă n'am practicat mai des și mai îndelung viciul acesta, atribuiesc numai firii mele fericite care nu s'a acomodat cu acest rău, după cum nu s'a acomodat nici cu fumatul și nici cu beția. Firile mai slabe însă, odată căzute în păcat, rămân cu atât mai mult cu cât nu se exercită o veghere serioasă asupra acestor lucruri și cu ușurință se atribuiesc urmările triste ale acestor vicii, cari se țin ascunse, altor pricini

aparente spre cari, din cuviință și din culpabilă delăsare se înclină mai totdeauna.

Partea mediului este însă cu totul covârșitoare în manifestarea și chiar satisfacerea neavenită și precoce a pornirilor sexuale. Mai ales în țara noastră, unde disciplina familială este cu totul slăbită de nu chiar nulă, cum a fost în cazul meu, copilăria și adolescența sunt expuse tuturor relelor, ispitelor și viciilor, pentru cari nu-i altă pavază decât doar o constituțiune organică prea favorabilă, ceiace îndeobște nu poate fi cazul. Școala, deși ar trebui să fie atentă cu deosebire la noi, spre a compensa nesocotirea familială, nu se preocupă câtuși de puțin de aceasta. O educațiune religioasă riguroasă nu există; și astfel primejdia satisfacțiunii neavenite și precoce a sexualității este permanentă.

Personal am fost victima acestei situațiuni; cu o pornire sexuală deșteptată prea curând, m'am sustras viciului inițial printr'o fericită împotrivire firească; dar prin îndemnul unor colegi liceeni, am fost pus în circumstanța tristă și nepotrivită de a avea legături sexuale pe calea prostituției, cam de pe la vârsta de 17 ani, contagionându-mă veneric chiar dela început. Așa că ceiace trebuia să fie plăcere, n'a fost pentru mine decât durere și suferință, cu atât mai acuzată cu cât, în afară de rușinea legată firește de întâmplarea în sine, și sfiiciunea mea naturală m'a făcut să nu recurg la ajutorul medical decât cu întârziere, câtând să mă folosesc, în circumstanțe atât de delicate, de sfatul prea puțin eficace al complicilor mei în păcat. Această pățanie a mea să-ți fie de învățătură, dragă copile, ca să nu te lași niciodată înduplecat spre satisfacțiuni îndoielnice și imprecise oricât ți-ar da inima ghes.

Cât n'am avut să admir mai târziu, când cu mersul meu în streinătate pentru specializare, pe niște tineri studenți elvețieni, mi se pare de religiune protestantă, cari mărturiseau cu bună credință că până la vârsta la care se aflau, de 22—23 de ani, nu avuseseră legături sexuale și se păstrau cu toată hotărîrea a le avea numai prin căsătorie.

Prea frumos lucru ca să fie generalizat; dar e de

dorit și de stăruit ca satisfacerea instinctului sexual să aibă loc cât mai târziu: în orice caz să poată fi amânată până la 20 de ani și chiar după aceea; iar când este să aibă loc să fie toate garanțiile în ființă de a nu se căpăta vre-o boală venerică. Căci se poate spune că e mai puțin primejdios a se satisface instinctul sexual artificial, cu urmări curabile, decât a se satisface natural urmat de o boală venerică adesea incurabilă. Pentru aceasta trebuie avut cea mai excesivă precauțiune.

27

28 VII 1932.

Domolirea pornirii sexuale.

Pornirea sexuală inițială trebuie neapărat domolită, atât în vederea sănătății cât și a putinții de a lucra serios și deplin în câmpul vieții personale și sociale; căci preocuparea sexuală sustrage o bună parte din energia trebuitoare îndeletnicirilor datorite vieții și societății. Înfrânarea sexuală se impune cu atât mai mult cu cât plăcerea legată de sexualitate este dintre cele mai intense și mai dominante, pricinuind prin frecventă satisfacere o obișnuință tot atât de pătimașă ca și fumatul sau băutul. Firește că fiind însoțită de saț ca și foamea și setea, nevoia sexuală satisfăcându-se comportă un răgaz și o măsură; dar ca și trebuințele fundamentale menționate, când sunt extinse peste saț, nevoia sexuală poate lesne să treacă într'o formă pasională vătămătoare în toate privințele. Mâncarea prea multă duce la indigestiune, băutura prea multă la alcoolizare; iar satisfacerea prea deasă a sexualității la sleire și desgust.

Dacă nu poate fi vorba în nici un caz de abținere totală chiar și la maturitate, cum exagerat s'a preconizat de unii, socotindu-se greșit că ar fi un strâns paralelism între abstenența sexuală și activitatea intelectuală, oricum cumpătarea se impune în sexualitate cu o deopotrivă rigoare ca și la mâncare și cași la băutură. Aicea-i mai ales în totul veridică vorba lui Omer din *Iliada* că „în toate mijlocia-i calea înțeleptului“.

Tu, dragă copile, spre a fi mai la adăpost de incli-

națiunea sexuală, te vei feri cu bună știință de întâlnirile cari o pot provoca. Astfel te vei ținea mai deoparte de sexul femeiesc evitând cu deosebire jocurile și conlucrarea cu fete, precum, și între băieți fiind, nu vei asculta convorbirile privitoare la sexe, convorbiri ce, la tineretul încă nepregătit pentru înțelegerea serioasă a acestor chestiuni, alunecă totdeauna numai pe panta lubricității provocatoare. În atari chestiuni nu te sfii a întreba pe cineva mai vârstnic și mai priceput, spre a fi pus în puțința de a judeca cazurile în toată adâncimea ce o comportă și astfel a cunoaște pentru tine ținuta cea mai potrivită.

Numai o riguroasă disciplină socială, practică cu deosebire în latura această a vieții, a asigurat curățenia necesară perpetuării sănatoase a speciei umane. Ținerea în neștiință de nevoile sexuale, mai ales la partea femeiască, era dictată de grija neînțelegerii suficiente a acestei complexe chestiuni, neînțelegere ce urma să expună la consecințe mai grele decât însăși ignoranța totală. Și dovida tristelor urmări s'a și pus în lumină de îndată ce, organizațiunea familială declinând și raporturile sociale schimbându-se fără echilibrare, fetele și femeile au năvălit în viața publică. De unde se putea crede că viața publică și mai ales cea sexuală să câștige, desorientate cu totul fetele și femeile, prin însăși particularitatea firească și cu deosebire îngreuitoare a sexualității lor, au extins și mai mult desfrâul sexual de până acum, adăugând în această privință la desorientarea bărbătească propria lor desorientare, nestăpânită acum de nici o rigoare, fie ca simț de familie, fie macar ca simț de demnitate personală. Așa că, sub aparența civilizatoare a modelor și a manierelor, se revarsă sub toate raporturile, dar mai ales cel sexual, o animalitate îngrijorătoare.

Odinioară fetele mari cantonate în familie se măritau sau mai rar, nefiind de măritat poate și pentru vreun betșug, se duceau la mănăstire sau rămâneau a se devota casei. Acuma dau navală cu duiumul în lumea largă, abordând învățământul public fără nici o alegere și căutând să ocupe funcțiuni publice fără nici o excepțiune decât doar cele armate. Așa că prin neputința

de-a mai fi reținute în familie, nu puțin femeile au agravat criza grozavă economică în care ne sbatem astăzi și, sub raportul sexual cu deosebire, au mărit destrăbălarea și extins primejdia nestăpânirii inițiale a acestui instinct.

Apoi coeducațiunea, adică întrunirea laolaltă a sexelor în școli, ce s'a preconizat stăruitor de unii, firească în familie, unde se pot întruni laolaltă frați și surori, și convenabilă până la un punct în școlile primare, devine o primejdie în școlile secundare, superioare și universități, unde atențiunea se îndreaptă firește către sexualitate. Așa că aicea s'ar impune separarea complectă a sexelor, dacă nu ca așezeminte, ceia ce-ar fi prea costisitor, cel puțin prelegerile să aibă loc separat, căci, așa cum se practică astăzi, neavenitele preocupări și chear legături sexuale tulbură forțamente mersul serios al învățământului. Atâtea întâmplări și cazuri nenorocite, ca o urmare fatală a acestei situațiuni, sunt dovada cea mai vorbitoare în această privință.

Iată în ce mediu primejdios te afli, dragă copile, ceiace-ți impune o atențiune cu mult mai mare decât ar fi necesitat-o un mediu ca cel în care m'am aflat eu, dar pe care am nesocotit-o și am avut să trag urmările de care aș dori să fii scutit. Pentru asta amână cât mai târziu satisfacerea sexuală, amân'o până după serviciul militar, amân'o chear până la însurătoare. Vei fi fără doar cam contrariat și cam nemulțămît, dar gândește-te cât vei fi de mulțumit după aceia făcând astfel.

28

29 VII 1932

Echilibrarea funcțiilor organice prin gimnastică.

Ca să poți domoli pornirea sexuală și astfel amâna satisfacerea precoce și neavenită a ei, afară de ocupațiunea obișnuită a minții

cu învățătura și a sentimentalității cu arta, pentru trup mai ales nu-i măsură și hăț mai bun decât gimnastica în toată extensiunea ei: jocurile de tot felul, velocipedarea, scaldatul și înotarea, patinajul, canotajul, călăria și excursiunile pedestre. În felul acesta se repartizează cu măsură

energia care, lăncezândă și fermecată oarecum de acel *dolce far niente* italianesc, se trage forțamente spre cea mai fundamentală și mai dominantă pornire a firii în general și implicit și a omului: sexualitatea.

Imprejurării de a nu fi practicat gimnastica decât foarte rar, numai ca îndatorire școlară, limitată doar la niște exerciții simple corporale sau la unele mișcări pe aparate, și astfel de a fi avut foarte mult timp nefolosit trupește în mod chibzuit, atribuiesc cu deosebire înclinațiunea mea precoce spre sexualitate, fără a nesocoti că poate și din fire eram predispus către aceasta. Dar ori cât ar fi fost din obârșie prea rostită înclinațiunea mea, socotesc că ea ar fi fost ușor stăpânită și satisfăcțiunea ei amânată, dacă aveam o îndrumare măcar în privința aceasta; dar îndrumarea mi-a lipsit complect în privința aceasta, după cum am arătat îndestul că mi-a lipsit și'n privința educațiunii mele inițiale generale.

Și nu numai că mi-a lipsit și orice îndrumare sexuală, dar la tot pasul n'am avut decât ispite și îndemnuri cari mă atrăgeau și mă împingeau spre satisfacere; așa că cine știe în ce măsură aș fi fost primejduit și în privința aceasta, ba poate chiar aș fi căpătat și vre-o boală nimicitoare, dacă firea mea sfioasă nu mi-ar fi venit de data asta într'ajutor efectiv, spre a mă ținea în pronunțată rezervă și astfel de a nu cădea în pacat decât la momente destul de rari; ceiace negreșit a micșorat sortii unei totale vătămări, până pățaniile proprii, și viața mea mai rânduită în privința aceasta, m'au pus cu totul la adăpost.

Fie-ți de învățătură pățaniile mele, dragă copile, spre a te feri de făgașul primejdios, și prin practica sistematică a gimnasticeii să te pui în situațiunea ca nici măcar să te gândești la trebuința sexuală, lăsând-o cuminte să dormiteze în adâncul ființei tale până cel puțin ai atinge vârsta de 21—22 de ani, când ai ști să te pui la adăpost de urmări vătămătoare, dacă n'ai fi în cazul fericit al acelor tineri occidentali de cari pomenii, să te ferești de orice legătură sexuală înainte de căsătorie. Firește că-i de respins orice practică artificială către care s'ar putea să fii atras sau îndemnat, așa că practicând gimnastica,

dacă totuși pornirea ta sexuală nu-ți lasă răgaz și te domină, atunci e mai nimerit să-i cedezi, luând însă toate precauțiunile ca să nu te îmbolnăvești; și apoi să nu contractezi vre-o legătură de sentiment care să-ți fie tot pe atât de păgubitoare.

În laturea aceasta primejdia nu-i numai de partea trupului, ea-i tot atât de mare, ba poate fi și mai mare, de partea sufletului. Înainte vreme, cum s'a întâmplat cu mine, satisfacerea sexuală avea loc mai numai cu prostituate, adică cu fete sau femei ce-și speculau trupul în chip autorizat. Din neglijența controlului sanitar sau și cu acest control, căci în sfera aceasta o garanție sigură nu poate fi, riscai să te îmbolnăvești; dar nu riscai nimic sub raportul sentimental.

Astăzi, cu felul lăbărtat legal de practică a prostituției, care poate ușor încorporează femeii fără nici un control, și cu posibilitatea prea ușoară, în năvala fetelor și femeilor în afara casei, de a contracta o legătură zisă liberă, ești și mai expus riscului îmbolnăvirii și cu totul expus primejdiei de a te lega statornic cu o fată sau femeie ce n'ar fi la înălțimea aspirațiunilor tale.

Iată încă un temei puternic, dragă copile, de-a fi atent și de a amâna cât mai mult satisfacerea sexuală. Cea mai gingașă legătură din viață este fără doar acea sentimentală sexuală și dacă nu se nimereste să se potrivească cadrului vieții tale, concepută în chipul în care îți arăt, atunci devii foarte nenorocit; și chiar dacă isbutești, prin rupere în cazul unei legături libere sau prin divors în cazul unei legături legale, să te desfaci, nu mai puțin rămâi cu o zgancă în suflet, care de multe ori nu-i mai puțin supărătoare decât ar fi o cicatrice vicioasă pe trup, după o rană grea.

30 VII 1932.

Diversele tipuri intelectuale.

Toată silința de a fi un om cât mai viguros și sănătos organizește și cât mai echilibrat și mai bine înzestrat sufletește, privește în ultimă realizare și în mod

practic îndrumarea spre o carieră : fie un meșteșug sau meserie, când cugetarea se limitează la îndeletniciri de ordine concretă, fie o profesiune, când cugetarea se înalță și la preocupări de ordine abstractă.

Așa că din capul locului spre o îndrumare chibzuită după înclinațiunile fundamentale ale spiritului lor, copiii și adolescenții, ca să nu devieze chiar dela început, sunt de împărțit în trei categorii intelectuale : cei cu înclinațiuni concrete cari se vor îndrepta spre meserii ; cei cu înclinațiuni abstracte cari se vor îndrepta spre profesii intelectuale teoretice ; și cei cu înclinațiuni mixte, concreto-abstracte, cari se vor îndrepta spre profesii intelectuale aplicate.

Această deosebire a spiritelor se învederează chiar din învățământul primar ; dar în învățământul secundar, dacă s'ar avea atențiunea cuvenită și s'ar fixa chiar îndatorirea în privința aceasta, împărțirea ce menționăm a spiritelor, cu foarte reduse excepțiuni și abateri, s'ar stabili în chip hotărîtor. Incât chiar dela școala primară, dar mai ales din primele clase ale liceului, s'ar deriva copiii și cu deosebire adolescenții spre îndeletnicirile sau studiile cari-s mai compatibile cu înclinațiunea lor firească. Astfel n'ar mai fi nici o caznă de a se stăruî să se scoată neapărat un profesionist dintr'un spirit înclinat pentru meserie, sau să fie îndreptat spre meserie unul din care s'ar putea scoate un distins profesionist.

Așa ar fi, și bine ar fi, dacă alegerea s'ar face neatârnat de alte considerațiuni. Însă obișnuit primează alte considerațiuni cari tulbură foarte mult această orientare. Ori cât s'ar critica și s'ar aduce ponoase castelor indiene, ele sunt în continuă refacere sub toate latitudinile și în toate timpurile. Doar calificativele și aspectele se schimbă, fondul lucrurilor rămâne acelaș. Profesionistul nu se va putea împăca niciodată ca copilul lui să devină meseriaș, cu toate că n'are nici o înclinațiune spirituală abstractă ; iar meseriașul își vede, prin însăși condițiunea lui, progenitura osândită mai totdeauna să nu devie decât de breaslă similară, ori cât s'ar arăta de înzestrată pentru vre-o profesiune.

Așa că condițiunile sociale sfarmă în privința aceas-

ta orice calcul sănătos și general. De aceia drept vorbind nu putem nădăjdui în extensiunea aplicării și îndrumării spiritelor tinere după realitatea ce-o evidențiază. Dar rămâne oricum ca un adevăr câștigat aceasta și oamenilor cari s'ar orienta nu după interesele și prejudițiile lor personale sau familiale, ci după foloasele decurgătoare pentru societate, le-ar reveni să-l aplice.

Odată stabilit și acceptat sistemul acesta al împărțirii inițiale a spiritelor în vederea carierelor de urmat, ar fi încă neapărat de subîmpărțit fiecare din cele trei mari categorii. În categoria celor pentru meserii, de determinat anumit meseria proprie unui copil oarecare; și tot așa de determinat profesiunea abstractă sau concreto-abstractă anumită pentru diverșii copii din categoria celor pentru profesii.

Ca să exemplificăm, deșlușind astfel și mai bine considerațiunile noastre în ce privește mai ales profesiunile, specificăm că îndeletniciri abstracte ar fi: teologia, filosofia și literatura; iar concreto-abstracte ar fi matematicile, științele naturale, fizico-chimice, sociale și morale. Așa că ar fi o dispozițiune cu adevărat ideală, putându-se trece peste prejudițiile și interesele momentului, de a se destina pe cât posibil orice spirit la înclinațiunea sau mai bine zis la vocațiunea lui.

Pe tine, dragă copile, judecând după felul jocurilor la cari te dai, după preocupările mai mult sau mai puțin stabile ce le manifesti, după închegările în desemn și lucru manual ce le încerci cu un vădit dar de închipuire ce se leagă de abstracțiune, fiind totodată iubitor și cetitor de povești și nuvele, aș înclina să te socotesc ca un spirit mixt abstracto-concret și deci merit a te consacra unor studii adecvate, neputând încă să precizez ce ramură anume și deci ce carieră specială ar fi să urmezi. Oricum indicațiunile ce ți le dau îți pot sluji de orientare, oricare ar fi să fie cariera specială pentru care te-ai destina.

**Indrumarea spre o
carieră.**

Țiindu-se astfel samă de marile
diviziuni ale spiritelor: concrete,

abstracte și abstracto-concrete, mai ales când relevarea este complect vădită prin înclinațiunea manifestată de copii, ei pot fi îndrumați chiar dela școala primară spre carierele cele mai potrivite cu firea lor.

Fără a se avea numai decât în vedere media notelor oricum oscilantă și influențabilă, copiii constatați medii, adică insuficienți la socoteli și memorizări, cari caracterizează abstracțiunea, și la științele naturale, cari caracterizează concretul-abstract, vor fi ținuți a nu trece mai departe la studiile secundare; căci orice silinți s'ar pune, dată fiind prin aceasta insuficiența lor congenitală, nu vor putea deveni decât niște profesioniști mediocri.

Bine ar fi ca părinții înșiși să se pătrundă de aceasta și chiar când situațiunea lor de profesioniști i-ar determina oarecum să-i pregătească și pe copii la fel, să treacă peste această considerațiune prejudiciabilă și să-i derive către agricultură, meserii, industrie și comerț. În loc să fie mediocrități în profesii, ei pot să devie superiorități în meserii; atâtea cazuri sunt cu totul vorbitoare în această privință. Și poate către aceasta să contribuiască deacum înainte în mediul nostru și faptul decăderii excesive a funcționarismului de care odinioară se lega o deosebită considerațiune, prin aceia că funcționarul își avea asigurată remunerarea și nu era expus fluctuațiunilor, cum este totdeauna expus un meseriaș, un agricultor, un industriaș sau un comerciant.

În orice caz, peste orice prejudeții și considerațiuni lăturașe, noi arătăm binele social ce ar decurge orientându-se copii și adolescenții către ceia ce-i vocațiunea lor, cum s'a zis foarte bine, adică către ceia ce derivă din însăși alcătuirea ființei lor organice și spirituale. Căci numai atunci când se îmbină îndeletnicirea cu însăși înclinațiunea firească, se ajunge la cel mai deplin rezultat. Încât sunt de atribuit multele discordanțe ale vieții sociale și faptului că oamenii nu-s derivați către adevăratul lor destîn, adică către aceia ce-i în potențialitate sau în virtualitate în însăși făptura lor. S'ar putea astfel spune că talentul sau chiar geniul în orice domeniu, nu este decât această concordanță a fondului firesc cu îndeletnicirea ulterioară și că multe reale talente și chiar genii închircesc

prin faptul desacordului între înclinațiune și îndeletnicire. Și atunci se face că numai firile prea tari se smulg oarecum acestui dezacord și-și caută prin ele înșile calea cea potrivită, pe când grosul semenilor mai slabi rămân pe toată viața în această contrazicere care duce la mediocritate. Deci un element de vădit progres social ar fi urmărirea serioasă și sistematică a înclinațiunii constituționale a spiritelor.

Și cum despre tine, dragă copile, înclin a crede și după notele școlare satisfăcătoare, dar mai ales după manifestările tale concreto-abstracte, că ai putea deveni bun profesionist în domeniul social respectiv, cată să-ți fie îndreptate studiile spre acest domeniu, rămânând să se vadă treptat spre ce mai anumit spiritul tău stăruiește de sine, fără silă și fără greutate, pentru a se preciza în ce câmp anumit al vieții sociale, pentru ce anumită profesiune să te cultivi în mod deosebit.

Aceasta ca orientare cu totul generală, căci nimic nu se opune ca, manifestând mai târziu cine știe ce înclinațiune spirituală zbucnitoare, destinul tău profesional să fie dictat de aceasta. Se cunoaște și-i bine de avut în vedere cazul vestit al lui Vasile Conta care, trimis în străinătate pentru a se specializa în comerț, în scop bine înțeles mai lucrativ după înclinațiunea spiritului său, a făcut dreptul, devenind și profesor universitar; dar s'a relevat și a rămas în patrimoniul nostru spiritual numai ca distins filosof, ceiace fu fără doar deșteptarea unei vocațiuni constituționale nedeslușite dela început.

31

2 VIII 1932.

**Inclinarea spiri-
tului meu și ale-
gerea carierei
mele.**

În ce mă privește, dragă copile, pot să-mi dau samă deplin de înclinațiunea constituțională a spiritului meu și de concordanțele cași de discordanțele îndemnurilor și studiilor mele în raport cu alegerea și pregătirea profesiunii mele; ceiace poate servi ca o exemplificare și într'un sens și într'altul a considerațiunilor prezentate privitor la îndrumarea unui spirit.

Fără sfătuitor, fără nici o altă orientare decât aceea a propriului meu cuget, căci, cum am arătat, am fost propriu-mi stăpân dela vârsta la care te afli tu acum, nu m'am condus decât de imboldul propriei mele firi întru a stăruii asupra unor anumite studii. Acum privind înapoi îmi dau samă că am fost un spirit mixt concreto-abstract, drept care nu corespundeam decât abea satisfăcător la învățătura limbilor și la orice alt studiu cerând memorizare ca religiunea, istoria sau legislația; în schimb excelam la științele naturale, fizice și matematice în laturea lor concretă; așa că înclinam a deveni naturalist, dar mai ales geograf sau astronom.

Cu greutate mi-am apropiat elementele limbilor vechi, greaca și latina, cu ceva mai puțină greutate limba franceză, pe care totuș n'am isbutit s'o vorbesc și s'o scriu decât târziu și încă nu deplin; nu mi-am putut apropia decât slab germana, înțelegând-o la citit, dar neputând-o vorbi decât foarte mediocru. Poate să fi fost într'asta și inconvenientele metodelor ce se folosesc în liceu, stăruindu-se mai mult asupra gramaticii, fără a se urma calea naturală cu exerciții de la simple la complexe și cu vorbitul; dar a fost mai sigur neînclinațiunea mea firească care s'a verificat prin încercarea ce-o făcui un timp de a învăța singur latinește după o metodă destul de practică, fără să fi isbutit decât doar în extensiunea înțelegerii unor texte mai ușoare, însă niciodată putând să deslușesc deplin vre-o pagină de Virgiliu sau vre-o odă din Horațiu, cum dealtfel ambiționam.

În schimb eram foarte tare la geografie; într'atât că profesorul respectiv, când isprăvisem patru clase liceale, se gândea să merg la un concurs de geografie ce se da la București între cei mai buni elevi din țară. Dar trebuind pe de o parte să stăruiesc pe lângă un deputat ca să obțin drumul până la București, ceia ce sficiunea mea nu m'a dus la nici un rezultat, căci odată refuzat n'am mai stăruit, deși de altfel aveam recomandațiunea profesorului meu; pe de altă parte însuși profesorul nepersistând în îndemnul ce mi-l dase, am rămas locului cu gândul că odată și odată, isprăvind liceul voi putea deveni geograful sau astronomul ce-l visam.

Și cred că de aș fi dispus de mijloace proprii, de m'aș fi calculat că pot lucra sigur și cu folos în geografie sau astronomie, ajuns la universitate aș fi urmat științele fizico-matematice. Dar în cursul superior al liceului deviasem, cum am arătat, dela datoria mea firească, consacându-mi timpul liber militantismului social, când mai folosit ar fi fost cu gimnastică și excursiuni. Excluderea din liceu tocmai când trebuia să-l isprăvesc, mi-a pus în bruscă lumină greul vieții și atunci m'am socotit că, departat fiind dela orice îndeletnicire oficială, fără de care profesiunea mea de geograf sau astronom ar fi tânjit, să îmbrățışez o carieră ce-o presupuneam cu totul liberă după calificarea ei, o carieră ce să nu fie neapărat legată de-o situațiune oficială, o carieră ce să-mi fie și dragă și lucrativă, și astfel am îmbrățășat medicina.

Dacă nu m'am înșelat în privința indemnului meu și a interesului ce trebuia să mi-l înfățișeze medicina, pe care în specialitatea ce mi-am ales-o am căutat, cu multe greutateți de altfel, s'o pătrund cât mai deplin, m'am înșelat însă amar asupra lucrativității ei ca profesiune zisă liberă și a independenței ce trebuia să mi-o chezășuiască. Cu deosebire în țara noastră, unde totul este funcționariat, exercitarea practică este strâns legată de exercitarea oficială. Scoateți pe cel mai merit chirurg sau medic dela postul lui oficial, prin care are singura putință de a se releva și de a fi băgat în samă într'un mediu agramat ca al nostru, și veți vedea că nu mai poate să-și țină zilele, deoarece nimeni nu l-ar mai căuta. Curând a trebuit să mă conving de asta și să caut o situațiune oficială, de profesor universitar sau macar medic spitalicesc, acum mai ales când mă pătrusesem de toată vanitatea militantismului meu social. N'am putut isbuti decât târzie vreme, după vârsta de 40 de ani, să capăt cu greutate, și încă și atunci numai prin buna-voința și stăruința câtorva oameni cu trecere cari mă apreciau, o situațiune oficială de medic primar al Casei Sft. Spiridon. Și atât.

Zbuciumul anilor de practică liberă, cu trecătoare înlesniri provizorii oficiale, mi-au arătat greșeala calculelor mele. M'am consolatat gândind că poate cu o altfel de carieră ce-ar fi cerut imperios și deodată o situațiune o-

ficială, aș fi putut fi cu totul pierdut. Dar nu te-așfiătui, dragă copile, dată munca îndelungă și excesivă ce o cere studiul medicinei, afară doar de ai manifesta o nestăpânită chemare și ardoare, să urmezi această carieră. Oricum tu ești încă cu totul în curs de posibilități și timpul urmează să-ți vădească încotro să te îndrepti. Până atunci ține-te în câmpul celor arătate, spre a te întări după cerințele spiritului tău până în pragul alegerii unei cariere.

II

TINEREȚA

DELA 20 LA 30 DE ANI

32

4 VIII 1932.

Serviciul militar. Fiind un spirit abstract sau concreto-abstract și pregătindu-te pentru o carieră liberă sau profesională, până la sfârșitul adolescenței care se limitează cam la 20 de ani, poți termina aproape orice școală secundară, care te-ar îndrepta spre industrie, arte sau comerț; nu poți însă termina studiile speciale superioare cari se cer pentru inginerie, medicină sau literatură. Și la vârsta de 21 ani urmează să răspunzi la cea dintâi hotărîtă chemare de a servi societatea, în specie patria: *serviciul militar*.

Cum individul reprezintă specia în îndoita ei evoluțiune organică și spirituală, adolescența și bună parte din tinereță corespund în dezvoltarea speciei umane la un stadiu de pronunțată instabilitate socială, așa că individul la vârsta aceasta este încă rebel pentru îndatoririle sociale: e aproape ca un străjnic încă nedepins la ham, care fuge de îndată ce dai să-l prinzi și se zbate să scape de îndată ce-ai isbutit să-l fixezi între hlobe. Dacă în categoriile sociale intelectuale cu o marcată ascendență de înduplecare la datoriile sociale, tinerii acceptă cu voie bună facerea serviciului militar, nu-i acelaș lucru pentru tinerii, cari formează de altfel copleșitoarea majoritate armată, ai claselor sociale manuale: țărani mai ales, repre-

zentând încă stadiul sălbatec și barbar al omenirii, nu se înduplecă decât cu sila la facerea serviciului militar.

Se constată nu-i vorbă la copii de orice categorie socială o vădită înclinațiune războinică : copiilor le place să se joace de-a soldații, să se împoțoneze cu fel de fel de podoabe și unelte ostășești ; dar aceasta răspunzând mai mult fazei războinice a speciei într'o mișcare și pornire de turmă, într'o invaziune barbară cum au fost atâtea în curgere de veacuri, nu însă răspunzând unei anumite discipline pe care o armată modernă o reclamă imperios și conștient. Copilul cu înclinațiune războinică în deobște, ca un străjnic în buiestru, ajuns la majorat cum se zice, adică la vârsta de a satisface serviciul militar, nu mai este tot atât de iubitor de armată, ci dimpotrivă ar căuta să scape de dânsa întocmai ca străjnicul de hamul în care vrei să-l pui. Față de încadrarea socială, singura ce fasonează pe om, după cum dealtminteri îl fasonează și pe animal, căci nu stricta nevoie a individului, ci imperioasa nevoie a societății a domesticit animalele, omul ca individ se împotrivește ; și nu acceptă de voie bună indispensabila încadrare socială decât privind-se nu în sine însuși ca individ și organism, ci în întregul social ca parte și suflet.

Iată, dragă copile, care trebuie să-ți fie orientarea ta. Și atunci, ori cât ai simți cu neplăcere deodată strânsoarea societății, cum simte străjnicul strânsoarea hamului, domolește-te în virtutea unui simț și a unei conștiințe cu mult superioare celei a animalului și acceptă cu plăcere cel dintâi jug social necesar : serviciul militar. Totul datorești societății, adică în primul loc familiei și patriei, datorie care se cere achitată la anumite termene și trebuie să răspunzi nu numai cu titlu de obligațiune impusă, ci și dezinteresat cu voioșie.

Personal pot mărturisi că, fără îndrumare cum am fost dela început, am simțit în mine primitiva rebeliune pentru serviciul militar organizat, adică pentru disciplina lui așa cum o simțesc toți tinerii dela țară în temeiul celor arătate, dar mai ales la smulgerea dela cuibarul sătesc în care s'au deprins. Aceasta se leagă de obișnuința organică ce se manifestă clar la animale, unde puii chiar

ajunși mari încă se desfac cu greu de cuibul sau vizuina părintească și trebuie să fie siliți, loviți și ciupiți sau mușcați, ca să plece. Tinerii țărani și muncitori se feresc de serviciul militar poate mai puțin de teama disciplinei pe cât se feresc că trebuie să părăsească satul, părinții, rudele, obișnuințele și distracțiunile cari fac una cu ființa lor. În privința aceasta îmi amintesc cu duioșie de bucuria mea nespūsă când mă duceam acasă de vacanță și jalea mea nepotolită când trebuia să mă întorc la școală; și asta chear și după ce mă făcusem mai mare, în liceu. Nu rar stăruia asupra-mi gândul nefericirii mele, mâhnirea de a nu putea să părăsesc învățătura, să mă întorc acasă la țară, să-mi duc traiul acolo, fiind cât mai des laolaltă cu părinții, frații și surorile, bunicii, rudele, oamenii, băieții și fetele din sat. Ah, delicioasele conviețuiri ce trebuiau totuși să treacă, lăsând însă urmele farmecului lor spre a mări părerile de rău, ori de câte ori se făcea greu acomodarea cu nouăle situațiuni.

Nu puțin și acestea sunt temeiurile pentru cari se arată teama și grija de serviciul militar la tinereță. Acestea însă sunt legăturile organice cari trebuiesc să se desfacă și să se îndepărteze ca pelincile, și în bună rațiune întocmai ca după pelinci să nu-ți pară rău de ele. Dar așa-i făcut omul; ca să se smulgă din anumite legături și obiceiuri, el trebuie să-și creieze altele; căci după vestita vorbă repusă în valoare de Auguste Comte. „nu distrugi decât ceiace înlocuiești.“ Noi după ce am fost ai casei natale, ai familiei și ai satului, trebuie să devenim ai statului, ai societății sau mai precis ai patriei, și cea dintâi devenire este serviciul militar.

**Armata este
o școală socială.**

Eu am făcut armată ca medic, fiind amânat la timp pentru studii, avantații ce se fac obișnuit celor ce se pregătesc pentru cariere profesionale. Atari cazuri nu pot fi luate ca exemplu pentru ilustrat serviciul militar în general, care e datorit în deobște la vârsta de 21

de ani, cum s'ar putea să fie cazul tău, dragă copile; căci mulți tineri studioși preferă să se achite de el la timp. Fiind bacalaureat sau absolvent de vre-o școală secundară specială, privind agricultura, silvicultura, industria sau comerțul, serviciul militar se face cu termen redus de cel mult un an. Altfel pentru tinerii necărturari în general, serviciul militar durează cel puțin doi ani; acesta-i serviciul cel deobște care trebuie avut în vedere în viața socială, acesta-i serviciul care ar putea fi folosit într'o largă măsură pentru educarea și instruirea individului, dar oricum folosește vieții sociale. ~

În armată tânărul, sub raportul sufletesc și într'o largă măsură și cel trupesc, nu-și mai aparține și nici trebuie să-și aparțină: atunci începe tânărul a se deprinde să se confunde în viața socială, să nu mai trăiască decât prea puțin pentru el și cel mai mult pentru viața socială. Armata trebuiește astfel socotită ca o școală de sociabilitate, ca parte fundamentală, iar ca parte anexă, dar imperioasă în țările cu mulți analfabeți, ea ar putea și trebuie ținută să îndeplinească lipsa de știință de carte a atâtor tineri țărani, organizându-se sistematic școlile primare și chear complimentare regimentare; ar fi cel mai nimerit mijloc de stângerea curândă a analfabetismului mai ales în țara noastră rămasă încă atât din urmă în privința aceasta. Și aceasta bine înțeles ca o ajutorare numai la lipsa de școli primare, altfel fiind bine stabilit că armata are stricta menire a disciplinei și cumpănirii activității în gloate.

Armata îmbină exercițiul trupesc colectiv cu avântul sufletesc colectiv spre o țintă decisivă comună: putința la maximum de apărare a patriei în caz de primejdie. Căci armata nu-i o întocmire prin imbold organic individual de reciproc sprijin cum se petrece în turmă, în adunările sau îngrămădirile obișnuite de inși, ci-i o întocmire prin cerinți din afară, cu răsfrângere în individ a unor nevoi mai presus de el, dar de multe ori mai imperioase decât propriile sale nevoi. Armata este cerința unui organism social, a unui organism mai presus de individ, a unui organism fără de care individul însuși ori nu s'ar fi născut ori ar fi merit să se stingă curând, a

unui organism colectiv: *patria*, adică vasta făptură socială cu funcțiuni cari se petrec prin indivizi, dar nu-s proprii ale indivizilor, cum sunt limbajul, religiunea, tradițiunea; dar mai ales consensul comun în conviețuire și aspirațiuni. Sunt patrii ca a noastră unde primează limba, religiunea, tradițiunea, dar sunt și patrii, ca Elveția și Belgia, cu limbi, religiuni și tradițiuni deosebite, însă consolidate extraordinar prin consensul comun.

Armata mai ales, reclamată în primul loc de existența primordială a patriei, are menirea cultivării mai presus de orice a consensului comun. Armata îi strânge laolaltă pe toți fiii patriei indiferent de obârșie religioasă, limbistică sau tradițională ca rase, și-i leagă într'o alipire și înțelegere comună, pentru binele comun, fără de care individul cu adevărat nu poate fi. Dacă această năzuință nu este și nu intră chiar de-adreptul în conștiință la cei mai mulți, ea se strecoară imperceptibil în simțire la toți printr'un proces de imitațiune sau de sugestiune favorabil, și momentele grele, momentele primejdioase, vremile de război cu deosebire, vădesc cât țâșnește din adânc avântul pentru mântuirea patriei în sentimentul propriei mântuirii individuale.

Iată ce trebuie să te îndemne, dragă copile, ca să primești cu voioșie îndeplinirea acestei fundamentale datorii sociale, armata, fie că ai face-o avantajat ca în cazul meu, fie că ai face-o în chip obișnuit; căci socotesc a-ți fi dovedit și a-ți dovedi încă îndestul că firea omenească nu poate fi alta decât cea ce a fost și că războiul, oricât ar fi de nimicitor și odios, nu poate fi exclus din perspectivele grele ale omenirii, oricât s'ar închipui de strălucite progresele ei.

Războiul este un fenomen social permanent.

Ființa și perpetuarea războiului n'ar fi a se mai discuta după cum nu-i de discutat ființa și perpetuarea vieții umane însăși, de care el se leagă neclintit. Dar în năzuința ce are omul de a

se pune la adăpost de primejdiile mari naturale sau sociale, isbutind uneori și chiar îndelung, se încântă și cu iluziunea c'ar putea fi și calamități de acelea, cum este războiul, de cari să se mântuie definitiv. Lucrul s'ar putea închipui și așa, dacă ar fi de admis să poți stinge pricina inițială adesea imperceptibilă; ceiace nu poate fi niciodată cu puțință, pentru că pricina inițială, oricât s'ar părea de înfrâns ușor, este de neînlăturat, fiindcă ea-i implicată de viață însăși, de natura însăși. Un incendiu nu se manifestă deodată în toată extensiunea, ci obișnuit își are pornirea dintr'o scânteie. Scânteia ceia-i pornirea, și veghea cea mai strașnică poate fi oricând surprinsă.

Războiul este incendiul, iar scânteia aprinzătoare este în omul însuși. Ca să se mistuie războiul trebuie de mistuit scânteia, și ținând să mistuești scânteia ai mistui însăși viața, ceia ce-i irealizabil, pentru că viața este mai presus de intențiunile omenești, și-i bine că-i mai presus, căci cine știe la ce fel de aberațiuni s'ar ajunge chiar cu cele mai bune intențiuni, așa că bine s'a zis când s'a zis că și iadul este pavat cu bune intențiuni.

Prin urmare să ne mărginim la a constata lucrurile și a le îndrepta numai în marginile care să nu atingă însăși rațiunea vieții. Incendiile sunt un fenomen natural, perpetuu, și noi trebuie să fim pregătiți totdeauna spre a le stinge pe loc sau a le limita extensiunea. Și tot așa războaiele sunt un fenomen social perpetuu pentru care trebuie să fim totdeauna pregătiți. Iluziunea înfriurii voinei noastre să nu ne înșele niciodată prea mult asupra posibilităților realizărilor ei.

Războiul iese cu totul din sfera puținței noastre de a-l înlătura, pentru că războiul nu privește un act de pur indemn personal ce s'ar putea împiedica, ci un act de indemn colectiv mai presus de orice imboldire personală și ca atare se afirmă cu puterea unui fenomen similar, în ordine naturală, cu o revărsare de ape, un cutremur de pământ sau o izbucnire vulcanică. După cum pentru aceste din urmă fenomene împrejurările determinante se organizează încet-încet, pentru inundații în înaltul văzduhului, iar pentru cutremure și erupțiuni vulcanice în adâncul pământului, tot astfel și pentru războaie împrejurările se

încheagă imperceptibil încet-încet, fie printr'o mai puternică afirmare prolifică a unui neam, fie printr'o mai vădită extensiune teritorială a altuia, și încă multe și multe pricini.

Discordanța nu se simte un timp, dar dela o vreme prinde să se vădească prin nemulțumiri și reciproce împoziționări, părănd o bucată de vreme numai o emulațiune până ce dușmănia se arată deschis și atunci supravine războiul adesea printr'un incident neînsemnat în aparență cum între doi înși izbucnește duelul, nu atât prin incidentul ocazional cât prin antipatia organică ce răsare între dânșii din adâncurile firii lor. Și-i ușor de gândit că după cum sunt înși cari nu se sufăr reciproc chear în sânul aceleiași familii, pentru că înclinațiunile lor spirituale diverg cu totul, tot așa sunt rase, sunt neamuri cari nu se pot alipi în de ele oricât rațiunea rece le-ar dicta aceasta.

E un consens sufletesc care stabilește spontan simpatia între înși, după cum este o discordanță sufletească stabilind antipatia; și aceasta mai presus de orice rațiune oricât de logică. Aceasta-i realitatea asupra disensiunii spiritelor umane, asupra dușmăniilor lor: iar nu aparentele motive ce se invoacă, fie chear cu cea mai vădită bună credință. Și tot asta-i care face îndușmănirea națiunilor; încât cu dreptate Gustave Le Bon a putut spune că istoria se face nu cu idei, ci cu sentimente. Ideile se pot asemăna și se pot sugera armonic; dacă sentimentele însă sunt potrivnice, totul este zadarnic. Pentru că sentimentele sunt mai vechi și mai profunde ca ideile. Sentimentele sunt animalitatea noastră, baza vieții noastre, pe când ideile nu-s decât umanitatea noastră, floarea vieții noastre; și ideile pot fi trecătoare ca și florile, cele mai multe idei neajungând să fructifice, după vorba poetului:

„Multe flori sunt, dar puține
Rod în lume au să poarte;
Toate bat la poarta vieții
Dar se scutur multe moarte“.

Inlăturarea războaielor, disparițiunea războaielor sunt pur și simplu idei, foarte frumoase și ispititoare ce-i drept; dar atât. Nu-s deloc sentimente și ca atari sunt irealizabile. Nu-i întâia oară când visul disparițiunii războaielor

se manifestă în stare de veghe. Acest vis s'a arătat periodic în urma marilor calamități aduse de războaie și nu-i tratat de pace, mai ales din vechi, în care să nu se înceapă textul stereotip: „Dorind ca între noi, cutari și cutari, împărați sau regi, plenipotențieri sau delegați, să facem pace veșnică, stabilim etc. etc.“, și pacea, nu veșnică, dar nici măcar mai de lungă durată, nu s'a realizat. Și dacă nu s'a realizat până acum, ce pledează oare a se realiza de-acum înainte? Cu slabe schimbări aparente și pur formale, omul și în specie omenirea în general este aceeași; deci aceeași și de acum înainte cu toate manifestările ce-o caracterizează fundamental.

Să-ți fie pregnantă această realitate și acest adevăr, dragă copile, ca să nu cazi în iluziunea ce, în tinereță și o bună parte din virilitate chear, m'a stăpânit, socotind posibilă pacea eternă prin consens unanim uman. E pură utopie, ce-i cu atât mai bine când n'o nutrești deloc. Dacă oamenii dintr'o familie nu se înțeleg, dacă într'un stat, ce-ar fi să fie unitar, sunt atâtea disensiuni fatale, cum se poate nădăjdui ca națiunile toate și omenirea toată să accedeză la formula: „pace în cer și pe pământ și între oameni bună voință!“ Iluziuni frumoase de avut numai în cuget, căci ar fi primejdie grea, și individuală și colectivă, a le încerca realizarea. Te-ai pune aproape în postura omului beat față de cel treaz: cel beat se iluzionează că trăiește pe când cel treaz trăiește cu adevărat. Fii totdeauna treaz, dragă copile, după cum totdeauna treaz trebuie să fie și neamul tău, adică păstrând mereu ținuta liniștită și demnă; dar oricând gata de războit cu vrednicie.

**Războiul constituie
ultima ratio
inevitabilă.**

„Homo homini lupus“, omu-i lup pentru om, formula filosofului englez Hobbes, este realitatea fundamentală a vieții umane, și solidaritatea, implicit simpatia, nu s'a impus decât printr'o aspră disciplină socială, și dăinuiește numai atât cât stăruiește și disciplina, fie impusă mai mult, fie acceptată mai puțin

pe cale conștientă. Lupta și incalcarea constituiesc legea vieții în general și a celei umane în special. În formațiuni colective mai mult sau mai puțin numeroase și întinse ca familii, patrii, state, ginți, rase, oamenii păstrează o ținută de solidaritate și încă și aceia garantată în ultimă rațiune, când mari primejdii reclamă sacrificii mari și chiar viața, cu pedepse aspre ce merg până la pedeapsa cu moarte. Numai faptul acesta ne arată în ce măsură omul, ori cât s'ar părea de civilizată, se întoarce în tot momentul la animalitatea sa, nevrând să știe decât de interesul său, de îndată ce resorturile sociale slăbesc, cum se întâmplă mai ales în vremile tulburi, de greutate, lipsuri, foamete, criză și mai ales războaie. Ceiace necesită o mare încordare a spiritului de solidaritate, ce nu mai poate fi lăsat la îndemnul bunei voințe : ci-i biciuit la maximum prin constrângere colectivă ce merge până la starea de asediu și dictatură.

Atunci înțelegem că civilizațiunea se încheagă prin repercuțiunea continuă, asupra inșilor în general și a fiecăruia în special, a măsurilor colective stricte impuse de nevoile colective. Și acele măsuri se iau nu prin deliberarea tuturor, care n'ar duce la nici un rezultat, căci o atare deliberare s'ar pulveriza prin interesele personale ale fiecăruia, ci prin hotărîrea fermă a conducătorilor colectivităților, în specie ai statelor. În care înțeles se deduce ușor că civilizațiunile sunt produsul unui număr restrâns de inși, putând impune tuturor o anumită conduită adecvată situațiilor.

Numai astfel ne explicăm vastele întocmiri sociale, la cari niciodată n'ar fi putut ajunge inșii în grămadă fără o anumită și impusă orientare. Numai *elitele*, adică acele categorii de oameni remarcabili ce se desemnează mai presus de așa zisul popor, numai *rari nantes in gurgite vasto*, după cum atât de documentat arată Jzoulet în operele sale, realizează minunea civilizațiunii, servindu-se doar de gloate ca de o pastă pe care o modelează ; poporul prin el însuși nefiind în stare a se modela.

Așa încât, dragă copile, ferește-te de a te arăta rebel îndatoririlor sociale, păzește-te chiar de a le judeca prea mult, afară doar de simți în tine realmente însușiri de elită, și încă și atunci socotește-te bine și acceptă cu sim-

patie dispozițiunile în ființă, urmând ca abea după ce ai fi studiat, să-ți arogi puțința de a propune și chiar a lupta ca să se modifice.

Personal, în tinereță, pornit pe panta judecării superficiale a lucrurilor mai ales în ordine socială, antipatizam odată cu întocmirea socială în general și tot ce socoteam că vine sau se cerea în sprijinul ei. Consideram omul eminent bun și sociabil, pe când în realitate el este mai curând rău și dușmănos, dispus a se exalta pe sine și a huli pe alții; încât greșeam și mă înverșunam cu deosebire împotriva războaielor și implicit antipatizam și serviciul militar, a cărui temeinică rațiune ți-am arătat-o. Tu evită greșeala mea.

Numai pentru că socotim războiul ca un act de pură voință, c'ar fi destul să vrem ca să nu-l avem, ne ridicăm cu și mai multă aversiune împotriva-i și nu știm cum să-i mai calificăm pe aceia cari eventual îl preconizează și-l acceptă. Dar în chibzuită înțelegere, precum am arătat, trebuie să privim războiul ca orice altă grozăvie a firii și să ne dăm seamă că nu se moare cu mult mai crud prin el decât se moare în orice altă calamitate sau catastrofă. Firește că-i grozav lucru să te vezi deodată, cu știință, în fața morții, să te vezi mutilat poate și redus la o infirmitate grea ce adesea este mai puțin de preferat ca moartea însăși; dar ce-i de făcut dacă vieții umane îi este sorocit, prin însăși alcătuirea și rațiunea ei, acest destin ce omul nu va isbuti niciodată să-l schimbe.

Războiul este ieșirea colectivă firească din marginile cuviinței sociale fixată pentru un timp, după cum bataia este aceeași ieșire individuală comandată de reflexele noastre când cuviința obișnuită este calcată. Și când oamenii din acelaș neam, din aceeași familie, din acelaș sânge cum se zice, nu se pot suferi și ajung adesea la încăierare chiar sângheroasă, cum putem nădăjdui că colectivitățile, neamurile, popoarele, statele să ajungă la armonie și la pace eternă! Pace eternă nu poate exista decât doar dincolo de moarte, și s'ar putea deduce ușor că un popor zorește către pacea eternă cu adevărat doar atunci când nu mai simte în el puțința unei înălțări sau extensiuni, fără să izbutească însă vreodată a convinge la

aceasta alte popoare mișcate de neastâmpărul unei cât mai largi vieți.

Aibi incredințarea, dragă copile, ca și pentru atâtea alte fenomene sociale nu mai puțin crude și supărătoare, că dacă războiul ar fi să înceteze vreodată, el ar fi încetat de mult sau mai curând nici nu s'ar fi iscat pe fața pământului. Dar ceiace a fost cată să fie și războiul a fost și va fi și mai departe.

36

8 VIII 1932.

Progresele mijloacelor războinice și ineficacitatea Ligii națiunilor.

De altminteri războiul, ca și atâtea alte calamități și nefericiri pe lume, are și urmări favorabile, mai ales pentru progresul tehnic și științific. Se poate chiar spune

că dacă s'a pus în vădită lumină vre-un progres cu totul sensibil și uriaș, apoi acela a fost în domeniul războiului. Nici nu s'ar fi putut închipui vreodată pe cale pașnică atâtea iscodiri științifice și tehnice, cari să asigure pe departe viața umană de cele mai grozave primejdii, iar pe de alta s'o și distrugă în chipul cel mai crud și nimicitor posibil. Dela piatră și praștie s'a trecut la arc, dela arc la pușcă, dela pușcă la tun, bombe și mitraliere, cărora li s'a adăogit, prin formidabilul război din urmă, bombardarea din aeroplan, tancul și încă ceva cu totul drăcesc și apocaliptic: gazele asfixiante și corosive. Aceasta pe uscat; iar pe mare: s'a trecut dela corabie la vapor armat, dela vapor la chiurasat, dela chiurasat la torpilor și mai departe la submarin și hidro-avioane cu toate anexele distrugătoare. Niciodată omenirea nu și-a zis că e destul, decât doar așa în derâdere, ca să se imbecete oarecum cu apă chioară. Căci ce alta este toată ciorovăiala dela Liga națiunilor ale cărei deziderate și hotărâri rămân inoperante, pentrucă Liga aceasta nu reprezintă decât dulcegăria vieții, iar nu copleşitoarea ei realitate și amărăciune.

Liga națiunilor, în loc să se așeze în centrul internațional al Bizanțului, la Constantinopole, preconizat de

Auguste Comte, încă de acum o sută de ani, de a fi capitala politicii mondiale, unde ar fi urmat ca o condițiune *sine qua non*, să dispună și de o putere armată, în specie o flotă puternică, cu care să-și impună silnic la nevoie hotărârile bune-rele ce le-ar fi luat; liga aceasta s'a stabilit într'o țară, ce-i drept fără colorit național, dar într'un oraș fără vre-o însemnătate alta decât doar ca sediu odinioară al frământărilor religioase, cari nuanțau pe atunci crudele încăierări ale necurmatelor neînțelegeri omenesti.

Astfel fiind liga națiunilor e menită să fie mai mult o întocmire de paradă. Chear din capul locului ea n'a isbutit să împiedice războiul greco-turc și nici conflictul italiano-grec dela insula Corfu și nici de curând încăierările chino-japoneze și nici cele ruso-japoneze, iar cât ca să găsească vre-o deslegare marei crize mondiale, pare cu totul exclus. Nodul gordian a fost încâlcit, este și va fi cât va fi lumea lume; iar el nu se va descâlci niciodată decât vremelnice, așa cum s'a făcut totdeauna: tăiat cu sabia, adică descâlcat cu războiul.

În ligă națiunile stau la sfat în așteptarea, și hai să zicem și în dorința, de a ajunge la o înțelegere, după cum ar sta niște inși îndelung certați. Ori câtă bunăvoință reciprocă s'ar închipui, în adâncul sufletelor lor dospesc rezerva și prevenirea, și-i destul ivirea celei mai slabe suspiciuni, pentru ca arama să se dea pe față și înțelegerea reală să nu poată avea loc. Așa că tot mai nimerită este grija de sine, certitudinea că ori cât s'arată de binevoitor emulul tău, nu mai puțin el se află în aceeași stare obișnuită de suflet ca și tine, cu rezerva firească, și că cheazășia unei bune conviețuiri este tot aceea de totdeauna, preconizată de romani: *si vis pacem para bellum*. Numai când te știe semenul tău că, eventual purtându-se necorect și vătămându-ți, îi poți întoarce cu vârf și îndesat, te respectă așa cum se cuvine și nu se atinge de nimic ce-ți aparține. Altfel, dacă n'ai grija de a fi om vrednic, de a fi națiune virtuoasă și puternică, răul te pândeste și vina, sau mai bine zis greșeala, nu-i a lui, ci-i a ta, care te-ai lasat pradă naivității.

A fi tare și vrednic, dragă copile, nu înseamnă să

cauți pricină de harță. Dimpotrivă, să fii bun, îndatoritor și iertător; dar acestor însușiri nu corespunzi cu adevărat decât atunci când te-ai făcut în măsură a reprima așa cum se cuvine răutatea, ticăloșia și insolența. Încât ca individ pregătește-te pentru toate eventualitățile; iar ca națiune pentru toate posibilitățile, printre cari acea a războiului poate supraveni oricând. Răspunde deci cu drag chemării ostășești; cât pentru a-ți face dintr'însa și o carieră rămâne încă să te socotești sau mai bine, fiindcă în această privință trebuie s'o pornești de copil, să urmezi sfatul meu care se inspiră și dela cazul meu.

37

9 VIII 1932.

Cariera ostășească. Cariera ostășească privește ordinea publică înăuntrul țării și siguranța ca și eventual apararea ei înafară. Spre acest sfârșit în cariera ostășească se impune disciplina cea mai riguroasă. „Ordinul se execută, nu se discută” este formula ce nu trebuiește niciodată luată în deriziune sau îndesert, cum se poate obișnui în viața comună unde seriozitatea trece pe planul din urmă. Numai printr'o confuziune de preocupări și aspirațiuni din domenii diferite, cari de multe ori n'au nicio legătură cu armata, se poate arunca oprobriu asupra formulei esențiale a disciplinei militare. Căci dacă, aplicându-se strict această formulă, se poate greși câteodată, în marea majoritate a cazurilor însă se izbutește hotărîtor; pe când, dacă nu s'ar aplica această formulă, rațiunea însăși a acțiunii militare ar fi atinsă și aproape niciodată nu s'ar isbuti. Dacă asupra ordinului în sine, înainte de a se da, se poate delibera; odată stabilit ordinul, cată să rămâie intangibil și de executat orbește.

Aceasta-i ținuta de bază a carierei ostășești și numai cine e în stare să-i corespundă, urmează s'o îmbrățișeze. Personal, calculându-mi firea și apucăturile, m'am socotit tare bine când n'am îmbrățișat-o. Cu calmul relativ de astăzi al firii mele, datorit negreșit experienței, dar și vârstei, aș corespunde bine acestei cariere. În tinerețā însă

acest calm și această judecată nu le-am avut și-mi dau tot mai bine samă acum cât aș fi fost de primejduit îmbrățișând cariera ostășească. Cu toate că de copil mă dădeam în vânt după militarie, cum se vede lucrul de altfel mai la orice copil, simpatizând firește numai la suprafață mândreța și strălucirea îmbrăcăminții și armelor, curând însă mi-am dat samă cât de împotrivă se manifesta spiritul meu rebel față de atare carieră comportând disciplina cea mai riguroasă.

Și mă pot măguli cu chibzuirea mea în această pricină când și mai târziu, deși student medicinist sărac, îndemnat să intru la Institutul medico-militar ca să deviu medic militar cu cheltuiala statului, n'am acceptat, apreciindu-mi just temperamentul ce m'ar fi expus la grele încercări mai ales aflându-mă încă sub îmbătarea militanțismului meu social, mai mult sau mai puțin afirmat.

Așa că pentru cariera militară trebuiesc neaparat firi curajoase, ceiace eram; dar cu deosebire și docile, ceiace nu eram deloc. Mai ales docilitatea trebuiește avută în vedere la un copil spre a-l destina carierei militare. Și docilitatea se poate cunoaște foarte de curând; dar mai sigur la începutul adolescenței, în faza pubertății, când deșteptarea uneori intempestivă a instinctului sexual pune în lumină fondul temperamentului. Dacă ajuns în faza aceasta copilul este totuși ascultător și docil, bineînțeles fără a fi lipsit de curaj, atunci el este cu adevărat propriu pentru cariera de militar.

Spre acest scop, ca să se evite greșelile unei alegeri pripite ce se face forțamente începându-se pregătirea militară cu liceele respective de la vârsta de 10—12 ani, mai nimerit și mai judicios ar fi ca alegerea pentru cariera militară să se facă mai târziu, după sau în plină pubertate, când copiii ajung la 14—16 ani isprăvind 4 clase secundare. Așa că învățământul propriu zis militar să înceapă totdeauna numai dela vârsta aceasta înainte.

Se face o socoteală greșită apreciindu-se că copiii luați mai de timpuriu, la 10—12 ani, sub regimul disciplinar militar, s'ar influența simțitor și că astfel cu atât ar deveni mai buni ostași. Această considerațiune se sprijină desigur pe părerea că educațiunea ar avea un rol decisiv

și că astfel s'ar ajunge la rezultatul cel mai bun. Dar noi am arătat îndestul că lucrurile nu stau astfel și că educațiunea nu vine decât abea după ereditate, și că decisivă nu-i decât ereditatea, adică predispozițiunea; iar educațiunea numai fășionează. De aceea pentruca să nu hotărască, mai ales în chestiunile de carieră ostășească, mai mult întâmplarea oarbă favorabilă decât chibzuirea rațională, s'ar impune măsura ce-o preconizăm. Căci un bun ostaș nu se va scoate niciodată cu reprimande și pedepse: temperamentul înăbușit o clipă reapare și te dă de sminteală tocmai când pedeapsa nu mai poate îndrepta nimic.

Subt acest raport, dragă copile, nu te îndemn să apuci spre cariera militară, întru cât manifesti suficientă indocilitate ca să socotesc că vârsta, experența și mai ales priceperea ți-ar potoli-o pe cât s'ar cere. Făcându-ți datoria militară atât cât se reclamă oricărui tânăr, întoarce-te la pregătirea carierei mai potrivită cu inclinațiunile tale.

38

11 VIII 1932.

Cariera preoțească.

La polul opus carierei ostășești, care trebuie să răspundă la maximum de încordare trupească, stă cariera preoțească, care trebuie să răspundă la maximum de încordare sufletească a unei societăți. Aceste cariere primordiale înfățișează oarecum polaritățile societății, așezându-se între ele toate celelalte cariere ivite ulterior prin diferențierea funcțională socială. Odinioară carierele, respectiv breslele sau corporațiunile, erau foarte bine determinate, alcătuind aproape niște caste, dăinuind din tată în fiu; drept care organizațiunea lor de fond mergea până la manifestarea lor riguroasă de formă, impunându-li-se și o anumită îmbrăcăminte: uniforma. Cu vremea, desvoltându-se prodigios comerțul, industria și artele, carierele mai recente răspunzând respectiv acestor îndeletniciri, au căpătat oarecare mobilitate și prezentarea lor formală, mai ales cu uniforma, nu s'a mai menținut. Uniforma încă a rămas intangibilă la carierele primordiale, la ostași și la preoți, cărora li se impune, prin însuși caracterul misiunii ce o

au, de a le fi prinsă în carieră întreaga ființă și ca fond și ca formă.

De aceia pentru preot cu toate că se cer însușiri de altă natură, însă vădirea acestor însușiri este fără doar și mai imperioasă decât cea respectivă pentru ostaș. Căci dacă se relevă o scădere a disciplinei sufletești, aceasta se datorește, în afară de spiritul critic al timpului, poate mai mult faptului că în deobște preoții nu corespund misiunii și chemării lor. Căci dacă este vre-o profesiune în care spiritul lucrativ trebuie să fie lasat pe planul din urmă și să primeze numai considerațiunea însușirilor indispensabile pentru a corespunde carierii, apoi este preoția. Și patatul cel mare este, că preoția e privită la fel ca orice altă breaslă, în care mediocritatea poate fi îngăduită, deoarece se compensează cu superioritatea multor altor profesioniști la fel, scăpându-se din vedere că pentru preoție o cât de restrânsă mediocritate întunecă tot restul. Și atunci se ajunge la banalizarea religiei prin banalitatea celor ce-o servesc.

Așa că selecțiunea tinerilor meniți a fi preoți trebuie să se facă și mai riguros poate decât cea a tinerilor meniți a fi ostași. Ostașii activează totdeauna mai mult în masă, așa că, dată riguroasa disciplină, cei slabi se pierd sau mai curând capătă și ei avânt printre cei tari, pe când preoții activează mai mult izolat: fiecare preot pe propria-i samă și inspirațiune. Dacă tăria și inspirațiunea îi lipsesc, acțiunea preotului este nulă de nu chear păgubitoare. Iată pentru care cuvânt copiii trebuie să se formeze și mai cu rigoare selectați, și învățământul respectiv în vederea formării corpului preoțesc, ca și pentru corpul ostășesc, să nu pornească efectiv decât dela vârsta de 14—16 ani, abea după primele 4 clase secundare când, în perioada deplină a pubertății, se poate mai bine stabili cari adolescenți au însușirile proprii pentru sacerdoțiu.

Dacă pentru a fi ostaș e destul a fi docil și curajos, ca însușiri capitale; pentru a fi preot se cer încă alte însușiri cel puțin în acelaș grad. Numai copilul sau mai bine adolescentul care ar fi docil, curajos, generos, entuziast, hărăzit cu darul cântului și al cuvântului, și după toate acestea din fire înclinat și dornic a îndeplini oficiul

preoției, să fie pregătit în acest scop. În afară de oficierea obișnuită, stereotipă, care aproape nu mai atinge nici o strună a sufletelor, actualmente mai ales blazate și de necazurile vremilor, preotul trebuie să fie un permanent inspirat, capabil de a ațâța, cu fapta, cu graiul, și cu scrisul chear, focul sanctității în inimile sângerânde.

Tu ești încă prea mic, dragă copile, ca să-ți pot aprecia hotărâtor posibila înclinațiune preoțească, spre care de altfel chear și de acum n'aș înclina să te îndemn, din motivul pentru care nu te îndemn nici la ostășie: îți lipsește docilitatea în gradul cerut pentru aceste cariere, după cum mi-a lipsit și mie. Afară de asta, fiind personal înclinat spre critică, rebel la orice disciplină fără puternic temeii științific, cu toate celelalte însușiri, n'aș fi putut fi un bun preot. Poate aparent da, cum sunt atâția, dar nu și în fond. Căci ca preot se cere o totală identificare cu credința ce-o manifesti, spre a fi factorul sugestionant al credincioșilor ce-i păstorești. Altfel se simte artificialitatea și credincioșii nu te mai urmează din convingere, ci numai din obișnuință prin tradițiune și datini; ceiace nu-i destul.

Religiunile sunt directive ale spiritului uman indiferent de doctrinele cari le formează miezul, iar preoții sunt slujitorii acestor directive. Lor li se impune o cultură generală foarte întinsă, enciclopedică, și o conduită ireproșabilă. Orice alte profesii nu se resimt atâta de abaterile și pacatele omenesti; ele se pot exercita în toată extensiunea fără o prea marcată stânjenire prin vicii și deviațiuni personale, în vreme ce preoția exclude orice scoborire sau deviațiune, mai ales în ordine morală. Mai mult decât atâta preoția cere abnegare, lepădare de sine, renunțare totală la unele satisfacțiuni și îndatoriri lumești, cum este la catolici celibatul pentru toți prelații, iar la ortodocși numai la monahi; ceiace nu se poate realiza decât de anumiți inși cu anumite temperamente.

Poate printr'o interpretare mai profundă și mai largă a vieții să nu fie numai decât cazul a se cere atâtea și atâtea restricțiuni pentru cariera preoțească. Fără doar că pe lângă multe alte considerațiuni și ascetismul, greu de realizat, a impus adesea schimbări mari în practica

religioasă, cum a fost cu protestantismul luteran. Pe cât timp însă sunt vaste organizațiuni religioase cu cerinți riguroase, și oricât ar fi să se îngăduie cu vremea o viață mai puțin ascetică, preotul trebuie în orice caz să fie totdeauna un exemplu de viață superioară, de viață pusă în afară de zbuciumările vremelnice, de viață care nu prețuiaște nimic fără decât ceiace este propriu zis misiunea sa. Și atunci se înțelege lesne cum nu oricine poate să fie preot, și că spre a menține la nivelul cuvenit cariera menită a îndruma și a consola spiritele, trebuie să se facă alegerea cea mai riguroasă. Numai adolescenții cu spirit abstract și vădită înclinațiune de a fi loru-și suficienți, de a-și găsi în rugăciune, meditațiune sau invocațiune mulțumirea deplină, sunt proprii pentru acest rol.

În acest înalt și strict înțeles poate cineva deveni preot nu numai pe cale oficială, consacrat de organizațiunile religioase recunoscute; ci, inspirat personal de convingeri proprii, în discordanță adesea subț mult raporturi cu doctrinele oficiale și oficializate cari pot avea neajunsurile lor mari, pornind să propovăduiască adevărul ce i se relevă, face încă operă de preot. Căci esențialul în ceiace trebuie să se înțeleagă prin preoție nu-i uniforma și nici chiar consacrarea; ci-i activitatea aceia de apostol pe care și însul de sine și-o arogă fără beneficii și adesea cu multe greutate și sacrificii, cum a fost activitatea lui Auguste Comte în această privință: întemeietor al pozitivismului ca religione universală, el s'a putut califica cu drept cuvânt pe sine ca cel dintâi *mare preot al umanității*.

Cariere meșteșugă-rească

În ordine evolutivă, odată cu ostășia pentru asigurarea liniștii și ordinii vieții materiale, și preoția pentru orientarea și consacrarea vieții spirituale, apare meșteșugăria pentru satisfacerea feluritelor nevoi private și publice. Meșteșugurile cu vremea au ajuns atât de numeroase și de variate, că ar forma un isvod destul de întins ce-i de prisos a-l urmări și a-l releva în amănunt. E

destul să ne dăm samă că meșteșugurile în ordine generală se referă la îmbrăcăminte omului, la locuința lui, la puțința lui de mișcare și de lucru. Așa că sunt meșteșugarii cari confecționează, cari îndeplinesc un anumit lucru ca croitorii, ciubotarii, zidarii, lemnarii, ferarii, tinichigii, zugravi... și meșteșugarii cari procură materialele și făuresc uneltele sau sculele celor dintâi. Aceștia din urmă fac parte integrantă astăzi din fabrici, în cari se produc pe o scară foarte întinsă uneltele trebuitoare în toate domeniile activității sociale.

Copiii cu spirit concret, cari-s cei mai mulți, urmează să fie îndreptați spre meșteșuguri după felul aplicațiunii lor care se poate cunoaște chear de îndată și se precizează destul de vădit în școala primară. Spre acest scop trebuie să se stăruiască în școlile primare în chip deosebit asupra lucrului manual, mai în toate privințele, spre a se vedea spre ce meșteșuguri înclină copiii; iar învățământul zis complimentar al școlilor primare pentru copiii ce nu-s indicați a trece la învățământul secundar și superior, să fie prevăzut și cu niște ateliere ce nu s'ar găsi la meseriașii particulari, pentru deprinderea curândă a unui meșteșug.

Bine înțeles că această îndrumare și selectare pentru meșteșuguri, cată să se facă mai mult la orașe unde și sunt concentrate feluritele bresle meșteșugărești. La țară copiii, afară de cei excepțional inzestrați cu spirit abstract sau concreto-abstract, cată să fie îndreptați cât mai mult spre agricultură, spre plugărie, spre lucrul pământului, aceasta fiind îndeletnicirea cea mai sănătoasă, cea mai frumoasă și cea mai de bază a vieții sociale. Trebuie cât mai mult împiedicat exodul țăranilor spre târguri unde mai totdeauna îi așteaptă și-i pândește mizeria neagră.

Dintre copiii țăranilor să nu se îndrepte spre carierele intelectuale și meșteșuguri decât cei cu totul aleși, spre a-și croi printr'asta într'adevăr o viață cu totul superioară și folositoare; căci într'altfel ei se zmulg dintr'un domeniu rural unde cu toate greutățile inerente vieții în general și vremilor de criză în special, pot să se îndeletnicească folositor și până la urmă să fie și mulțamiți, ca să se arunce într'un domeniu urban unde necurmata și necruțătoarea concurență îi împinge tot mai mult spre în-

deletnicirile cele mai grele și mai neplăcute, chear cu toate însușirile ce le-ar avea.

Astfel vorbind de meșteșuguri în general și de valoarea lor socială, consacrată prin zicala că „meseria-i brătară de aur”, înțelegem să se derive spre ele mai mult copiii târgoveților; iar din copiii țăranilor numai aceia cari ar fi să aibă cumintea chibzuire de a se întoarce la țară în acest scop, ca să-și servească semenii rurali cu meseria lor, putând astfel pe lângă meșteșug să-și cultive și un ogor; cu aceasta dând și mai mult folosință și farmec traiului lor rural.

Constituie o mare împiedicare la buna orânduire a indeletnicirilor umane și prejudiciabila ierarhie ce se concede, după care profesiunile și carierele intelectuale sunt socotite ca mai superioare și ca atare de râvnit; și astfel se provoacă acea năvală ce se vede întru escaladarea carrierelor socotite mai de vază. Mai ales acum când s'a dat drumul și femeilor la concurență, năvala-i și mai accentuată; iar selecțiunea ce-ar fi să se facă e și mai împiedicată prin mijloacele lăaturalnice, cari primează totdeauna într'o societate neîndestul de consolidată sau în declin, cum se pare c'am ajuns noi.

Astfel că rânduiala urmează să aibă loc: sau prin măsuri riguroase de stat mai presus de orice considerațiuni de nepotism și favoritism distrugător, ceiace-i foarte greu când înșiși conducătorii statelor își pot datori situațiunile favoritismului sau ignoranței publice; sau, ceiace-i mai sigur și mai ușor, prin aprecierea rezultatelor triste ale acestor concurențe nepotrivite, neleale, necinstite și nedrepte. Familiile în deobște să-și dea bine seamă de viitorul copiilor și să-i derive spre carierele potrivite, înfrângându-le la nevoie o ambițiune disproporționată față de puterea lor, ambițiune care li strică vieții ce putea într'altfel să aibă un destin convenabil.

unui înalt scop moral prin cler, viața instabilă nomadă de la început s'a tot restrâns făcând loc vieții stabile sedentare cu îndeletniciri permanente, printre cari a prevalat, ca și astăzi de altfel, agricultura. Pământul se oferă din capul locului omului în forma cea mai largă spre a-l stăpâni și folosi; de aceea cariera agricolă, exceptând orașele, este aproape unica ce se prezintă pentru sate, cari formează copleșitoarea majoritate a așezărilor omenesti mai în toate părțile lumii.

În domeniul vieții colective agricultura este cariera cea mai capitală și mai indispensabilă, căci printr'însa se capătă „pâinea noastră cea de toate zilele”. Copiii dela țară sunt oarecum destinați a deveni agricultori și numai cu totul excepțional să se îndrepte spre alte cariere. Fără a fi anumit consacrați, după chipul vieții indiene, în castă, țărani oricum alcătuiesc o clasă bine distinctă prin felul ocupațiunilor agricole și nimic nu se poate invoca, sub orice punct de vedere s'ar privi lucrul, de a se critica sau socoti subț vre-un unghi de scoborire cariera lor. Aici putem accentua chear, că nu poate fi vorba de a privi cu rezervă nici orice altă carieră de orice ordine ar fi, fără decât doar în mai mult sau mai puțin greul exercitării ei; altminteri toate carierele pot îmbrăca un caracter de nobleță prin străduința și buna credință ce se pun în practica lor. Condițiunile de exercitare pot să varieze, dar practica în sine își păstrează înțelesul înălțător de totdeauna.

Dar, afară de a fi doar pur și simplu lucrător agricol, cum până la diferitele exproprieri de moșii boierești erau mai toți țărani, odinioară ca clăcași atârnați aproape în totul de interesele moșierilor, cariera agricolă cere o stăpânire de pământ pe care astăzi în deobște țărani o au, o pricepere la lucrul respectiv și mijloacele adecvate, pe cari nu le au decât într'o măsură foarte redusă; din care pricină cariera agricolă la noi în momentele de față este foarte îngreuiată. Privind situațiunea țării noastre, prin excelență agricolă, neajunsurile și suferințele sunt foarte mari, căci nu se produce decât pe o scară restrânsă, și recoltele sunt mediocre.

Aceasta face că în momentele de față cariera agri-

colă este lipsită de acea poezie a bielșugului, și țărani ajung să fugă de ea, ceiace constituie o mare primejdie, pentru că la țară se produce și un neajuns de brațe pe lângă toate, iar la târg, unde năvălesc țărani, se mărește și mai mult concurența și mizeria celor ce-s în căutare de lucru, și țărani târgoveți văd abea târziu, când nu se mai pot întoarce, cât și-au vătămat rostul vieții lor. De aceia e bine să se acomodeze omul și cu neajunsurile carierei sale, în care totuși să persevereze, pentru că o schimbare în bine în cariera sa, mai ales când este agricolă, tot se poate produce, pe când deviindu-și rostul vieții către care era destinat sau și l-a ales, foarte rar când mai ajunge la vre-o posibilitate de restabilire, și dovida-i făcută mai cu toți țărani târgoveți.

De n'ar fi decât numai să pomenim de cazul țărănilor veniți cine știe de pe unde la Iași și din lipsă de mijloace așezându-se, mai cu sila, mai cu culpabila învoire a unor autorități slabe, puțin conștiente și cu totul neprevăzătoare, pe șesul Bahluiului. Abea înfiripându-și niște gospodării precare, lipsite cu totul de igienă, de comoditate și de puțința de cultivat ceva pentru ale casei, trăind o viață cu mult mai grea decât ar fi putut-o avea la țară chiar în condițiunile cele mai aspre, sub năvala revărsărilor primăvărâtece din desgheț, dar mai ales a apelor de ploii potopice, cum se întâmplă la câteva zeci de ani la Iași, ei și-au văzut tot avutul înecat și doborât la pământ, unii plătind chiar și cu viața fascinantă lor imprudență de a-și fi părăsit sălașele dela țară, așa bunele cum puteau fi.

Și hai la mila publică, și hai la ajutorul unui stat și a unui municipiu ce-s și ele într'un hal fără de hal mai ales din cauza nechivernisirii: hai de te strămută acum vrând-nevrând pe o coastă de deal și pornește-o iar dela capăt ca vai de lume! Fi-va lecțiunea aceasta cu efect și pentru dânșii năpăstuiți și pentru alți țărani ispitiți a mai porni spre târguri și pentru edilitățile orășanești? Lucrul este puțin probabil. Nefericirile pe lume nu-s pentru întâia oară și din cele trecute, oricât de grozave, mai nimeni n'a învățat nimic. Așa-i se vede făcut omul: cu cuget candid, jucat de moment și de închipuire, prea puțin a-

tent la propriile-i încercări, dar mite să le mai ia în considerațiune pe ale altora. Incât să luăm lucrurile așa cum sunt și să nu ne facem iluziuni de îndreptare mai ales prin intervențiunea umană.

Pentru tine, dragă copile, perspectiva carierei agricole nu s'ar putea pune decât doar foarte târziu, când, din deosebită dragoste pentru dânsa, ai fi în măsură s'o practici ca o anexă a carierei tale de fond. Atunci, cum se întâmplă cu atâția, n'ar putea fi vorba ca să trăiești din agricultură, ci mai curând, din prisosul carierei tale de fond, să cheltuiești pentru dânsa. Niciodată o carieră lucrativă nu se poate realiza prea târziu. Trebuie totdeauna să începi de vreme a i te consacra și numai astfel, mai ales când nu moștenești nimic, poți ajunge la un rezultat. Și vorbesc bineînțeles de carierele ce nu reclamă o proprietate și un capital. Cât pentru cea agricolă, ea cere pe lângă aptitudini deosebite și un fond inițial, fie personal, fie în copărtășie. Lipsit de acestea cariera agricolă pentru tine nu-i a o urma.

Personal, crescut la țară până la vârsta de 9 ani și în vacanța de vară mergând cu tata la lucrul câmpului care nu-mi displăcea, cu toate că-mi era cam obositor prin nepracticarea continuă, aș fi putut să mă dedau carierei agricole. Fiind însă mulți copiii, dintre cari în viață cinci băieți și trei fete, rădicați acuma mari, pământul ce-l avea tata prin împământenirea de după războiul din 1877 și prin o părtășie frățească la Ripiceni, locul lui natal, nu oferea nici o perspectivă de a fi folosit de careva dintre noi, urmând a se împărți, cum s'a și făcut, eu renunțând la partea mea.

Așa că nici unul dintre copiii, vrăjiți oarecum de mirajul orășenesc, mai ales cred și prin pregătirea mea de a mă târgoveți, n'a rămas la țară, afară de o soră, cea mai mare, al cărei soț de altfel nu s'a dat carierei agricole decât doar în parte, fiind de meserie meșteșugar mecanic și cercând a-și agonisi cele de trai mai mult prin laturea aceasta.

Am tânjit însă adesea după viața agricolă, regretând a nu o fi îmbrățișat ori de câte ori mă apăsa greul, as-

primea și falsitatea vieții orășanești, șoptindu-mi adesea în cuget vestita strofă din poezia lui Depărățeanu :

„Mie dați-mi valea verde,

Unde pierde

Omul negrele gândiri ;

Unde uiți de infamia

Și sclăvia

Auritelor zidiri...”

Și astăzi, după o viață de târg, când este să mă recreiez, mă duc spre un punct de privire, cum din fericire sunt atâtea în Iași, sau ies chiar la margină, de-mi scald privirea și-mi ogoiesc contrarietățile în orizontul larg și adânc al câmpiilor, dealurilor și pădurilor, pe cari atâția, neînțelegători de ce-i adevărata liniște și fericire, le părăsesc fără întoarcere.

Și tu, dragă copile, pari destinat mai mult pentru viața de târg. De-ar fi chiar să comorte cariera ta în mod exclusiv un trai orășenesc, deprinde-te a te îndrepta mereu în gând către natura largă, iar în ceasurile de răgaz du-te spre dânsa, ieși la câmp, pătrunde-i vraja și vei aprecia printr'asta în ce măsură te afectează mai puțin greutățile și grijiile vieții.

41

15 VIII 1932.

Cariera industrială. După cum, în general, de sat este legată cariera agricolă, de târg și mai ales de târgurile mari este legată cariera industrială, dar firește nici pe departe în măsura în care prevalează cariera meșteșugărească și cea comercială, căci celelalte cariere menționate până aici se repartizează foarte inegal prin târguri, după necesitățile locului și după obișnuinți. Rar se întâmplă cazul astăzi ca un singur ins, ori cât de pregătit pentru un gen de industrie, să-l întreprindă pe propria sa samă, de oarece orice fel de industrie cere mijloace multe și un singur ins rar se întâmplă să le aibă. Obișnuit industriile cari merg pe numele unui ins, cum este cazul industriei de automobile a lui Ford, sau al industriei de încălțăminte a lui Bata, au

pornit dela o întreprindere mică ce treptat prin geniul excepțional al întreprinzătorilor s'au extins, luând mai departe caracterul colectiv și păstrând doar numai numele forței inițiale. Altminteri cele mai multe industrii se formează deodată prin concursul colectiv, fie prin cooperare de mijloace și de cunoștinți, fie ceiace-i cazul mai des prin capitalul furnizat de asociațiuni, de oameni avuți sau de bănci. În România atari industrii au loc în București și în orașele cu o populațiune de peste 50.000 de locuitori; prea puține sunt centrele, ca la Reșița și regiunile ca din valea petroliferă a Prahovei, unde industriile să absoarbă aproape întreaga viață locală.

Dar în România industria nu-i un produs drept vorbind al locului, cum este agricultura. România mai ales cu avuția sa petroliferă a oferit ce-i drept o posibilitate propice pentru industrie; dar industria însăși a venit din afară prin întreprinzătorii streini cari abea astăzi de folosesc și capacitățile băștinașe. Așa că a face lucrativă o carieră industrială ce cineva ar îmbrățișa-o, cum ar fi fizica, chimia sau mecanica, atârnă de posibilitatea de a găsi utilizare în industriile încă în neatârnare de organele conducătoare băștinașe, întreprinzătorii streini acceptând abea în a doua linie pe băștinași, și încă și atunci numai când aceștia oferă o competență cu totul deosebită. Imprejurările s'au depănat de așa fel, cu politica noastră de stat mai ales dela război încoace, că influența străinilor, în loc să scadă, a crescut enorm prin necesitățile de împrumuturi externe; încât soarta tinerilor de băștină ce-și oferă cunoștințele lor, ori cât de temeinice, pentru industriile zise românești numai în aparență, este foarte precară.

De aceia, dragă copile, nu te sfătuiesc pentru o carieră industrială decât dacă imboldul firii tale ar fi prea rostit spre aceasta și atunci e de îmbrățișat mecanica sau ingineria obișnuită, comportând eventual și arhitectura, carieră ce s'o poți folosi și în afară de marile întreprinderi industriale streine de cari pomenii, în vre-o industrie națională cu adevărat, în tovărășie cu alții ce-ar dispune de mijloace sau în cele din urmă și ca lefegiu angajat la stat; ceiace astăzi este o curată mizerie.

Aș dori pentru tine ceiace eu n'am putut realiza, să-ți asiguri pe calea carierei ce-ai îmbrățișa-o un trai independent de stat; aceasta și spre a nu-ți fi drămluit câștigul, și mai ales spre a putea fi stăpân pe cugetul tău, putându-l exprima totdeauna deschis fără a te expune la grele neajunsuri, cum a fost cazul meu. Până în cele din urmă am purtat povara atitudinii mele tinerești, și pasivitatea cuminte la care m'am redus nu mi-a fost de mare folos din moment ce nu mi-a stat în temperament de a urla cu lupii sau de-a zbiera cu oile. Așa că chiar preinșii prieteni, având însușirea din urmă ce mie mi-a lipsit, m'au nesocotit și nu m'au mai simpatizat de îndată ce s'au convins de ireductibilitatea firii mele.

Cu toată impetuoșitatea temperamentului meu, domolit cam târziu prin cultură și experiență, cu toată excesiva generozitate permanent înșelată, că găsesc cum nu se poate mai la locul ei vorba: „pe prost grija altora îl mânăncă”, eu îți doresc totuși, dragă copile, o fire asemănătoare; dar servită de un trai independent, Propriuzis eu n'am râvnit situațiunile salariate obișnuite, dându-mi din timp samă de inconvenientele lor, și pentrucă de la cele puține salariate cari mi-ar fi chezășuit independența am fost împiedicat a le dobândi, numai în fața imposibilității de a-mi câștiga liber traiul m'am dat lor; dar în sine-mi am simțit tot greul unei comportări publice prea pasive, în discordanță cu temperamentul meu.

16 VIII 1932.

Carierea comercială și financiară.

Carierea comercială și financiară este una din cele mai vechi: pe calea ei se face schimbul diferitelor produse ale pământului, moneda servind ca mijloc mai expeditiv. De altfel moneda, din timpuri foarte vechi, slujește pentru lichidarea pe dată a tuturor serviciilor și obligațiunilor dintre oameni. Asupra a orice lucru sau obiect oferit sau serviciu prestat se capătă o cantitate socotită de monedă, fie metalică fie de hârtie, care confirmă în tot momentul dreptul, și asigură puțința, de a do-

lor produse ale pământului, moneda servind ca mijloc mai expeditiv. De altfel moneda, din timpuri foarte vechi, slujește pentru lichidarea pe dată a tuturor serviciilor și obligațiunilor dintre oameni. Asupra a orice lucru sau obiect oferit sau serviciu prestat se capătă o cantitate socotită de monedă, fie metalică fie de hârtie, care confirmă în tot momentul dreptul, și asigură puțința, de a do-

bândi dela semeni, la echivalența stabilită financiarmente, lucrurile, obiectele și serviciile trebuitoare.

Încă până astăzi nu s'a găsit un alt mijloc mai potrivit de schimb de materii și de servicii ca moneda, căreia i s'a dat și o valoare în sine, făcându-se din metale prețioase ca aramă, argint și chear aur, sau fiind și de hârtie, când i s'a determinat convențional o valoare garantată prin obârșia emiterei obișnuite de stat, în bună parte reprezentând chear aur, depozitat în blocuri sau drugi. Aceasta se face spre a nu se putea falsifica moneda ușor, pe lângă garantarea integrității ei prin pedepse cât mai aspre. La rigoare să fie moneda mai curând furată decât falsificată. Furată n'are altă urmare decât acea limitată a furtului oricărei alte materii sau oricărui alt obiect, pe când falsificată moneda are o urmare nelimitată, extinzându-se nemăsurat asupra transacțiilor sociale dauna pricinuită. De aceea o falsificare de monedă se urmărește cu aceiași grijă și perseverență cum s'ar urmări un incendiu sau o revarsare de ape: primejdia trebuie imperios înlăturată prin stângerea obârșiei ei.

Am pomenit aicea de rostul monezii, fiindcă în cariera comercială și financiară mai ales moneda-i reclamată în tot momentul. În general poți întreprinde orice în orice carieră, fără a recurge imperios, cel puțin pentru început, la această materie fasonată de creațiunea convențională socială. În comerț însă cu deosebire moneda la vedere sau creditul, ceiace-i tot una, căci creditul presupune în tot momentul ființa monezii, sunt indispensabile, încât cariera comercială și financiară exercitată direct și independent cere neapărat un capital monetar sau creditul respectiv la măsura întreprinderii.

Așa că afară de pregătirea în sine a carierei comerciale și financiare, care cere un spirit prin excelență concreto-abstract, se mai cere la egală măsură sagacitate, perspicacitate, spre a aprecia natura întreprinderii necesare și momentul potrivit pentru aceasta. Apoi odată ce s'a întreprins o afacere, preocuparea se limitează forțamente la ramura aleasă urmărindu-se cu prevedere fluctuațiunile prețurilor pentru ca, în raport cu legea ofertei și a cererii,

să se poată realiza câștigul indispensabil și traiului și întreprinderii, eventual putându-se acoperi pagubele neprevăzute sau fatale cu prisosul câștigurilor în timp, ce trebuie să prevaleze.

În cariera comercială și financiară exercitată astfel cu necurmată inițiativă și proprie interesare, se cere în definitiv o multiplicitate de însușiri fără de cari nu se poate ajunge la un rezultat bun. Și-i mai cuminte, după oarecari încercări neisbutite, a renunța decât a se ruina, limitându-se omul de carieră la a fi folosit ca angajat. Căci din toate aceste și din câte sunt de socotit pentru orice carieră, o constatare trebuie să se degaje: anume că în orice domeniu de activitate socială oamenii se desfac în două categorii: puținii cari au inițiativa și formează oarecum elita unei cariere, *întreprinzătorii*, și cei mulți cari lucrează după un plan stabilit, fără răspunderea legată de rostul întreprinderilor în general, decât numai cu răspunderea asupra lucrului lor special, *executătorii*. Și aicea destoinicia firească, pe lângă instrucțiunea respectivă, joacă rolul capital: poți fi un mare întreprinzător și relativ slab executător și poți să fii un excelent executător și un relativ sau poate chiar de tot slab întreprinzător. La aceasta numai firea și încercarea hotărăsc.

Și-i nimerit și bine, dragă copile, să n' ai decât ambițiunea destoiniciei tale, căci discordanța dintre acestea pricinuieste cele mai multe neajunsuri în viață, în vreme ce concordanța duce la succese negândite. Un Edison ca și un Ford ca și un Bata, au fost întreprinzători de geniu; pilda lor rămâne numai o excepțiune. Atari cazuri nu se pot imita; ele-s fenomene rari și impresionante ale naturii umane. Fi-vei tu ceva asemănător, te vei produce oricum. Pentru asta nu-i vorba nici de poavață nici de îndemn. Întreprinzătorii mari se nasc; iar de făcut se fac, adică se pregătesc, numai executătorii. Făurindu-ți o carieră, traiul ți-i oricum asigurat; și de va fi apoi să se fi sădit în tine geniul sau macar talentul, acestea vor izbucni neapărat și nu te vor lăsa niciodată să lânchezești în mediocritate; căci un prim pas norocos și hotărît trage după el pe toți ceilalți pași spornici cu o neînchipuită lesniciune.

Cariera marinărească.

O carieră în legătură mai ales cu comerțul, prilejită și dezvoltată prin comerț, dar ea însăși neavând de fapt nimic comercial într'insă afară de cazul când una și aceeași persoană s'ar consacra și comerțului, este cariera marinărească. În țările fără atingere cu marea, chestiunea acestei cariere nu se pune decât excepțional și strict individual. În țările prejmuite larg de mare cum sunt Franța, Italia, Spania, Grecia... sau chiar înconjurate total cum sunt Anglia și Japonia, cariera marinărească este una din cele mai principale și mai căutate.

În România, prejmuită numai la răsărit de mare și pe un litoral nu atât de întins, numai cu două porturi maritime realmente comerciale, Constanța și Sulina, cariera marinărească, cuprinzând și pe cea fluvială a Dunării, privește doar corpul ofițeresc folosit de marina militară și marinarii, de orice grad și de orice meșteșug, folosiți de marina noastră comercială destul de restrânsă. Nu poate fi deci vorba la noi de un câmp larg și o cerere mare pentru breasla marinărească, așa că îmbrățișarea acestei grele cariere cată să se facă numai de înșii cu o excepțională chemare și înclinațiune pentru aceasta. În deobște urmează să i se consacre aceia ce trăiesc în preajma fluviilor și a mării, aceia cari au oarecum ereditar obișnuința și dragostea apei, aceia pentru cari greul breslei marinărești le vine mai ușor decât ușorul unei bresle pentru care n'ar fi înclinați.

Ca născut și trăit în interiorul țării tu, dragă copile, n'ai putea să te dedai carierei de apă. E drept c'o faci unii din interior, dar nu mă îndoiesc că, isbutind a se menține, puțini dintre dânsii ajung cu adevărat oameni de mare, adică să se simtă cu toată ființa lor legați de mare. Unii din aceștia, plecați din interior, renunță de timpuriu la o carieră ce i-a ispitit, fără să mai aibă apoi putința de-a se mai îndrepta spre alta, așa că viața li-i oarecum stricată; alții rămân în carieră și o satisfac relativ prin dragostea deosebită ce le-a însuflat apa și mai

ales marea ; puțini de tot, ici colea câte unul de ajunge să se identifice cu cariera în măsura celor născuți și crescuți lângă apă și pe apă chear, și încă și atunci e de presupus că făptura marinarului desăvârșit, pornit din interior, nu-i decât realizarea unui germene străbun de proveniență maritimă. Căci și geniul în general, în concepțiunea aceasta ontogenică a salturilor chear seculare de însușiri, nu mai surprinde : ingeniosul apare astfel într'o familie mediocră, după cum apare tâmpitul într'o familie distinsă.

Dar cariera marinărească, fără a fi numai decât exercitată cu strălucire, cere însușiri cu totul proprii. De aceia și pentru această carieră selecțiunea copiilor urmează să se facă la începutul adolescenței, între 14 și 16 ani după jumătatea studiilor secundare, fiindu-se seama mai ales de curaj căptușit cu prudență ; în care scop să se cerceteze cu deosebire puțința stăpânirii de sine.

În afară de examinarea obișnuită practică ce-i de toată eficacitatea de altfel când se face de cunosători încercați, tehnica psihologică actuală, cu anumite aparate înregistratoare a funcțiunilor organice și psihice, în vorbire, mers, oboseală, emoțiune, atențiune, somn... oferă o cât mai redusă înșelare asupra aptitudinilor copiilor în ce privește carierele de răspundere mare și permanent expuse primejdiilor. Această tehnică trebuiește folosită cu de o potrivă rigoare în aviatică și la căile ferate, unde e de urmărit la fel ca mediocritatea, pentru orice serviciu, să fie cât mai înlăturată.

Cunosc personal și din practică felul și caracterul carierei marinărești, întru cât aproape zece luni, din stagiul meu militar ca medic locotenent, le-am făcut la marină, imbarcat fiind alternativ pe crucișătorul Elisabeta și pe bricul Mircea. Traiul pe apă dă un caracter aparte vieții. Disciplina și solidaritatea dintre marinari, impuse de strânsa lor conlocuire și acceptate cu o reală voieșie, imprimă o notă de frățietate decât care doar idealmente să fie mai mare acea a călugărilor chinoviți. Ori de unde ai fi și ori cât te-ai simți de puțin înclinat pentru cariera marinărească, cum era chear cazul meu, rămâi plăcut impresionat și adesea vrăjit de traiul acela realmente co-

mun, căci nici nu se poate concepe altfel, sincer, deschis și totdeauna bine dispus.

Sufeream grozav de rău de mare de îndată ce vasul ieșit la larg începea să se legene de vânt sau de hulă. Stăteam moleșit ceasuri întregi cât ținea o cursă pe marea tulbure, chit ca să-mi revin instantaneu de îndată ce marea se liniștea sau intram în port; dar starea mea intimă de suflet nu s'ar fi putut acomoda îndelung. Iubeam marea și pe marinari, dar carieră marinarească n'aș fi făcut. Într'un studiu monografic făcut atunci despre *răul de mare*, expus și ca conferință pe bordul crucișătorului Elisabeta, căutând să fiu și de folos medical, mi-am subliniat oarecum trecerea pe la mare. Mi-am arătat simpatia și am lăsat să transpire vraja de care rămâne cuprins oricine se îndreaptă spre mare, simțind instinctiv că deacolo-i pornirea primordială a vieții; dar cât pentru cariera în sine, se cer însușiri cari, numai pe cei ce se învrednicesc cu adevărat de ele, trebuiesc să-i determine a o îmbrățișa.

Cariera aviatică In șirul carierelor de excepțional curaj, dar de o aparițiune cu totul recentă, este cea aviatică. Legenda lui Icar care și-ar fi făurit și prins aripi cu ceară și că numai din pricina căldurii soarelui, socotit pe atunci mai arzător la înălțimi, topindu-i-se, nu și-a putut desăvârși sborul și că a căzut în mare, nu-i un antecedent decât cu totul închipuit al aviațiunii. Cel mult născocirea și încercarea balonului fraților Montgolfier, cu o sută și mai bine de ani în urmă, poate fi socotită ca un început al aviației. Dar aviațiunea propriu zisă, adică sborul prin văzduh cu aparate mai grele decât aerul, aparține în totul veacului în curs; așa încât cariera aviatică este o îndeletnicire cu totul nouă.

Cariera aviatică deci, legată de anumite perfecțiuni tehnice recente, nu poate comporta o ascendență milenară, cum este cazul cu cariera marinărească. În cariera aviatică nu poate fi vorba decât de o ascendență de inclinațiuni deosebite în sensul curajului și păstrării sângelui rece

cum se zice exercitate îndelung în cariere grele și pline de primejdii, cum sunt în special cariera marinărească și în deobște cea ostășească. Așa că selecțiunea pentru aviație nu poate comporta o categorie socială, un mediu sau o regiune anumită ca pentru vechile cariere : ci peste tot trebuie cercetat firile cari prin însușirile ce se cer ar putea servi aviației. Și atari firi urmează să aibă ceva mai mult decât se cere pentru a deveni un bun marinar bunăoară ; să aibă totală neînfricare de moarte, în așa măsură că cugetul să nu stăruiască deloc asupra posibilității morții sau numai cu totul fugitiv și fără a influența întru nimic economia organică și mai ales psihică.

Teama de moarte se atenuiază când insul se află în grămadă, cum este mai totdeauna în viața marinărească și ostășească, ori cari ar fi primejdiile eventuale sau efectiv întrevăzute. Dar teama de moarte crește mai ales când te vezi singur, expus permanent primejdiei, cum s'ar părea să fie cazul pentru orice aviator ; și teama aceasta trezește o emoțiune specială până în gradul de a paraliza orice inițiativă și orice concentrare. Ceiace nu trebuie să se întâmple niciodată cu aviatorii cari trebuiesc să sboare într'un sentiment aproape mai de liniște decât ar păși pe pământ. Numai aceasta le dă siguranța manipulării și conducerii aparatului, iar în caz de primejdie puțința de a se folosi momentan de posibilitatea unei scoborâri ușoare sau de parașută. Căci, deși îi greu de calculat partea ce-ar fi să revie pierderii cumpătului în caz de primejdie, nu-i mai puțin adevărat că foarte multe accidente tragice, poate chiar majoritatea, se datoresc pierderii cumpătului, ce n'ar fi avut loc dacă aviatorii ar fi fost realmente la nivelul vocațiunii cerute pentru o atare carieră.

De aceia pentru cariera aviatică, mult mai mult, ca aprecierea prin observațiune, proprie și suficientă adesea pentru celelalte cariere, chiar și cea marinărească sau cea feroviară, trebuie folosită aprecierea prin aplicarea metodelor tehnice psihologice. Reacțiunile emotivității în special trebuiesc urmărite subt toate privințele și de îndată ce se constată o cât de redusă atingere a stăpânirii de sine, cercetatul în cauză trebuie respins dela aviație. Așa că, pentru aviație cu și mai accentuată rigoare copiii tre-

buiesc selectați la începutul adolescenței: destoinicia specifică să nu fie de loc mai prejos socotită decât studiile respective. Și apoi, mai ales în această carieră, să se facă de regulă cercetarea periodică a capacității indispensabile aviatorilor.

Pe lângă pastrarea curajului și a ecvanimității absolut indispensabile carierei aviatice, se mai cere încă o natură fericită și în privința traiului obișnuit. Dacă chiar pentru anumite ordine religioase și în general pentru a avea o viață demnă în orice carieră, rânduiala și cumpătarea se cer oarecum idealmente și în abstract și micile abateri nu ating numai decât vrednicia, demnitatea și capacitatea; pentru cariera aviatică, spre a corespunde permanent misiunii ei, însușirile menționate se cer realmente și în concret. Căci toate abaterile de ordin material cu mâncarea, băutul, fumatul, cu multe alte excese, răsună asupra psihicului și, dacă-s fără multe inconveniente pentru carierele obișnuite pământeste, acele abateri pot avea neajunsuri fatale pentru cariera cerească ce-i aviatica.

Incât, dragă copile, urmează să te socotești bine și îndelung, chiar după ce eventual ai corespunde cerințelor unei atari cariere, determinate tehnicește, dacă poate fi cazul s'o îmbrățișezi, Azurul cerurilor ca și azurul mărilor atrage negreșit, dar ispita și simpatia numai nu-s deajuns spre a fi la înălțimea lor.

Cariera profesorală

O carieră care privește de aproape însăși închegarea sufletească a unei societăți în toată alcătuirea și desvoltarea ei, este cea profesorală. După familie și orfelinate, privind îndrumarea primei copilării în limitele îngăduite de ereditate, școala-i care dă înzestrarea cea deplină în orice domeniu al vieții potrivit cu urzeala constituțională. Și școala trebuie înțeleasă nu numai ca învățământ primar reclamat pentru orice ins, ci și ca învățământ secundar compatibil cu foarte mulți inși, și ca învățământ superior universitar sau de înaltă specializare compatibil numai ca un nu-

măr restrâns de inși. Astfel înțeleasă, școala urmează să deie fiecăruia, după aptitudine și destoinicie, zestrea și podoaba făpturii sale sufletești, astfel ca toți să fie la înălțimea chemării lor, în orice domeniu.

Dar școala o formează profesorii de toate gradele, învățătorii, institutorii și profesorii liceali, universitari sau specialiști, cari trebuiesc să corespundă misiunii lor; spre care scop mai ales în această carieră selecțiunea trebuie să se facă cu toată rigoarea, spre a se alege cu adevărat aceia cari pot să îndrumeze tineretul. Și aicea n'ar fi de folosit numai decât tehnica psihologică indispensabilă pentru unele cariere, după cum am arătat; ar ajunge numai de observat înclinațiunea pentru înregistrare și expunere a copiilor, în alăturare cu un deosebit sentiment de răbdare și blândețe, căci numai omul blând, răbdător și cu darul pătrunderii și al exprimării poate deveni un bun profesor.

S'a exagerat poate când s'a spus despre țările occidentale, că ele-s numai așa cum le-au făurit profesorii lor. Fără doar că sunt și alți factori cari determină caracterul națiunilor și negreșit plămădirea seculară joacă rolul capital. Dar nu e mai puțin adevărat că în plămada unui neam cel mai predominant ferment este profesorul; și-i de sine înțeles că aluatul tineresc va fi și după calitatea fermentului profesoral. De aceia o societate trebuie să fie foarte cu grijă la alegerea acestui ferment, căci nu poate fi nici o îndoială că scăderile îngrijorătoare ale învățământului nostru în general se datoresc mai puțin plămădei, care-s copiii, oricum fasonabili, și mult mai mult fermentului cari-s profesorii; ei nefiind la înălțimea cerută expun fatal aluatul însuși.

Am văzut că sunt cariere ce s'ar putea califica mai mediocre, putându-se îndeplini mai cu ușurință, îndeletnicirea având loc aproape mecanic și subț supraveghere, răspunderea fiind mai toată a întreprinzătorilor. Dar sunt cariere ca cea profesorală, în care răspunderea se identifică cu activitatea însăși, fără ca controlul să fie de mare folos, de nu chear de nul efect; și dacă neglijența sau incapacitatea s'au strecurat, vatamarea devine fără de leac. În carierele de înalt curaj inși se elimină singuri într'un

timp oarecare sau sunt eliminabili. In cariera profesorală, odată locul ocupat definitiv, totul depinde de la ocupant; și la adăpostul acestei situațiuni, dacă selecțiunea este neglijată, cum se întâmplă obișnuit din considerațiuni lăturașe, se cuibăresc cum e mai bine ignoranța, nedes-toinicia și lenea.

Imi amintesc personal cu mult drag de institutorii și profesorii mei harnici, atenți la datorie, pricepuți și iubitori; îi am ca pe niște icoane pururea vii în fața ochilor mei. Dar îmi amintesc și de profesori neglijenți, nepricepuți și chiar răi; și-mi amintesc cu o atât mai mare contrarietate cu cât profesorii aceia n'au fost de loc tulburați în indolența și nepăsarea lor. Nu zic c'ar fi fost numai decât cazul de a le fi nimicit cariera, dacă felul lor de comportare mai putea fi numit carieră din punct de vedere al folosului obștesc, dar asemenea cazuri ilustrează situațiunea și impun grija deosebită ce trebuiește avută mai ales la selectarea elementelor pentru profesorat; căci profesoratul trebuie să îmbrace, ca și milităria, dar mai ales ca și preoția, un caracter de sacerdoțiu, și pentru cel ce-l practică, dar mai ales pentru societate cu deosebire, aceasta trebuind la rigoare să-i impună acest caracter.

Personal am simțit o deosebită atragere pentru profesorat, având și însușirile adecvate, și am căutat să și deviu; dar n'am isbutit. Am fost profesor suplinitor la facultatea de Medicină din Iași, cu intermitențe; dar titular n'am putut ajunge. N'am fost apreciat cum s'ar fi cuvenit de forurile ce trebuiau să hotărască; și n'am isbutit. Acțiunea mea profesorală a rămas să fie exercitată, neoficial și neremunerat, prin prelegerile ce le-am ținut public, ani dearândul, în domeniul științei și, în timpul din urmă, al filosofiei pozitive.

Efectul activității mele de profesor privat și mai ales de conferențiar n'aș putea să-l apreciez la justă măsură. Influența mea sub acest raport mi-a apărut dispartă; tineretul nu s'a arătat îndestul de atras spre a persevera, cu tot entuziasmul manifestat în diferite dăți. Organizarea societății noastre, prin stat și pentru stat, împiedică orice inițiativă particulară. Lumea-i obișnuită să vadă numai printr'o consacrare oficială, atât de neavenit condiționată

adesea, garanția capacității; așa că orice inițiativă liberă, fie oricât de vrednică și stăruitoare, este stânjenită și nesocotită.

De aceia, dragă copile, înclinat de a te face profesor, indiferent de ce specialitate, trebuie să te calculezi ca să trăiești din profesiunea asta, putând deveni angajatul statului; și statul nu te angajează decât după avizul prealabil al comisiunilor de examen sau de concurs, cari foarte rar se conduc după realele cerințe ale învățământului. Așa că tot încercând calea aceasta, se poate să-ți pui tu singur oarecum piedici vieții tale, cum a fost cu mine, făcându-ți iluziunea că destoinicia și meritul trebuiesc până la urmă să fie decisive. Nu-s cătuși de puțin decisive într'un mediu încumetrat într'un fel sau într'altul; și fără de merit ai putea ajunge, numai să cauți și să poți să te încumetrești. Iar dacă ai ambițiunea meritului și simți cât încumetrarea te-ar scobori, renunță chear dela început la oficializarea acestei cariere. Și pentru că altfel n'o poți practica cu efect și pentru tine și pentru alții, renunță la cariera profesorală însăși și caută o carieră ce să nu necesiteze imperios, spre a o exercita și a trăi dintr'însa, să fie numai decât consacrată și remunerată de stat.

Cariera juristică. Subt un aspect în parte liber, iar în parte în strânsă legătură cu organizațiunea de stat, ca corp integrant ca și oștirea și mai ales ca și preoția, este cariera juristică privind avocătura și magistratura. Avocătura s'a exercitat foarte de mult intru cât s'a putut lesne constata că înpricinatul poate să nu fie în stare a-și desluși și apăra cauza. Magistratura însă ca corp aparte este de dată mai recentă, intru cât oficiul ei se exercita odinioară sau de preoți, cum se face și acum la evrei de rabini mai ales pentru diferendele lor strict familiale și naționale, sau de sfatul domnesc și înalții dregători administrativi, cum se făcea obișnuit și în țările românești mai înainte. Dar complexitatea vieții sociale și diferențierea sa națională, în-

mulțind conflictele dintre diferitele categorii sociale și diferențele dintre inși, au necesitat constituirea aparte a unui corp judecătoresc cu totul de sine stătător: magistratura.

Dat astfel rolul ce cariera juristică trebuie să-l îndeplinească atât privitor la clarificarea și apărarea sau combaterea cauzelor în litigiu ca oficiu de avocatură, cât și privitor la hotărîrea ce urmează să se dea ca oficiu de magistratură, vizând pururea adevărul adevărat și dreptatea dreaptă, selecțiunea trebuie să se facă în chipul cel mai riguros posibil ca pentru un oficiu prin excelență sacerdotial. Pentru cariera juristică se cere astfel o rectitudine de cuget cu totul deosebită, garantată printr'o viață poate și mai pură decât cea preotească. La urma urmelor se poate închipui, cu toate că n'ar fi de dorit să se întâmple, ca oficiul preotesesc să fie exercitat satisfăcător și cu o cuviință numai de suprafață, restul urmând să fie îndeplinit de buna credință și de puritatea celor în cauză, pe când oficiul juristic nu se poate exercita cu deplină și senină eficacitate de cât printr'o profundă și totală cuviință de cuget, pentru ca dreptatea să fie realizată în cele mai mici amănunte și îndoiala să nu mineze sufletele imprecinaților. Această cuviință în profunzime nu se poate realiza decât prin inși cari au și inclinațiunea constituțională ereditară și duc și traiul de așa fel, lipsindu-se de plăcerile satisfacțiunilor comune, ruinătoare și de sănătate și de conștiință, încât seninătatea lor să se mențină fără nici o adumbrire și hotărîrea lor să îmbrace totdeauna un caracter de sanctitate.

Pentru asta la facultățile de drept, unde năvala tineretului este atât de mare în vederea unei mai lesnicioase lucrativități a carierei, să se impună selecțiunea cercetându-se cu deosebire laturea morală a candidaților, căci nu încapе îndoială că neselectarea într'o carieră, care cel mai mult își varsă grosul profesioniștilor în viața publică, constituie una din pricinile capitale ale vicierii vieții publice însăși. De acolo provine și proasta alcătuire a legilor, dar mai ales proasta lor aplicare, înlesnind nedreptatea și prevaricațiunea cari ruinează statele și săcătuiesc vloga popoarelor.

Nu te-aș sfătui, dragă copile, să îmbrățișezi această carieră, pentru că vezi ce greutateți se opun și ce însușiri și adaptări se cer, și apoi tu ești un spirit concreto-abstract care te-ai acomoda mai bine cu o carieră respectivă ce aș dori s'o poți exercita liber, adică în afară de stat unde astăzi independența de cugetare și de mișcare ți-i cu totul restrânsă. De altfel statul, prin însăși alcătuirea lui, fiind legat într'o epocă dată, de anumite doctrine și concepțiuni, constituie forțamente un obstacol la toate inițiativele ce nu corespund scopurilor sale ; așa că-i ținut să înfrângă mai totdeauna libera manifestare care i-ar putea slăbi rosturile stabilității sale.

În ce mă privește mulți mi-au spus, și personal inclin să cred că, sub raportul lucrativității mai ales, aș fi fost mult mai favorizat în viață dacă aș fi îmbrățișat cariera juristică. Putința aprofundării litigiilor și ușurința expunerii, apoi perspicacitatea deosebită în cauzele mai cu samă de ordin penal, ar fi putut face din mine un bun și căutat avocat ; iar dată și conștiinciozitatea care mi-i oarecum constituțională, moștenită dela tata, aș fi putut fi și un distins magistrat. Recunosc a mă fi calculat rău iluzionându-mă asupra independenței și practicei libere a medicinei. Ori cât de în mare criză ca toate îndeletnicirile intelectuale actuale, avocătura încă poate fi lucrativă, pentru că încăierările și diferendele dintre oameni nu se pot curma niciodată și practicarea ei cu talent asigură câștig.

Dar pentru mine medicina a avut și o altă atracțiune, anume aceia ce nu mi-o oferea juristica : studiul naturii și în special al firii și al cugetului omenesc. Credeam să le am laolaltă ambele atracțiuni, și lucrativitatea și cunoașterea științifică a naturii și a omului ; dar n'am avut decât pe aceasta din urmă care mi-a slujit, cum juristica nu m'ar fi slujit, întru satisfacerea inclinațiunii mele și filosofice ; ceiace a fost o reală compensațiune. Din pricina temperamentului și a deviațiunii mele inițiale ce nu mi s'a iertat, n'aș fi putut intra în magistratură ; așa că avocatura m'ar fi absorbit cu totul, abstrăgându-mă dela preocupări și dela studii cari, dacă nu mi-au îngăduit decât un trai strâmtorat, în schimb mi-au extins ființa mea morală, unica lature prin care omul se poate valorifica cu adevărat.

Cariera polițienească.

O carieră foarte veche, astăzi în strânsă conexiune cu cea juridică, este cea polițienească. Individul în înclinațiunea lui animalică și implicit egoistă adesea fără de măsură, cade des în conflict cu societatea, înfrângându-i și încălcându-i rânduielele ei. Societatea, ca să se mențină, are nevoie de o samă de inși anume instruiți cari să se devoteze intereselor colective, intereselor altruiste: polițiștii. Asupra lor s'aruncă în genere oarecare oprobriu mai ales de aceia care se simțesc stânjeniți în operațiunile lor antisociale, oprobriu ce-i agreiat printr'un fel de sugestiu sau printr'un fel de simțământ umanitar excesiv și de oamenii cum se cade,

Personal prin greșeala psihologică ce-o făceam de a socoti oamenii egali, adică oarecum fasonați sulletește după un calup și astfel constituind un tip unic organicamente bun, și înrăit doar după aceia prin constrângerile sociale, însumi căzut în păcatul de a mă război cu societatea în alcătuirea ei și deci aflat în conflicte firești cu poliția, nu puteam decât să deconsider această instituțiune socială, socotind-o ca dușmana diavolească a individului. Nu-mi dădeam samă, cum negreșit nu-și dau sama toți câți hulesc societatea, că individul ca format biologic ar fi rămas o perfectă brută, fără de incitațiunile și îndrumările societății. Și astfel animalul din mine, nelasat firește a se sbate în bustru cum i-ar fi plăcut, se ridica împotriva rânduielelor sociale și în specie împotriva celor meniți a le menținea și a le face să fie urmate și respectate.

Tu, dragă copile, pe temeiul celor arătate și celor ce-ți vădesc și acum, evită greșala mea. Consideră cu simpatie instituțiunea polițienească fără de care încăierările între oameni, delictele și crimele, n'ar mai avea sfârșit, căci omul și mai ales vulgul, adică omul în grămadă, indiferent de categoria lui socială, se lasă dus de rău cu o pornire mult mai acuzată decât de bine, și de n'ar fi o putere care să-l oprească, care să-l hărțuiască mereu, răul s'ar întinde într'atât că societatea sau nu s'ar putea închea, sau încheată, s'ar disface. Firește că au loc abuzuri,

firește că poliția, cuprinzând și jandarmeria, depășește adesea măsura în acțiunea ei. Această depășire legitimează oarecum antipatia cu care e întâmpinată. Dar când socotim cu cât răul ar fi mai mare fără de vigilența polițienească, cu cât viața noastră ar fi mai nesigură și liniștea noastră mai expusă, înțelegem rațiunea poliției și o scuzăm pentru greșalele și păcatele inerente funcționării ei.

De aceia, neputându-i tăgădui câtuși de puțin rațiunea și ființa, cum înclină unii doctrinari vizionari și utopici, ignoranți cu totul în de ale sufletului uman, stăruim numai pentru perfecționarea carierei polițienești, așa după cum stăruim pentru perfecționarea oricărei cariere în general. Cam ce se cere pentru a fi jurist, și în specie magistrat, se cere și pentru polițist, trebuind de altfel ca polițistul de conducere al unui oficiu să fie dublat și de un jurist, și-i chear mai nimerit ca el însuși să fie jurist. Afară de asta pentru a fi bun polițist se cere o perspicacitate deosebită, o mare sagacitate și o stăpânire de sine, adică ceiace obișnuit se cheamă sânge rece, într'un grad cât mai mare. Pentru aceasta, afară de înclinațiunea în sine, o școală de poliție se cere imperios.

O astfel de școală ar îngădui a se folosi în cercetările penale numai mijloacele civilizate, violența și violențarea urmând să fie cu totul excluse. Aceasta și pentru că maltratarea nu duce totdeauna la scopul urmărit, ba de multe ori chear derutează, și pentru că se poate să se aplice unui inculpat nevinovat și atunci abuzul este cu totul strigător și neavenit. Dacă am înclina ca să fie legalizată violența, în specie bătaia, pentru anumite delictе și anumite persoane ce într'alt fel nu s'ar putea determina spre bine, după ce faptul s'ar fi stabilit deplin, credem cu totul neavenită bătaia ca mijloc de cercetare față de orice delicvent, dar mai ales față de aceia ce li-ar fi de mare folos a li se aplica numai ca pedeapsă. O mentalitate obișnuit redusă ce nu s'ar putea determina la bine decât cu bataia, ar fi și foarte înclinată la mărturisiri mincinoase prin bătaie; ceiace ar deruta cercetarea ducând chear la concluziuni greșite. Iar dacă eventual adevărul s'ar releva ulterior, metoda s'ar vădi cu atât mai inumană, mai

nedreaptă și mai regretabilă, după temeinica vorbă că „bătaia nu se mai întoarce“.

Astfel polițiștii de conducere și de cercetare să fie aleși numai dintre juriști; iar polițiștii de veghere, ca sergenții și jandarmii, să fie aleși dintre oamenii vioi, ageri, fără beteșuguri morale și mai ales fără inclinațiune la violență.

Carierea funcționărească.

Pentru complectarea necesităților indispensabile funcționale de stat este și cariera funcționărească, privind administrațiunea publică sub toate raporturile, dar mai ales financiare, economice, și strict administrative. Școlile speciale au menirea îndrumării tineretului în toate acestea domenii, privind strict interesele de toată clipa ale societății. În fiecare domeniu corpul funcționăresc formează ca o vastă rețea, garantată în integritatea și tăria ei, prin rolul îndeplinit conștincios de fiecare funcționar. Abaterile unui funcționar, ca și putrezirea și desfacerea unui nod pe un năvod, lasă gol; și dacă putrezirile de noduri se înmulțesc, năvodul, cu o aparență de integritate, aruncat în nădejdea unui pescuit mănos, se desface la tras și se vede cu durere cum peștele irumpe în apă prin golurile ireparabile. De aceia pe lângă că se impune ca materialul năvodului să fie din capul locului bine ales, apoi să fie și periodic revizuit, pentruca să nu ofere surprize dezastruoase.

Afară de însușirile obișnuite pentru carierele curente cari nu reclamă imperios un talent deosebit și special, pentru cariera funcționărească se cere însă un simțământ de cinste cu totul propriu. Orice funcționar deține o parte mai mică sau mai mare din interesele obștești și-i investit deci cu o răspundere respectivă. Dacă el nu-i conștient indestul de rolul lui, dacă atunci când este în exercițiul funcțiunii nu-și dă indestul samă că nu-și mai aparține lui, ci societății, dacă confundă interesele publice cu cele private, dacă-și extinde interesul lui personal peste interesul public, dacă-și face din interesul public un inte-

res al său, absorbind chiar totalmente interesul public în interesul său, dacă astfel ajunge a face hatâruri și chiar a se lăsa plătit pentru a trăda interesul public spre folosul personal al celor ce-ar fi trebuit să-i înfrâneze și să-i aducă la realitate, el devine nevrednic de postul său și trebuie absolut înlăturat. Și ca să nu se ajungă la aceasta, întâmplându-se și împrejurarea îngăduinții din partea celor meniți a veghea și a sancționa, cari-s tot atâta de puțin chemați pentru rolul lor, se impune selecțiunea cea mai riguroasă chiar dela început.

Copiii să fie observați cu scrupulozitate și să fie îndemnați spre funcționarism numai adolescenții cari vădesc o cinste deosebită, pe cât posibil apreciată chiar ereditar și ancestral. Căci mai nimerit este ca funcționarul să-și găsească în propria-i conștiință hățul de a urma calea cinstii decât cu amenințarea sancțiunilor cari pentru o conștiință obtuză sunt fără efect, pe lângă că într'un mediu putregăit delăsarea și nepăsarea nu numai că nu pedepsesc, dar chiar favorizează abaterile și prevaricațiunile; vorba lui Feuerbach: "cărui n'are jandarmul într'insul degeaba i-l pui alături".

Firește că spre a ajunge la un rezultat satisfăcător pentru interesele publice, cariera funcționarească urmează să fie remunerată convenabil, în raport cu serviciul prestat și la timp. Trebuind să se consacre funcțiunii, funcționarul urmează să nu mai aibă nici o altă indeletnicire ce i-ar stânjeni oficiul său. Limitat deci la un câștig hotărît, funcționarul trebuie să fie cu atât mai sigur de acel câștig; altfel nevoile copleșitoare l-ar scoate silit din făgașul cuviinții și orice sancțiune nu și-ar mai avea cuvenita justificare, pe lângă că ar fi de nul efect. Incât pentru desăvârșirea carierei funcționarești, se reclamă și o organizare de stat cu totul atentă și cinstită.

Dat impasul în care statul nostru a ajuns prin copleșitoare datorii, la cari partea incuriei conducătorilor nu-i cea mai mică, așa că poate numai un om înălțat cu hotărîre și dictatorial să mai poată face ceva; căci conducătorii de ocaziune sunt dinainte impotenți, cu atât mai mult nu te-aș sfătui, dragă copile, să te îndrumezi spre o carieră funcționarească.

Fără a fi *laudator temporis acti*, dar constat că în adolescența mea afacerile de stat se desfășurau cu mult mai bine, totuși în virtutea temperamentului meu nici nu-mi trecea prin minte să mă fac funcționar. În răutăindu-se vremurile și vădindu-se mai mult ca oricând vorba lui Miron Costin că „nu-s vremile subț cârma omului, ci bietul om subț vreme”, cu toate opintelile mele n'a fost chip să trăiesc fără a deveni într'un fel funcționar public. Fiind funcționarizate mai toate serviciile obștești, chiar și cele ce n'ar fi urmat numai decât să fie, precum este și serviciul medical, a trebuit să caut să devin în cele din urmă medic oficial. Poate și tu, dragă copile, vei fi silit să devii funcționar într'un stat în care, spre a funcționa totuși în interes de a se deține totul subț înrăurire, s'a impus până și încorporările oficiale profesionale; dar până atunci, mai ales în starea aceasta de nedreptăți și turpitudini, vei avea de ales, potrivit și cu spiritul tău, mai curând o carieră ce poate să fii norocit a o practica independent de stat.

Cariera literară. O carieră prin excelență liberă ar fi să fie cea literară, adică îndelencicirea cu scrisul, cuprinzând toate categoriile de scriitori, dar în principal literații. După cum liberă este cariera comercială putând fi practică de oricine are un produs de desfacere, fără a vorbi numai decât de comerțanții calificați, astfel ar urma să fie și cariera strict literară.

În țările cu cerinți literare, unde se află totdeauna un public avid de cărți în orice domeniu al scrisului, literatura are căutare și producătorii sau profesioniștii ei pot trăi liber și se pot desvolta satisfăcător. În țările cu cerinți literare foarte reduse, cum este mai ales România, cu un public încă de mult foarte limitat privitor la avântul literar și încă și mai limitat acum prin criza economică și financiară ce face ca multe îndeletniciri literare și artistice să constituiască un lux, literatura, afară de cazuri cu totul excepționale, rămâne o îndeletnicire anexă.

Cariera literară mai mult ca oricare alta cere o deo-

sebită vocațiune : cere geniu sau cel puțin talent. Cu talentul literar mai merge fiind anexat adesea la o indeletnicire lucrativă, în mod liber sau în atârnare de stat ca funcționar. Bună parte din literații noștri s'au produs și s'au menținut fiind funcționari la stat. Cu geniul însă, care-i demonul coplesitor ce nu îngăduie a te mai ocupa cu altceva lucrativ, este o adevărată nenorocire, este o deplină tragedie, cum fu cazul, de toată lumea cunoscut, al lui Eminescu. Cel mai afirmat geniu poetic românesc, lipsit fiind de orice alte mijloace de trai, nesocotit în viață de un mediu ignorant și impasibil, s'a stins de timpuriu ieșit din minți.

Din cauza mizeriei și a boalei Eminescu nu s'a manifestat, așa prodigios cum s'a arătat, decât într'un număr redus de ani, păgubind astfel patrimoniul literar al națiunii. Postumele păreri de rău n'au avut altă urmare, decât doar, ca un fel de compensațiune pentru pierderea geniului eminescian, să se îndoape o serie de epigoni, mai mult sau mai puțin talentați, cu fel de fel de subvențiuni de stat. Iar mult-puținul câștig ce-ar fi urmat să decurgă de pe urma scrierilor literare, l'au avut doar editorii și librării, căci cei mai mulți scriitori liberi își dau lucrările lor mai pe nimic.

Din trecut nu poate fi arătat nici un exemplu de literat ce ar fi trăit din opera lui. Chiar cei mai de vază ca : Alecsandri, Eliade Rădulescu, Alexandrescu, Bolintineanu, Bolliac, Creangă... își aveau temeiul lor de trai în alte ocupațiuni și literatura o făceau pentru placul inimii lor. Nu poate fi dat nici un exemplu de literat sau de gazetar care să fi trăit din producțiunea scrisului său. Și tot astfel și astăzi nu se poate arăta nici un scriitor care să trăiască din scrisul său. Nu-i nici unul care să nu ocupe o situațiune oarecare în afară de literatură, din care situațiune trăiește și scrisul doar îi mai anină câte ceva la venituri. Se invoacă uneori cazul lui Mihail Sadoveanu. Se poate ca astăzi să-i renteze cum se zice scrisul în măsura ca să poată trăi din el ; dar în orice caz din capul locului nu de pe urma scrisului și-a acoperit nevoile traiului, ci scrisul doar l-a pus în vază și a căpătat apoi posibilități

lăturașe de viață cari l-au plutit și până la treapta, ce se spune, că ar putea trăi din literatură.

Aceasta-i, dragă copile, soarta literaților și în genere a scriitorilor. Și eu sunt scriitor, și eu am publicat destule lucrări în multe domenii, și literar și științific și strict medical; dar cu niciuna din scrierile mele n'am ieșit la vre-un capăt decât doar de a fi acoperit golurile cu mijloace dobândite pe altă cale: aceea a profesiei și în special a funcțiunii ocupate. Și sacrificiile acestea greu de făcut mai ales în timpul de față, constituiesc o grea stânjenire a activității literare în sine știindu-se dinainte că toată munca ce s'ar depune rămâne zadarnică, fiindcă riscă a nu vedea niciodată lumina tiparului.

La noi nu sunt făgașuri literare formate ca în străinătate. Nu se așteaptă cu febrilitate și ardoare vre-o producțiune a vre-unui scriitor. La noi cerința literară este cu totul de suprafață. Nici profesioniștii măcar nu se prevăd cu lucrările ce ar trebui să le aibă pentru specialitatea lor. Am exemplul meu, cu al meu *Tratat de Hidroterapie* din care, scoțând două mii de exemplare, abea am desfăcut vre-o mie în decurs de vre-o cinci ani, și încă multe au fost date la câteva instituțiuni ca Ministerul Sănătății, al Instrucțiunii, la Casa Sf. Spiridon, la municipiul Iașilor, și Institutul medico-militar, în schimbul subscripțiilor cu cari m'au onorat și ajutat pentru tipar. Din vre-o patru sute de adrese ce-am făcut către colegii medici din țară, spre a li se servi lucrarea atât de necesară și unică în felul ei în limba românească, doar vre-o douăzeci numai mi-au reclamat-o.

Invoc exemplul meu ca fiindu-mi cel mai evident, dar nu mă îndoiesc de cazuri și mai semnificative ca al meu, de seceta ce bântuie întregul nostru domeniu spiritual. Așa că chiar având darul scrisului, dragă copile, nu te sfătuiesc deloc a i te consacra exclusiv, deoarece nu se poate trăi din scris. Ca literat pur trebuie să ai și o altă îndeletnicire, cea lucrativă; ca gazetar, trebuie să-ți vinzi condeiul celui cu gazeta; încât de a fi gazetar să te ferești pentru temeierile ce ți le voi arăta, iar îndeletnicirea literară eventuală să-ți fie numai o anexă la o altă carieră lucrativă.

Cariera ziaristică. Nu-i poate nici o altă carieră în care cugetul să-ți fie mai legat și mai atârnat ca în gazetărie. Întreprinderea gazetărească mai în toată lumea, dar mai ales la noi este legată de un anumit interes, în deobște politic de partid; așa că tot ce se scrie într'o gazetă principial se apreciază prin prisma interesului pentru care s'a înjghebat gazeta. La o gazetă devii simbriaș înăimit oarecum cu cugetul: tot talentul se pune în sprijinul interesului gazetei; niciodată în sprijinul convingerii ce-ai avea-o, decât doar întâmplător și trecător.

În trecutul nostru au fost și gazete de principii făcute cu sacrificii și mai era loc pentru un talent să-și manifeste și convingerile, trăind din gazetărie excesiv de modest. Astăzi n'au mai rămas decât puține oaze pe cale de disparițiune, unde un gazetar profesionist și de convingere să se manifeste după îndemnul cugetului și inimei sale. În felul acesta, dintre gazetarii mai vechi în viață, eu cunosc doar exemplul lui Constantin Bacalbașa, care ori unde s'a aflat angajat, căci mijloacele nu i-au îngăduit să mențină o gazetă proprie precum a încercat uneori, s'a ținut la un nivel înălțător, fără doar mulțămindu-se cu o remunerare destul de modestă față de însușirile sale. În generațiunea nouă văd numai începuturi, văd numai veleități: o pildă asemănătoare celeia a lui Constantin Bacalbașa, n'o văd și nu-i întrevăd sorții isbânzii.

După cum nu-i un public cetitor statornic pentru literatură, tot așa nu-i nici unul pentru gazetărie. Dacă combinațiuni anexe n'ar înlesni existența câtorva gazete mai de vază și într'o oarecare măsură mai independente, cât despre cetitorii ce le urmăresc, ele s'ar stinge, căci cetitorii le urmăresc în mai mare măsură mai mult în vederea acelor combinațiuni anexe. Curente de idei nu există și nici nu pot exista în general, nu numai la noi dar și pe aiurea. Vorbesc de curente de idei ce ar fi să târie masele; nu există și nici nu se pot forma statornic.

Ideile sunt oarecum apanajul câtorva inși pricepuți și culți: ele pot târi masele într'un moment, dar atât;

masele se lasă ușor și ușor trec aiurea. De aceia nici nu se cunoaște exemplul vre-unei publicațiuni, în specie gazetă, care ani și ani să fie susținută de mase. Toate gazetele, mai ales cele zise de principii, fac sacrificii: sacrificiile înșilor cari le simt imperios nevoia. În colo preva-lează gazetele politice de partid cu sacrificiile partidului, adică mai bine zis ale membrilor marcantți, căci gloata pre-tinsă de partid așteaptă mai curând să i se servească ga-zeta gratuit; ceiace se și face, fie cu intențiune, fie de ne-voie, căci primitorii nu-și mai plătesc nici cotele nici a-bonamentele. Ba comportarea aceasta este într'atât de in-trată în obicei, că chear din cei ce dispun primesc ani de zile o publicațiune fără s'o mai achite.

În astfel de condițiuni situațiunea gazetarului este din cele mai precare. Dacă este om de suflet și de prin-cipii, el urmează să se condamne unui trai excesiv de modest spre a se putea limita să scrie numai ceiace-i este în convingere. Altfel, spre a-și face o viață mai comodă și mai largă, el trebuie să fometeze cazuri pentru cari să fie plătit deosebit. Așa că din nefericire în vremea noastră de dezorientare, lucrul acesta este foarte frecvent, și gazetarul în deobște se reduce la un om gata să apere toate cauzele, nu numai succesiv ci și simultan, cum s'a întâmplat că să scrie la o gazetă într'un fel și la alta în-tr'altfel, ba chear să se combată pe el însuși în aceiași ga-zetă sau mai lesne în gazete deosebite. Astfel că gazetă-ria în loc să fie prilej de luminare, este un și mai mare prilej de confuziune. Și păcatul este că mulți își fac din gazete pospăiala de cultură de care fac paradă. Extensi-unea gazetăriei a redus câmpul publicațiunilor de fond: de-acolea derivă marea superficialitate a atătora, chear și a celor cari ajung la înalte demnități.

Trebuie să te ferești, dragă copile, și de-a urmări prea mult gazetele; în deobște să nu te oprești decât la partea informativă și încă și aceia s'o consideri subț rezerva controlului. Cât despre partea zisă de principii și de critică, poți s'o nesocotești complet, urmând ca tu să-ți ai criteriul tău propriu de apreciere, dobândit prin studii serioase și perfecționat prin lecturi serioase din o-perele cugetătorilor mari și încercați.

Cariera artistică.

O carieră aflată în condițiuni asemănătoare la noi cu cea literară, este cea artistică, adică cea privitoare la îndeletnicirile de artă: muzică, teatru, pictură, sculptură, desen, caricatură... Simț artistic se cere în deobște pentru orice gen de ocupațiune, simțul artistic nu trebuie să lipsească nici într'o carieră. într'o măsură mai mare sau mai mică; dar simțul artistic manifestat din plin, în caracter de geniu sau macar de talent, este de sine înțeles însăși rațiunea carierei artistice, după cum este subțalt aspect și rațiunea carierei literare. Fără geniu sau macar talent nu se încapă nici o încumetare pentru producțiuni artistice.

S'a zis: *poeta nascitur, orator fit*, poetul se naște, oratorul devine; adevărul însă este că pentru îndeletnicirea artistică și literară, în care trebuie socotită și elocvența sau oratoria, trebuie cu adevărat să te naști. Ce s'a zis despre Demostene că, dorind a fi orator, a devenit prin silință personală și se relevă chiar că și-ar fi mistuit și gângăveala congenitală prin exercițiu, nu poate fi decât legendă; căci în bună socotire, nu numai pentru a fi artist în genere trebuie să te naști, dar aproape că trebuie să te naști cu înclinațiune pentru orice fel de ocupațiune spre a o practica cu distincțiune. Tocmai aici e rostul educațiunii și instrucțiunii, ca să se nimerească anumit vocațiunea unui copil și să se stăruiască în acea direcțiune, spre a putea scoate din el un om la locul cuvenit; altfel este ceva; dar ori cât s'ar opinti un maestru sau un profesor, nu poate scoate lucru mare dintr'un elev sau ucenic mediocru din naștere.

Căci dacă alte cariere se pot de rău de bine îndeplini și fără prea mult suflet, arta nu îngăduie cu nici un chip mediocritatea. Un mediocru va putea învăța pictura, dar el nu va fi decât cel mult un bun zugrav. Tot astfel va putea învăța sculptura, dar el nu va fi decât cel mult un bun cioplitor. Totdeauna se va simți lipsa acelei însușiri primordiale care este geniul sau talentul; se va simți lipsa demonului socratic care domină pe insul în care s'a

fixat și care, sub orice condițiuni, îl trage mereu sub imperiul său.

De-ar fi în tine, dragă copile, acel demon, calificat ca atare pentrucă-i imperios, tu nu te-ai putea sustrage înriuririi lui, așa după cum nu s'a putut sustrage bunăoară Eminescu, deși simțea că demonul poetic, geniul care îl stăpânea, îl abătea dela o viață mai tihnită, dela un trai mai rânduit, dela un câștig mai sigur ce l-ar fi putut avea cu o altă îndeletnicire lucrativă. Ca să nu fie prea departe de îndemnul geniului său și ca să poată trăi, Eminescu a practicat gazetăria, așa cum ți-am arătat-o c'ar trebui să fie în esența ei, ca un apostolat. Prea dominat însă de demonul său artistic, Eminescu s'a identificat cu geniul său și, într'un mediu absolut ingrat, el s'a martirizat; ceiace n'a fost cazul cu alți maeștri ca Alecsandri sau Duiliu Zamfirescu cari, și înlesniți de o stare materială bună și mai calculați printr'un geniu mai atenuat, și favorizați de legături politice, și-au satisfăcut vocațiunea literară în anexă cu ocupațiunile lor precum-pănitoare.

Mediul nostru nu oferă puțința de a trăi liber și independent prin artă. De aceia arta cată să se facă în anexă spre a nu se suferi prea mult. Având chear geniul sau talentul artistic în deobște, trebuie cineva să fie și puțin calculat, spre a găsi posibilitatea de a trăi practicând și arta. Dintre marii noștri pictori sau sculptori, nu-i nici unul care să nu fi ocupat sau care să nu ocupe o situațiune oficială, în genere ca profesori la școlile de arte sau la școlile obișnuite, spre a putea trăi, căci prin produsul artei lor numai, n'ar fi putut trăi.

Dacă vocațiunea te-ar târi, dragă copile, să faci vre-un fel de artă, va trebui să te chibzuiesti bine ca să ai și ocupațiunea lucrativă ce să-ți îngăduie să trăiești. Să nu te iluzionezi cătuși de puțin asupra mediului nostru. Pentru cine știe câtă vreme de acum, el nu poate fi altul. Civilizațiunea noastră, zisă modernă, nu-i decât cu totul de suprafață. La noi se trăiește în deobște pentru oarecare fast și fundulie. Nu se caută decât satisfacțiunea ușoară, superficială și imediată. Cei care dispun chear de oarecare avere, nu-și trec timpul cu cărțile de studiu

și lucrările de artă și nici cu indeletnicirile cari cer meditațiune și nu se exhibează; ei își trec vremea în fasturi, în mese copioase și petreceri, în preumblări cu automobilul, în jocuri de noroc...

Cazul unui Anastasie Simu, care a înjghebat la București unul dintre cele mai frumoase și mai interesante muzee plastice din lume, sau al unui Toma Stelian sau al unui Ion Calinderu, sunt cu totul rare și excepționale. Ele nu-s decât niște oaze în pustiul dominant, arid și sterp, pustiu ce nu oferă nici o posibilitate de dezvoltare vegetantă literară sau artistică. Așa că pentru acei fără de mijloace ce au geniu sau talent artistic, rămâne să și-l cultive în anexă, ca să nu se piardă de timpuriu așa cum s'a pierdut Eminescu. Iar cei ce n'au decât ambițiuni artistice, să-și scruteze bine nedestoinicia, spre a renunța la vreme. Să nu se alinte cu oarecari aprecieri interesate sau cu netemeinica reclamă de pe la gazete, sau 'chear și reviste; căci opera lor, fără geniu sau macar talent, se va îngropa în timp și-i trist să se fi lăsat a fi mediocrități în artă când ar fi putut fi superiori în alte cariere.

Aici e rostul selecționării copiilor și mai ales a adolescenților și rolul îndrumătorilor lor, de a le tempera ambițiunile neavenite, întreținute printr'o atmosferă factice și de a-i determina s'apuce pe căile ce li-s oaricum dictate din fire. N'are omul nevoie să-și bată atâta capul ca să-și încovoaié firea după prevenirile și conceperile sale subiective și abstracte. opinteli cari în definitiv nu duc decât la rezultate mediocre și cel mult întâmplător satisfăcătoare, ci să urmărească determinantele cari se impun printr'o cercetare mai adâncă a firii omenești, să-și dea samă în ce măsură subconștientul domină conștientul și să procedeze în consecință, și astfel omul va face operă și eficace și judicioasă și trainică.

Cariera distractivă.

In oarecare legătură cu indeletnicirile artistice, răspunzând uno-

nevoi de ordin secundar, dar nu mai puțin indispensabile în deobște, este cariera ce-am putea-o califica *distractivă*, încorporând îndeletnicirile legate de aplicațiuni și porniri prin excelență firești, ce s'ar putea denumi *dexterități*. În general cu oarecare tendință și de-a înobilă lucrul, aceste aplicațiuni se alătură, și câteodată se identifică chear, cu arta. E locul însă de a deosebi bine arta de dexteritate.

Arta implică gândire, implică concentrare, întru a exprima pe o cale oarecare, scris, pictură, sculptură, gest, cânt, muzică, vorbire... o cugetare înaltă ce nu-i totdeauna, ba chear nu-i deloc la înțelegerea comună, în vreme ce dexteritatea pe orice cale, ca dresaj, atletism, acrobație, saltimbăcărie, comicărie, prestidigitațiune, jonglerie... nu-i decât o exprimare care distrage, care mai bine zis te susține delă cugetare. Greșit s'ar crede că arta-i distractivă; arta-i preocupătoare, arta te incită la gândire dacă ești într'adevăr capabil de asta, pe când numai dexteritatea este distractivă. Dexteritatea repauzează cu adevărat pe oricine; și pe intelectual și pe muncitorul manual.

Dexteritatea te transpune în starea de suflet a copilului, care-i atent la toată mișcarea ce iese din comun, stare de suflet ce-i acceptată și înțeleasă de toată lumea. De-acolea vine năvala de lume ce se vede la circuri sau la producțiuni de dibăcie sau putere excepțională, joc de minge, box, trântă, curse de cai, curse de bărci... Arta nu poate atrage atâta lume și dacă o atrage, aceasta se întâmplă nu prin ceiace exprimă arta în esența ei, ci prin partea de manifestare particulară, întru cât obștea este atrasă de ceiace nu poate face ea. Ș'apoi la urma urmelor obștea se poate foarte bine lipsi de artă. Pot să stea și să aștepte mult și bine muzeele de artă de orice fel: mulțimea, afară dacă nu-i îndemnată ori chear constrânsă, nu le vizitează; dar la spectacolele de petrecere, circuri, teatre comice, curse sau lupte, iarmaroace cu panorame, cinematografe, se îmbulzește cu atâta pornire că se întâmplă și accidente de îngrămădeală sau chear de panică dacă nu se iau măsuri de rigoare.

În acest sens se poate ușor aprecia cât sunt de lucrative carierele distractive. Niciodată un cât de mare în-

vățat sau un cât de mare filosof, sau un cât de mare artist, afară dacă nu-i trâmbițat prin reclamă interesată, și atunci se impune nu prin valoare, ci prin zvon analog ca despre orice saltimbanc, nu va atrage în juru-i lumea pe care o atrage cel din urmă ghiduș sau boxör. Aceasta-i legea distracțiunii publice și lucrurile acestea nu se vor schimba niciodată. Așa că cine este apt, și nu poate fi decât prin naștere apt, de o dexteritate oarecare, cată s'o folosească. Dexteritatea se pune în lumină, poate mai mult decât aplicarea la vreun alt soi de muncă, încă din copilărie; iar la adolescent dexteritatea firească devine într'atât de absorbantă, că respectivul îns trece peste orice alte considerațiuni și se duce către vocațiunea sa. Astfel se produc mari distractivi în orice domeniu de acest fel.

Distractivii sunt și o necesitate imperioasă a unei societăți: ei se ivesc în toate gradele de dezvoltare socială, simbolic fiind cazul bufonilor dela curțile princiare de odinioară, pe când alte ramuri de manifestare, fie în domeniul științei, fie în al artei, pot să lipsească chiar cu desăvârșire. Știința și arta sunt îndeletniciri oarecum de lux: ele se ivesc și se dezvoltă numai într'o societate veche și bine încheată, într'o societate îmbielșugată; după cum se întâmplă să și decline și chiar să dispară când societatea este în criză, în mizerie și în suferință. Ba se pare chiar că este un oarecare raport invers de oscilanță între munca serioasă și preocuparea distractivă: cu cât se restrânge munca serioasă, se revarsă partea distractivă și vice-versa.

Starea actuală de criză a societății noastre, în specie a României, oferă cu prodigiozitate acest spectacol: munca tot mai restrânsă, iar distracțiunea în revărsare. Fiecare se uită la ban și-l reține când îi vorba să-l cheltuiască pentru o nevoie de cultură sau de artă mai ales, dar îl scoate din fundul pungii și-l asvârle cu cea mai mare ușurință când este vorba de-o distracțiune. Calculat în totdeauna în cele serioase, omul devine risipitor în cele distractive. Așa că într'o societate în declin, în care odinioară înflorea cât de cât știința și arta, se vede cum cei ce se mai îndeletnicesc cu asta n'au nici o căutare, în vreme ce câtă brumă i-a mai rămas de mijloace lumea le

risipește pentru îndeletnicirile distractive și chiar ruinătoare, cum sunt chefurile, jocurile de noroc.. Ceiace arată cât este de recentă și de gingașă pojghița culturală și artistică a unui popor și cât de adânci sunt înfipte în înclinațiunile sale ușurătatea și indolența.

Așa că cine are înclinațiunea de a folosi pornirile acestea oarecum organice ale mulțimii, se află oricând la adăpost de nevoi. Se înțelege că o societate nu trăiește mult odată ajunsă numai la acest fel de manifestare; dar nu cei ce se folosesc de asta vor avea și grija de a pune acea societate la adăpost de urmări.

Tu, dragă copile, nemanifestând până acum vre-o dexteritate care să te tragă imperios la concretizarea ei drept carieră, va urma să te consacri la o muncă altfel utilă pentru societate. Distracțiunea și pentru societate ca și pentru individ este și ea de nevoie și de folos în oarecari margini; dar când devine obiect de preocupare continuă, cum a ajuns lucrul astăzi, că și tineretul caută mai mult distracțiunea decât instrucțiunea, primejdia e la ușă și societatea se pierde. Te vei feri a fi luat de acest curent, și pentru soliditatea carierei ce ți-ai alege și pentru a fi pildă de imitat, pentruca pe câți mai mulți să-i sugestionezi a se feri de acest făgaș păgubitor în toate privințele.

Cariera tehnică. In legătură cu desvoltarea tehnică tot mai accentuată în zilele noastre, când și aerul a devenit cale de locomoțiune, iar văzduhul cale de întrevedere și convorbire, îndeletnicirile tehnice au luat un avânt cu totul precumpănitor. Nici nu se poate concepe astăzi civilizațiune fără întocmiri tehnice, așa că înțelesul cuvintelor calificând stadii de desvoltare socială, se modifică într'o măsură pronunțată: ceiace odinioară putea fi civilizațiune, astăzi nu s'ar mai putea recunoaște ca atare, dacă i-ar lipsi fie și numai o lature a desvoltării tehnice. De altfel aceasta numai ca închipuire căci desvoltarea tehnică merge unitar și legat, și o socie-

tate pornită pe făgașul civilizării tehnice nu se poate lipsi de nimic ce-i formează cadrul. Ba e o emulațiune între națiuni și state, cari mai de cari să fie la maximum de dezvoltare; ceiace dă un avânt și mai mare născocirilor tehnice.

De aceia carierele tehnice au devenit cele mai căutate și deci mai lucrative. E locul tocmai de a face simțită deosebirea între cariera de meșteșugar, despre care am vorbit, și cariera de tehnician despre care urmează să vorbim. În cea mai simplă și primitivă societate există și meșteșugarul, mănuiitorul și făuritorul uneltelor indispensabile pentru orice lucru, fie în producțiune, fie în apărare; tehnicianul nu apare decât când omul trece dela unealtă la mașină, dela lucrul manual propriu zis la folosirea aparatelor cari îl ușurează și-i potențiază munca și pătrunderea vieții și a lumii.

În acest înțeles toți cei ce folosesc prin fel de fel de aparate elementele și forțele naturii în larga lor manifestare, ca abur, electricitate, căldură, lumină, aer, eter... sunt tehnicieni. Meșteșugarul folosește de-a dreptul unele elemente și forțe ale naturii, pe când tehnicianul le folosește indirect prin aparate și mașini a căror alcătuire și funcționare trebuie s'o cunoască desăvârșit. Pentru aceasta ingineria, mecanica, medicina, fizica, chimia, biologia, cosmologia... devin prin aplicarea concretă îndeletniciri tehnice și multe alte îndeletniciri ca silvicultura, viticultura, apicultura... odinioară simple meșteșuguri se tehnicează ca să zicem așa: într'o societate civilizată câmpul meșteșugurilor propriu zis manuale se restrânge spre a se preface, a se extinde și a face loc aplicațiunilor respective tehnice.

Dezvoltarea tehnică a fost factorul ce cu deosebire a determinat diferențierea, poate uneori prea excesivă, a diferitelor îndeletniciri meșteșugărești și mai ales tehnice. Astfel ingineria, de la obișnuita cunoaștere a măsurării terenurilor, a așternerii șoselelor și a aruncării podurilor de lemn sau de piatră, s'a extins la cunoașterea așezării drumurilor de fer și a făuririi locomotivelor și vehiculelor respective, când a devenit inginerie mecanică și mai apoi la cunoașterea și folosirea electricității pentru locomo-

țiune și lumină, când a devenit inginerie electriciană și mai departe la cunoașterea și folosirea substanțelor chimice de tot soiul, când a devenit inginerie chimică...

Așa că în acest câmp al ingineriei diferențierea este în curs foarte accentuat mai ales cu dezvoltarea mare a tot felul de construcțiuni pe uscat și pe apă, fie pentru comerț fie pentru război, și mai ales cu extensiunea atât de neînchipuită a aviațiunii. Și printr'un fel de lege a corelațiunii de dezvoltare tehnică, în toate domeniile vieții sociale se urmează acelaș proces de diferențiere tot mai accentuată an cu an, încât specializările parcă nu mai au sfârșit. Medicina cu deosebire se află și ea pe această pantă de specializare, că se simte chiar primejdia excesivei sale diferențieri și se caută o simplificare și o raționalizare a specializărilor, astfel ca specialistul să nu fie redus la simplu automat de specialitate, pierzându-și legătura și deci rostul față de totalitatea carierei.

De aceea, ca să nu se producă o confuziune dăunătoare, s'a impus și s'a ajuns la o duplicare indispensabilă în orice carieră tehnică: aceea a indeletnicirii abstracte și generale, privind directivele carierei, și a aceea a indeletnicirii concrete, privind partea de aplicare cu multiplile ei specializări. Astfel se formează teoreticienii și practicienii unei cariere tehnice: pentru cei dintâi cerându-se însușiri anumite cari îi desemnează preocupărilor de totalitate, iar pentru cei de-al doilea nu se cer decât însușirile cari să-i facă destoinici pentru aplicațiunea practică ce și-o aleg. Încât una-i a fi tehnician teoretic și alta-i a fi tehnician practic: una-i a fi inginer electrician bunăoară și alta-i a fi telegrafist sau telefonist, după cum una-i a fi medic și alta-i a fi agent sanitar. Teoreticienii sunt orientatori și adese întreprinzători, pe când practicienii nu sunt decât executători: însușiri cu totul deosebite se cer pentru unii și pentru alții.

Câmpul și numărul teoreticienilor este foarte restrâns, pe când al practicienilor este foarte mare. Pentru a deveni teoretician în carieră se cere o deosebită chemare organo-psihică: aicea intră marii descoperitori. Spre a deveni practician se cer numai însușiri obișnuite de practică a lucrului. La selecțiunea ce s'ar face, și aceasta

tot numai dela adolescență, de nu și mai târziu, se va ținea seamă de înclinațiunea manifestată, spre a nu se deriva inutil către teorie un element de practică și către practică un element de teorie. Încă elementul de teorie vărsat spre practică se va releva oricum, dar elementul de practică împins la teorie nu va putea fi decât o mediocritate. Edison dela practică s'a ridicat la teorie în chip măreț ca și Marconi de altfel, spre a desvolta și partea practică, în vreme ce un practician strict n'ar face decât să prindă inutil locul teoreticianului.

Socotind pentru tine, dragă copile, a avea însușiri de carieră tehnică nu pot încă opina spre care anume să te îndrepti : cea teoretică apare forțamente mai nobilă, precum și e ; dar decât mediocru la teorie mai bine maestru la practică.

În ce mă privește, condus de considerațiuni de ordin practic și lucrativ, mi-am ales cariera tehnică medicală. Am arătat cât m'am înșelat, deoarece în țara noastră cariera medicală este poate cea mai puțin lucrativă dintre carierele tehnice, dacă nu ocupi totodată și o situațiune oficială. Nu m'am înșelat însă asupra înclinațiunii mele, de oarece medicina oferă un câmp atât de larg și de cuprinzător, că având spiritul abstract sau abstracto-concret, cu distincțiune în memorie și judecată, îți găsești lesne laturea în care să te produci satisfăcător. Spiritul meu ar fi înclinat firește pentru partea mai mult teoretică, m'aș fi simțit în stare să cercetez și să interpretez multe domenii ale ei, dar mai cu deosebire acel psihologic, drept care și specialitatea ce mi-am ales-o și studiat a fost neuropsihiatria, în care am făcut câteva lucrări, concepute și urmărite cu seriozitate, începând chiar cu teza mea de doctorat : *Substratul patologic în pesimismul contemporan*.

Împrejurările însă, și poate și temperamentul meu inadaptabil la concesiunile și poticnirile vieții, nu m'au ajutat ca să ocup o situațiune de profesor precum am urmărit : așa că am fost nevoit să lupt din greu cu traiul, ceiace m'a silit să fac mai mult medicină practică decât teoretică ; încât și subt acest raport socotesc a mărturisi că, fără avere și fără situațiune mai din timp, n'am putut

produce pe cât aş fi fost în stare. Şi atunci în imposibilitate de a mă manifesta deplin în medicină, mi-am găsit ieşirea manifestându-mă în cultura generală filosofico-ştiinţifică, devenind propagatorul cu deosebire al filosofiei pozitive.

54

10 X 1932.

Pregătirea carierei alese.

Odată fixat asupra carierei de urmat, dragă copile, trebuie să te consacri pregătirii ei cu toată tragera de inimă. Astfel vei vedea în ce măsură creşte satisfacţiunea ta, stabilindu-ţi de normă chiar dela început zisa filosofului Leibnitz: „ştiinţa fericirii este să-ţi iubeşti datoria şi într'insa să-ţi găseşti plăcerea”; căci datoria esenţială a omului este să muncească cu folos şi pentru el şi pentru societate, după altă frumoasă zisă, a soţilor Simu din Bucureşti, pusă pe frontispiciul muzeului lor: „nu numai pentru noi, dar şi pentru alţii”.

Dela început fiind conştient de aceasta, vei aprecia în ce măsură tu eşti parte dintr'un tot: în primul rând familia din care faci parte sau în care sălăşluieşti; apoi societatea, în specie patria, în mijlocul căreia te învârteşti şi care te ocroteşte, şi mai departe umanitatea toată, căreia trebuie să năzuieşti a-i folosi prin ceiace s'ar putea manifesta în tine ca putere de cugetare înaltă şi de acţiune. Incât munca ta să nu fie niciodată călăuzită în chip simplist, cum se întâmplă în general la majoritatea oamenilor, numai de interesul pur personal, interes care devine predominant şi atât de absorbant, că ajungi să nu te vezi decât pe tine şi să socoteşti totul pentru folosirea ta. Obişnuinţa aceasta te-ar face peste samă de egoist şi mai târziu, când ai putea să întrevezi că realitatea este alta, nu te-ai mai putea întoarce, şi ai fi osândit unei vieţi sufleteşti mizere cu toată îndestularea materială ce ai avea-o.

Nu-i vorba de a te nesocoti pe tine. Dimpotrivă să te păstrezi şi să te îndestulezi; dar aceasta numai în vederea că trebuie să fii un membru social sănătos şi destoinic, tocmai pentru a corespunde rolului la care trebuie

să te socotești chemat : de a se servi desvoltarea, propășirea și tăria societății în care te afli.

În acest cadru de considerațiuni va urma să-ți pregătești cariera și atunci nu-ți va scăpa nimic care să te facă tot mai vrednic de dânsa și s'ajungi a o stăpâni în toate amănuntele, poate chear și desăvârșind-o. Căci omul destoinic poate deveni într'un fel și creator : slujindu-se de elementele naturii și de fenomenele ei omul de geniu, care este și creator, întruchipează formațiuni nouă, face descoperiri sau dă interpretări, așa că societatea, mișcată totuși permanent de aceleași legi și îmboldiri, capătă alte înlesniri și alte aspecte. Ceia ce-ți spun se ilustrează în diverse privinți prin activitatea geniilor ca Edison, Pasteur, Auguste Comte...

Fără a râvni numai decât fapte extraordinare, căci faptele extraordinare nu se produc atâta prin râvnă cât prin capacitate, orice om chear și mai mediocru, când nu-i deviat și înșelat asupra sensului vieții, poate fi de folos și lui și societății în chipul cel mai chibzuit, numai să caute să-și impună acea datorie elementară și primordială : de-a munci. De altfel munca a fost în general apreciată și chear exaltată în toate doctrinele filosofice și religioase. E destul de cunoscută formula religioasă : *laborare est orare*, a munci e a te ruga.

Cu alte cuvinte muncind îți îndeplinești implicit și acea datorie religioasă, de a te pune oarecum în comuniune cu natura, cu marele tot dela care aștepți firește și răsplata muncii. În loc să te transpui într'o atitudine pur pasivă, cerând naturii, adică fatalității supreme, în specie lui Dumnezeu conceput ca creatorul, conducătorul și stăpânitorul ei, să-ți dea cele de nevoie toate de-a gata, vorba ceia : „cade pară mălăiață în gura lui Nătăfleată“, tu cauți prin muncă, prin atitudine activă, să ți faci binevoitoare natura sau fatalitatea, în specie divinitatea obiectivizată. Muncind îi dai naturii ceva efectiv, determinând-o astfel să-ți întoarcă neapărat ; și cât știe să întoarcă natura se vede numai din sămânța care, pusă în pământ prielnic, dă rodul însutit.

Tu, dragă copile, să te pleci și să te închini naturii, în specie personificată prin conceptul divinității, după

pilda lui Gheorghe Asachi, exprimată în epitaful său, „prin păzirea virtuții“, adică a acelei linii de conduită care implică îndeplinirea, iubirea și plăcerea datoriei. Și datoria în pregătirea carierei este ca să nu-ți scape nimic din ce alcătuiește totalitatea cunoștințelor privitoare.

În orice carieră sunt însă părți principale sau esențiale și părți secundare. Să nu te limitezi niciodată numai la esențial, la principal, fără a urmări cu acelaș interes și secundarul. Deși de multe ori poate-s mai mult o garnitură, părțile secundare însă desăvârșesc obișnuit pe cele esențiale și cunoașterea secundarului te întărește ca să nu-ți scape niciodată și să-ți fie totdeauna bine întipărit principalul. Să nu te lași absorbit de considerațiuni și de nevoi lăturașe de cari la urma urmelor te poți lipsi. Sa nu te răpească prea mult indispensabila odihnă și distracțiunea ; ci să le reduci la atât cât nu încalcă asupra timpului ce trebuie să-l consacri muncii pentru carieră.

Măsura cea mai nimerită pentru distracțiune și odihnă este de a te deda lor numai după ce ți-ai îndeplinit datoria care, în pregătirea carierei, este de a-ți face lecțiunile, studiile și temeile în primul loc. Căci dedându-te distracțiunii ori odihnei dela început, cu nume că-ți vei rezerva și potrivii timpul cerut pentru datorie, te pui în postura de a luneca, de a fi ispitit, de a nu înțelege mare lucru nici din distracțiune și nici din odihnă, căci te dedai cu grija trebii ce așteaptă și-ți reduci forțamente și energia și timpul necesare pentru datorie.

Așa că ~~nimic nu poate scuza de a te deda la altă îndeletnicire înaintea datoriei. Și nu-i îndoială că mulți~~ destoinici în felul lor, pierd mult în pregătirea ca și în practicarea carierei, prin aceia că nu-și pun datoria pe primul plan. În ce mă privește, dacă socotesc a mă fi putut strecura prin viață și a nu fi căzut învins de tot, mai ales că mi-am fost singur călăuză, aceasta s'a putut numai pentrucă, în orice situațiune m'am găsit chear de copil, simțul datoriei a primat și l-am urmat fără șovăire și, prin obicei apoi, ușor.

Acum se înțelege că întru îndeplinirea datoriei, mai ales în pregătirea carierei, se cere și posibilitate : se cer mijloace pe cari de nu le ai, datoria ți-i forțamente stân-

jenită, cum a fost cazul meu c'a trebuit să mă ocup și pe alături, dând lecțiuni la alți copii cu plată, spre a-mi procura mijloacele de trai; ceiace nădăjduiesc, dacă trăiesc, să nu fie cazul și cu tine, dragă copile.

Datoria mea studențească mai ales a fost mult stânjenită și-s ținut să mărturisesc că dacă aș fi rămas cu totul singur, la propriile mele puteri, nu știu de-aș fi ajuns la capăt. Am avut însă norocul să întâlnesc dela început, prin cunoștința și prietenia lui Alexandru Fuchs, coleg de universitate, nu și de facultate, căci dânsul urma alte studii, familia Fuchs, la care am dat peste o situațiune și un ajutor de care mi-amintesc mereu cu toată grațitudinea.

Până să devin intern la spitalul Brâncovenesc, luni de zile, mai ales la amează, am luat masa în acea familie, în care se afla ca tovarăș, în întreprinderea de drogherie ce-o avea, și veneratul doctor chimist Urbeanu, care m'a privit și m'a ajutat adesea ca un adevărat părinte. Om de muncă neodihnită, întreprinzător și specialist de mâna întâi, propagator-apostol al culturii soiei, îl și socotesc pe doctorul Urbeanu ca tutorele meu spiritual, păstrând dela el icoana unei stăruinți și perseverențe la treabă cu totul excepționale. Și vârsta și împrejurările mai ales ne-au separat și depărtat, dar îi am în cuget chipul cu deosebire din zilele când, stând laolaltă la masă cu familia Fuchs, își lua și singurul răgaz ce și-l îngăduia pentru munca lui perseverentă.

Perfecționarea carierei.

Odată studiile terminate, e nimerit ca să fie perfecționată cariera înainte de a fi exercitată. Perfecționarea are loc sau în țară pentru foarte multe cariere sau în străinătate pentru unele din ele, cum sunt mai ales carierele literare, științifice, artistice și tehnice. Dacă chear din copilărie și cu deosebire în adolescență călătoriile sunt folositoare, ele-s indispensabile la tinereță și la virilitate : călătorii de studii cum li se zice. Călătoriile de studii au și folosul dis-

tracțiunii, dar îl au mai ales pe acela al perfecționării carierei.

Ori cât a căutat să se pună la nivelul țărilor occidentale, România încă n'a isbutit să se egaleze cu ele, cel puțin în unele domenii. Și mai cu samă când este să te consacri unei specialități anumite în carieră, se impune complectarea cunoștințelor în străinătate. Afară de cu totul excepționale cazuri, patru țări oferă specializări duse până la culminanța posibilităților omenesti actuale: Franța cu deosebire în domeniul științific și literar, Anglia și Germania cu deosebire în domeniul tehnic și Italia cu deosebire în domeniul artistic.

Cum însă pentru fiecare din aceste țări, spre a pătrunde cum se cere specializarea, este neapărată nevoie de cunoașterea aprofundată a limbii respective, românii din vechiul Regat, cunoscând obișnuit mai bine limba franceză, sunt ținuți să meargă pentru orice specializare în Franța; prea puțini cunoscători ai limbilor respective pot merge în Anglia și în Germania. În laturea artistică poate fi folosită Italia, limba italiană putându-se învăța ușor, ca înrudită cu cea română; și apoi în artă, în cea plastică cu deosebire, cunoașterea aprofundată a limbii respective nu-i așa de indispensabilă. Românii de peste Carpați, cunoscători mai mult a limbii germane, prin influențele subtile cari s'au găsit și se găsesc încă, vor putea folosi pentru orice specializare Germania, mai puțin bineînțeles domeniul artistic care rămâne particularitatea Italiei consacrată de altfel universal și prin cunoscutul *prix de Rome*, premiul dela Roma, instituit pentru onorarea și răsplata marilor opere plastice.

De altfel perfecționarea carierei nu s'ar impune decât pentru acei ce se disting cu adevărat; altminteri e vreme pierdută cel puțin pentru exercițiul carierei. Pentru cine dispune de mijloace personale lucrul încă face, fiindcă poate avea perspectiva de a nu trăi numai decât din carieră. Dar pentru cine n'are mijloace personale și nu promite a străluci în carieră, sacrificiul și silința sunt aproape inutile. Poate făcând acestea aparențele și alte posibilități să-l servească a ocupa o situațiune nemeritată; dar efectiv, din punct de vedere social, acela va rămânea oricum

o mediocritate. În niciun caz nu face și nu-i cu dreptate ca familia și mai ales statul să sprijine atari cazuri ce din nenorocire s'au înmulțit peste samă și mediocrizează continuu și poate chiar iremediabil carierele ce le-au escaladat.

Tu, dragă copile, vei fi susținut și ținut a-ți perfecționa cariera numai dacă îți vei pregăti-o de așa fel ca să se vadă că face a fi perfecționată și prin studiul în streinătate. Dacă lucrul acesta nu s'ar vădi, e destul a fi dus la capăt și a o practica în cadrul efectuat. E mai onorabil, și mai satisfăcător și personal, a-ți da samă în conștiință cât te pot ajuta puterile și a te ținea în marginile lor decât a mistifica lumea și a încurca astfel treburile publice, încurcare ce dăunează atât de mult desvoltării și propășirii societății.

Dar presupunându-ți alternativa, de a face să-ți perfecționezi cariera cu mersul și'n streinătate, va trebui, fiindcă văd că în primul loc cel puțin îți vei apropia limba franceză, să mergi în Franța și mai apoi în celelalte țări, de-ți va fi posibil. România încă pentru mult timp, chiar cu diluarea ce o are prin incorporarea teritoriilor până spre Tisa și până la Nistru dominate de alte influențe, rămâne totuși o anexă spirituală a Franței; așa că chiar pentru consolidarea situațiunii ei în viitor cată să meargă în pas cu Franța și ca atare să-și îndrepte fiii destoinici mai mult și mai stăruiitor într'acolo spre a se instrui și perfecționa.

Cu o mult mai redusă conștiință decât o am acum și mai ales după îndemnuri netemeinice deși poate sincere, eu mi-am perfecționat cunoștințele și determinat specializarea mergând, după îndeplinirea stațiunii militare, în Germania și apoi în Franța unde, din pricina sleirii mijloacelor, n'am putut sta pe cât ar fi fost încă necesar și așa fi dorit. În Germania m'am resimțit mult de insuficiența cunoașterii limbii; totuși, cu pregătirea medicală ce-o aveam deja, am folosit mult, dar nu mă îndoiesc că în acelaș interval de timp, să fi fost în Franța, așa fi folosit nemăsurat mai mult.

Mi-am perfecționat totuși specialitatea nădăjduind, prin ocuparea unei situațiuni profesionale, s'o mai înavățesc ducându-mă încă în streinătate. Cum n'am fost agreiat

profesor titular și practica obișnuită a trebuit să mă absoarbă, nădejdea mea a fost totalmente zădărnicită. Am regretat, dar m'am liniștit fiindcă, dacă n'am putut ajunge la dezvoltarea potențialității ce-o simțeam, în orice caz, deși în câmp redus, m'am manifestat și teoretic și practic cu oarecare distincțiune în specialitatea mea.

Și mă simt dator, totodată exprimându-le și acum întreaga mea grațitudine, să menționez numele celor patru binefăcători ai mei: matematicianul Spiru Haret pe atunci ministru al instrucțiunii, chirurgul Dr. C. Angelescu, neurologul Dr. G. Marinescu și chimistul Dr. A. Urbeanu, cari mi-au înlesnit posibilitatea de a sta un an și jumătate în streinătate la clinicele respective din Berlin, Heidelberg și Paris, pentru perfecționarea carierei mele. Spre a accentua încă la vreme grațitudinea mea i-am întrulocat pe toți patru, dedicându-le lucrarea, ce mi-a servit pentru trecerea docenței universitare la Iași: *Expertiza psihiatrică cu referire la legile române în vigoare sub raportul medical, juridic și social.*

56

13 X 1932.

Practicarea carierei. Terminând cariera și perfecționând-o, vine de îndată implicit practicarea, care cel puțin pentru unele cariere oferă dificultăți de multe ori de neînving. Vorbesc bine înțeles de practicarea carierei în chipul liber, nu în legătură cu ocuparea unei situațiuni oficiale, când partea de oficialitate înlesnește aproape totul. Nevoile vieții noastre obștești, în pornirea către civilizare, au fost încet-încet luate în considerațiune de către stat și s'a căutat a se îndeștula prin stat. La noi individul în general s'a menținut sub cerințele civilizațiunii, satisfăcându-și obișnuit nevoile în chip primitiv. I-a trebuit medic, s'a dus la descântătoare sau la preot să-i citească; i-a trebuit moașă, s'a dus la o babă; i-a trebuit inginer, s'a dus la un întreprinzător obișnuit... Așa că statul, spre a înlătura neajunsurile unei astfel de vieți primitive, s'a văzut nevoit să oficializeze o sumă și o sumă de cariere, pentruca populațiunea să fie servită cum se zice *gratuit*, adică să n'aibă a plăti direct

un oficiu, a cărui valoare nu-i în stare s'o aprecieze și nu-l caută, ci indirect prin impozitul către stat; dar prin gratuitate să fie înclinată și chear silită a folosi aceste oficii.

Cu iluziunea aceasta a gratuității statul a putut să deprindă populațiunea într'o mare măsură a-și îndestula nevoile așa cum le cere civilizațiunea, fără însă a o putea face să înțeleagă valoarea în sine a oficiului prestat aparent gratuit și deci nevoia răsplătirii lui în chip direct, spre a se degreva statul de sumedenia grijilor și nevoilor particulare. Așa că individul de rând se duce la medic sau la moașă sau la inginer, pentru că poate să-i aibă gratuit, cum crede el; iar de-ar fi să i se ceară să-i plătească, s'ar întoarce iar la felul său de a înțelege atari oficii: ar plăti pe preot pentru citit, ar plăti pe babă pentru moșit, lipindu-se de agenții de carieră calificați. Încât statul a fost determinat să împingă excesiv funcționarizarea unor cariere indispensabile vieții particulare: în primul loc prin chibzuită rațiune; iar mai departe prin jocul influențelor neavenite de tot soiul, fatale unei precipitate desvoltări a carierelor, în discordanță cu mediul ignorant și inactiv.

Situațiunea aceasta se simte la noi mai ales astăzi, în criza financiară ce de altfel a lovit toate statele după marele desbin al războiului, când nu se mai pot plăti funcționarii chear și numai în raport cu cele mai reduse ale lor nevoi, și atâtea cariere înalte de ordin literar, științific, artistic și tehnic, funcționarizate prin necesitățile de stat, devin nefolosite; ba apar chear ca un lux prisoselnic. Populațiunea și ea în criză și neînvățată a se folosi în chip particular de aceste înalte cariere, se poate dispensa dealbinelea, încât, prin neputința fatală a statului de a le menține bugetar, cată să se reducă cât mai mult. Vor mai trăi o vreme literații, învățații, artiștii, tehnicienii... în grea mizerie; dar cu timpul se vor reduce forțamente, căci populațiunea în deobște, rămasă la propria ei socotință și pornire, se lipsește de tot ce ține de înnobilare și se bălăcește tot mai mult în abjecțiune. Înpuținându-se elita, care singura trăiește în perspective de trecut și viitor, populațiunea se scoboară tot mai jos și se oprește doar la primitivitate și animalitate.

Aceasta-i faza ce omenirea o trăiește acum, încât

practicarea unei cariere oricât de perfecționată devine o foarte grea problemă. La stat nu mai poți locuri, căci statul nu poate plăti nici pe cei ce-i mai menține ca vai de lume; în mediul liber nu ești folosit, pentru că trebuințele se reduc și doar stomahul și anexele sale organice de mai rămân precumpănitoare. Nevoi spirituale nu mai există: puținele ce se mai ivesc ici și colo sunt copleșite de nevoile și chiar excesele materiale. Omul nu mai trăiește prin idei, el trăiește prin simțuri; nu mai trăiește pentru cap, ci numai pentru stomah.

În atari circumstanțe practicarea carierei importă mult mai mult decât pregătirea ei. Așa că, dragă copile, mă simțesc foarte încurcat a-ți da vre-o povață, pentru că afară de cariera preotească, ostășească, juridică în magistratură, profesorală de stat, tehnică la stat într'o tot mai restrânsă măsură, nu văd carieră liberă ce să nu fie în grea criză. Nu cred să fie minte omenească ce să găsească vre-o deslegare, și dovada-i și făcută cu toate legile și asociațiunile, cu toate conferințele și congresele cari nu pot ajunge la nici un rezultat, decât doar de pertractare și iluziune. Nu c'au lipsit directive sociale; dar cei che-mați a le înțelege și aplica au fost cu totul inferiori misiunii lor; au fost mai curând stricători de cât lumina-tori. Marele război a dovedit-o și urmările lui toate o confirmă.

Așa că individului înțelegător și curat la suflet nu-i rămâne decât să caute a se acomoda și a se strecura onorabil prin viață. Perfecționându-ți cariera să cauți a o practica în primul loc conștiincios, adică să fii tu întâi mulțumit de acțiunea ta: se poate foarte de multe ori că aceasta să-ți fie unică răsplată; dar e răsplata cea mai esențială spre a-ți menține vrednicia. Și apoi, deși răzbind mai greu ca acțiunea cu reclamă, acțiunea cu conștiință te recomandă în chipul cel mai solid posibil. În ambițiunea de a te impune și de a face și lasa dâră, aibi încredințarea că numai aceia ce s'a înfăptuit în curățenie de cuget, fără nici o înclinare de calcul înjositor, folosește real societății și ție personal, și că dacă lumea suferă și atâtea stânjeniri se produc este mai ales pentru faptul că le lipsește celor mai mulți înțelegerea aceasta.

Răsplata acțiunii tale libere să cauți să fie și 'n raport cu valoarea în sine ce-ai aprecia-o, dar mai ales în raport cu posibilitatea aceluia ce ți se adresează, silindu-te totdeauna a o cunoaște. În acest sens am căutat eu totdeauna să-mi practic meseria și n'am avut ce să regret decât doar pentru aceia care nu m'au înțeles. Dacă n'am isbutit să-mi acopăr traiul astfel în mod liber, atribuiesc aceasta mediului ingrat prin felul de organizare, după cum am arătat. Orice concesiune aș fi căutat să fac, nu m'ar fi dus la rezultate mai bune și m'aș fi scoborit în proprii mei ochi. Puținii favorizați îndeobște nu se pot măguli că năvala clienților le-a venit numai prin propria lor valoare, când se cunoaște slabul discernământ al gloatei și incapacitatea de a ști încotro să-și îndrepte încrederea. Viața noastră politică mai ales ilustrează această incapacitate de încredere și de alegere a maselor populare.

57

14 X 1932.

Alegerea și fixarea domiciliului.

Pentru practicarea carierei și mai ales pentru exercitarea ei cu rezultat și lucrativ, are mare însemnătate alegerea și fixarea domiciliului. Dar nu totdeauna poate fi ales domiciliul, căci se poate să fie oarecum fixat prin forța împrejurărilor. Moștenind un domiciliu de care te simți legat sufletește, în care poate ai copilărit și'n care poate te și afli ca adolescent și tânăr, nu-l poți părăsi decât cu mare strângere de inimă și pentru mari temeuri spre a-ți alege unul potrivit carierei ce-ai îmbrățișat-o. Așa că în atare caz alegerea și practicarea carierei devine de multe ori subordonată fixării domiciliului. Se poate să îmbrățișezi o carieră și pentru cuvântul că ești ținut să sălășluiești într'un anumit loc și să te calculezi asupra potrivirii carierei cu acel mediu. Dar se poate să te simți atras și de-o carieră ce-ar fi desavantajată în exercițiul ei prin legarea de domiciliul ce ți-ar reveni de drept și atunci câtă să subordonezi carierei fixarea domiciliului.

În cazul tău, dragă copile, cum nu știu încă în ce chip se vor depăna lucrurile, căci eu personal nu posed

un domiciliu spre a ți-l trece, te găsești într'o situațiune aproape analoagă cu a mea care, oricât m'am simțit de alipit de așezarea părintească dela țară, nu mă putea face să mă gândesc a mă și stabili acolo. Imbrățișând o carieră tehnică, în specie acea medicală, domiciliul meu trebuia să fie într'un centru orășănesc, așa că-mi rămânea liberă doar alegerea acelu centr. Dar aș putea mărturisi că propiu zis nu mi-am ales domiciliul.

Fără Mentor precum am arătat și fără a mă fi calculat personal în conștiință de aceasta, domiciliul meu a fost determinat prin forța împrejurărilor cam în felul acesta. Întâi mă socotisem, la întoarcerea din străinătate, să mă stabilesc la București, unde studiasem, în care scop mă și așezasem, în lipsă de situațiune oficială numai în așteptare de clientelă; ceiace nu s'a produs. Așezat prea modest, fără rude și fără cunoștinți distinse, fără orice alt gen de legătură socială sau politică, a trebuit să mă încredințez de greul ce se tot desvăluia. Aspiram să devin profesor, dar totodată îmi dădeam samă cu cât aveau să mă întrecă, sub raportul posibilităților anexe dar decizive, alți aspiranți; așa că mi-a fost bine venită propunerea și numirea mea ca medic la ospiciul de alienați dela Mănăstirea Neamțu pendinte de Casa Sft. Spiridon.

În legătură cu aceasta mi-a surâs ideia întoarcerii în provincia mea natală și Iașii mi-au apărut drept câmpul în care mi-aș realiza gândul meu profesional: centru universitar aparte, concurență redusă, studiul boalelor nervoase și psihice încă nepredat. Am trecut docența, am predat aproape zece ani cursul respectiv, și liber și ca însărcinat oficial; dar m'am înșelat: Iașii în realitate nu erau, precum și sunt sub raportul devenirii oficiale, decât o anexă a Bucureștilor, Cine a părăsit Bucureștii s'ar putea socoti c'a părăsit și Iașii în aceată privință. Cine e ieșan sau s'a ieșenizat, să-și ia nădejdea de a ajunge direct la o treaptă înaltă. În cazul meu, ca și în toate cele similare, n'au hotărît Iașii, ci Bucureștii. E numai o aparență sau o pură formalitate, că decide universitatea sau în specie vre-o facultate din Iași; în realitate decide universitatea din București, adică respectiv mai bine zis influența politică în curs. Dacă nu te bucureș-

tenizezi, cel puțin la Iași, nu devii nimic în înalta ierarhie.

Pentru mine ar fi fost cazul de a mă strămuta, de a-mi alege alt domiciliu : acum când nu mai era să deviu profesor, ori în ce alt oraș al țării aș fi putut practica medicina mai cu folos material. Dar era târziu : trecusem de 40 de ani ; cu toată pasivitatea și moliciunea oamenilor, Iași mi'au devenit dragi prin făptura lor firească și sufletească din toate timpurile. Nu-s singurul ce am suferit oficial, relativ puțin față cu alți intelectuali și cugetători ca Eminescu sau ca Creangă. Sunt suferinți cari-s răsfrângerea fatală a umilirii ce-o îndură orașul întreg și cari, la rându-le îi dau orașului acea tinctură de mucenicie, ce constituie poate tocmai nobleța sa și farmecul său sufletesc.

Iași îndură păgubitoarea influență bucureșteană, dar nu i se identifică ; așa că toți veniții ce-l sălășluiesc vremelnic cu pretențiunea să-l înalțe, se scurg : iar Iași rămân în tradiționala și impasibila lor stare de suflet, zicându-le parcă odată cu Eminescu :

„Trăind în cercul vostru strâmt,
Norocul vă petrece —
Ci eu în lumea mea mă simt
Nemuritor și rece”.

58

Intercalat 5 XI 1932.

Ființa noastră exterioară sau obiectivă și morală.

Orice ins, indiferent de sex, se încadrează sub raportul organic și sentimental în primul loc în familie. Copil și adolescent insul este o anexă a familiei : el gravitează în jurul părinților săi cari formează sub raport o ființă unică. Numai când ajunge la tinereță, în preajma vârstei de 20 ani, insul ca și un fruct copt de pe o creangă, prinde să se desfacă de familie : sentimentalitatea se păstrează, dar organicitatea se deplasează ; insul tânăr și mai ales viril devine la rându-i un centru de iradiațiune și gravitațiune. Atunci prinde să se constituie ființa sa obiectivă sau colectivă proprie, prin relațiunile de înrudire, cunoștinți și prietenii ce le are sau

și le formează, până își desăvârșește această firească închegare sentimentală prin iubire și căsnicie.

Intrat în viața socială cu o carieră formată, orice ins își constituie, după firea și caracterul său, ființa exterioară colectivă al cărei centru devine. Fără a stăruii mult asupra intereselor de ordin material cari încă condiționează o atare ființă colectivă, dar mai ales sub raportul sentimental, al așa denumitului de mine *consens sufletesc*, se alcătuește ființa noastră colectivă, ce s'ar putea chear socoti drept reala noastră obiectivă.

Nu ceiace organicamente pare indicat, cum ar fi în primul loc înrudirea, nici cunoștințele toate sau efemerele prietenii și se poate ca nici soția și nici copiii, ceiace aparent s'ar socoti, să constituiască ființa noastră colectivă sau obiectivă. Numai acele persoane intră în alcătuirea ființei noastre colective cari consună efectiv cu firea, spiritul și caracterul nostru, altfel zis cari răspund consensului nostru sufletesc. Putem avea și păstra raporturi cu foarte multe persoane, rude, cunoștinți, alianțe prin căsătorie sau și altfel prin interes social sau politic; dar dintre acestea puține numai intră în formarea ființei noastre colective: acele ce consună cu sufletul nostru. Dintre rude chear cele mai de aproape, părinți chear, frați, surori, copii... numai unii și tot numai unii dintre cunoscuți: acei cari consunând cu sufletul nostru formează și farmecul și încântarea vieții noastre. Simțim că fără de ei, viața ne-ar fi pustie; și lipsa lor vremelnică sau definitivă, prin boală ori prin moarte, ne mâhnește profund până ajungem să ne însușim în locul făpturii lor obiective făptura lor spirituală sau subiectivă.

Astfel este cazul meu. Cu unele rude și chear din cele mai de aproape, cu mama chear care m'a mâhnit adesea prin lipsa de consens reciproc, m'am văzut în raporturi cu totul reci, cu altele în raporturi indiferente ca și cu niște streini, neputând avea niciun fel de acord sufletesc cu ele; numai cu bunicul de pe mamă, căruia îi ziceam tata-bătrânul, și cu tata m'am găsit în deplin acord sufletesc. Nu pot atribui consensul sufletesc cu dânsii faptului brut al înrudirii, deoarece într'acelaș grad fiind ca legătură de sânge cum se zice și cu alții, mamă, frați, surori

moși, nepoți... apropierea nu s'a produs, așa că în sfera ființei mele morale n'au intrat decât numai dâșii. Inclinaștii să atribuiască consensul sufletesc cu dâșii unei potriviri germinative, ce nu cere de altfel numai decât legătură de sânge ca să poată avea loc. Ulterior, dacă poate nu într'acelaș grad de potrivire, încă am legat cunoștință cu persoane streine de ambele sexe, cu unele mergând până la prietenie, explicându-mi cazul printr'o potrivire germinativă, în afară de orice legătură de sânge.

Ființa mea exterioară sau obiectivă s'a tot alcătuit astfel prin multe bune cunoștinți, prin mai puține prietenii, fără a se fi ridicat la acea multiciplitate factice, deși în cele mai multe privinți folositoare mai ales lucrativ, în care se complac cei mai mulți înși, fiindu-le astfel caracterul. Un prea pronunțat grad de susceptibilitate și de sfiiciune m'a făcut să nu-mi pot extinde mai mult ființa mea morală; dar în acest cadru restrâns s'a manifestat totdeauna o potrivire de înțelegere și de sentiment, care m'a mulțumit. Când îndur greutăți și decepțiuni, mă consolez cu repercușiunea al'nătoare și înțelegătoare a pușinelor persoane ce gândesc și simțesc la fel, alcătuiind ființa mea morală, care-și găsește încă o și mai mare liniștire în amintirea întăritoare a bunicului tata-bătrânu și a tatei, a cărui moarte, pot zice timpurie la vârsta cam de 54 de ani, m'a afectat profund.

Moartea tatei.

Mai ales moartea tatei m'a afectat în așa măsură, că mă resimțesc și acum. Tata bătrânul după mamă i-a supraviețuit. În bunic, după ce mă făcusem mai mare, vedeam pe ocrotitorul copilăriei mele. Venind numai în vacanță acasă la țară, nu mai aveam acel strâns contact care să mă facă apropiat de dâșul în raport cu vârsta mea. Li păstram doar dragostea intactă rămasă din copilărie, când cu sânul și buzunările pline de bunătați, fructe, cofeturi și alte delicatese, venea cât putea mai des și cât îi lăsa răgaz lucrul lui de lemnar, căci singur își făcea de toate din lemn, că-

ruță, car, plug, unelte fel de fel și chear mobile, după necesitățile simple ale vieții rurale, și ne strângeam toți copiii în juru-i și el ne distribuia din bunătățile aduse și ne desmierda pe fiecare.

Aș zice că copilăria, până să pornesc la școală la târg, și chear mulți ani în vacanță după aceia, mi-am petrecut-o și desvoltat-o în preajma tatei-bătrânul, lucrând și eu alături de el cu uneltele lui, cărucioare, săniuțe și fef de fel de jucării. Înțelegerea mea crescând, tata bătrânul îmi istorisea fel de fel de lucruri și întâmplări din viața lui, la care prindeam un interes deosebit, de care-mi amintesc și astăzi, și nu rar văd în ce măsură cadrează cele constatate de mine astăzi, prin experiență și studiu, cu cele în cari mă iniția el.

Dar cum spun, cu timpul întrevederea fiind rară, tata bătrânul a rămas cel ce fu în copilăria mea. Adolescent și tânăr, când aveam rarul și plăcutul prilej de a-l vedea, îmi apărea numai ca alintătorul și ocrotitorul copilăriei mele. Nu mă simțeam în concordanță cu el decât închinându-mă copil și retrăind alături de el scenele duioase ale tovarășiei lui. Și din felul său de atențiune, din privirea lui, înțelegeam că și dânsul nu mă privea decât în lumina amintirii cu o duioșie căreia acum individualitatea mea îi scăpa. Mai ales după moartea tatei, bunicul îmi apărea ca o figură dragă a trecutului, deja încadrată în ființa mea, asimilată oarecum deplin; așa că moartea sa, la vârsta de vre-o 90 de ani, m'a lăsat cu impresiunea unei consumări firești.

Cu totul altfel fu cu tata. Dacă bunicul a însemnat mai mult poate decât tata pentru sentimentalitatea copilăriei mele, în schimb tata se afla în pas egal cu decurgerea adolescenței și tinereții mele. Manifestându-mă se vede după placul inimei sale, el n'avea cu mine pricină de vorbă sau de imputare în nici un fel. Și dacă s'au produs acele momente în cari sufletul său a trebuit să fie tulburat de mine prin indisciplina în care căzusem și care mi-a pricinuit atâtea neajunsuri, după cum am arătat, faptul nu-l pot atribui decât împrejurării că, întâlnindu-mă cu el fugitiv la oraș, și la țară numai în vacanță, n'am putut să mă pătrund în destul de gândirea și inima lui. În

modestia și rezerva ce o avea totdeauna, neapreciindu-și indestul reala lui valoare, căci pe lângă agricultură făcea adesea și slujba de cântăreț bisericesc, ce-o învățase ca adolescent la mănăstirea Cozancea, tata n'a căutat să mă apropie pe cât ar fi fost de necesar, bizuindu-se probabil instinctiv pe chibzuința mea firească, care însă prinsese să devieze, fără ca el s'o știe, spre a o îndrepta la vreme.

Ca notă distinctă sufletească tata avea umorul, buna dispozițiune sufletească aproape permanentă, și orice apreciere asupra circumstanțelor o însoțea de o glumă sau de o znoavă adecvată. Astfel în ce privește relativă prezentare a situațiilor și aprecierea oscilantă a faptelor și lucrurilor după interesul momentului, îmi amintesc de următoarea anecdotă ce-o spunea:

Un om cu băiatul lui se aflau la lucru la ogor. Venind amiaza s'au pus să mănânce, și cum tatăl privea părția lucrată cam nespornică, zice băiatului: „măi băiete, cam puțin am lucrat de dimineață până acum". „Ce vrei, tată, răspunse băiatul, un om și un băiat"! Isprăvind de mâncat tatăl observă că s'a consumat mai toată merindea și zice băiatului: „Am mâncat cam mult, măi băiete; nu știu de-om mai avea să hălîm ceva și pe la chindie"! „Ce vrei, tată, încheie băiatul, doi oameni"!

Cât l-a costat însă pe el îndepărtarea mea din liceu tocmai când era să-l isprăvesc, și mai ales plecarea mea curândă în străinătate, am putut să-mi dau samă abea la întoarcerea mea. după aproape un an, când l-am găsit înălbit, deși n'atinsese încă 45 de ani; nu însă și descurajat. Incredibil se vede în steaua mea, tata era resemnat și nu-mi arăta decât prin sobre cuvinte să fiu mai atent și puțin increzător în oameni. Ținuta lui mi-a impus și nu puțin a contribuit, legată cu întregul său trecut de comportare față de mine, să mă facă mai rezervat și să mă pregătească oarecum pentru reverimentul ce urma să se producă în cugetul meu.

Aș zice că inima i s'a pus la loc, când a primit vestea trecerii bacalaureatului meu. I s'a turburat mai apoi prin neajunsurile ce avui să le îndur fiind amestecat ca student în mișcările sociale muncitorești. Dar iarăși a trebuit să-i vie inima la loc când m'a văzut doctor, con-

stituind o mândrie pentru familie și un stimulent de orientare pentru ceilalți copii, eu fiind cel mai mare.

Mai potolit prin încercări, mai înțelegător prin vârstă și studiu, ajunseseam în deplin acord sufletesc cu tata. Se vedea un consens sufletesc cu atât mai potrivit cu cât era neconcertat. Deveniserăm realmente prieteni: el dominat de grijile familiei, eu pe cale de a sfârși stagiul militar, calculându-mă a putea merge în străinătate pentru specializare.

Între timp însă, în primăvara anului 1901, primesc vestea că tata este grav bolnav. Ducându-mă de Paști, îl găsesc într'adevăr suferind de o sciatică destul de rebelă, care nu s'a amendat, și până'n vară aproape l-a imobilizat. Aceasta a determinat ca, pe la jumătatea lunii Iulie, să fie dus la spitalul din Botoșani unde, din nenorocire, a contractat o bronho-pneumonie care l-a răpus la începutul lui August. Și astfel am pierdut pe mentorul tacit al vieții mele și cea mai scumpă parte a ființei mele morale.

Am ajuns astăzi cu câțiva ani mai vârstnic decât era tata când s'a stins, luându-i astfel înainte în privința aceasta. Îl privesc acum în integritatea spirituală a ființei mele ca mai tânăr ceva decât mine, cristalizat în făptura fizico-morală în care l-a surprins moartea: prezența lui mentală mi-i de mare sprijin și mă compensează oarecum de toate neajunsurile de ordin material și moral pricinuite și prin lipsa lui. Resemnarea și ecvanimitatea ce-i înobilau făptura, însuflându-mi-le, m'au făcut să nu mă resimt prea mult de dezbinul ce-a urmat în familie prin disparățiunea sa. Cum, căzând o cheie de boltă, clădirea prinde să se năruie, așa se desface și o instituțiune, în specie familia, când capul ei dispore. Fu o imposibilitate pentru mine să mai țin familia în rânduiala ce prezența tatei o impunea. Fără nici un fel de înrăurire morală, am avut de suportat doar greutățile și neînțelegerile familiei rămasă fără călăuză, până să-și găsească fiecare aciunea.

Și nu m'am resimțit atât de pierderea tatei prin aceea că, mai trăind el, familia ar fi fost doar mai rânduie și sarcina mea mai ușurată sau în orice caz n'aș fi fost atât de contrariat prin lipsa de consens sufletesc ce s'a vădit între noi copiii; ci m'am resimțit de lipsa lui mai ales

prin laturea sufletească ce decurgea în paralel cu desfășurarea spiritului meu și care mi-ar fi întregit și întărit mai din vreme făptura mea morală. Tata nu era, ca în cazul bunicului, la un stadiu deja consumat și asimilat; ci în plină vigoare, în plină concertare reciprocă; așa că de unde mă socoteam dublu în ființa mea morală, m'am pomenit deodată înjumătățit. Cu toată întregirea de mai târziu a ființei mele morale, nu mai puțin despărțirea aceia într'un stadiu de plină sevă, m'a durut și nu mă compensez decât prin senina sa imagine.

Tata este înmormântat la cimitirul „Eternitatea” din Botoșani. Impreună am mers acum în urmă, dragă copile, de i-am vizitat mormântul. Să-ți fie fixată în amintire reculegerea mea acolo și să te învrednicești, cu ocaziune sau chiar cu anumită intențiune, a revedea acel mormânt. Din ființa mea morală poate cea mai prețioasă parte zace obiectiv acolo, așa că îndreptându-te cu gândul și chiar cu pasul, urmează să-ți mai lărgești ființa ta morală cu cea ce fu o substanță obiectivă a făpturii mele și astăzi este un element subiectiv fundamental al spiritualității mele.

60

7 XI 1932.

Viața noastră interioară sau subiectivă și spirituală.

Din cele expuse, slujindu-mă mai cu samă de cazul bunicului și al tatei, reiese că în afară de viața obișnuită, individuală sau colectivă, privată sau publică, în afară de viața simțită, constatată și văzută de oricine, este o viață deosebită, viața sufletească, viața interioară, viața nevăzută căreia Auguste Comte i-a zis *viața subiectivă*. E vorba negreșit de viața de cugetare a fiecăruia dintre noi, într'un grad mai restrâns sau mai larg, viață ce-i adevăratul determinant al conduitei noastre, viață care în esențial este însuși fundamentul vieții noastre sociale.

În deobște viața socială obișnuită, viața văzută, viața așa cum decurge și se manifestă în realitatea ei materială, alcătuind ceia ce numim societate, ne impune o anumită comportare și cugetarea noastră tinde chibzuit să se aco-

modeze. Din comportarea noastră se poate deduce și cugetarea noastră până la un anumit punct. De acolo însă mai în adânc, mai în intim, se desiașoară cugetarea strict personală, de credință proprie și susținută de legături sufletești, fie cu ființe vii, fie cu ființe moarte. Cu ființele vii subiectivitatea noastră este dublată de obiectivitate, pe când cu ființele moarte subiectivitatea este singura ce rămâne și se poate perpetua, cugetarea noastră slujind de vehicul întru transmiterea mai departe.

Valoarea noastră nu-i cea aparentă, cea materială, cea obiectivă, și în orice caz o valoare vremelnică; ci-i cea intimă, acea nematerială, acea sufletească, acea subiectivă, singura ce supraviețuind se și poate transmite. De unde deducem lesne că oamenii nu supraviețuiesc decât prin viața lor subiectivă, prin viața lor spirituală, cea obiectivă materială stingându-se complect, parcă tocmai în vederea purificării totale a vieții subiective, când aceasta există în măsura de-a supraviețui.

Și ca să aibi conștiința acestei vieți interioare și ca să ți-o și dezvolti îți recomand, ceia ce fu condimentul aproape zilnic și al hrănilor sufletești a lui Auguste Comte, lectura cărții „Imitațiunea lui Hristos” (în original *Imitatio Christi*) apreciată în de obște ca cea mai importantă operă spirituală după evanghelii. Dintr'însa vei sorbi mai ales credința ce-i una și aceeași sub toate formele religioase, credința care-i imboldul tuturor marilor acțiuni umane, cum se exprimă și poetul Vlăhuță atât de luminos:

„Nebiruit e omul, ce luptă cu credință :

El știe că pe lume nimic zădarnic nu-i,

Că dincolo de truda și jertfa clipei lui

În taină vremea țese la sfânta biruință“.

În ce mă privește personal, este de sine înțeles, numai spre a exemplifica lucrul, că bunicul și tata supraviețuiesc în mine: unul ocrotitorul nedespărțit al copilăriei mele, celălalt tovarășul adolescenței și tinereții mele. Fără doar că atențiunea mea și dragostea ce-o port copiilor se află permanent, negreșit congenital și instinctiv, dar nu mai puțin și conștient, sub înrâurirea și inspirațiunea bunicului, după cum înțelegerea mea despre viață și despre lume și mai ales resemnarea mea pentru toate

câte pot să-mi tulbure ecvanimitatea, stau, fără doar în aceleași strânse determinări, subț înrâurirea și inspirațiunea tatei.

Dacă voi isbuti, dragă copile, să mișc fibrele cugetului tău și să-ți trec macar parte din subiectivitatea mea, să aibi conștiința că faptul acesta constă într'o necurmată filiațiune, pornită dintr'o depărtată ascendență pe calea cea bună și menită poate prin tine a fi dusă cât mai departe, spre a se încadra, în lunga durată a societății și relativa veșnicie a umanității, în laturea ce le constituie valoarea și nobleța.

Aceasta ar fi considerațiunea cea mai veridică sprijinită și de bunul simț și de știința pozitivă asupra activității reale a cugetului nostru. În lumina aceasta toate deviațiunile spirituale, ca și cele organice, își au explicațiunea lor. Dar printr'un joc de prea lesnicioasă iluziune care-i cu atât mai posibilă cu cât are loc într'un câmp de activitate mentală strict intimă și interioară, ce se sustrage adesea controlului obiectiv indispensabil, oamenii greșesc enorm și de aceia pare exclusă puțința unei depline înțelegeri între dânșii.

Fiecare își croiește viața lui proprie subiectivă, singura în care își găsește liniștea și stabilitatea cugetului său, și atunci rămâne ca numai considerațiuni și circumstanțe de ordin pur obiectiv să decidă de vremelnica și instabila solidaritate socială. Chiar când se strâng oamenii laolaltă, chiar când se socotesc ținând de aceiași doctrină sau urmărind acelaș țel, le scapă partea subiectivă, și activitatea lor, mânăta numai de țeluri obiective, nu poate fi decât trecătoare ca și viața obiectivă însăși. De aceea, în legătură cu stadiile de dezvoltare intelectuală, cu gradele de adâncire culturală, și diversele credinți, doctrine și sisteme cari deosebesc și desbină fatal pe oameni.

Voi căută, dragă copile, să te inițiez în cele mai capitale curente de idei și implicit de sentimente, pe cari le voi socoti ca tot atâtea *atitudini de cugetare*, pentru a ști cum să te conduci în acest labirint social fără a pierde firul care să te facă a găsi ori când ieșirea și făgașul propriu mulțămirii tale sufletești.

III

VIRILITATEA

DELA 30 LA 40 DE ANI

61

20 Octombrie 1932.

Primul pas în viața socială.

Cu pregătirea, perfecționarea și practicarea carierei omul intră propriu zis în viața socială; devine o parte necesară și adesea indispensabilă a totului care este societatea și lumea. Intrând în lume, participând la viața societății, omul își lărgeste cadrul ființei sale. E individ socotit aparte numai ca trup și fusese socialmente socotit ca atare înainte de a intra în viața socială. Participă la viața de familie nu-i vorbă, dar mai mult ca să-și susțină ființa și să-și formeze cunoștințele; nu dădea nimic familiei și nici societății, dela cari primea totul. Numai după ce și-a format cariera, omul sau individul se încadrează în viața efectivă, în viața societății, pentru care prinde să trăiască. Ori cât și-ar privi numai propriile interese, el contribuie vrând-nevrând la îndeplinirea intereselor tuturor devenind un participant social; ceia ce se accentuiază cu deosebire la virilitate.

Având conștiința acestei situațiuni omul se încovoie cu bună voie intereselor și aspirațiunilor colective. Neavând această conștiință și continuând a se socoti cu interesele și nevoile sale mai presus de orice alte interese colective, omul se pune în necurmată harță cu societatea. Ii cade totdeauna greu să răspundă îndatoririlor sociale

Vrea ca viața lui să fie în siguranță; dar nu vrea să facă serviciul militar. Vrea să se poată mișca ușor în toate părțile. să fie inlesnit cu drumuri, șosele, străzi și trotuare; dar nu vrea să-și achite impozitul... Și tot astfel vrea multe de toate și e foarte nemulțămît când nu i se pun la îndemână; dar nu se întreabă cum să-i parvină acele toate fără partea lui de contribuțiune bine-voitoare la binele comun.

Și în nesocotirea aceasta trăiește o lume întreagă, trăiește majoritatea populațiunii: trăiește aproape orice individ, gata a se război pentru necesitățile lui egoiste, dar se sustrage dela orice mână de ajutor pentru nevoile altruiste. Și când apare raționala constrângere pentru îndatoririle de cari nu-și dă samă a le fi contractat, născându-se într'o societate deja înjghebată de antecesori, se revoltă sau se înduplecă cu scrâșnire sau în cel mai bun caz se lasă târit, însă fomentând nemulțumirea. O atare atitudine, din nenorocire încă foarte generalizată, impune elitei omenеști, conștiință de dezastrul social la care s'ar ajunge printr'o astfel de comportare, să facă uz de mijloace aspre pentru chemarea tuturor la datoria socială. Neisbutindu-se nici astfel, societatea se darămă cu suferința tuturor și a fiecăruia în parte, pentru a se stinge cu desăvârșire sau a porni uneori spre alt ciclu de viață, supunându-se legilor intangibile ale închegărilor sociale.

Iată cu ce sentimente și cu ce convingeri trebuie să pășești în viața socială, dragă copile. Personal, cu o conștiință târzie și incompletă despre sensul vieții sociale, pornit a mă răsvrăti înainte de a fi deplin edificat asupra temeiurilor constrângerilor ce se exercitau în chip firesc și rațional, aș putea spune că într'o măsură destul de rostită mi-am fost și singur piedică aspirațiunilor în foarte multe privinți; ceiace doresc ca tu să eviți, pătrunzându-te de realitatea ce ți-o relev. -

Pășește în viața socială cu conștiința că nu ești decât o prea infimă părțică dintr'un inconmensurabil tot, și social și universal. Acest tot, ca lume și ca societate, își are legile și rostul său. Mai ales societatea, orice formă ar îmbrăca după calificările ce i se dau, aristocrată, democrată, oligarhică, monarhică, republicană, în

chip cu totul net nu-i nici într'un fel și că doar numai înclinațiunea noastră particularistă îi dă un sens anumit. Societatea, mai bună sau mai rea, mai liberă sau mai absolutistă, mai aspră sau mai îngăduitoare... este formată din rațiuni ce depășesc orice înrîurire omenească, mai ales individuală, și-i neavenită cu totul încumetarea personală de a o schimba. Prin urmare cuminte nu-i decât atitudinea de înțelegere și de supunere în general; iar în special, potrivit cu normele de conduită ce ți le-ai format odată edificat deplin asupra noțiunilor de bine și de rău, de drept și de nedrept, de frumos și de urât, de adevăr și de minciună... să te porți mereu în consecință, ambiționând și nădăjduind cât de mult bine, dar mulțumindu-te totdeauna și cu puținul ce isbutești a-l face sau și numai cu încercarea, când chear n'ai isbutit de loc.

Astfel îți stă câmpul deschis pentru orice acțiune și nimeni nu te pândește cu un ochi prevenitor. Te obișnuiești a-ți proporționa munca și activitatea socială după necesitățile momentului, fără a speria pe nimeni cu o atitudine disproporționată, cum fu cazul meu, evitând astfel coalițiuni cari te împiedică apoi și dela munca și activitatea restrânsă ce ai putea-o face.

62

21 X 1932.

Legături de rudenie.

Individualitatea omului crește cu legăturile ce le are sau și le formează în societate. Legăturile oarecum or-

ganice sunt în primul loc cele de rudenie. În viața primitivă a omenirii fără doar că legăturile de rudenie, zise altfel și de familie, au jucat un rol însemnat. Individul nu se simțea singur, el se știa totdeauna legat, sprijinit și ajutat de familia sau de rudele sale. În vremurile noastre însă legăturile de rudenie și de familie au slăbit mult, mai ales la orașe. În sate, cari au încă o viață primitivă legăturile de rudenie se păstrează și-s efective. Trăind pe un picior de egalitate, la sate rudenția se ține mai strâns.

La orașe, răzletindu-se însă prin diversitatea ocupațiilor și prin ierarhia situațiilor, rudele nu se mai țin

strâns, se invidiază și se dușmănesc. E un proces aproape general și oarecum fatal. Mai interveniud și cauze de ordin social, deosebirea după religiiune uneori, dar cele mai adesea după politică, îndușmănirea în familii și între rude merge foarte departe. Așa că adesea rudele, în loc să contribuiască la ridicarea și consolidarea unei individualități din mijlocul lor, se nevoiesc pe cât pot s'o stânjenească. Se invoacă motive de ordin cu totul superficial, fiecare rudă arătându-se că are de partea ei dreptatea; dar realitatea este că desbinarea și desacordul provin din lipsa consensului sufletesc. Se produce o antipatie cu mult anterioară neînțelegerilor ce supravin, antipatie determinată atât de plastic prin vorba populară: „unde-i dragoste puțină, lesne-i a găsi pricină”. Rudele nu se mai iubesc și nu se mai stimează și atunci își aruncă reciproc impuțări și-și fac ponoase, năzuind să-și îndreptățească conduita reciprocă, pornită în realitate din lipsa de iubire.

Situațiunea devine atât de ireductibilă și tragică prin felul ei, că rudele ajung nici să nu se mai vadă și se nesocotesc reciproc ceiace-i încă o bună deslegare; căci sunt și dese cazuri când nu mai isprăvesc cu dușmănia activă și cu cearta, făcându-și o viață de iad. Trebuie să mari zguduri morale și sufletesti, ca să-și revie pentru o clipă resimțind în cuget, ca un ecou foarte îndepărtat, simpatia de sânge aproape sleită. Dar nu-i decât o achitare de conștiință trecătoare, mai mult de ochii lumii cum se zice. Căci în definitiv ce poate să însemne a te simți ținut să mergi bunăoară să petreci la groapă pe ruda căreia i-ai amărit viața, ori s'o vezi numai într'o stare cu totul nenorocită, la care partea ta n'a fost mică prin lipsa de concurs moral, de nu și material, ce i-ai fi putut da.

Așa că, dragă copile, să n'ai a regreta că n'ai rude. Cunosce numeroase cazuri de desbinare familiară; dar aproape nu cunosce cazuri de solidaritate, așa cum ar fi de dorit. Pot invoca chiar cazul meu personal, cu numeroase rude de aproape: mamă, frați, surori... și mai departe: moși, veri, nepoți... totuși viața mi-am dus-o, dela adolescență, mai mult singur. Plecat la oraș, la învățătură, fi-rește m'am răzlețit: aceasta a constituit un motiv de îndepărtare; dar mai capital a fost faptul rădicării mele

devenind doctor, într'un cadru neînțeleș îndestul de rude și deci invidiat. Rupt de dâșșii m'am aranjat ca vai de lume, fiind lipsit de mijloace și fără cunoștinți și prietenii puternice.

Rudele de aproape au nădăduit mult în concursul meu pentru rădicarea lor; ceiace nu le imput. Dar le imput că n'au știut să aprecieze nevoile mele și neputința mea, atribuindu-mi rea voință. Instreinat de mic de dâșșii, simpatia pentru mine le-a slăbit și astfel le-a lipsit partea indispensabilă pentru a mă cunoaște. Și atunci, porniți a mă judeca rău, au socotit multe din neajunsurile vieții lor ca datorindu-mi-se și deci legitimându-și antipatia. Astfel a supravenit momentul când îndepărtarea a devenit atât de ireductibilă și nesocotirea propriilor mele nevoi și interese atât de mare, că de la o atitudine de antipatie pasivă au trecut la una activă, fiind urmărit, chear pe cale de judecată, spre a răspunde unor îndatoriri, ce le îndeplinisem de altfel și le îndeplineam pe cât puteam; dar nu în măsură în care își închipuiau că mi-ar fi fost posibil.

Și astfel am avut lovituri mai ales morale într'un moment foarte delicat al vieții mele când, abea venit la Iași, îmi pregăteam sorții pentru o situațiune oficială. Afirmarea lipsei de consens sufletesc familial în forma crudă a unei culpabile neatentțiuni ce mi se atribuia, când încă individualitatea mea nu se făcuse cunoscută în toată desfășurarea spre a compensa neîntemeiatele imputări, mi-a cășunat cel dintâi și poate cel mai împiedicător dintre obstacolele pentru cari n'am putut ajunge la o situațiune oficială mai înaltă.

Rămas în situațiune modestă, persoana mea a devenit și mai atacabilă. Și ani de-a rândul am fost năcăjit, pentru că-i așa de ușor să atribui altuia lipsurile tale, când mai ales antipatia, prin lipsa de consens sufletesc, te face să nu poți aprecia realitatea. Cu vremea lucrurile s'au mai potolit și actualmente domnește pasivitatea, asupra căreia nu-mi pot face nici o iluziune de reculegere, cu atât mai mult cu cât sunt înclinat să atribuiesc acestei antipatii și un caracter organic ereditar.

De partea mamei, bunicul, care era dascal bisericesc

a fost o viață întreagă în dușmănie cu fratele său mai mic preot: când m'am trezit la viață nu-și mai vorbeau și nici nu și-au mai vorbit până s'au sfârșit. Cine era de vină? Pe bunic l-am cunoscut ca un admirabil om: extrem de afabil și cu copiii de-o rară duioșie. În schimb preotul, de care noi copiii nu ne puteam apropia, căci nu ne apropia de fel, era o fire extrem de posacă; și-mi zic că era înclinat din fire spre antipatie. În orice caz între frați nu era consens sufletesc: din orișice motiv, cât de neînsemnat, trebuiau să se dușmănească.

Încă înclin să trec peste toate câte s'au petrecut cu rudele mele, să nu socotesc pornirile ce le-au avut față de mine decât ca o urmare fatală ancestrală. Poate dacă m'aș fi putut rădica mai din vreme și mai mult ca situațiune oficială, și poate dacă le-aș fi putut ajuta și înlesni pe atât cât ar fi fost de nevoie și de dorit, indușmănirea activă nu s'ar fi produs; dar în potențialitate ea ar fi trebuit să se manifeste oricum: o antipatie reținută era de neînlăturat; căci omul, subjugat de trecut, își trăiește prezentul condiționat și astfel se impune și viitorului.

63

27 X 1932.

Legături de cunoștință.

Afară de rude, individualitatea noastră socială crește prin cunoștinți, adică prin persoanele cu cari ne putem întâlni, consfătui, ajuta și uneori deveni prieteni. În deobște cunoștințele mai toate se limitează la a te putea saluta și a te întâlni din timp în timp pentru a trece vremea și a te distra. Ca să te folosești realmente de cunoștințe, ar urma să-ți devie ocrotitoare sau prietene. Dar cu foarte puține dintre cunoștințe poți să ajungi la acest stadiu. Pentru o cunoștință ocrotitoare sau eventual prietenă trebuie neapărat a fi consens sufletesc, de care am pomenit la rudenie. Acest consens se produce rar pentru rude, după cum am văzut; mai puțin rar pentru cunoștințe; dar extrem de rar pentru prietenie.

Poate dacă oamenii s'ar cunoaște reciproc în toată adâncimea sufletului lor, ar fi cazuri mai dese de a se

apropia și de a lega cunoștinți trainice. Dar oamenii în genere se cunosc superficial; majoritatea nici n'au capacitatea unei aprofundări, nici macar a propriei lor persoane și cu atât mai puțin a altora. De aceia traiul se scurge prin legare de cunoștinți de suprafață, zise prietenii cari se desfac la cea dintâi atingere reciprocă mai largă sau mai adâncă. Ani de zile se socotesc mulți inși cunoscuți buni, chiar prieteni fiindcă se întâlnesc, se salută, se distrează și flecăresc laolaltă, pentruca într'o bună zi, față de un interes mai palpitant sau cerere de un concurs reciproc mai rostit, să vadă că nu-și erau cătuși de puțin prieteni; ba nici măcar buni cunoscuți. Și se despart cu o aversiune în proporțiune cu iluziunea ce-și făceau de a fi apropiați, atribuindu-și reciproc motive de dezbinare cele mai de multe ori cu totul imaginare.

Se mai întâmplă și cazuri, ca al meu care, fiind sfios din fire, mă subvalorificam totdeauna când se prezenta ocaziunea de a lega vre-o cunoștință, așa că mai curând mă feream decât mă apropiam, temându-mă să nu-i fac vre-un neajuns persoanei în cauză. Incât cunoștințele mele au fost mai totdeauna mai mult cu înclinațiune manifestă din partea lor, decât din partea mea, obișnuit reținută. Astfel drept vorbind n'am înclinat niciodată a cultiva cum se zice vre-o cunoștință. Scrupulos asupra stânjenirii ce aș fi produs-o, mai mult mă feream decât mă apropiam. Binele ce l-am avut dela distinsele cunoștințe de cari am pomenit, a provenit strict dela propria lor nobleță și pornire; eu l-am acceptat totdeauna cu simțită jenă: n'aș fi avut niciodată îndemnul și curajul de a-l cere. Recunosc astăzi vina mea și ție-ți recomand, dragă copile, de a fi atent către binevoitorii tăi și de a căuta să-i dispui să-ți devină permanente bune cunoștinți și chiar prieteni. A te lipsi de dânșii înseamnă a te lipsi de un factor indispensabil în viață, precum am putut să constat personal.

De altfel, năzuind totdeauna a fi un om de ispravă, să-ți alegi cunoștințele dintre persoanele de distincțiune și totdeauna mai în vârstă decât tine. Acestea-s bunele cunoștinți cari propriu zis nu devin prietene, ci-s obișnuit ocrotitoare. Prietenii nu pot avea loc cu adevărat decât între persoanele de vârstă apropiată. La depărtare

de peste zece ani, în sus sau în jos, nu poate fi vorba de prietenie. Cine ți-i mai mare cu peste zece ani, nu-ți poate fi decât ocrotitor, după cum la rându-ți nu poți fi decât ocrotitor pentru cine-i mai mic ca tine cu peste zece ani.

„Spune-mi cu cine te unești ca să-ți spun cine ești“, această zicală populară să-ți servească de orientare, pătrunzându-te de convingerea că în viață ești judecat, și bine judecat, după legăturile ce le ai. Se întâmplă să nu te poți feri de multe persoane cu o conduită inoportună și nechibzuită, cari dau buzna peste tine, se folosesc de delicatetea ta și caută să-ți fie cunoștinți, ba chiar prieteni. Făcându-te în stare de-a-i cunoaște, vei căuta să te desbari cât mai curând, înainte de a le îndura frecvența apropiere, defăimătoarea prezență și mai ales pernicioasa lor înrăuire. Firea mea reținută m'a pus mult la adăpost de atari contacte; dar nu mai puțin, dată sficiunea mea firească, am fost, uneori prea îndelungat, în contacte nepotrivite cari mi-au dăunat cu atât mai mult cu cât nu puteam să le compensez prin altele favorabile.

Legături de prietenie masculină. Cât privește prietenia în sine, ea-i o legătură foarte rară, întru cât comportă o înțelegere și o apropiere cât mai profundă, ce nu se poate realiza decât printr'un consens sufletesc excepțional, extrem de rar. După cum, cu toată asemănarea fizică a inșilor, e locul de a admite o specificitate organică și constituțională personală și strict individuală, îngăduind a se cunoaște un ins dintr'o mie, tot așa este cazul de a se admite o specificitate spirituală constituțională proprie strict celui în cauză. Și după cum nu se pot potrivi până la totală identificare doi inși fizicament, tot așa nu se pot potrivi nici spiritualmente. Mai mult decât atât, paralelismul obișnuit dintre fizic și psihic se întâmplă să nu se mențină; ceiace se observă la mulți gemeni cari se aseamănă organicamente, cum s'ar zice ca două picături de apă, iar sufletește se deosebesc foarte sensibil.

Încât specificitatea spirituală pare să fie și mai acuzată decât specificitatea organică. Doi inși, mai ales gemeni, se pot asemăna fizicește până în gradul că chiar cei mai apropiați, părinții chiar, să-i confunde adesea; dar doi inși să se asemene într'aceiași măsură sufletește apare și mai greu. De unde se vede greutatea și foarte adesea ori chiar imposibilitatea unei identificări sufletești, a unui consens sufletesc, care-i condițiunea neapărată a unei adevărate prietenii. De aceia Castor și Pollux au fost prieteni și au rămas doar printre stele; iar Oreste și Pilade sunt numai de poveste.

Se înțelege că nu-i vorba de-a râvni numai decât la o atare prietenie ideală, realizabilă doar la un mileniu odată. Ci-i vorba de un consens sufletesc posibil prin multiplicitatea laturilor de înțelegere reciprocă și de apropiere. O identificare în sens astrologic sau legendar este exclusă, dar e posibilă totdeauna o apropiere printr'o mare potrivire și multă înțelegere. Aceasta firește numai între persoane de aceeași condițiune socială și de aceeași vârstă, cu o distanțare ce să nu treacă peste zece ani în sus sau în jos. Intre persoanele de condițiuni deosebite, și ca stare socială și mai ales ca cultură, poate fi cel mult bună cunoștință, poate fi protecțiune și ajutorare; dar nu poate fi niciodată prietenie în înțelesul ce urmează să fie fixat acestui cuvânt.

Vei ști astfel, dragă copile, că privitor la prietenie, alegerea ți-i delimitată în câmpul situațiunii la care te-ai găsi tu și numai în preajma vârstei tale. Apoi trebuie neapărat să apreciezi consensul sufletesc și atunci îți vei da samă că alegerea prietenilor se delimitează la aceia cari au aceleași preocupări, înclinațiuni, convingeri și aspirațiuni ca și tine. Acestea socotite că le-ai avea bune în cadrul a tot ce-ți spun, inșii cu cari vii în contact trebuie să le aibă și ei la fel, fără de cari condițiuni nu trebuie să-i apropii nici să te apropii, decât cel mult să rămâi în cadrul simplei cunoștinți.

Și atunci vei vedea cât se restrânge numărul acestora cu cari poți lega prietenie. Faptul să nu te descurajeze, căci prietenii sunt cu atât mai adevărate și mai puternice cu cât sunt mai restrânse, fiindcă în această

~~răstrângere poți vedea mai bine până la ce adâncime sufletească ajungi spre a închea cu adevărat prietenie. Căci este mai bine să te vezi singur, cu conștiința de a nu fi putut întâlni pe cineva care să consune cu puritatea cugetului tău, decât a te lăsa lesne apropiabil și în legături cari, după măsura cugetului tău senin, nu-ți pot creia decât dezamăgiri.~~

Personal, nu pot să tăgăduiesc a nu fi avut și bune legături de prietenie. Dar în măsura în care cugetul meu s'a adâncit și individualitatea mea s'a cristalizat, am putut pentru cele mai multe prietenii să le simțesc nepotrivirea și astfel să nu rămână decât bune cunoștinți în cel mai favorabil caz. N'am isbutit să realizez nici o prietenie strict frătească spiritualmente vorbind. N'am putut asocia pe nimeni strâns la convingerile mele științifice și filosofice, în caracter prietenesc ce s'aducă măcar pe departe cu legendarele prietenii. Și vorbesc numai de prietenii masculine; căci prietenii feminine, adică prietenii între sexe, îmbracă o notă ce pune o deosebită particularitate pe ele, scoțându-le aproape cu totul din cadrul prieteniei în câmpul aceluiaș sex.

65

27 X 1932.

Legături de prietenie feminină.

Afirmarea consensului sufletească termină ceiace se chiamă simpatie, de unde derivă buna cunoștința sau chear prietenia, după cum nepotrivirea sufletească, adică desacordul spiritual, provoacă antipatia. Simpatia și antipatia se pot manifesta în timp după mai multe întâlniri, întrețineri și conlucrări; dar se pot manifesta și deodată, spontan. Adesea ori, fără să-ți explici, simți apropiere, simți simpatie pentru cineva, după cum la fel simți îndepărtare, simți antipatie. Ceva nerelevat suficient în conștiință, dar negreșit prins în subconștient sau chear în instinct, îți determină hotărâtor ființa să se apropie sau să se îndepărteze de cineva. O trăsătură, un gest, relevă întregul sufletesc al cuiva, și te apropie sau te îndepărtează ca și când ai fi cunoscut deplin acel întreg.

În antipatia bruscă e un fenomen oarecum analog cu acela care se produce când te amenință o primejdie și te sustragi instinctiv înainte de a o prinde în conștiință, după cum în simpatia bruscă este un fenomen analog al plăcerii înainte de a discerne motivele. Când simpatia sau antipatia se produc în timp, atunci intervine conștiința care apreciază temeiurile, deducând după partea de suflet cunoscută partea rămasă încă necunoscută, dar agreiată în virtutea legii de corelațiune psihică, ce are aceiași temeinicie ca și legea de corelațiune organică. De ți-i simpatice un gest al cuiva, mai ales discernându-l, poți în deobște să fii sigur că acel cineva îți va fi în totul simpatice, după cum dacă ți-i antipatic, discernându-l, să fii sigur că și restul e în concordanță. Pe această cale se stabilește consensul sufletesc sau se afirmă desacordul, de unde, după gradul de apropiere sau de îndepărtare, se formează simpatia sau antipatia: dela simplă cunoștință până la prietenie, sau dela simplă răceală până la dușmănie. Tot restul nu-i decât umplutură. Ba că mi-a făcut așa, ba că mi-a făcut pe dincolo: motive aparente; realitatea este prezența sau lipsa consensului sufletesc.

În apropierea de sex, în cunoștințele și prieteniiile dintre bărbați și femei, consensul sufletesc joacă rolul capital pentru durabilitate; dar aicea în general, mai ales când deosebirea de vârstă nu-i prea mare, ceiace poate avea loc în cadrul a zece sau chiar cinsprezece ani de deosebire, apropierea se face în primul loc prin înclinațiunea de sex, prin instinctul sexual. Bărbatul și femeia, până chiar la limitele arătate, se apropie reciproc prin necesitatea de perpetuare a speciei sau și numai de plăcere sexuală care-i condițiunea *sine qua non* a perpetuării; dar care poate fi și deveni, și ca plăcere numai, de sine stătătoare.

Indiferent dacă relațiunea dintre sexe ajunge la satisfacerea deplină a sexualității sau numai la plăcerea reciprocă privind preocupări comune, apropierea aceasta încă n'are nimic a face cu consensul sufletesc: apropierea aceasta poate să se cheme într'un fel simpatie, poate să fie chiar iubire sau dragoste, ea nu-i cătuși de puțin prietenie și greșit s'ar califica drept atare. În orice caz

urmează, dacă se aplică cuvântul, să se subînțeleagă totdeauna particularitatea acestei relațiuni, de a nu fi alta decât o *prietenie de sex* ce n'are nimic a face cu prietenia adevărată asemănătoare cu cea dintre persoanele de acelaș sex.

Între bărbat și femeie poate să fie și prietenie cu adevărat, dar aceasta în general vine după simpatia de sex, după iubire, asigurând oarecum frância acesteia. Căci în deobște iubirea de sex se potolește, fie satisfăcută deplin, fie și numai platonice, prin obișnuință și prin delăsare; iar ceiace-i poate chezașui durata nu-i decât prietenia: consensul sufletesc care, determinând prietenia, menține și iubirea. Altfel iubirea se stinge sau în cel mai bun caz se prelungeste ca un obicei. Iar când prietenia se încheagă, iubirea-i neclintită alături, păstrând mai totdeauna intensitatea inițială. Așa că iubirea nu se echilibrează și nu se stabilizează decât prin prietenie. Iar această prietenie păstrează permanent, alături de consensul sufletesc comun cu acela dintre persoanele de acelaș sex, particularitatea simpatiei sexuale, indiferent de gradul de apropiere fizică ce-ar avea loc.

Simpatia dintre bărbați și femei poate fi foarte frecventă, legată fiind și de fondul nesdruncinabil al speciei; prietenia dintre sexe însă este excesiv de rară, poate chiar mai rară decât prietenia obișnuită în acelaș sex, pentru că consensul sufletesc se nimereste și mai greu. În acest înțeles cazul lui Abellard și al Heloizei este într'un fel unic. Pornită sexual, cum și firește, iubirea lor a vărsat într'o prietenie unică, de care ar fi poate de apropiat prietenia lui Auguste Comte pentru Clotilda de Vaux. Încât aceste relațiuni celebre sunt în realitate mai puțin iubiri și mai mult prietenii. Numai prietenii simple nu puteau fi; dar partea coplesitoare, contrar de cum se întâmplă în deobște între sexe, a fost prietenia.

Personal am avut legături de simpatie feminină, dar prea puține au ajuns la prietenie, spre a se consolida și a dura. Dată înclinațiunea mea de suflet, păstrez acelor distinse femei, cari mi-au stimulat viața și mi-o înseninează încă, o caldă și profundă simpatie. Ceiace n'am putut întâlni la semenii mei bărbați pentru o prietenie ce mi-a

stat permanent în cuget și la inimă, am găsit la ele: un consens sufletesc, și spontan și încercat, o desinteresare ce relativ rar o manifestă semenele lor, cu atât mai de prețuit cu cât n'am putut fi în stare de a răspunde totdeauna precum aș fi dorit îndreptățitelor lor nevoi materiale. Ele, contrar în deobște sexului lor înclinat mai mult spre satisfacțiuni materiale, s'au mulțumit adesea numai cu atențiunea mea și cu bunele mele intențiuni, prețuindu-mi comportarea și atitudinea mea mai presus de orice.

Dragostea și căsătoria.

În legăturile de cunoștință sau de prietenie femeiască, una duce forțamente la o mai strânsă apropiere, la intimitate sexuală, la dragoste, la conviețuire casnică chiar, consacrată în deobște prin căsătorie, formalitate strict impusă de societate spre a putea beneficia sub raportul considerațiunii și atențiunii publice.

În timpurile de față o astfel de cale a devenit frecventă. Aceasta o impune și îndelunga pregătire ce se cere pentru ajungerea la formarea unei cariere mai înalte, ce nu se termină decât între 25 și 30 de ani, Chibzuința cere să amâi căsătoria până la această vârstă, spre a te face în stare, formându-ți cariera, să închei o gospodărie, vrednicește fiind ca să nu aștepți înlesnirea traiului dela zestre femeii, cum se obișnuște în chip comun. Și până la această vârstă fiind exclus de a nu lega cunoștinți femeiești, decurgerea căsătoriei urmează să se producă în felul arătat.

Dar cu majoritatea tinerilor cari se limitează la o carieră ce se termină în preajma a 21 de ani, îndată după asta făcându-și și serviciul militar, lucrurile se mai schimbă. Aceștia se însoțesc și se căsătoresc prin grija familiilor lor, cunoștința propriu zisă în sensul arătat de noi fiind aproape exclusă. În atari cazuri, cele mai numeroase, mai ales la țară, întâmplarea potrivirii și obișnuința contribuiesc la consolidarea căsniciei. Lipsa de experiență a tinerilor determină a se căsători, spre folosul lor, cât mai

curând, este înlocuită prin cunoașterea și prevederea părinților. Și trebuie să convenim că, atunci când părinții nu sunt călăuziți și dominați prea mult de interese lăturașe și adesea meschin materiale, când își dau samă de partea de consens sufletesc, de partea de simpatie primordială ce trebuie să prevaleze, fac însoțiri și căsătorii minunate. Faptul se verifică ușor prin aceia că divorsurile sau despărțeniile la țară sunt mult mai reduse comparativ cu cele dela orașe, unde primează interesul josnic și meschinăria.

Însoțirea casnică și în specie căsătoria, ca să răspundă menirii ce o are de a forma o familie, în continuitate prin copii, trebuie să fie mai mult decât cunoștință reciprocă, mai mult decât iubire și prietenie chear; căsătoria este mai ales, și socotită conștient ca atare, o tovărășie: o tovrărășie specifică care să comporte prietenie și iubire. Numai în acest înțeles este normală și trainică, căci fără una din aceste componente căsnicia șchioapătă. Și poate să fie stânjenită până într'atât ca să ajungă la despărțenie, care creiază atâtea neajunsuri mai ales în ceiace privește creșterea și educațiunea copiilor.

Socotind esențialul căsătoriei, cum și de drept, existența și buna creștere a copiilor, unele organizațiuni religioase, în specie catolicismul precum și pozitivismul, se împotrivesc cu totul despărțeniei. Ele admit separarea de corp cum se zice, apreciind imposibilitatea intimității între soți cari se detestă, dar nu admit desfacerea până la a contracta alte legături casnice legitimate, dând astfel posibilitate unor alte progenituri consacrate și cu aceasta încurcând și mai rău situațiunea copiilor de toate proveniențele.

Omul singur se înfrânează greu. Trebuie o suficientă înțelegere a vieții, mai ales subț unghiul social, spre a-ți da samă că-i mai bine, mai ales având și copii, să treci cu vederea mult și multe asperități casnice și să duci mai departe cum se zice jugul, decât s'o rupi, să te desfaci și să expui copiii la toate fatalele urmări ale despărțirii. Puțini înși știu să-și pună singuri zăgazuri pornirilor momentului, ce foarte adese ori pot să nu fie îndreptățite în realizarea lor. Ei se desfac de căsnicii cu inima ușoară și

abea după aceia văd greșeala și chear păcatul. În acest sens unele reveniri prin recăsătorie, admise astăzi de unele legiuri, când s'a văzut ușurătatea cu care se desfac atâtea căsnicii, nu fac de cât să dovedească temeinicia constrângerilor ce-i ținută o societate să le impună oamenilor spre a-i sili, când nu-s singuri capabili, să stea în bună rânduială.

De aceia, dragă copile, ajungând la vârsta de a te căsători, care-i bine să nu treacă de 30 de ani, fixează-te dintre cunoștințele femeiești la aceia de vârsta ta sau apropiată, cu care, afară de iubire, ai ajuns la prietenie în sens bărbătesc, adică la acel consens sufletesc ce pentru bună înțelegere nu-i decât unul și acelaș, fie în câmpul aceluiași sex, fie între sexe, și chibzuind numai pentru tine puțința de a întreține o familie, ia-o în căsătorie. Zestrea poate să fie; dar preocuparea ta în privința acesteia să fie cu totul exclusă. Eventual să fii în stare materialmente, dar mai ales moralmente, să renunți la zestre. Căci nu-i îndoială că multe căsnicii nu se încheagă, nu durează și multe divorsuri se produc, fiindcă nu s'au satisfăcut calculele făcute în legătură cu zestrea ce s'a vizat și cu situațiunea ce s'a urmărit: acestea primând obișnuit, iar iubirea și prietenia neexistând deloc sau în cel mai bun caz pe ultimul plan. Chear dacă atari căsnicii se trăgănează, traiul în sânul lor este un iad și copiii se îmbăcșesc de o atmosferă care le alterează și moralul și fizicul.

Căsnicia trebuie să fie un mediu de cordialitate pentru satisfacțiunea morală reciprocă; dar mai ales pentru copii, cari să-și poată astfel face din părinți icoane către cari să se îndrepte toată viața. Firește că dintr'un mediu casnic în nesfârșită zizanie, sunt de îndepărtat copiii. În lipsa adumbririi familiale vor fi scutiți cel puțin de înăsprirea ce-ar fi căpătat-o stând în atare familie. Dar mediul familial favorabil, în care tata și mama se stimează și nu-și spun decât cuvinte de reciprocă atențiune, trebuie prelungit cât mai mult pentru copii: în familie se învață bunacuviință, afabilitatea, duioșia, mila... însfârșit toate sentimentele cari fac farmecul făpturii umane.

E cum nu se poate mai greșit de a smulge copiii din

familie, afară de temeinice rațiuni ce se înțeleg, de a-i da în internate, de a-i trimite în colonii de vacanță... Le scapă astfel sentimentalitatea familială și și însușesc spiritul de grămadă, de turmă, de colonie, cu toate grosolăniile și asperitățile unor astfel de organizațiuni. Familia trebuie să-i adăpostească și să-i inspire pe copii și adolescenți până cel puțin în preajma a 20 de ani. Până la această vârstă ei sunt membrii indispensabili ai familiei, de ajutor și de simpatie pentru familie. A-i îndepărta de familie, fie și temporar, înseamnă a-i devia și nu puțin contribuie aceasta la actualul spirit inferior gregarian.

67

30 X 1932.

Particularitatea organo-psihică a femeii.

Din punct de vedere social individul considerat aparte și în sine nu reprezintă nimic. Un ins care s'ar izola trăind numai pentru sine, fără nici o repercusiune de folos pentru societate, este ca și cum n'ar exista. E un exemplar biologic și atâta tot. Insul se valorifică numai socialmente, fiind încadrat în societate și răspunzând la una din nevoile ei, în care caz, cel mai frecvent și legat de însușirea sa de om ca produs social, el servește existența societății; nu însă și perpetuitatea ei. Pentru această primordială nevoie insul trebuie să se însoțească cu o persoană de sex opus spre a încheia o familie, înăuntrul căreia să se ivească și să se desvolte succesorii, alcătuind astfel reala și primordiala făptură sau celulă socială: *familia*. Schițată de altfel și la animalele superioare, familia este elementul fundamental al vieții sociale. Afară de familie, ca celibatar cum se spune, insul poate servi societatea încadrându-se într'una din multiplele ei categorii sociale; dar la ființa reală a societății, socotită în continuitatea ei, numai acel ce încheagă o familie, face, crește, sau îngrijește copii, contribuie întru totul.

Afară de vre-un betșug fizic sau psihic îndreptățind cu adevărat celibatul, orice ins valid este determinat de altfel fizicament și ținut moralmente să închege o

căsnicie. Chiar când se întâmplă să nu rezulte copii, familia se cheamă că are loc oricum în virtualitate și poate chiar deveni activă, adăpostind și îngrijind copiii ce se întâmplă să rămâie orfani sau în lipsă prin insuficiența materială sau morală a părinților lor.

În tovărășia pentru căsnicie barbatul și femeia întră obișnuit cu un egal aport și instinct de îndeplinire a datoriei. Nu s'ar putea niciodată spune, judecând lucrurile rațional și științific, că una din părți preponderează organicamente sau moralmente în vre-un fel. În tovărășia casnică bărbatul și femeia se complectează în mod egal, spre a întruchipa ființa dublă morfologic, dar unică fiziologic, sub raportul sexual: *perechea*. Așa că a se vorbi de „jumătatea” omului în desemnarea celeilalte părți de sex opus, cu care se complectează prin căsnicie, nu-i atât o metaforă pe cât este o realitate.

Aceasta în ce privește unghiul sub care trebuie considerată căsnicia din capul locului. Mai departe, cât privește însăși funcționarea familiei, lucrurile trebuiesc apreciate după fiziologia și psihologia părților componente. Prin însăși închegarea lor organică sexele se deosebesc fundamental sub raportul sexual, de unde derivă o simțitoare deosebire sub raportul celelalte raporturi.

Bărbatul incită și contribuie la zămeslire printr'un act periodic, de scurtă durată, fără nici o repercusiune prea accentuată asupra fizicului și moralului său, pe când femeia însărcinată se transpune într'o stare cu mult deosebită: fizicul și moralul ei se resimt adesea profund. Afară de asta funcțiunea menstruală ce-o domină, de cum devine puberă și până după maturitate, imprimă femeii, dacă nu adesea chiar tulburări morbide, în orice caz indispozițiuni cari îi reduc și-i stânenesc capacitatea de muncă. Feminitatea deci și maternitatea mai ales sunt particularități firești cari delimitează forțamente și rațional câmpul inițiativei și activității feminine.

Medicul german Moebius, tratând într'o lucrare despre *slăbiciunea fiziologică a femeii*, chiar astfel fiind și intitulată, a expus temeiurile pentru cari nu mai poate fi vorba de egalitate de îndeletnicire între sexe și deci, rațional vorbind, nici de egalitate de datorii și implicit de

drepturi. Menite a se complecta, sexele au, in mare parte, însușiri deosebite ; astfel li s'a fixat prin natură și tot astfel li s'a întreținut și desvoltat prin societate. Cum se și zice foarte bine și drept că, odată treziți la conștiință, băiatul caută pușca, iar fata caută furca de tors. Instinctiv bărbatul se îndreaptă spre luptă și apărare, iar femeia spre îngrijire și păstrare. Bărbatul se îndreaptă spre viața publică ; iar femeia spre viața casnică.

Aceste înclinațiuni manifestate în chip firesc și întărite milenar au fost supuse unei superficiale critici și spiritul abstract de egalitate socială, de altfel niciodată putând deveni reală, a tins să zdruncine și raporturile firești dintre sexe. Ambițiuni debordante de ordin secundar au căutat și caută să copleșească și să și stânjenească fundamentalele funcțiuni ale vieții sociale și mai ales ale vieții casnice.

Feminismul, produs al egalitarismului rău înțeles, tulbură viața socială în elementele sale de bază. Rupând cadrul indeletnicirilor publice compatibile cu sexul lor și cu căsnicia, cum ar fi în specie profesoratul, femeile, cu concursul rău înțeles al bărbaților, au escaladat funcțiunile publice, cari aduc o mare stânjenire vieții de familie și loru-și însele le dăunează enorm privitor la feminitate și mai ales la maternitate.

Poate că populațiunea, mai ales în occidentul european, înmulțindu-se desproporționat cu mijloacele de trai, e și un proces fatal ca femeile să-și părăsească misiunea lor esențială, spre a nu mai înlesni o procreare mizeră, și să se masculinizeze ca să zicem așa. Un anumit echilibru social ajută familia, încurajează pe femei la destinul lor, pe când un dezzechilibru ca cel actual, prin care milioane de oameni ajung pieritori de foame și nefolosiți, să determine forțamente femeia a se depărta de menirea ei esențială. Inclini să cred în acest determinant fatal, căci, în bună socotire, nu poți întâlni femeie care, judecându-se bine, să se împace cu viața ei actuală mai mult extracasnică, încă e un noroc când n'are copii, căci când îi are și trebuie să-i lase acasă, pe mână de slugi sau la grădinile de copii, să crească în turmă, se poate aprecia

îndurerarea ei și toate neajunsurile ce se vor repercuta asupra generațiunilor ce se râdică.

De aceea, dragă copile, văzându-te determinat și socotindu-te în stare a forma o familie, nu aluneca întru ispita de a vedea soția ta ocupată în afară. Chiar de n'ar fi copii, când este imperios dictat să fie mai mult pe lângă casă, femeia e indispensabilă casei spre a o ținea curată și în rânduială, fie că se ajută de slugi, fie că și singură pune mâna, spre a creia acea atmosferă de voie bună și de atențiune pentru soț, care în chipul acesta nu poate să vadă în soție decât pe inspiratoarea sa și pe adevăratul înger ocrotitor al casei.

68

31 X 1932.

Greșelile feminis- mului.

În ce mă privește ca manifestare personală, după cum am greșit cu socialismul prin lipsa de experiență

și mai ales prin lipsa de cunoștinți psihologice, pornind dela o concepțiune egalitară, imaginară, socotind omul după încăperea unuia și aceluiaș calup, tot astfel, era fatal, să greșesc și cu feminismul. Concepțiunea egalitară absolută mă făcea să pun pe aceiași linie bărbatul și femeia, în care sens am activat mai ales ca student chiar în cea dintâi a mea conferență de acum vre-o patru zeci de ani, adresată studenților și intitulată *către studenți*, după exemplul celebrei broșuri a lui Kropotkin *către tineri*, stăruind asupra egalității dintre sexe, invocând cercetările biologice, în specie cele encefalice fără doar ne-complete, ce se vânturau pe atunci. Nu vedeam decât doar deosebirea organică sexuală, încolo socoteam deplină egalitate constituțională între sexe, deplină și egală capacitate de a se manifesta deopotrivă în toate domeniile vieții sociale și politice, și consideram ca un fapt de mare nedreptate ca femeia să fie oarecum cantonată în domeniul vieții casnice și numai bărbatul să ia o parte activă la viața publică.

După cum nu vedeam deosebirea și ierarhizarea claselor sau mai bine zis a categoriilor sociale, tot astfel

nu concepeam vre-o subordonare a sexului femeiesc față de cel bărbătesc în nici un domeniu. Nu mai lipsea decât doar să admit și serviciul militar pentru femei, pentru ca egalizarea să fie deplină. De altfel aceasta nu constituia tocmai o serioasă obiecțiune, deoarece în regimul ingresc egalitar și comunitar ce-l visam, serviciul ostășesc urma să dispară, Oamenii, femei ca și bărbați, deveniți îngeri, conflicte urmau să nu se mai iște și oștirea astfel nu mai avea rost. Și câte și câte fantezii; să nu mai existe familii în cari subordonarea sexului femeiesc față de cel bărbătesc sub raportul public este oarecum indispensabilă și impusă, după cum se impune subordonarea sexului bărbătesc față de cel femeiesc în domeniul casnic. Trai liber și comun între sexe chear sub raportul sexual, copiii urmând să se crească laolaltă, ca să fie sub o influență unitară; iar mamele fiind dispensate de îngrijirile casnice, să se poată deda vieții publice întocmai la fel cu bărbații.

Atât cât am avut impresiunea că concepțiunile acestea ar fi cu totul nouă și că societății nu i-ar rămânea decât să le admită spre a se și realiza, am perseverat în ele. Când m'am încredințat însă că ele nu-s decât reînouri de aspirațiuni ce s'au vădit cu sute și mii de ani înainte fără posibilitate de realizare; când am văzut că ele nu merg decât în paralel cu o mare necunoaștere și nesocotire a vieții organice și mai ales sociale, reverimentul trebuia să se producă în spiritul meu. În strânsă corelațiune și logică feminismul trebuia să decline odată cu socialismul; și au declinat în spiritul meu după cum au declinat în tot cuprinsul globului pământesc, când viața omenirii în curs a și suferit o profundă răscolire prin marele război fomentat în adâncurile alcătuirii sale.

Poate cavalerismul bărbătesc n'ar fi avut suficient curaj și nici pregătirea adecvată spre a pune în toată evidența psihologia femeiască. O femeie distinsă, doctor în medicină și în litere, deci în totul pregătită și științificește, D-na Gina Lombroso, a exprimat cuvântul definitiv asupra naturii și situațiunii femeii, în lucrările sale speciale privitoare și mai ales în opera, oarecum rezumativă a vederilor ei, despre sufletul femeii. D-na Lombroso arată,

ceiace veacurile confirmă, că n'are ce să fie schimbat în esențialul pozițiunii femeii, și nu se lasă târâtă de nici un fel de vanitate alunecătoare spre îndeletniciri proprii sexului bărbătesc. Pune în lumină toate neajunsurile ce decurg și ar decurge din amestecul și introducerea femeii în viața publică mai mult de cât o comportă natura ei și implicit vocațiunea sa.

E de dorit ca mai ales femeile să urmărească considerațiunile D-nei Lombroso, ca să-și dea samă de primejdiile la cari se expun părăsind sau ocolind domeniul familial sau și numai în parte dedându-i-se. Considerațiunile similare ale unui bărbat oricât de distins ar putea fi socotite ca făcute din interes, din teamă de concurență pentru sexul său: ale unei femei ca D-na Lombroso nu pot fi bănuite de nici un fel de părtinire și mai puțin de insuficiență, când are toate pregătirile și însușirile ce ar putea-o face să strălucească și în viața politică.

Femeia în deobște este superioară bărbatului prin afectivitatea ei, după cum bărbatul este superior femeii prin intelectualitatea sa: aceste două facultăți capitale se îmbină în căsnicie, în care însă trebuie să prevaleze afectivitatea, după cum în domeniile compatibile cu natura femeii acele facultăți se îmbină și în viața publică, unde însă trebuie să prevaleze intelectualitatea. Așa că, prin jocul împrejurărilor și al alcătuirii firilor înseși, femeia-i destinată a domina în familie, după cum bărbatul este destinat a domina în societate, în patrie, în viața publică.

A se invoca pilda unor femei cari au influențat și chiar condus viața publică, nu înseamnă cătuși de puțin a înfrânge considerațiunile sociale de bază. Femeile pot și trebuie să influențeze, pot și trebuie să inspire, pot și uneori trebuie să conducă chiar direct; dar elementul activ în viața publică este totdeauna bărbatul. Femeia poate insufla curajul, dar prudența și perseverența o accentuează bărbatul.

A împinge femeia în viața publică înseamnă pe lângă a o sustrage îndatoririlor ei firești și indispensabile în familie, să se introducă în viața publică sentimentalitatea mai mult decât este necesară. Lumea suferă îndestul și suferă fatal prin jocul sentimentelor, căci istoria cu senti-

mente se face ; dezacordul între oameni provine mai ales din lipsa consensului sufletesc sentimental. A amesteca femeia și mai mult în viața publică, înseamnă a împinge la paroxism sentimentalitatea și a restrânge enorm rațiunea. Or perioadele de pace în societate se mențin prin rațiune ; sentimentalitatea ce se învoacă, a iubirii dintre oameni, este extrem de oscilantă și când se canalizează unilateral, ea formează o forță coplesitoare ce trece peste orice zăgaz și rațiune.

Așa că se vede ce se pierde prin intrarea femeii în viața publică și dedarea ei la indeletniciri masculine ; dar nu se vede ce se câștigă. Odată ieșită la concurență cu bărbatul în viața publică, aparent femeia s'ar pune pe picior de egalitate, pe când în realitate se pune într'o vădită neegalitate, căci însăși fizicul ei, cu feminitatea și maternitatea în primul loc, o dezavantajează. Dacă este să servească astfel teza unei descompuneri sociale necesare mersului fatal al omenirii, lucrul este de înțeles ; dar sacrificiul și paguba prezentă este prea evidentă spre a se califica aceasta ca o manifestare chibzuită.

Femeia nu trebuie să ambiționeze la independență : să fie și mamă, ceia ce-i în natura ei, și să-și și câștige singură existența. Ba mai știi, aberațiune, să ambiționeze să-l întrețină pe bărbat ; în aparență logic, când bărbatul găsește locul de muncă ce-ar fi să-i revie ocupat de femeie. Independența și libertatea, așa cum au ajuns uneori să se înțeleagă, ar fi ucigătoare pentru femeie și implicit pentru specie. Domeniile sunt bine desemnate, așa că sexele nu-s cătuși de puțin menite a se încăiera, ci a se ajuta.

**Bărbatul trebuie
s'o întrețină pe
femeie.**

Prin destinul lucrurilor așa dar bărbatul cată să se însoare și femeia să se mărite. E legea fundamentală a vieții umane și excepțiunea, cum ar

fi celibatul, nu face decât să o confirme. Se vede stânjenirea ce o sufăr acei cari se dedau celibatului ; se vede adesea neavenita încercare târzie de a se pune pe făgașul

destinului: discordanța cu timpul ori chiar din capul locului și fragmentele de satisfacțiuni fac și mai bine să se vadă ireparabila greșeală inițială.

În tovărășia ce bărbatul și femeia, iubindu-se și împrietenindu-se, o fac pentru căsnicie, partea fiecăruia este bine definită: femeia în deobște va fi mamă și, chiar când n'ar fi să aibă copii, va capata nota de mamă în virtualitate, veghind permanent asupra căminului casnic; iar bărbatul, tată efectiv sau în virtualitate, scutit de sarcinile și grijile legate de soție, va avea toată grija întreținerii căminului. Nu poate fi admisibil ca femeia în căsnicie să fie și veghea căminului și să și alerge după mijloacele de trai; ceiace n'ar face decât să o abată forțamente dela îndatoririle ei firești. De aceia căsnicia impune neapărat bărbatului să se facă în stare a se îngriji nu numai de nevoile traiului său propriu, ci și de nevoile soției și ale copiilor săi.

„Bărbatul trebuie s'o hrănească pe femeie” a zis Auguste Comte în chip plastic, stăruiind asupra faptului fundamental, că punctul de țintire bărbătească cu întreținerea familiei trebuie să fie întreținerea în primul loc a femeii cu fireasca prelungire a conviețuirii lor: copiii. Filosoful francez a mers până acolo, în tendința de consolidare a familiei ca element de bază al vieții sociale, ca femeia nici să nu aibă zestre, pentruca bunurile familiale să treacă totdeauna asupra bărbaților; astfel încărcăți fiind cu întreaga răspundere și deplina grijă a întreținerii familiei, dâșșii să scutească femeile de orice preocupare și grijă afară de binele și fericirea familiei.

Se vede cum zestrea femeiască aduce cu dânsa o preocupare proprie și cum este urmărită de atâtea ori în primul loc pentru înlesnirea ce va avea-o bărbatul personal, fiind oarecum scutit de grija familiei; ba chiar să beneficieze până într'atât că rezultatul efectiv să devie cu totul opus celui normal, ca femeia să-l hrănească pe bărbat. Dacă încă pe vremea lui Auguste Comte atari împrejurări aveau loc, determinându-l să stabilească formula sacramentală asupra familiei și rostului respectiv al soților, în zilele noastre, cu năpădirea femeilor în îndeletniciri publice, lucrurile s'au mai agravat: bărbații neocupați, și

din cauza concurenței femeiești, sunt nevoiți a se lăsa, ba chiar a căuta, să fie întreținuți de femei.

Așa că femeia trebuie cantonată la destinul ei. În niciun caz să nu între în ocupațiuni incompatibile cu dânsa și mai ales absorbitoare în gradul de a nu-și putea vedea de casă, de soț și de copii. Se cunosc îndestul tragismele iscate de pe urma unor atari situațiuni: slăbirea legăturilor conjugale, precum și neglijarea creșterii copiilor. Și pacatul este că nu numai în familiile nevoieșe se petrece lucrul astfel, ca femeia să fie ținută a presta o muncă deosebită spre a mări câștigul indispensabil traiului comun. Obișnuința și nesațul încurajat fac că chiar în familiile cu dare de mână, unde adesea este și avere și soțul câștigă cu mult peste necesitate, femeia să caute să-și mai capete și o slujbă cât mai remuneratoare, destinată obișnuit pentru modele sale, veghea familiei fiind lăsată la bunavoia servitorilor.

E trist că societatea și în specie statul încurajează atari situațiuni. E trist că oamenii singuri n'au înțelegerea rolului lor firesc, ce li s'ar impune dacă nu s'ar lăsa conduși de nesaț și de deșărtăciune. Adevărul însă trebuie să-ți răsară pregnant, dragă copile, din toate cele expuse și tu să eviți a face din căsătorie o combinațiune cum se obișnuiește. Chiar dacă soția ta s'ar întâmpla să fie funcționară publică, să nu te lași ispitit de câștigul ei personal și nici ea să nu se lase ispitită, după cum nici de eventuala ei zestre care să fie socotită cu totul în anexă; ci sa te faci în măsură a ținea tu casa cum se zice, iar soția să renunțe eventual la ocupațiunea publică, să fie concentrată numai la cămin, unde totdeauna interesele și trebile sunt destule și ele se îndeplinesc bine numai când femeia veghează de aproape.

Căsnicia și căsătoria mea.

În ce mă privește personal căsnicia mea s'a organizat imperceptibil. Încă de student, fiind intern la spitalul Brâncovenesc, am făcut cunoștință cu domnișoara

Maria-Tereza Baltazar și mama sa care era supravegheatoare. Fără vre-o precisă intențiune inițială s'a legat între mine și acea familie o apropiere care a mers până la prietenie, mai ales în urma unor călătorii făcute laolaltă în țară și prin străinătate, prietenie ce după un timp a dus chear la viață intimă.

Nutrind ideile sociale de cari am pomenit, cum m'am arătat rebel față de normele impuse de condițiunea mea școlărească, tot așa am continuat și mai departe cu intransigența mea, neînduplecându-mă la normele impuse de viața socială. Familia Baltazar, limitată pentru mine la partea femeiască de care pomenesc, n'a arătat nici un fel de împotrivire; și ani dearândul, la răstâmpuri doar întretăiate de ocupațiunile mele mai depărtate, cu stagiul militar sau cu aflarea în străinătate, m'am aflat în conviețuire cași casnică, moralmente și în conștiință socotind-o pe Maria Baltazar ca soție și ea apreciindu-mă ca soț, fără nicio rezervă.

Această conviețuire a dăinuit peste un deceniu, tocmai până în timpul silințelor mele de a-mi creia o situațiune oficială, deoarece practica obișnuită nu-mi ajungea pentru nevoile traiului. Poate și această conviețuire, cunoscută de unii, bănuită de alții, a constituit un impediment întru ajungerea mea. Trăiam casnic, dar în ochii lumii apăream ca un celibatar, în orice caz un om fără viață conjugală rânduită; așa că nu mă întâlneam, cu participarea familiei ce mi-o apropiasem, decât cu unele rude și unii cunoscuți cari, ca influență de atâtea ori decizivă întru realizarea aspirațiunilor lucrative, nu puteau să-mi fie de vre-un ajutor. Viața mea casnică neligitimată se depăna izolată de viețile similare consacrate, ai căror membri mi-ar fi putut fi de folos. Nu mi se mărturisea firește, dar aversiunea ascunsă pentru traiul meu casnic a trebuit neapărat să-și facă efectul: în momentele decisive pentru rădicarea mea n'am putut avea concursul înlesnitor pentru situațiunea ce mă iluzionam a o dobândi numai mulțămită însușirilor și meritelor.

Imprejurările pentru o înălțare oficială, s'au scurs odată cu momentele ce mi-ar fi putut fi favorabile, așa că atunci când m'am hotărit să-mi legitimez căsnicia, că-

sătorindu-mă, nu-mi imput deloc a fi cedat vre-unui calcul prea egoist și meschin. Împlinisem vârsta de 40 de ani; faptele se consumaseră; nu mai puteam nădăjdui nimic. Mă și liniștisem. Pentru mine era hotărît că nu mai pot deveni profesor universitar, cu toate că vechi docent și mulți ani însărcinat de curs.

Dar se operase în cugetul meu o prefacere fundamentală. Manifestam, sau mai curând mi se atribuiam, atitudini ce se socoteau concordante cu gândirile mele; ceia-ce de mulți ani nu mai era cazul. Îmi dădeam samă de vanitatea atâtor gesturi printre cari și acel al necăsătoriei; dar mă mențineam înainte în virtutea inerției. Așa că după cum este o perioadă de gestațiune spre a te manifesta într'un chip, tot așa este și o perioadă de gestațiune spre a te schimba și mai ales a te manifesta într'alt chip. Convingerile ce le manifest acum își făceau drumul încă de pe la vârsta de 30 ani; dar ele se frământau mai mult în adâncimea cugetului meu decât la suprafața sa, ce putea să apară în corelațiune cu manifestările de altă dată.

În orice caz greșelile mele inițiale m'au urmărit și le-am ispășit prin izolarea mea și prin împotrivirea de a mă ridica a celor chemați a impune normele vieții sociale. Ar putea aceștia să se iluzioneze de a mă fi încovoiat; dar realitatea este că n'am cedat nici unei presiuni din afară, ci numai convingerilor mele devenite așa cum le mărturisesc. Și aș putea spune că cel dintâi act de recunoaștere efectivă a dreptății societății, act făcut fără nici o contrarietate și fără nici un calcul, căci copii n'aveam, nici relațiuni de societate nu mai râvneam, a fost căsătoria mea la vârsta de 41 ani, soția mea având 38.

Mi-am dat perfect samă, în afară de obligațiunile ce decurg mai ales când sunt și copii, că prin căsnicie fără căsătorie, adică prin concubinaj, familia și în specie femeia-i care suferă mai ales moralmente, și barbatul nu trebuie să-i pricinuiască o atare contrarietate. Și am fost și sunt bucuros de a fi reparat o atare afectare ce-o pricinuiam căsniciei și familiei mele.

Nădăjduiesc, dragă copile, că tu, folosindu-te de experiența și învățăturile mele, vei evita greșelile mele și întâlnind făptura femeiască ce vei aprecia-o vrednică de

tine, în considerațiunea că și tu vei fi negreșit vrednic, te vei lega de aproape fără trăgăniri zăbăvitoare și îndoielnice, făcând să coincidă căsnicia cu căsătoria.

71

3 XI 1932.

Copiii și creșterea lor.

Prin căsătorie se consacră familia supt raportul social. Scopul capital însă al familiei sunt copiii. Chiar când nu sunt copii, perspectiva lor rămâne în virtualitate care eventual se satisface prin adoptare, creștere sau ajutorare de copii streini. Oricum și fără de aceasta familia, chiar în stârpiciunea ei totală, păstrează caracterul fundamental al cuibului în așteptare, chiar de-ar fi să nu fie ocupat niciodată. Intocmai ca un fruct sec, familia păstrează toată conformațiunea chiar când îi lipsește conținutul ce singur îi îndreptățește rațiunea.

Copiii fiind scopul și principala preocupare a familiei, ei trebuiesc urmăriți în dezvoltarea lor și ajutați să poată atinge maximul aplicațiunilor lor constituționale. Familia nu-i poate întru nimic schimba pe copii din întru chiparea lor congenitală; dar ea poate să-i perfecționeze în apucăturile lor bune, după cum poate să-i și împiedice în apucăturile lor rele, în anumite limite. Stăruind în părțile bune cari există oricum, afară de cazuri cu totul anormale, familia abate pe copii dela înclinațiunile rele, ce pot cu timpul chiar să se atrofieze. Energia umană fiind limitată, și fiind folosită mai mult într'o parte, totdeauna cea bună, se restrânge forțamente de partea cea rea, căreia cată să nu i se ofere nici un prilej de folosire a energiei. Iată pentru care cuvânt copiii trebuiesc ținuti într'o disciplină, cu atât mai accentuată pentru bine cu cât înclinațiunea lor ar putea fi mai rostită pentru rău.

Firește pentru copiii buni nu-i decât de urmat înclinațiunile lor, putându-li-se astfel acorda cea mai întinsă libertate de manifestare. Nu acelaș lucru poate fi de practicat cu copiii răi sau cu înclinațiuni amestecate. Disciplina cât de riguroasă se impune firește cam după măsura în care se întrevește ameliorarea, așa că trecerea

spre libertate să apară, în atari cazuri, ca o răsplată a îndreptării. Nu trebuie uitat cuvântul popular: „mlădița de tânără se indoiaie”. Ceiace se poate face în copilărie și adolescență, nu se mai poate face mai târziu. De aceea familia să fie mereu atentă ca să întrevadă în schițarea mijândă a actelor copilărești desfășurarea lor viitoare, spre a ști să le favorizeze sau să le reprime; căci ceia ce nu s'a putut sau s'a neglijat a se face în familie și mai puțin sau nici de loc se va putea face în școală.

De altminterea se socotește greșit atribuindu-i școlii și educațiunea. Școala are prea destul instrucțiunea; cât pentru educațiune, școala nu-i decât o întâmplătoare îndreptătoare: mai mult ca să extindă ceiace s'a făcut în familie, dacă s'a făcut; cât ca să îndrepte școala singură pe copii, lucrul devine aproape o imposibilitate. Școala poate să afineze educațiunea, nu să o și facă. Educațiunea nu se poate face decăt în familie și prin familie.

Comportarea părinților este factorul capital pentru educațiune; sfatul lor, ajutat de pilda lor, este elementul sugestionant cel mai de samă pentru copii. Iată pentru care cuvânt părinții trebuie să apară în ținuta cea mai cuviincioasă și vrednică față de copii, iar când imprejurarea ar fi de a se manifesta și altfel, să se ferească cât mai mult de vaza copiilor. În orice caz copiii să fie cât mai feriți de conversațiunile chear cât de serioase și grijile apăsătoare ale părinților. Copiii nu pot aprecia nici realitatea și nici măsura preocupărilor părințești, cu atât mai puțin sentimentele sau resentimentele lor cari iesă din cadrul familial. De aceea se impune toată reținerea sau ferirea pentru comportări ce reclamă o minte coaptă, dacă nu-i posibil ca copiii să-și petreacă mai bine o mare parte din timpul zilnic de-o parte de părinți.

În acest sens îmi amintesc de familia bunicului de pe mamă, unde copiii deși stăteau laolaltă cu părinții în aceeași odaie, masa însă o luau deoparte și nu erau nici odată admiși la conversațiunea celor maturi. Admirabilă măsură care în unele familii se mai păstrează, deși poate rigoarea este dusă prea departe; dar în deobște obișnuința separării copiilor s'a părăsit. Și când socotim că s'a cam generalizat părerea că școala va să facă și educațiunea

copiilor, atunci înțelegem marea neglijență, dublată de practica părintească de a nu se mai teri de loc de copii, ducând de-a dreptul la devierea lor, chiar când ar fi avut înclinațiuni bune. Sfada, sudalma, bataia chiar, jocurile de cărți, chefurile și câte și câte, toate în ordinea lipsei de chibzuință și a destrăbălării fără nici o jenă de copii, ba chiar luându-i și copărtași, la ce rezultate pot să ducă decât la cele care se văd: ce sameni, culegi.

Partea acestui declin familial sau a insuficienței educațiunii familiale în clasele muncitorești, nu-i mică în vâl-mășagul acesta social. Sunt nevoi, sunt lipsuri, se petrec nelegiuiri și nedreptăți; năpădesc gloatele cari încotro spre a ieși la un liman; dar câți se întrebă, dintre inșii ce le alcătuiesc, de partea cu care să fi dat un concurs eficace binelui social. Marea majoritate, în loc să manifeste cel mai elementar spirit de prevedere, în loc să-și înfiripe căminul, în loc să-și dea reciproc concurs de la sex la sex, fiecare după fire și după aptitudine, spre a întări familia, spre a crește chibzuit copiii; dimpotrivă se întrece în trai destrăbălat, în risipă pe nimicuri, în distracțiuni vătămătoare și'n chefuri ruinătoare. O astfel de comportare individuală și familială, prin însumare, nu poate duce decât la o mizerie generală, care se perpetuiază prin generațiuni mizere. Orice bun ai da sau i l-ai lăsa celui nevrednic, curând se pulverizează și se nimicește, iar tragismul situațiunii devine cu atât mai ireductibil cu cât vina se caută totdeauna în afară. Totdeauna se vede gunoiul din ochiul aproapelui și niciodată bârna din proprii ochi; iertător pentru sine, omul își îndreaptă asprimea criticei și impuțării în afară, fără a socoti urmările,

Tu, dragă copile, închegând familie și având copii sau în lipsă adoptând sau ajutând, cugetă totdeauna la partea de bine ce trebuie tu s'o realizezi, pentru ca însumându-se la părțile bune ce trebuie să decurgă dela fiecare, să poată rezulta societatea cea bună și râvnită. De altfel chiar neîntâmpinând acea consonanță necesară pentru binele obștesc, ceiace-i mai sigur văzând cum orbăcăiesc oamenii fără nici o socoteală și fără nici un cuget de prevedere, comportă-te astfel pentru binele tău propriu și pentru mulțumirea cugetului tău.

Cugetarea abstractă este caracteristica omului.

Cugetarea, în specie cea abstractă, este caracteristica specifică oarecum a făpturii umane, căci de cugetare concretă nu-i îndoială că-i capabil și ori-ce animal vertebrat. La atâta însemnătate, îndreptățită fără doar, rădica Descartes această însușire a omului de-a cugeta, dânsul atribuind de altfel numai omului această însușire în toată extensiunea, că într'însa singură vedea temeiul și realitatea existenței umane. Celebra formulă „cogito ergo sum”, *cuget deci exist*, a rămas în domeniul filosofic ca o caracterizare intangibilă spre a se curma toată vorbăria scolastică, ce a mers până la tăgăda existenței însăși: lumea și viața toată, implicit și cugetarea, fiind socotite ca un joc de pură iluziune. Va fi fiind poate și așa, ar fi putut zice Descartes: simțurile ne înșeală asupra realității, vorba lui Eminescu, „ce-un secol ne zice, ceilalți o dezic”, dar eu cuget, și dacă cuget exist. Mai știi poate prin trup sunt o pură iluziune; nu pot să fiu însă o iluziune prin cuget. Cugetarea are loc în mine și ea îmi vedește existența.

Firește că Descartes se exprimă exagerat, prin contrapondere față de instabilitatea de cugetare scolastică, și se exprimă astfel ca urmare la considerațiunile sale de a atribui numai omului puțința înțelegerii, de a socoti numai pe om dublat de suflet, în opunere cu animalele. Toate cercetările și constatările ulterioare au evidențiat greșeala lui Descartes, cel puțin în sensul că, admitând o dublură suletească, apoi și animalele o au, numai că nu în acelaș grad ca omul. Cugetarea îl caracterizează ce-i drept pe om; dar ea nu-i decât extensiunea, complexitatea procesului psihic evidențiat la animale prin instinct, fără doar cu mult mai acuzat ca la om, și chear prin discernământ într'un grad destul de pronunțat mai ales la animalele vertebrate.

Ar fi de prisos să mai stăruim asupra aceia ce s'a denumit dualismul constitutiv al omului, ca o caracteristică a ființei sale, în opoziție cu animalele. Partea de închipuire și de amor propriu de specie am putea zice, în

această chestiune, este atât de mare, că nu face să mai tulburăm chietudinea acelor ce se complacîntr'asta. Constatăm numai că omul, în desvoltarea lui organică, vine la capătul unei serii animale în tot mai accentuată complicare organică, și tot astfel, în desvoltarea lui psihică, în tot mai accentuată complicare spirituală. Chiar vădindu-se disproporția enormă dintre cugetarea umană și restrânsul discernământ animal, după cum se vedește și disproporția mare dintre organismul uman și cel animal, încă nu-i cazul de a-l socoti pe om dintr'o deosebită emanațiune, căci este prea evidentă similitudinea și chiar identitatea, sub multe raporturi de organizațiune intimă și de manifestare psihică, între animal și om.

Când vorbim de cugetarea umană, firește că noi ne raportăm la inșii cari cugetă cu adevărat, la inșii cari construiesc și nascocesc, la acei *rari nantes in gurgile vasto* cari alcătuiesc floarea speciei umane, *elita* cum se zice, și fără de care n'ar putea fi vorba de cugetare abstractă așa cum trebuiește înțeleasă. Marea mulțime în realitate cugetă puțin, căci nu trebuie să conchidem dela asemănarea grosolană fizică la asemănarea sufletească. Intre omul ce s'ar putea califica cugetător și între omul care nu-i decât simplul muncitor, în cele mai dese cazuri condus și în munca lui, este o deosebire de suflet fără doar foarte ~~eu~~ mult mai mare, decât este între menționatul om muncitor și un animal dintre cele apreciate superioare din punct de vedere mental, cum ar fi multe specii animale domestice.

Majoritatea oamenilor nu cugetă decât atât cât li-i de nevoie pentru viața lor organică. Și nu-i îndoială că mai tuturor li se atribuie un aspect general de cugetare prin faptul de a se găsi strânși laolaltă sub egida vre-unei credințe sau vre-unei doctrine, pentru care negreșit s'a cugetat. Dar în majoritatea oamenilor nu-i decât reflexul cugetării altora, obișnuit al câtorva. Cei mai mulți se socotesc ca îmbrășișând cutare sau cutare fel de gândire; dar în realitate accedază la aceasta nu prin propria lor cugetare, ci prin imitațiune sau prin sugestiune. În privința aceasta sunt foarte edificative operele lui Gabriel Tarde și ale doctorului Gustave Le Bon, cari pun în lu-

mină toată partea binefăcătoare de influență a numărului restrâns de cugetători ; dar și primejdioasa deviere când mulțimile se stârnesc prin propriile lor porniri sau prin intențirile agitatorilor deviați ei înșiși.

Nu-i de loc cazul de a arunca vre-un oprobriu asupra acestui fel de a fi al speciei umane. E o constatare ce urmează să se aibă în vedere cu toată simpatia pentru mulțimile cari prin ele înșile ar cădea într'o amară rătăcire. Cugetarea abstractă așa cum o concepem, în sens de putință inventivă și creatoare, este produsul unui anumit organ, al creerului, și acest organ nu-i la gradul de dezvoltare adecvat pentru cugetare înaltă decât la un număr restrâns de inși. Aceasta vine și'n corespundere cu necesitățile vieții sociale, unde se cere cugetare abstractă, dar se cere mai ales muncă. Și cugetarea abstractă este o muncă : e munca creerului, e munca zisă intelectuală. Dar societatea are nevoie în chip mai larg de munca musculară, manuală sau a brațelor cum se zice. Cine poate cugeta și cugetă, nu poate munci muscular decât doar pentru reculegere. Cine muncește manual, implicit punându-și la treabă numai simțurile cerute de munca sa, cugetă mai puțin și-i ajunge să cugete atât cât este de nevoie pentru exercitarea muncii sale.

Pentru tot ce vom avea de spus privind atitudinile de cugetare, nu ne îndreptăm către marea mulțime muncitoare. Atitudinile de cugetare sunt îndeobște produsul preocupărilor intelectuale și ele sunt îmbrățișate nu atât după evidența adevărurilor ce le-ar releva, ci mai mult după înclinațiunea de cugetare a persoanelor în cauză. Atitudinile de cugetare constituiesc mai mult o satisfacțiune de ordin spiritual, cu slabe repercuțiuni asupra satisfacțiunilor materiale, afară de cazul când formează anumite curente ce trag după ele gloatele, cari servesc de unelte realizării lor.

Aceasta ne îndreptățește a stăruii asupra atitudinilor de cugetare și astfel a face și o apreciere critică spre a stabili oarecum cari atitudini, în raport cu vremile ce le trăim, pot favoriza binele social sau pot fi potrivnice acestui bine. Căci chear atitudinile de cugetare primejdioase sau iluzorii, pe cât timp rămân în domeniul preo-

cupărilor de ordin particular, fără nici o tendință de realizare, pot fi îngăduite și chear privite condescendent. Dar de îndată ce ar fi să iasă din acest cadru, și păcatul greu este că orice atitudine de cugetare e și în potențialitate de răspândire și de aplicare, se impune a se lua în considerațiune subț punctul de privire al folosințelor sociale și deci a se susține sau a se combate.

Dacă cugetul tău, dragă copile, se va ridica la abstracțiune și se va îndrepta spre atari preocupări, fii totdeauna atent ca să nu imitezi numai sau să te sugestionezi ușor. Scopul acesta l-am urmărit, de a-ți fi un îndrumător, făcându-ți totodată și critica vieții mele. Și punând eventualitatea că ai putea să fii determinat ca și mine, de a avea o atitudine de cugetare hotărâtă și precisă, m'am simțit ținut să-ți schițez pe cele mai capitale din diverse domenii, stăruind asupra acelei atitudinii de cugetare încercată și apreciată de mine ca mai veridică după ani de meditațiune.

73

10 XI 1932.

**Instinctul animal și
cugetarea umană.** Din cele dintâi începuturi ale
cugetării umane a trebuit să se
degajeze o concepțiune despre
lume și despre viață, deci o anumită atitudine de cugetare
în această privință. E foarte de presupus că animalele, cu
cugetul lor cât de restrâns, nu sunt lipsite de o concepțiune,
fie cât de grosolană, despre lume mai ales, dacă
nu și despre viață. Concepțiunea despre viață cere ne-
greșit un fel de întoarcere spre sine și de acolo un fel de
proiectare în afară a cunoașterii de sine; ceiace-i greu de
admis pentru animale. Dar lumea inconjurătoare se prezintă
animalului, îi este favorabilă sau vătămătoare, după
împrejurări, așa că și animalul trebuie să și formeze o
idee cât de vagă despre dânsa.

Numai faptul fricii, ca sentiment de conservare, denotă că animalul are o conștiință, fie cât de vagă, despre
ceia de care trebuie să-i fie frică. Nu pot să nu conchid,
când văd că un câine bunăoară cunoscându-mă, se apropie
încrezător de mine, în vreme ce se ferește sau se agață de

un necunoscut, că în cugetul lui e făcută chear distincțiunea dintre mine și un necunoscut ; el judecă asupra acestei împrejurări, și că, adăpostindu-se spre pildă într'un colț când fulgeră și tună, are o idee precisă în felul lui despre natură subț acest raport ca și subț multe altele.

Ceia ce la animal este o noțiune vagă, dar indispensabilă existenței sale, la om devine o noțiune mai precisă ceva și mai largă prin faptul orizontului său mental mai dezvoltat. Așa că omul implicit își formulează o concepțiune despre lume și despre viață prin conștiința mai afirmată despre sine. Cât privește ca acea concepțiune să corespundă chear realității, faptul nu poate fi cu puțință : și deductiv după toate constatările noastre de până acum în decursul istoriei, și inductiv socotind mărginirea firească a orizontului mental uman.

Dar omul primitiv își formulează o părere sprijinită mai ales pe imaginațiune, care-i însușirea dominantă în activitatea sa mentală. Ulterior cu mult supravine discernământul, înlesnit de observațiuni, cunoștințe și încercări, cari pot să modifice simțitor concepțiunile inițiale sau chear să le stângă cu totul. Omul primitiv neavând decât imaginațiunea, cu atât mai prodigioasă cu cât este încă fără nici un hăț experimental, concepe forțamente lumea și viața într'un anumit fel și care este cel fictiv, adică cel închipuit, și altul în acest stadiu de cugetare nu poate fi,

Copilul în pronunțată măsură reprezintă stadiul de dezvoltare a omului matur primitiv, și vedem cât prevalează la copil imaginațiunea ; câtu-i copilul de iubitor de basme, cum toate îiințele închipuite în povești, cu zmei, căpcăuni, zine și feți frumoși, îngeri și draci... îmbracă un caracter de realitate, cum Moșul Crăciun chear aduce în noaptea respectivă darurile primite, dacă părinții au avut și grija de-a face operațiunea într'ascuns. Copilul trăiește cu imaginațiunea chear din clipa ce s'a trezit la conștiință, cam între 3 și 4 ani. Pare chear că imaginațiunea copilului este cu atât mai revărsătoare cu cât el va putea vădi mai târziu un discernământ larg și chibzuit. Primele noțiuni ale copilului sunt astfel în chip firesc irizate de imaginațiune, și cel mult prin imitațiune sau prin

încredere copilul acceptă un lucru sau un fapt în justa lui realitate.

Aceasta fu și mentalitatea omului primitiv matur, după cum este și astăzi mentalitatea omului dela țară sau de rând. Omul de rând, omul simplu, cu o instrucțiune ce nu trece de cadrul învățământului primar, rămâne cu imaginațiunea în toată revărsarea; căci imaginațiunea nu se restrânge decât în măsura în care discernământul se afirmă prin cultură. Am putea zice că imaginațiunea și discernământul stau în raport invers: în măsura în care prevalează una din aceste însușiri, cealaltă se întunecă și se atenuiază. Bine înțeles că de o disparițiune a uneia sau alteia nu poate fi vorba decât în cazuri anormale; altfel imaginațiunea și discernământul se pot echilibra într'o anumită măsură, ceiace tocmai constituie starea normală, ajutându-se reciproc în cunoașterea lucrurilor.

Rămâne însă stabilit că la omul simplu imaginațiunea prevalează în chip normal, și deci concepțiunile despre lume și despre viață sunt forțamente legate de această prevalare. Omul simplu, ca să nu zicem incult, căci poate să fie cineva și cult și totuși să fie dominat de imaginațiune, are concepțiuni anumite, are o anumită atitudine de cugetare ce nu poate fi schimbată sub nici un cuvânt. Cu un discernământ mai larg, poate chiar prevalent în cugetul nostru, noi putem vedea șubreditatea concepțiunii simpliste; ceiace nu înseamnă să fie simțită și de omul simplu sau de omul chiar cult, dar cu înclinațiune simplistă.

De aceia atitudinile de cugetare simpliste își au și ele sensul și rostul lor. Ele constituiesc o necesitate a omului simplu și a le combate nu înseamnă a le nimici, ba adesea a le întări; căci omul simplu se încăpățânează cu atât mai mult în convingerile lui cu cât este zădărar, lipsindu-i puțința de discernare trebuitoare spre a se schimba. În deobște atitudinile de cugetare nu se modifică și mai ales nu dispar prin demonstrațiuni, pentru cari spiritele simple ce le prezintă sunt tocmai incapabile. Atitudinile de cugetare se modifică și eventual dispar numai în decurgere de vreme. Datoria noastră este de a le înțelege și de a le combate eventual numai atunci când pot

fi vădit stricătoare și încă și atunci cu mare circumspecțiune, mai mult făcând oarecum loc și derivând oamenii spre atitudinile ce le socotim mai adevărate; căci după celebra vorbă verificată experimental: „nu distrugi decât ceiace înlocuiești”.

74

11 XI 1932.

Legea celor trei stări ale spiritului uman.

Stadiul de cugetare imaginar este cel mai statornic și mai răspândit; de aceea și atitudinile de cugetare fictive sunt și cele mai extinse și mai nestrămutate. Pentru Europa, în specie pentru partea ei occidentală, cuprinzând Franța, Italia, Spania, Anglia și Germania cu micile țări prinse între ele ca Elveția, Belgia și Olanda, Auguste Comte nădăjduia, ca omenirea din această parte a pământului să treacă la un stadiu de cugetare mai discernativă, mai pozitivă, numai astfel atenuându-se și chiar stângându-se atitudinile de cugetare fictivă. Auguste Comte transpunea într'un anumit fel stadiile de cugetare în spațiu și în timp, socotindu-le despărțibile și clar deosebite, așa că după dânsul urma oarecum fatal ca stadiul imaginar să rămâie, pentru Europa occidentală cel puțin, în trecut; iar în prezent să persiste cel mult în Asia și Africa, cu perspectiva implicită de a se stinge peste tot cu vremea și cu cultura.

Auguste Comte, potrivit cu legea spiritului uman, relevată de el, prin care trei stadii capitale de cugetare se vădesc: cel fictiv, cel critic sau metafizic și cel pozitiv, socotea că omenirea se deapănă în chip regulat și imperios pe aceste stadii și că neapărat trebuie să ajungă la stadiul pozitiv, când toate deviațiunile prin imaginațiune și toate frământările prin critică trebuiesc să se stingă și o eră de statornicie bine echilibrată să supravină în cugetare. Aici a fost marea și frumoasa sa iluziune care a ispitit pe mulți. Realitatea însă a vădit că stadiul pozitiv de cugetare nu se manifestă decât la un număr cu totul restrâns de inși, ce-i drept aproape numai în Europa occidentală: dar cât ca să se generalizeze acest sta-

diu, doar secolele și poate chiar milenii de cultură să ducă la aceasta.

Între timp s'au produs atâtea evenimente de ordin social, dar mai ales psihologic, cari au arătat că dacă legea celor trei stări ale spiritului uman îmbracă ce-i drept o realitate, aceasta se referă numai la evoluțiunea psihică a unui număr restrâns de inși, nu și la psihicul gloatelor umane în general. Cât privește majoritatea copleșitoare a omenirii cele trei stări ale spiritului se îmbină în măsură precumpănitoare pentru stadiul fictiv, afirmat în zone marcate pentru stadiul critic sau metafizic și foarte puțin evidentă pentru stadiul pozitiv. Aceasta ca manifestare colectivă; dar și luat individual omul manifestă tustrele stadiile de cugetare: foarte marcat cel fictiv în copilărie, și pentru cei mai mulți rămâne astfel pe toată viața; cel critic sau metafizic se arată în tinereță și virilitate și pentru mulți inși rămâne pe toată viața; iar cel pozitiv se arată doar la maturitate și la mulți nu îndestul de stabil.

Așa-î încheată viața psihică umană și altfel nu poate fi. Încât forțamente trebuiesc să prevaleze atitudinile de cugetare legate de stadiul fictiv care-i și cel mai generalizat în specia umană. Așa că într'o societate, fie chiar europeană occidentală, se pot stabili categorii de inși cu privire la atitudinile de cugetare. În primul loc și cu caracter decisiv, în avânt de masă bineînțeles, este categoria mulțimii sau a poporului cum se zice, care totdeauna se manifestă într'o atitudine de cugetare fictivă. Apoi este categoria celor cultivați sub imperiul spiritului critic sau metafizic, formând grămada celor cu atitudine de cugetare mai deosebită de a mulțimii, cercând a o îndruma și conduce; dar cele mai de multe ori lăsându-se târâți. Și în sfârșit vine categoria celor care manifestă un spirit pozitiv; dar a căror influență rămâne fatal limitată.

În ce mă privește, având negreșit în germene înclinarea spiritului către pozitivitate, după ce ca copil am plătit tribut spiritului fictiv, iar ca adolescent și tânăr m'am manifestat sgomotos și activ în spiritul metafizic și critic, la maturitate abea am fost în măsură a adânci inextricabilitatea spiritului uman în general și fatalitatea manifestărilor sale în anumite atitudini de cugetare și deci și de

comportare. Urmărirea operei lui Auguste Comte cu deosebire m'a dus către această înțelegere, la care aș dori să ajungi și tu, dragă copile, spre a pătrunde bine variatele manifestări ale cugetului uman, de unde derivă și activitatea umană, pentru ca, înțelegând atitudinea de cugetare și conduita altora, să poți cu atât mai bine să îți-o deslușești pe a ta în noianul atâtor determinante.

75

12 XI 1932.

Diversitatea atitudinilor de cugetare și bunul simț.

Nu-i chestiunea de a stabili deodată un criteriu și după el să fixăm oarecum veracitatea concepțiilor și atitudinilor de cugetare.

Cată să fim convinși că veracitatea este foarte relativă și că atârnă vremelnic nu atât de considerațiunea fenomenelor și a manifestărilor în sine, ceiace nu se poate pătrunde, ci de folosința mai ales socială și cu deosebire civilizatoare dintr'o epocă oarecare. De aceia urmează să vedem ce atitudini de cugetare fatale se degajă din felul de funcționare a spiritului uman și să ne acomodăm cu ele înafară de orice relativă considerațiune de adevăr sau de dreptate în raport cu ceia ce ne-ar apare nouă ca mai adecvat.

Bine înțeles că putem fi edificați că atunci când se produc mari frământări sociale, când felurite curente de idei și implicit de sentimente se ciocnesc, omenirea nu numai se încurcă, ci își caută și cărarea și că numai când ajunge fixată asupra unui anumit curent, zârva se mai potolește și pacea și înțelegerea din suflete se răsfărânge și asupra păcii și armonizării intereselor. O atare epocă se vede clar că o trăim și omenirea își va găsi stabilitatea și liniștea numai în prevalarea acelei atitudini de cugetare, în specie a aceluia curent de idei, care va corespunde mai bine și cu interesele ei de trai satisfăcător și de perpetuare.

Care ar fi să fie acea cale mântuitoare pentru epoca noastră, se va degaja socotim din cele ce urmează; dar nu mai puțin trebuie să cunoaștem cele mai principale a-

titudini de cugetare în feluritele domenii și aspecte ale vieții obștești, spre a ne da samă de însemnătatea lor și totodată de fatalitatea lor, așa că mai curând va fi de socotit că omenirea va găsi în cele din urmă o acomodare pentru diferitele atitudini de cugetare pe temeiul libertății de conștiință, de cât să aibă puțința de a-și însuși un anumit sistem fie ori cât de pregnant ca veracitate. Căci nu se va isbuti niciodată a se scoate o cugetare fictivă din atitudinea ei ca să devină critică sau metafizică, când îi lipsește puțința acestei manifestări; și cu atât mai puțin să poată deveni pozitivă.

Este nu-i vorbă așa zisul *bun simț* comun impus prin însuși fundamentul naturii omenești și cu deosebire afirmat prin interesele convețuirii sociale. Acest bun simț face foarte mult; și în haosul general de porniri și de curente bunul simț este care ține încă măsura. Poate că extensiunea mai afirmată a bunului simț ar aduce și o clarificare ca și o armonizare a neînțelegerilor sociale; dar bunul simț se limitează unde începe atitudinea de cugetare și dacă se întâmplă ca aceasta să nu fie în prelungirea bunului simț, atunci se încurcă fatal și bunul simț; ba în cazuri de prea pronunțată rătăcire bunul simț se întunecă total.

Ca să ne deslușim mai bine noțiunea bunului simț, vom spune că el este manifestarea instinctelor noastre, manifestarea inconștientului sau subconștientului nostru, ca o cheazăsie a vieții și a perpetuității ei, afară de orice calcule cari se ivesc numai odată cu conștiința, adică cu cugetarea noastră. În câmpul vieții instinctive, implicit astfel în câmpul bunului simț, nu pot avea loc deviațiuni sau în orice caz extrem de reduse: ancestralitatea și ereditatea imprimă vieții inconștiente și subconștiente directivele lor imperioase.

Deviațiunile se afirmă cu deosebire în viața de cugetare, în atitudinile de cugetare, drept care acele atitudini ce stânenesc prea mult viața, în specie pe cea socială, se întunecă și dispar și nu rămân decât atitudinile de cugetare cari favorizează viața socială. Dacă se admite o luptă între vietăți și numai acele viguroase trăiesc și se perpetuiază, tot astfel se poate admite o luptă între ati-

tudinile de cugetare, între idei și între sentimente, și numai acele cari s'au în acord cu viața însăși trăiesc. De aceea ca și în domeniul organic, în specie animal sau vegetal unde se constată vietăți ce au dăinuit și apoi s'au stins, și în domeniul psihic uman se constată manifestări, în specie atitudini de cugetare cari au dăinuit un timp, cât au corespuns unor nevoi sociale, și apoi s'au stins. Vom insista mai puțin și numai în treacăt asupra atitudinilor de cugetare stinse, rămânând a stăruii asupra atitudinilor de cugetare în curs.

Cugetarea a servit pe om, l-a smuls din animalitate și i-a înlesnit să închege o societate și chiar o civilizațiune cari la rândul-le au perfecționat cugetarea însăși; dar foarte adesea cugetarea l-a și deservit pe om. Când cugetarea, în orice domeniu de preocupare și de interes, s'a extins peste samă, depășind cadrul necesităților normale ale vieții, omul s'a rătăcit, și s'a rătăcit cu atât mai mult cu cât a perseverat în rătăcire, după cunoscutul adagio al latinilor: *errare humanum est, perseverare diabolicum*. Acest *perseverare diabolicum*, rezultat de altfel al tăriei și încăpăținării omului într'o direcțiune, dacă a putut avea uneori rezultate bune, în cele mai dese cazuri i-a vătămat enorm. Perseverarea în greșală, firește nesimțită și neapreciată ca atare, a fost răul, ruina și stângerea societăților. Așa că urmărind feluritele atitudini de cugetare vom avea prilej să vedem până unde manifestarea lor este îndreptățită și folositoare și de unde începe a devia, devenind chiar anormală, și prin aceasta neîndreptățită și păgubitoare.

Misticismul popular.

Cea mai veche, mai răspândită și mai precumpănitoare atitudine de cugetare este cea legată de stadiul fictiv al spiritului uman. Acest stadiu a fost cu totul predominant în începuturile omenirii și astăzi este la fel pentru populațiunile sălbatece ale Africei și chiar mai civilizate ale Asiei și pentru marea, și am putea zice

chiar copleșitoarea majoritate a populațiilor Europei. Imaginațiunea determină atitudinea lor de cugetare și toate încercările de a modifica această atitudine, mai ales când devine păgubitoare societăților și chiar individului rătăcindu-l și deviindu-l, nu duc la rezultate mai eficace decât cel mult, mai mult prin constrângere și imitațiune, să le abată pe un făgaș mai adecvat vremurilor.

Atitudinea de cugetare fictivă sau imaginară se manifestă prin convingeri cu atât mai adânci cu cât sunt dobândite ancestral și ereditar și cu cât poporului în general, dedat muncii manuale, îi lipsește și puțința și ocaziunea de concentrare, meditare și cercetare spre a-și schimba atitudinea. Omul din popor, omul limitat în general numai la cultura primară pe care și pe aceia o uită și n' o folosește îndestul, primește prin tradițiune păreri despre lume și despre viață, păreri ce iau caracterul de convingere și îndeobște de credință nestrămutată. Omul din popor în privința cugetării rămâne toată viața un copil și de n' ar fi munca mai mult sau mai puțin sistematizată, ce-i este impusă prin nevoile sociale, el ar fi toată viața instabil ca și un copil; ceia ce-i de exclus, căci aceasta ar fi tăgada vieții sociale însăși. Dar urmărit în cugetarea lui imaginară, pentru el nu mai puțin apărând în totul evidentă, judecând cazul subț unghiul constatărilor științifice, rămâi îngrozit de abacadabrantele concepțiuni ale omului din popor; și simți ce binefacere este pentru el cași pentru societate munca legată de imperioasele nevoi ale traiului, spre a-l ținea într'un făgaș normal.

Omul din popor caută deodată să cuprindă în înțelegere lumea toată, năzuință ce-mi amintesc clar a o fi avut și eu ca copil. Lumea însă neputând fi prinsă în înțelegere, dar foarte bine putând fi prinsă în imaginațiune pe care spiritul fictiv o confundă sincer cu înțelegerea, omul din popor își formulează, dacă chiar n' are totdeauna primită de-a gata, o idee despre lume. Și când uneori simte, am putea zice printr'un fel de amestec al spiritului critic, că nu cuprinde îndestul în mintea lui lumea cu tainele ei, omul din popor socotește că trebuie să fie neapărat cineva, tot om ca el dar mai superior, care să cunoască tainele naturii; și, în această deplină

incredințare, se îndreaptă cu hotărâre către presupușii oameni a tot știutori. Inclinațiunea aceasta a servit negreșit coeziunea umană, căci i-a îndreptat pe oamenii simpli către cei mai pricepuți, astfel constituindu-se organizațiuni spirituale și sociale stabile; dar a și dăunat prin aceea că s'a speculat și se speculează încă buna credință a omului din popor.

O scrisoare ce mi-a căzut la îndămână întâmplător, adresată din Iași, de un om din popor, la București, cu un sentiment de neînchipuită considerațiune, către un ghicitor ce se califică „profesor în științele oculte”, adică știutor în științele intunecate și necunoscute, redă într'un chip pregnant psihologia imaginară a omului din popor, preocuparea sa subiectivă sau interioară temperată deocamdată fericit prin ocupațiunea sa zilnică. Dar rămâi cuprins de îngrijorare văzând cât de puțin lipsește, pentru ca omul acesta, putând deveni ușor dominat de ficțiunile sale, să ajungă a urmări năluciri, abătându-se dela îndatoririle sale sociale și neglijându-și familia, fiind abea ajuns la maturitate, însurat și cu un copil. Iată scrisoarea căreia i-am îndreptat doar puțin ortografia:

„8 Noembrie 1932.

„Prea Stimate Domnule Profesor.

„Văzând într'unu din ziare reclama D-voastre, relativ la trecutul și viitoru omului, m'am hotărât să vă cer consultația D-voastre, pentru a prevedea trecutu și viitorul meu.

„Uite Domnule Profesor, de vre-o câțiva ani am o durere în capu pieptului, sau zis furca pieptului, nu pot bine să disting, ori deasupra stomacului, sau interiorul stomacului, căci de dureri nici eu singur nu pot să vă explic așa de bine.

„Acum Domnule Profesor, vă mai rog să-mi găsiți un remediu pentru această boală.

„Domnule Profesor, acum vre-o trei sau patru ani, exact nu pot să știu că mi-am uitat, am visat trei visuri într'o săptămână în anumite locuri relativ la niște comori de bani. Și vă rog Domnule Profesor să-mi explicați cum aş putea să reușesc să-i scot sau visele acestea au fost numai o amăgire pentru mine.

„Acum Domnule Profesor să-mi explicați și vă rog să faceți posibilitatea de-a câștiga la loterie. Căci este aproape un an de când joc, și până în prezent n'am câștigat niciodată și totodată vă mai rog Domnule Profesor să-mi explicați dacă am vre-un noroc sau nu pentru aceste lucruri cari vi le-am spus.

„Vă rog Domnule Profesor primiți cei două sute lei taxa D-voastre plus 20 lei pentru corespondența mea înapoi.

„Adresa mea este... (urmează adresa). Vă rog Domnule Profesor trimiteți corespondența mea recomandată”.

Iată un document psihic și social de o extraordinară însemnătate privitoare la atitudinea de cugetare a omului din popor cu un grad de cultură cel mai pronunțat poate ce-l dă școala primară. El trece peste toate instituțiunile seculare și chiar milenare ce i-ar putea folosi, ca spitalul, școala și biserica, despre a căror competență și putere relativă și îndoielnică se vede că-i edificat și se îndreaptă către *cineva*, a cărui competență și putere îi pare absolută. Ține cu orice chip să aibă avizul acelei competențe absolute, drept care își și impune sacrificiul sumei ce se cere. Oricare ar fi avizul, el se arată dispus a-l urma fără șovăire.

El îi și pregătește omului excepțional, după părerea lui, căruia se adresează, și răspunsul, care poate chiar să fie cu totul negativ. Cu chibzuință de altfel, el nu se prea așteaptă la mare lucru. Durerile de stomah s'ar putea să nu-i mai treacă; visele lui cu comorile s'ar putea să fie năluciri curate, cum le și bănuiește; pentru loterie s'ar putea să n'aibă noroc. De unde reiese că dacă socotința lui ar fi fost mai întărită cultural și dacă ar fi știut, presupunând că le-ar fi cerut, cum să aprecieze sfaturile unui medic, ale unui învățător sau ale unui preot, el ar fi fost liniștit și și-ar fi păstrat cei 200 lei pentru nevoile lui. Dar pentru el societatea oferă neajunsuri cu precugetare, căci nu s'a adresat nimărui din preajmă-i.

Fiind infirmier la ospiciul Galata, unde eu sunt medic, omul acela ar fi putut prea bine să mă consulte pentru stomahul său, dar n'a făcut-o și desigur că nici pentru visele lui cu comorile și nici pentru neșansa lui la loterie

nu s'a adresat nimănui. Atari oficii el le ar fi putut avea gratuit; dar deprecindu-le, nici gratuit n'a vrut să le aibă. El s'a adresat cu convingere, și sacrificiul bănesc ce și l-a impus o dovedește, aceluia ce-l crede că posedă puteri și cunoștinți mai presus decât oricare alții. I s'a adresat cu un neînchipuit respect: calificarea de „Profesor” repetată de nouă ori în cursul scrisorii lui, denotă atribuirea de însușiri supraomenești și, afară de plata datorită atât de judicios cum crede el, se vede și ruga ca spre o ființă ca și divină.

S'a întâmplat să fi surprins cum nu mă așteptam mai bine dovada a ceiace trebuie să înțelegem prin misticism în genere și în special prin misticism popular. *Ab uno disce omnes*, vorba romanilor: după un caz atât de pregnant se pot judeca toate. Chiar când nu se arată deschis și fățiș, aceasta-i însă realitatea spiritului popular și cu acest spirit trebuie să ne acomodăm. Înțelegându-l, să-l dirijăm și să-l folosim; iar devenind vătămător și primejdios, cum se poate lesne vedea din pilda dată, să căutăm a-l abate.

77

Intercalat 5 XII 1932.

Răscoalele țărănești din 1907.

O ilustrațiune în caracter colectiv a misticismului popular sunt și revoluțiunile, dar mai ales răscoalele, asupra cărora Doctorul Gustave Le Bon în celebra sa lucrare *Psychologie des foules*, despre psihologia mulțimilor, a arătat partea enormă de subiectivitate mistică în desfășurarea lor, dacă nu chiar și în iscarea lor. Nu se poate spune că au fost împrejurări cu mult deosite și proprii ca situațiune economică, de acele cu mulți ani înainte, când au izbucnit răscoalele țărănești la noi în 1907. Și a se invoca că numai prin starea de mizerie îndelungă, ce-i drept după o iarnă foarte grea, devenise atunci deodată paharul prea plin și a trebuit să se reverse, e cu totul insuficient.

Fără doar are loc și un cumul de pricini economice, dar aceasta poate nu atât spre a determina chiar izbucnirea nemulțumirilor. Acestea pot sta așipite ani îndelungi,

decenii și chiar secole, fiind în firea omului bunul instinct de a se acomoda cu greutățile sociale după cum se acomodează și cu greutățile cosmice. Nu poate sta niciodată în gândul omului să se ridice împotriva calamităților firii, dându-și instinctiv samă de copleșitoarea lor putere și deci de zădărnicia opintelilor ce le-ar face împotrivă. Cel mult omul se năcăjește pasiv, scrâșnește, blastămă și apoi se calmează și-și reia traiul cu toate neajunsurile ce i s'au cășunat.

Cu bunul său instinct omul este inclinat a se acomoda și cu neajunsurile sociale, numai că aicea pot interveni considerațiuni cari răscolesc ambițiunea sa. Și poate că unul din factorii schimbărilor sociale, cu toate jertfele și pagubele ce pot avea loc într'un moment, este ambițiunea aceasta a omului de a-și întruchipa societatea după nevoile și aspirațiunile sale. Societatea se încheagă mai presus de puterile omului, dar nu mai puțin se desfășoară prin puterile lui; așa că se stabilesc, vrând-nevând, legături cari determină diferitele categorii sociale și dau alcătuirea și aspectul societății dintr'un moment dat. Se formează un echilibru cu o permanentă potențialitate de instabilitate prin stânjenirea la care poate ajunge una sau mai multe din categoriile sociale.

Fără a identifica chiar societatea cu un organism biologic, dar prin analogie, fiindcă și societatea este o vietate, o vietate sociologică, se poate deduce că societatea este în suferință când unele categorii sociale sunt în constrângere. Dacă la organismul animal discordanța ivită se manifestă prin boală, la organismul social se manifestă prin răscoală sau revoluțiune. Ducând mai departe comparațiunea și analogia s'ar putea spune că răscoala este numai indispozițiunea societății pe când revoluțiunea este chiar boala ei dealbinelea, după care poate să urmeze însănătoșire și înviorare, dar poate să urmeze și îndelung dezbin și chiar moarte. În genere sfârșitul societăților sunt revoluțiunile; răscoalele în obște sunt mai mult preludii.

De unde vedem că răscoalele ca și revoluțiunile sunt procese sociale fatale, oarecum normale, impunând neapărata schimbare de raporturi în alcătuirile sociale. În

mod chibzuit răscoalele ar fi să ducă la anumite rezultate și poate s'ar și ajunge, dacă n'ar fi elementul deviator care-i misticismul, adică închipuirea că lucrurile ar fi să fie și să decurgă într'un fel, pe când în realitate și chibzuit ele merg altfel. Misticismul este care îndeobște, extins peste măsură, strică și viața omului individual și a omului social. De misticism cu deosebire, zis demagogism în colorit politic, se folosesc agitatorii nechibzuiți sau calculați spre a ajunge la situațiuni ce nu le-ar putea obține pe altă cale.

Ani de-a rândul se stăruiește în relevarea răului social ce-ar deriva numai și numai din pricina cutare sau cutare : în general se vizează o clasă socială sau o cărmuire anumită. Totdeauna se susține că cei ce-ar fi în suferință n'au nici o vină ; iar cei arătați ca huzuritori au toată vina. Și astfel se creiază o stare de suflet subt tensiune care n'așteaptă decât momentul izbucnirii. Starea de tensiune întreținută prin propagandă, cu atât mai eficace cu cât se face pe ascuns, răscolește și ține permanent trează subiectivitatea omului care astfel își atribuie puteri ce nu le are, nesocotind puterile reale ce-i stau împotriva. Acesta-i misticismul-forță care n'așteaptă decât declanșarea.

Și astfel s'a făcut că în primăvara anului 1907, după o iarnă grea și lipsurile de ani îndelunghi ale țăranilor, un incident privind o situațiune de ogoare în dependență de un moșier sau arendaș, să fie scânteia care să aprindă focul, mijind de altfel de decenii în tot întinsul țării. Și hai că „vin oamenii noștri” și hai că „vin studenții”, vorbe vagi purtate de instigatori mai mult sau mai puțin inconștienți și interesați, și țăranii găsindu-se în fața unei ocârmuiri slabe și timide, s'au răsculat fără opreliște, cu hotărârea și cu siguranța să scoboare raiul pe pământ.

Omul se îndeamnă la rele poate mai ușor decât se îndeamnă la bine. Și între ei oamenii, odată porniți pe o pantă, se țin printr'un simțământ de jenă, chear fără nici o convingere de a fi apucat bine. Unul își dă samă de greșeli, dar face ca și celălalt ca să nu rămână de rușine. Și în această privință e semnificativă scena, de multe ori repetată, când țăranii fiind satisfăcuți pe dată în cere-

rile lor, fără să mai ajungă la violențe, întrebau totuși: „dar cu revoluțiunea cum rămâne!” Voiau să distrugă, să spargă ceva, chiar să omoare, ca să-și îndeplinească misiunea. Nu înțelegeau cum să se mai tragă înapoi când acum calea apucată înăbușise scopul; devenise chiar scop; culmea misticismului în copleșitoare revărsare.

A trebuit o schimbare imediată de guvern și o represiune din cele mai crude spre a se opri locului această nimicitoare revărsare de misticism. Bunul simț și cuvântul oricât de chibzuit nu mai erau ascultate; așa că formula lui P. P. Carp: „întâi represiune și pe urmă vom aviza”, cu toată aversiunea demagogică cu care fu întâmpinată, fu aceia ce se ceru pe dată aplicată.

Schimbarea socială nu fu decât aparentă, nu fu decât vană ca și vanitatea însăși ce o reclama; ceia ce-mi dădu prilejul să concretizez lucrul în cartea mea *Viitorul României*, încă de pe atunci, înainte de a adânci filosofia și politica pozitivă, revizuiindu-mi convingerile, expunând realitățile și îndreptându-mă astfel pe calea ce urma s'o calc mai apoi cu toată hotărîrea.

Misticismul cultural. Omul, dacă nu poate cuprinde lumea și viața în cunoștința lui decât relativ cu mari silinți, încercări și observațiuni, și încă-i rămâne atâta necunoscut, că în cele din urmă trebuie să conchidă la imposibilitatea pătrunderii sensului existenței, cu imaginațiunea însă omul cuprinde lumea toată, fie și infinită, și prin fel de fel de ipoteze sau închipuiri socoate, în chipul cel mai firesc, a-și fi dat samă de dânsa. Imi amintesc cum ca copil mă preocupau în chip deosebit chestiunile finalității lucrurilor. Mi se părea prea simplist a mă simți achitat admițând originea divină a lucrurilor; mă preocupa existența în sine cu creator cu tot și-mi făuream fel de fel de ipoteze tinzând la deslegarea finală a lucrurilor. Veșnicia existenței însemna pentru mine veșnicia totului, văzut și nevăzut, în necurmată prefacere și devenire. Aveam cugetarea mistică;

dintr'odată cătam să mă pun în comuniune cu natura, explicându-mi-o, și astfel să-mi precizez și rațiunea vieții mele.

Crescând și cultivându-mă, mi-am dat sama de nemăsurata și netemeinica mea încumetare. Dar s'ar fi putut să nu mă trag deloc înapoi, constatând în ce măsură spiritul popular se bizuie pe închipuirea sa despre lume și în ce măsură marea majoritate a oamenilor culți se încumetă a pătrunde sensul final al existenței. Căci imaginațiunea primează nu numai la omul simplu sau agramat; ea poate prevala și la omul cultivat și învățat. La mulți oameni culți discernământul nu merge deopotrivă cu imaginațiunea. Se vede că, și'n virtutea inclinațiunii umane inițiale, imaginațiunea în loc să se pună în serviciul discernământului, o ia înainte și-l târâie după dânsa.

Astfel că se manifestă în prelungirea misticismului organic popular un misticism cultural, care a prevalat mai ales în evul mediu cu filosofia scolastică; dar și astăzi are reprezentanți numeroși în ceiace s'a denumit filosofia critică și metafizică, socotindu-se pe cale de excesivă interpretare, să ajungă și la determinarea rațiunii finale a lucrurilor. Poate cel mai ilustru reprezentant al acestui misticism doctrinar, către declinul filosofiei scolastice, a fost Spinoza cu *Morala* sa, expusă în chip de teoreme matematice, și cu al său *Tratat teologico-politic*, spre a servi organizațiunea socială. Iar în zilele noastre nu mai puțin ilustru reprezentant al spiritului metafizic, deci mistic cultural, este Bergson care, în cunoscuta sa lucrare *Datele imediate ale conștiinței*, socotește a stabili prin simplă intuițiune, prin ceiace s'ar chema contact direct al cugetului nostru cu lumea, convingeri oarecum de nestrămutat asupra lumii și vieții.

Tocmai intuițiunea, acest contact direct firesc și fatal al omului cu natura, a dus la misticism, care s'a manifestat multiplu după capetele ce l-au formulat. Intuițiunea este un proces de imaginațiune, care poate duce la rezultate numai dacă ajunge la deducțiune ce-i un proces de discernământ. Când se îmbină intuițiunea cu deducțiunea, adică astfel zis imaginațiunea cu discernământul, se poate ajunge la rezultate mai restrânse firește, dar

mai pipăite și mai sigure, rezultate relative bine înțeles, dar cu cari poporul în deobște și chiar atâția și atâția învățați și mai ales filosofi nu se împacă. Cugetarea obștească stă mereu sub imperiul inițialelor sale porniri.

Dar misticismul, fie popular sau agramat, fie cultural chiar, trebuie să devie sistematizat și astfel disciplinat, spre a putea corespunde nevoilor sociale. Și misticismul se disciplinează luând forme religioase, morale, sociale și filozofice. Aceste forme, precisate ca tot atâtea atitudini de cugetare, sustrag chiar din capul locului pe individ dela cugetarea și închipuirea lui proprie care l-ar rătăci poate iremediabil, spre a-l face adeptul unui anumit sistem de cugetare, și individul se lasă cu atât mai ușor câștigat cu cât a cugeta prin sine nu-i o treabă prea ușoară; dimpotrivă; în cât individul în general este mulțămît că alții cugetă în locul lui. Astfel se explică multiplele organizațiuni spirituale în diverse domenii unde apar și anumiți inși calificați a conduce, cum sunt demnitarii sau capii politici, sau a oficia, când se stabilește și un anumit ritual, cum sunt preoții.

Religiunile toate și cele mai multe sisteme morale, sociale, politice și filozofice sunt emanațiunea misticismului. În deobște toate se prezintă cu un caracter absolut pentru adeptii lor și relativ numai în judicioasa apreciere că corespund unor necesități sufletești mai ales sentimentale și că, dacă în ceia ce li-i particular se exclud, într'o considerațiune mai înaltă, ele trebuiesc să coexiste, așa după cum coexistă feluritele limbi ce exprimă în fond una și aceeași gândire. Și religiunile mai ales, ori cât de variate ca ritual nu exprimă în fond decât una și aceeași înclinațiune de cuget: pătrunderea sensului existenței și credința nestrămutată în acel sens.

Atitudini religioase. Religiunile fac oficiul de sistematizare a misticismului popular, care într'altfel ar varia la nesfârșit după jocul feluritelor imaginațiuni și ar duce la mari rătăcirii, într'atâta că o

societate nu s'ar putea închege și chear intruchipându-se n'ar putea dura. Viața socială organizându-se în diferite regiuni ale pământului după mediul și după puțința de înțelegere mai largă sau mai restrânsă a oamenilor, cu deosebire după rasa lor și în consecință după capacitatea lor de manifestare și de exprimare, religiunile, ca sistematizări de cugetare cari să-i lege laolaltă, au trebuit să varieze.

Așa că nu-i vorba care religiune este mai adevărată. Năzuința universalizării unei religiuni pe temeiul adevărului pur ce-ar avea privilegiul să l conțină, s'a iscat abea după ce feluritele organizațiuni umane s'au întâlnit, și în nevoia unei unificări spirituale, fără de care o legătură strânsă nu poate avea loc, fiecare organizațiune a socotit că religiunea ce-o are și sub imperiul căreia s'a desvoltat, ar fi cea mai convenabilă a se universaliza. Și pentru că întâlnirile dintre diferite organizațiuni umane, fie națiuni, fie popoare, fie și numai deosebite formațiuni colective dintr'acelaș popor sau neam, deșteptau pe primul plan eghemonia sau predominarea uneia față de celelalte, intru a le înfrânge, subjugă și asimila, spiritualitatea respectivă, în specie religiunea, servea ca principal imbold și mijloc.

Totdeauna preocupările de primul plan, fie în ordine religioasă, fie mai apoi în ordine sociala sau politică, au format și formează imboldurile spirituale cari întetesc rivalitățile dintre oameni și competițiunile lor la îndestulările vieții. Preocupările de primul plan, actualmente mai mult în ordine socială și politică, răscolesc misticismul de bază, care isbucnind alimentează luptele, fie războaie, fie revoluții, fie și numai simple înăspriri de raporturi și nepotriviri de interese, într'o măsură incomensurabilă și adesea cu o cruzime de neînchipuit. Și astfel apare contrastul isbitor de urmărire în teză abstractă și ideală a unei uniri, armonizări și fericiri universale; iar în teză concretă și reală de nimicire, sub forma cea mai crudă și mai întinsă, a celor socotiți ca adversari. Așa că la adăpostul și sub mirajul formulelor celor mai umanitare și mai cucernice, chipurile pentru a servi simpatia și iubirea

dintre oameni, se produc cele mai abjecte încăierări și nimiciri.

Acesta-i spectacolul ce ni-l oferă trecutul și prezentul omenesc într'o măsură tot mai accentuată. Și atenuarea acestor înăspriri de raporturi între oameni, dragă copile, nu se poate întrevădea decât în posibilitatea unei mai largi înțelegeri a vieții umane, în specie a societății, în domeniul spiritual. Firește că mulțimea prin ea însăși nu poate să ajungă la o astfel de înțelegere; dar ea după cum sprijină adversitățile și luptele, ar putea ajunge să sprijine apropierea și înțelegerea; însă cu o imperioasă condițiune, fără de care lucrurile nu s'ar putea schimba niciodată: să fie înclinată a se încrede nu în fantasmagorii, nu în vorbe bombastice cari-i captează buna credință: ci în realități, nepărăsind elementarul bun simț care-i cea mai sigură călăuză în toate actele vieții.

Bunul simț însă poate fi redus și chear nimicit prin excesiva extensiune a misticismului. Misticismul se vădește ca o înclinațiune firească a spiritului uman în prima sa fază care-i predominantă și chear singura existentă la oamenii simpli. Omul prin inchipuire se constată în legătură cu natura toată, simțind evident incomensurabila ei dominațiune și astfel tinzând să vadă, cum și de drept, viață în toate intrupările și fenomenele naturii. Acestea depășindu-l în deobște sunt și socotite de om ca puteri mai presus de el, cărora este gata a se supune, adorându-le. Omul imprimă neapărat din caracterul lui intrupărilor ce-l depășesc și astfel le atribuie porniri potențiate, dar cam la fel cu ale lui.

Astfel se alcătuieste *fetișismul*, care-i atitudinea de cugetare fundamentală a spiritului uman, sub imperiul căreia omul din capul locului și-a revărsat gândurile, intruchipându-și ca un caracter mai special limbajul. Căci indiferent de limba ce un om o vorbește, exprimarea-i totdeauna în sensul insuflețirii lucrurilor, în așa măsură că până și lucrurile cele mai simple, cele cari-s făurite chear de om, apar însuflețite: e fetișizarea predominantă în toate actele vieții noastre, dar mai ales în exprimare. Nu zicem numai: soarele arde, luna strălucește, ploaia cade, copacul înflorește..., unde se vede oarecum actul

de inițiativă atribuit soarelui, lunii, ploii sau copacului... ; ci zicem și : dulapul se poticnește, oglinda lucește, ușa scârție..., unde nu poate fi nici un semn de inițiativă din partea lucrurilor ; dar limbajul, produs al fetișismului, ne dictează să fetișizăm și ceiace n'ar fi de fetișizat.

Omul pornit fatal pe panta fetișizării sau însuflețirii lucrurilor, a fetișizat apoi și ideile și chiar sentimentele, bineînțeles plasticizându-le în întruchipări închipuite, când s'a produs, ca o prelungire a fetișismului fundamental intangibil și inmuabil, acea revărsare de puteri ideale, zei și zeițe de tot soiul, după sex firește, căci sexualitatea-i doar predominantă vieții : *politeismul*. Și nu s'a mulțumit omul numai cu închipuirea zeilor și zeițelor ; ci, folosind darul lui de exprimare plastică, i-a fasonat pe zei și zeițe din lut, metal, piatră, ca să-i aibă la îndemână, nu numai ca să și-i amintească, ci rătăcire, ca să-i și fetișizeze, de unde *idolatrizarea*, care fu o deviere a politeismului și fără doar și pieirea lui.

Căci printr'o reacțiune firească se constituiră religiunile sistematizate, cele mai principale unificând zeitățile într'una singură, *monoteismul*, și urmărind în principal să stingă deviațiunea idolatrică a fetișismului original și intangibil. Mozaismul, budismul, creștinismul și mahomedanismul, închegate în legătură cu rasele și mediurile lor de aparițiune, au combătut idolatria fără s'o fi putut stinge complect odată ce se extinsese prin misticismul popular, revărsând asupra raselor și națiunilor respective ideia capitală a unității naturii în ființa unuia și aceluiaș făuritor, fie că i s'ar zice Iehova sau Brahma, Dumnezeu sau Alah. Dar după cum limbajul nu se poate dezbara de a fi fetișist chiar când n'ar fi deloc cazul să fie, tot așa și religiunile, mai mult sau mai puțin, nu se pot dezbara de a fi politeiste, prin adorarea sfinților ierarhizați, și chiar idolatre cu reprezentarea și venerarea lor în imagini plastice, pictate și sculptate, mergând până și la fetișizarea multor obiecte ca inele, amulete, pietre scumpe... exact în nota de fetișizare extensivă plastică ce se vede la popoarele sălbatece.

În felul acesta, dacă religiunile au servit desvoltarea spiritului uman și stabilizarea societăților, ele, după im-

prejurări și timpuri, la izbucnirile de interese opuse, au alimentat, dacă n'au și fomentat pe deantregul, aversiunile și încăierările. Religiiunile au temperat asperitățile între adepți; dar poate în egală măsură le-au ațâțat față de adversari. Pe cât se cultivă și se manifestă iubirea între coreligionari, pe atât se vădește și se aprinde ura față de cei de altă religiune. Așa că în iurășul luptelor de interese au fost târite toate religiunile cu toată puterea lor de învățare și mai apoi alte atitudini de cugetare, de alt ordin, după timpuri, dând astfel caracteristica zbuciumărilor omenești în toiul cărora ne și aflăm.

80

18 XI 1932.

Iluzionări mistico-sociale.

Misticismul popular caracterizat mai ales prin fetișism, ca și cel cultural în care se pot încadra și toate religiunile, căci ele îndeobște se încheagă prin și subt inspirațiunea unui personaj distins și cultivat, cum au fost diverșii făuritori religioși ca Moise, Buda, Isus sau Mahomed, servesc organizațiuni sociale și ca atare urmează să fie întru totul respectate în mediul căruia îi corespund și în rolul venit a-l îndeplini. În acest înțeles *pragmatismul*, ca atitudine de cugetare filosofică modernă sau modernizată prin Wiliam James, acceptă și îndreptățește orice doctrină religioasă și orice sistem filosofic sau social din moment ce răspunde unor nevoi spirituale precise și îndeștează astfel și interesele materiale judicioase. E atitudinea cea mai cuminte de avut în varietatea credințelor și aspirațiunilor umane, întru cât majoritatea oamenilor se găsesc mai mult în stadiul de spirit fictiv, puțini în stadiul de spirit critic sau metafizic și prea puțini ajunși la stadiul pozitiv de discernământ implicând relativitatea manifestărilor omenești și îndreptarea lor într'un cadru de cugetare și de sistematizare relativă universală.

Dar misticismul popular ca și cel cultural duce deseori la alunecări și deviațiuni persistente cari tulbură viața individului și prin aceasta viața societății. În ordine socială, ca niște escrescențe cari îmbracă particularitatea

unor tumori ce stânjenesc totalmente un organism animal sau uman, deviațiunile aceste se generalizează, prinzând în unele momente colectivități și chiar societăți întregi cari, sub dominațiunea tulburărilor produse, pot să și dispară sau în cel mai favorabil caz să stagneze cu totul.

Astfel este *mesianismul* ca emanațiune cu deosebire a mosaismului sau poate mai bine precizat a judaismului care-i mosaism diluat foarte mult prin talmudism, un fel de criticism religios, și prin misticismul etnic judaic. Majoritatea poporului evreu în spiritualitatea sa așteaptă pe cineva, un Mesia care va să vie și să-i arate calea mântuirii, scoțându-l din stagnarea sa și prin el, ca „popor ales”, omenirea întreagă să fie îndreptată pe făgașul fericirii perpetue.

Creștinismul, derivațiune a mosaismului, a crezut să stângă această vană și necurmată aspirațiune către un Mesia ce tot va să vină, stăruiind că Mesia a și venit în persoana lui Hristos și omenirea toată urmează să fie împăcată. Dar deviațiunea este deviațiune și pentru cei prinși într'ansa o vădită posibilitate și realitate. Prin contrast parcă, față de un Mesia osândit și crucificat ca orice criminal de rând, mesianismul a devenit și mai acuzat la poporul evreu și mai acuzat mai ales după fărâmițirea sa prin lume, ca singura urzeală spirituală ce le menține încă unitatea lor socială.

În deceptiunea urmată după răspândirea și îmbrățișarea creștinismului, când se văzu, după însăși vorba lui Isus că: „împărăția mea nu-i din lumea asta”, că armonia universală urmărită nu se realizează decât dincolo de moarte, deci dincolo de realitatea pipăită ce omul o trăiește, misticismul popular mai ales a reîsbucnit sau mai curând a fost răscolit, ca un foc ce zace un timp potolit, și popoarele au vărsat în *utopism*. O anumită făptură nu poate da fericirea oamenilor; dar dânșii în grămadă și-o pot face singuri. Și astăzi trăim sub această încumetare a colectivităților omenesti, dovadă Rusia, de a realiza fericirea visată sau preconizată.

De utopism se leagă cu deosebire închegări de sisteme sociale cum sunt *socialismul*, dar mai ales *comunismul* ce-ar fi să realizeze chiar armonia universală. Se scapă

din vedere că, dacă unificarea nu se poate produce în domeniul cugetării însăși, și după legea celor trei stări ale spiritului uman este fatal ca să nu se producă, ea nu se poate produce cu un cuvânt mai mult în domeniul vieții concrete, vieții practice, unde se mai alătură și diversitatea intereselor și mai ales a sentimentelor.

Dar utopismul este o deviațiune tot atât de copleșitoare ca și mesianismul și până să se stingă din împrejurări ce nu atârnă nici de priceperea și nici de putința omenească, urmările-s fatale și împotrivirea celor ce văd primejdia și calamitatea nu-i îndreptățită atât într'o postură de combatere pe cât de salvare. Căci după cum nu se poate zăgăzui o revărsare de ape, un cutremur de pământ, o izbucnire vulcanică, chear un incendiu prea extins, o năvală de lăcuste..., așa nu se pot zăgăzui pornirile revărsătoare omenești devenite intense și extensive. Incât judecând bine, când deviațiunile de cugetare și implicit de acțiune îmbracă caracterul năvalelor barbare, al revoluțiilor cum a fost cea franceză și cum este cea rusească, al războaielor cum a fost cel prin care trecurăm, al crizelor economice legate de invaziuni, revoluțiuni și războaie, cum este și criza de neînchipuit prin care trecem acum, deviațiunile acestea sunt adevărate calamități fatale și de neînălțurat și altă postură cuminte, dată vana încumetare și neputința reală a conducătorilor popoarelor de a putea face ceva, nu-i decât resemnarea și salvarea după posibilități.

De aceia, dragă copile, înțelegător, precum te presupun, al acestor situațiuni și de ordin material, dar mai ales de ordin spiritual, căci de acolo derivă mai mult răul, te vei feri a te iluziona de vre-o posibilitate de înfrângere pe dată a răului, vei căuta să nu fii cuprins de val, să te resemnezi și să activezi doar atât spre a-i face pe cei din preajmă-ți mai înțelegători și mai cuminți. Viața spirituală este numai acea subiectivă, interioară, transmisibilă când este de oarecare valoare; iar viața obiectivă este atât cât o trăiești și individual și colectiv prin persoanele cu cari ești în consens de cuget și de sentiment, și fericirea-i numai atât cât ți-o poți face și realiza în acest cadru.

A te avânta așa într'o doară, cum am făcut-o eu ca adolescent mai ales, cu nume să realizezi, fericindu-te pe tine, și fericirea altora, este pur utopism, este vis curat, și înseamnă să-ți irosești și să-ți amărești fără sens viața care poate fi relativ fericită, printr'o judicioasă înțelegere și chibzuită conduită, chear în preajma celor mai mari calamități. Dar cugetul tău trebuie încă să fie degajat de alte deviațiuni cari dacă din fericire nu se generalizează ca cele arătate, în schimb pot să-ți stânjenească viața interioară sau subiectivă.

81

18 XI 1932.

Iluzionări mistico-spirituale

Iluzionări tot atât de mari, dar cu răsunet mai redus din punct de vedere social, fiindcă în deobște exclud posibilitatea unor întinse organizațiuni colective, au loc în viața subiectivă sau interioară mai ales când anumite stări emoționale și cu deosebire sentimentale le îndreptățesc manifestarea. Căci omul în general transpune în afară imaginile cugetului său, dându-le un conținut obiectiv. Chear unde ar fi să recunoască clar subiectivitatea unor atari manifestări, cum sunt *visurile*, el încă nu se poate acomoda cu ideia numai a realității lor subiective, ci le atribuie și o existență obiectivă, numai că nu în lumea realităților vizibile și tangibile, ci în lumea închipuită, dar pentru majoritatea minților reală, a spiritului.

Visurile sunt negreșit imagini și crâmpeie de activitate mentală sustrasă prin somn de controlul simțurilor și deci apărând cu atât mai reale, deși de atâtea ori într'o întruchipare ciudată și fantastică. Puține sunt visurile cari să aibă analogie cu faptele manifestate sub controlul simțurilor. Și atunci în general se surprinde ușor legătura acestor visuri cu preocupările noastre obișnuite și se poate concepe că unele visuri să continue și să desăvârșească oarecum unele gândiri încă neclare. Dar, fără a se recurge numai decât la demonstrațiuni riguroase ce s'au făcut, visurile rămân, în bună înțelegere, ceiace și realmente sunt: manifestări în somn ale activității noastre

cerebrale ce n'ațipește totdeauna deplin. Ba încă se pretinde că activitatea cerebrală nu-i deloc suspendată chear în somnul cel mai profund: subconștientul ar lucra astfel permanent. numai că noi nu înregistrăm decât unele manifestări mai intense, fie și poate fiindcă atunci nici somnul n'ar fi așa de profund.

Interpretarea pentru visuri a omului simplu a fost și ea foarte simplă. Am visat că m'am aflat în cutare loc, mai mult sau mai puțin depărtat. Fără doar că am și fost chear în acel loc: amintirea clară a visului mi-o spune clar. Dar e tot așa de evident că n'am fost trupește în acel loc; tot timpul m'am aflat în patul meu. Atunci a fost alt eu al meu; nu eul meu trupesc, căci el nu s'a deplasat; ci eul meu sufletesc, căci mi-i evident că el s'a deplasat, căci altfel nu-mi pot explica cum m'am aflat deodată și în pat și'n cutare loc. Și astfel omul simplu a trebuit să facă ipoteza cea mai simplă și să se socotească *dublat*: trupul rămas locului, iar sufletul, dublul său, invizibil în starea de veghe, pornit să se manifeste în starea de somn.

Dar un astfel de *dublu*, cum era calificat mai ales de egiptenii antici, sau *suflet* cum i se zice îndeobște, nu s'ar putea nimici nici prin moarte; căci dacă are puțința de a părăsi trupul omului cum se întâmplă în somn, fără doar că are mai ales puțința de a-l părăsi când moare. De-acolea noțiunea sufletului neatârnat și nemuritor. Și asta fu destul pentru a strămuta toate manifestările vieții dela trup la suflet, socotindu-l vehiculul veșnic, permanent și intangibil al existenței însăși. Acesta fu conceptul inițial și esențial, îmbrobodit apoi în felurite chipuri după rase, după mediu și după diverse religii, pentru a ajunge, în scopul orientării necesare a vieții sociale, la noțiunile de *rai* și de *iad*, polarități de bine și de rău prin cari sufletul, ducând mai departe în etern însușirile trupului, va gusta, după felul de comportare în viață, plăcerile raiului sau va îndura chinurile iadului.

Atât cât se limitează la acest concept noțiunea de suflet obiectiv poate servi la ameliorarea vieții, astfel alcătuind și obiectul mai al tuturor religiunilor, încât nu poate fi loc de a găsi pricină de deosebită critică. Toate

procesele noastre mentale se proiectează în chip firesc în afară și pot fi lesne luate ca realități obiective. Numai cu vremea, cu scurgerea generațiilor, cu experiența și cu dezvoltarea cunoștințelor aceste proiecțiuni mentale se pot întoarce la izvorul lor, la realitatea lor, la creerul care le-a emanat. Dar pentru aceasta omul trebuie să fie ajuns la stadiul pozitiv de cugetare, cea ce nu-i câtuși de puțin la majoritatea oamenilor; ba, în temeiul ascendenței și al tradițiunii, nu-i nici la mulți din cei ce scrutează cu discernământ fenomenele naturii.

Ar fi deci trudă zădarnică a demonstra și releva iluziunea unui dublu uman, a unui suflet obiectiv. Viața obiectivă o înțelege oricine, pentrucă-i pipăită și simțită; viața subiectivă, manifestare a unui anumit organ, în specie a creerului, nu poate fi sesizată ca atare, ci-i obiectivizată în chip fatal. A șterge această iluzionare, admitând c'ar fi cu puțință, s'ar produce un mare dezbin în cugetul oarecum stabilizat astfel al mulțimilor, pentrucă de o stabilizare prin pozitivitate nu poate fi vorba, și s'ar deslănțui o vajnică neînțelegere și încăierare. Fără doar că o atare deziluzionare, neurmată de-un echilibru sufletesc, indiferent de ce formă, alimentează în principal revoluțiunile și crizele sociale.

Dar dacă credința în suflet și mai ales în nemurirea lui obiectivizată, poate fi acceptată și se poate acomoda și cu armonia socială și cu cea individuală, unele modalități ale acestei credințe pot duce la rătăcirii ce cășunează neajunsuri mai ales activității individuale, până în gradul chear de a duce la adevărate anormalități. Odată pornită cugetarea pe panta aceasta, se întâmplă pentru mulți, pe cari munca obișnuită nu-i ține pe calea cea sănătoasă, să se dedea chear cu totul preocupărilor din sfera aceasta a iluzionării excesive. Ajung să creadă că sufletele, supraviețuind în etern, pot fi invocate și chemate în sfera indeletnicirilor lumești actuale. Și prinde să se facă de unii aceia ce se cheamă *spiritism*; iar alții, pentru a mări confuziunea, convenabilă și speculei la care se poate ajunge pe calea aceasta, se ocupă de cea ce se cheamă *ocultism*, și atunci apar maestrii și într'o sferă și într'alta, captând mințile naive și nu rar și mințile cari înseamnă ceva.

Ce sunt vrăjitorii și ghicitorii pentru mistica populară, ajung să fie spiritiști și ocultiști pentru mistica culturală. Unii se dau la această practică pentru mulțămirea sufletului lor ca să zicem astfel, cum a fost cu B. P. Hasdeu care nu se putea împăca cu disparițiunea obiectivă a unicei sale fiice Iulia. Alții fac spiritism și ocultism mai mult pentru mulțime, gășind un mijloc de câștig; iar alții, chiar savanți ca Charles Richet, se vede după îmboldirea unei ascendențe spirituale, cu toată activitatea lor științifică de-o viață, se tem să nu le scape unele fenomene reale ce cred dâșii c'ar putea fi în spiritism și în ocultism și înclină până să certifice într'o măsură oarecare posibilitatea existenței obiective a unor atari fenomene.

Încă de tânăr, înclinat a nu mă lăsa târît prea mult de închipuire în cunoașterea naturii, și mai apoi judecând lucrurile prin prisma constatărilor reale, n'am putut să atribuiesc nici un fel de realitate obiectivă unor fenomene cari, spre a se releva, cer o anumită transpunere de spirit și mai ales cer întunerecul, de unde și calificarea atât de justă de ocultism. Dar și practica mea de medicină mentală, punându-mă în situațiune de a cerceta cazuri foarte acuzate de spiritism, cu invocarea de spirite chiar, am putut să mă incredințez de dominațiunea ce o poate exercita asupra activității mentale o excesivă subiectivitate. Spiritul celui chemat firește n'are cum să apară; dar spiritistul crede până la halucinațiune, și obișnuit nu-i apar decât spiritele oamenilor sau literaților ce i-a cunoscut sau studiat, așa că el le atribuie propriile sale idei în nota personajului invocat. Și apoi aceste spirite invocate sunt mai mult auzite decât văzute, căci auzul devine mai lesne halucinant ca văzul. Când se întâmplă să fie prins și văzul, atunci este nebunie curată.

Dar cum am spus, viața cu interesele și nevoile ei nu iartă astfel de alunecări și în tot cazul nu le lasă a se generaliza. Așa că tu, dragă copile, te vei feri de astfel de închipuiri; dar nici te vei încumeta a le nimici la aceia ce cred în ele cu adevărat. Li vei evita și nu vei lua contact, nevoit fiind poate a o face, decât prin latură preocupărilor în afară de ceia ce se poate prea bine spune că este a lor *ideie fixă* sau *monomanie*.

Deviațiuni mistico-spirituale.

Spiritismul și ocultismul sunt manifestarea cea mai pronunțată a misticismului cultural. Fără doar că și un sentiment de jenă față de ceiace se poate constata în chip clar și la lumina zilei, a condus pe adeptii acestor concepte vagi și confuze la calificarea frecventă de ocultism. Dar pe de altă parte se evidențiază, în chip curios, atitudinea spiritiștilor și ocultiştilor de a prezenta preocupările lor ca referindu-se la constatări cu totul concrete și sigure. E subiectivitatea proiectată în afară în modul cel mai pregnant posibil, admițând sinceritatea atitudinii lor de cugetare; căci multe comportări de acest fel sunt de pus la îndoială, mai ales când specula credulității și naivității populare apare evidentă, precum în cazul omului cu scrisoarea către „profesorul” ocultist, de care am pomenit,

Misticismul popular, pe lângă credința în suflet nemuritor care poate sluji și ca un mare stimulent în viață, socotind perspectivele raiului sau ale iadului după felul de comportare a trupului, are încă multe alte închipuiri cari, rămânând în sfera cugetului individual, pot fi inofensive; dar pot deveni cu totul vătămătoare de îndată ce se extind, fiind cultivate și manifestate uneori colectiv. Astfel este credința în *drac* sau diavol ca iscoditor al răului pe lume, contraponderat de Dumnezeu, ca principiu prevalent al binelui. Dar vatămarea-i vădită când se ajunge la un fel de cult al diavolului, ceiace se atribuie ghicitorilor și vrăjitorilor, chip spre a se face a toate știutori, și mulțimea ignorantă le dă crezare și le cere sfat, evitând pentru nevoile și greutățile lor înlesnirile sociale curente și singurele îndeobște eficace.

Și tot astfel, în această ordine de credințe și de închipuiri, sunt *stafiile* sau *strigoii*, cari reclamă neapărat întunericul spre a se arăta; ceiace nu slăbește câtuși de puțin convingerea; întunericul este condițiunea neapărată, parcă tocmai printr'asta dovedindu-se evidența pentru cei înclinați a admite astfel de întruchipări. S'ar putea poate interpreta aceste concepte populare, la cari urmează să

adăogim și personagiile din poveștile populare, ca feți-frumoși, zine, zmei, căpcăuni... precum și închipuirile cu iele, vârcolaci..., ca reminiscențe și rămășiți ale politeismului egiptean, dar mai cu deosebire elino-roman.

Munca însă înlesnește echilibrul sufletesc popular. Nevoile vieții nu iartă pe țăran și nici pe muncitor a se lăsa de tot pradă închipuirilor lor mistice, așa că bunul simț, garanția ordinii și a armoniei posibile sociale, prevalează. Nu tot astfel stă lucrul cu cărturărimea, cu lumea pretinsă cultă. Având timp de meditațiune, ba chiar îndeletnicirea ei fiind mai mult în sfera intelectuală, alunecarea devine mai ușoară pe panta proiectării în afară a închipuirilor, mai ales când lipsește criteriul unui discernământ disciplinat prin cunoștinți mai adânci și cercetări.

Aceasta explică cum se organizează fel de fel de secte în domeniul religios și fel de fel de curente în domeniul social și filosofic într'un spirit absolutist, fiindcă prevalează la fiecare din aceste organizațiuni ideia că au de partea lor adevărul întreg. Or, vorba lui Remy de Gourmont, „ceiace-i mai grozav când cauți adevărul, este că-l și găsești” și atunci bizuit pe adevărul și dreptatea absolută, pornești să îndrepti lumea toată pe drumul ce-ți apare ca cel mai potrivit. Fiind puternic îl impui cu sila, iar simțindu-te slab, te dosești, te ascunzi, faci acțiune ocultă în așteptarea imputernicirii spre a o face deschisă. Faptul că alții nu-ți agreează conduita, în loc să te pună în gardă față de propria ta atitudine de cugutare, ce s'ar prea putea să nu fie tocmai cea dreaptă și adevărată, din potrivă te îndârjești și persiși în acțiunea concepută.

Astfel se explică atâtea și atâtea curente cari, neputându-se manifesta deschis dela început, spre a nu-și fărâmița organizațiunile, închipuiesc fel de fel de ritualuri cari alcătuiesc preocuparea și legătura adeptilor și ajung de se veșnicesc doar în acest fel de manifestare. În acest cadru ar intra ocultismul cu feluritele sale manifestări, în cari e cu totul îndoielnic dacă inșii participanți își dau vre-o samă de spiritul și țința preocupărilor lor, cum a fost odinioară *cabala*, cum a fost și este încă *magia*, nuanțată în albă și neagră. Și poate că nu se depărtează în

acest sens de ocultism nici *francmasoneria*, al cărei scop umanitar n'ar fi să fie ținut ascuns numai pentru a ascunde totodată și practicile rituale tradiționale, cari de sigur sunt și prin aceasta mai extravagant închipuie de mulțime decât vor fi fiind în realitate.

Nu putem concepe pentru mersul normal al omului și al societății decât o singură cale, decât o singură atitudine de cugetare, la care încă neajungându-se sau poate neputându-se atinge niciodată pentru temeiurile arătate, lumea va să sufere. Odată neafată acea cale, dibuirea fatală duce la nenumărate rătăcirii și greșeli, printre cari noi n'am relevat decât pe cele mai capitale. Și atunci înțelegi, dragă copile, că te pui la adăpost numai printr'un criteriu de relativitate, astfel având capacitatea de a scruta partea de bine posibilă în orice atitudine de cugetare ce nu-i de tot anormală; dar mai ales să revii mereu la bunul simț, care-ți dă măsura cea dreaptă și cuvenită chear în cele mai încurcate și dureroase situațiuni.

Atitudini morale.

Atitudinile de cugetare de cari am vorbit până acum au dirijat conduita omenească. Fie în conformitate cu bunul simț, fie deviind mult până chear la anormal, aceste atitudini au imprimat și condiționat mersul, desvoltarea și stângerea societăților până astăzi. Așa că atitudinile morale, exprimând direct comportarea oamenilor între dânșii, au derivat nesmintit dela aceste atitudini de cugetare.

Dar în deobște majoritatea oamenilor, deși într'un stadiu de spirit fictiv și deci mistic, lasă laoparte toate închipuirile lor și toate intruchipările cari în general nu cadrează cu nevoile și interesele vieții practice. Nu cultivă obișnuit decât câteva concepții cărora le atribuie chear și o existență obiectivă, pentru a-și îndreptăți năzuințele spre bine, fiind vorba în general și de binele social nu numai personal, și a se îndepărta de rău nu numai pentru sine, ci și altora necășunându-l.

Așa că formula cartesiană: „gândim metafizicește,

dar trăim și lucrăm fizicește" este tocmai directiva instinctivă de care se conduce în general omul simplu și astfel, sub raportul aprecierii după sine, ținându-se în făgașul bunului simț adică al instinctului sănătos ce nu înșeală niciodată, se conduce foarte bine și după formula practică: „ceiace ție nu-ți place altuia nu face". Limitându-se la această conduită, în afară de orice considerațiune mistică și mai ales ocultă, omul ar corespunde satisfăcător intereselor și chiar idealurilor vieții. Astfel ar putea duce un trai mulțumit și s'ar putea chema fericit.

Dar în avântarea după sensul absolut al existenței și cu deosebire al vieții, mulți oamenii își pun chestiunea rostului conduitei lor, și odată ce și pun problema caută să o și rezolvească: și după capacitatea lor de înțelegere, dar mai ales după înclinațiunea lor firească. Așa că asupra conduitei care-i tocmai obiectul moralei, ideile variază fără doar mai puțin în raport cu atitudinea de cugetare, fie chiar mistică, și mai mult în raport cu pornirea organică. Încă înainte de a se desluși îndestul cugetarea abstractă și de a se afirma conștiința, înainte ca omul să-și pună întru rezolvire problemele lumii și ale vieții, după cum am arătat dela început, el are înclinațiuni instinctive organice cari îi condiționează în pronunțată măsură și cugetarea. În cât purtarea omului primează cugetării însăși și de multe ori cugetarea și-o manifestă de așa fel, ca să îndreptățească conduita sa determinată organic.

De aceia foarte adesea morala cuiva poate fi în discordanță cu credința sau cu filosofia sa, iar potrivirea când are loc nu-i atât un rezultat al cugetării însăși, pe cât o fericită alcătuire a aceluși în cauză. Așa că orientările morale mai ales la oamenii cultivați se pot socoti îndepedent de orientările lor religioase, sociale sau filosofice. Așa se explică cum s'au arătat în anumite perioade mai mult moralști decât filosofi propriu ziși. În special Socrate, deși socotit ca mare filosof, n'a fost în realitate decât moralist, afară dacă nu dăm calificării de filosof înțelesul mai mult moral ce l-a avut, de iubitor de înțelepciune, adică de chibzuință, de cumințenie în viață; și atunci poate că mai propriu ar fi ca filosofilor, în înțelesul modern de cercetători ai rațiunii lucrurilor, să li se

dea numele de metafiziceni. Dar obiceiul devine oarecum lege, așa că spre a nu face o confuziune neavenită, vom socoti atitudinile morale deosebit de cele filosofice sau metafizice mai propriu zise.

Socrate nu se ocupa de loc de problema existenței. El accepta politeismul, pe atunci în floare, ca o comportare de cuviință față de societatea aflată atunci sub auspiciile zeilor. Dar în ordine practică, pentru conduita de toate zilele, care conduită condiționează în definitiv totalitatea manifestărilor celor mai generale sociale, Socrate era necruțător. Dacă se poate vorbi de-un filosof al bunului simț, calcat pe atunci în picioare de sofistii a tot stăpânitori, după cum astăzi este adesea calcat bunul simț de conducătorii și preinșii orientatori ai popoarelor, apoi acel filosof a fost Socrate, plătind cu osânda la moarte marile stâneniri aduse sofistilor.

Dar trecutul omenirii înregistrează încă fel de fel de curente morale, ca *stoicismul* care punea temeiul și inobilarea vieții în resemnare și abnegare; *epicurianismul* care recomanda plăcerea rațională, adică îndestularea cu măsură a simțurilor; *cinismul* care se manifesta printr'o brutală nepăsare; *scepticismul* prin îndoială... toate cu repercusiuni mai departe și până în zilele noastre, cu speranța unei orientări bizuite pe bunul simț mai mult decât pe vre-un sistem filosofic.

De altfel și filosofia asiatică, în special cea chineză, din cele mai vechi timpuri, cu vestitul Confucius, a fost mai mult morală. Mai nimic privitor la origina lucrurilor, mai nimic privitor la disecarea spiritului uman, ceiace fu poate o caracteristică a cugetării europene, morala asiatică este cu totul practică și în maximele ei se întrevede mai mult o notă de pozitivitate decât de metafizică; exceptând doar India, unde brahmanismul cu rigiditatea formulelor sale și budismul cu abnegarea și pasivitatea sa, și Persia, unde zoroastrismul cu balansarea dualismului său de bine și de rău, dau o notă prea abstractă și prea teoretică, susceptibilă a fi pătrunsă numai de inițiați: un fel de ocultism asiatic înstreinat tot mai mult de nevoile și interesele vieții sociale, un fel de stupefiant psihic mai mult de cât un real stimulent spiritual sau moral.

Atitudini sociale și politice.

Morala se manifestă cu deosebire în cadrul bunului simț și ingeniozitatea moralistilor stă în găsirea formulelor cari să fie înțelese și practicate de toată lumea. Morala nu cere numai decât o anumită atitudine de cugetare. Poți fi sau nu religios, adică să ai o anumită concepțiune despre lume sau să nu ai, morala-i dictată, ca să întrebuițăm o formulă metafizică, în specie filosofică kântiană, de imperativul vieții sociale, altfel zis, în chip mai concret, de pornirile vieții însăși, tinzând a se păstra sub forma cea mai convenabilă și mai îndestulătoare. Că pentru a se generaliza și impune oarecum în chip absolut, morala s'a grefat pe o religie, asta s'a făcut prin necesitatea de uniformizare reclamată de încheșările sociale. Dar se înțelege ușor că morala este cu totul primordială și ea se schițează chiar și în viața animalelor.

Căci se întâmplă și cazul ca să fie înși capabili a-și însuși o atitudine de cugetare, de a și-o formula și singuri, de-a fi chiar religioși cucernici, și totuși să nu corespundă imperativelor vieții: să le lipsească tocmai facultatea distincțiunii binelui de rău, să fie dominați în așa măsură de izbucnirea trebuințelor lor organice, că să nu mai aleagă calea îndestulării lor, să fie totalmente lipsiți de noțiunea vătămării ce-o cășunează semenilor și societății; cu un cuvânt să fie ceiace se cheamă *amoralii*. Aicea are loc conceptul despre *criminalul născut* al lui Lombroso ca și constatarea făcută asupra multor alienați de-a fi și amoralii. E vorba sau de un defect congenital sau de un defect dobândit, ce nu se leagă numai decât cu alte manifestări; dar un defect care scoate neapărat din cadrul societății pe acel ce-l are, fie că ajunge într'un penitenciar, fie într'un spital de alienați, când amoralitatea sa lovește încheșarea socială.

În ce privește însăși societatea, asupra întocmirii ei și mai ales a posibilităților de modificare în raport cu necesitățile vieții, anumite atitudini de cugetare se impun și ele în deobște în corelațiune cu atitudinile de cugetare

din alte domenii și cu condițiunile de trai ale categoriilor sociale din cari pornesc. De acolo provine și dezacordul diferitelor atitudini sociale, dezacord ce poate să meargă până la încăierări sângeroase ce caracterizează războaiele și revoluțiunile.

În teză abstractă se manifestă firește dorința de a ajunge la o înțelegere finală, la pace eternă cum se zice; dar niciodată nu se poate cădea de acord asupra chipului de a conviețui, asupra aceluia *modus vivendi* care să satisfacă pe toți în general și pe fiecare în parte. Și din tot ce-am expus până acum se înțelege că la o atare fază definitivă nici nu se poate ajunge. Societățile sunt într-o necurmată oscilanță și ideia de pace este prețuită și dorită prin contrast cu faptul de război sau de zbuciumare economică. O pace prea îndelungă, căci nici nu trebuie să ne gândim serios la o pace eternă, ar fi o lăncezire de care lumea ar căuta să se scuture.

Totuși, în relativitatea lucrurilor, chestiunea se pune și lumea este ahtiată după o formulă care ar liniști-o. Acestei aspirațiuni cată să-i corespundă preocupări de ordin general social, deci atitudini sociale. Și atunci în opunere cu *liberalismul* care a dominat peste tot secolul al XIX-lea și domină încă în multe țări prin alcătuirea socială actuală europeană calificată burgheză, s'a arătat *socialismul* care consideră omul în genere nu numai sub aspectul libertății care l-a smuls din robie și din servaj și l-a făcut salariat, ci și sub aspectul solidarității, ca viața lui să fie în îndestulare sub toate raporturile. Dacă societatea burgheză actuală nu duce la un astfel de rezultat, atunci să se întocmească o alta care să ducă. Și atunci năzuința aceasta altoită pe misticismul popular firesc, alimentat de militanțicari până una alta pot ajunge pe dată la situațiuni pipăite, capătă avânt, și pentru mulți, mai mult decât o convingere serioasă, care ar cere îndelungă meditare și cercetare, devine o modă, care se adoptă cu ușurința cu care se adoptă în genere orice modă.

Și judecata apare simplă. Care-i clasa mai în suferință? Acea ce-a fost totdeauna: clasa zisă de jos, cea proletară. Ea trebuie să se ferească. Cum? Trecând peste hotarele naționale și politice, ea să alcătuiască o

forță unitară care să schimbe fața lumii. „Proletari din toate țările, uniți-vă!” celebra formulă a lui Karl Marx a apărut ca un talisman mântuitor sub raportul social și economic, adumbrind un moment toate ireductibilele deosebiri milenare de ordin mai ales psihologic, deci organic, deci primordial, vădite prin limbă, prin moravuri și prin interese chear. Și tocmai Germania, de unde apăruse formula mântuitoare, trebuia să-i dea și desmintirea cea mai invederată prin pregătirea sa formidabilă ostășească, deslănțuind cel mai formidabil război din care s'a putut vedea, și după relevările atât de interesante ale Doctorului Gustave Le Bon, ce forțe invizibile și profunde condiționează viața socială.

Formula marxistă n'a putut avea trecere decât la cea mai mistică aglomerațiune de popoare cari, după cum de bine de rău se acomodau cu Țarul, au acceptat tot așa de ușor să se acomodeze de bine de rău cu Lenin. O atitudine socială calificată comunistă după denumirea celebrului manifest inițial marxist, impusă de niște doctrinari pe cale de poruncă și de silă cu pușca, cum se impunea odinioară altă atitudine socială pe cale de ucaz și de silă cu cnutul. Indiferent de procedarea economică a comunizării pământurilor și centralizării întreprinderilor publice, în fond o extensiune a mirului primitiv, care până acum nu constituie încă decât o sacrificatoare și istovitoare experiență, starea de suflet a poporului n'are și n'ar putea avea nimic schimbat.

Și s'a produs o vastă mișcare iconoclastă, din ordin, de distrugere chear a bisericilor și templelor religioase; dar în scurt compensată prin introducerea și celebrarea imaginilor comuniste și ateiste, în fond servind aceiași nestrămutată înclinațiune mistică a poporului. Așa că economiceste nu-i vre-un câștig, ba din potrivă nevoia și lipsa generală; iar sufleteste ce se poate închipui schimbat, dacă în locul icoanei Sf-tului Nicolae din firidele despre răsărit este așezat chipul lui Lenin sau al lui Karl Marx și dacă în locul crucilor și prapurelor de odinioară se poartă la manifestațiuni și la serbări flamuri și steaguri roșii? Această înlocuire de semne simbolice poate oare da vre-o siguranță că în sufletul acela mistic nu stă

mijând ca sub o cenușă scânteia amorțitei credințe religioase ce ori când poate isbucni? Pentru moment se vedește clar la ce grea încercare și zdruncen a putut duce pe un popor îndepărtarea și înstreinarea cu totul de căile străbune.

În realitate atitudinile sociale ca ideie, și politice ca aplicare la popor, nu sunt decât extensiunea atitudinilor sociale concepute de inși mai culti. Cum aceștia însă, în lipsa unor orientări comune, au atitudini deosebite, fatale în felul lor după cultura lor, dar mai ales după stadiul de evoluțiune sufletească ce-l au, și se luptă între dânșii, poporul este întrebuițat ca o pastă din care, după putere și mijloace, își modelează fiecare o organizațiune. Dacă poporul ar întâlni numai o singură atitudine socială precumpănitoare, el și-ar apropia-o pe aceea, ca în Italia cu fascismul, sau ar accepta-o silit ca în Rusia cu bolșevismul; dar în restul Europei poporul, întâlnind încă diferite atitudini, și le apropie după interesul și înclinațiunile sale și de-aicea derivă, cum este și la noi, atâtea și atâtea curente politice, dintre cari nu puține sunt și vătămătoare. Până în cele din urmă marele înșelat este însuși poporul, care se resimte cel mai mult de instabilitatea regimurilor politice prilejite mai mult prin ambițiuni de cât prin imboldiri judicioase pe cât timp lipsește o directivă unitară.

E în natura lucrurilor să fie astfel și o atitudine cumințe din punct de vedere social, dragă copile, este de a te putea limita la a fi mai mult spectator. Ți-am arătat îndestul temeiurile în privința aceasta și personal, aluncând uneori către unele atitudini sociale și politice, sunt în toată măsura de a-ți arăta și vanitatea lor. Ajungând, spre fericirea ta, mai curând ca mine la înțelegerea lucrurilor, tu vei putea mai din vreme să folosești o atitudine prin care, neexpunându-te la aversiuni, să te poți deda mai cu priință și mai cu folos carierei tale și prin aceasta să folosești mai mult societății. Căci încumetarea într-o îndreptă sau chiar și numai a reforma o societate în fundamentele ei, nu poate să țină decât de o deconcertată iluziune ce nu face și nu trebuie să spulbere reala liniște și fericire ce-o poți avea.

Atitudini filosofice. Accentuându-se procesul psihic de discernământ la unii oameni, aceștia nu s'au mulțumit cu datele asupra lumii impuse de imaginațiune sau cum se zice obișnuit de intuițiune. Așa zisele *date imediate ale conștiinții*, chear după concepțiunea lui Bergson, nu sunt decât intuițiunile primordiale și implicit mistice, clarificate oarecum prin spiritul critic și amplificate prin cunoștințele pozitive impuse de cercetările științifice, odinioară mai restrânse, astăzi foarte cu mult mai lărgite; dar niciodată putând avea pretențiunea de a slei chestiunile ridicate de sensul existenței.

De îndată ce s'a tins însă la cuprinderea și înțelegerea totală a existenței, tendința fără doar primordială și mistică, soluțiunile finale au variat după orizontul intelectual al cugetătorilor și cercetătorilor. De acolo au decurs varietatea și multiplicitatea doctrinelor și sistemelor filosofice din cele mai îndepărtate timpuri până astăzi. A ne aventura în domeniul atât de complex al deosebitelor sisteme filosofice nu poate fi obiectul nostru. Cum am spus și mai înainte: sistemele de cugetare și în special cele filosofice privind finalitatea lucrurilor, sunt creațiuni spirituale firești, după felul aproape al creațiunilor organice, cum ar fi speciile animale și vegetale; deci fiecare sistem cu puterea sa particulară de manifestare și de trăinicie, așa că foarte multe s'au stins în cursul evoluțiunii și nu mai prezintă decât doar vre-un interes ca al fosilelor biologice.

Faza medievală filosofică, scolastică mai ales, care a durat mai multe veacuri, n'a fost decât un vast mozaic de cugetări diferite bizuite pe constatări și imagini foarte instabile; dar s'au menținut ca un exercițiu critic, în contrast cu misticismul religios creștin, tulburat și el în absolutismul său prin supravenirea discernământului ce trebuia să ducă la atâtea și atâtea secte dintre cari s'a degajat cu o putere de viață mai remarcabilă *protestantismul*. S'ar putea poate chear spune că pregătirea scolastică n'a fost decât o emanare și o degajare prin discernământ a spiritului critic ajuns astfel la o desfășurare de

sine stătătoare, după frământările din sânul creștinismului vădite mai ales prin răsunătoarea ceartă *arianică*, prin desfacerea bisericii de răsărit *ortodoxă* de cea din apus *catolică*, și mai apoi prin *reforma* protestantă cu toate derivatele ei.

Filosofia *scolastică* a servit desigur ca o derivațiune, sustrăgând o sumedenie de inși cugetători dela certurile religioase ajunse la cuțite și abătându-i spre preocupări de un ordin ce să nu tragă după el mulțimile mistice, ci cel mult spiritele dornice a se smulge din iadul atâtor neînțelegeri brutale. Așa că filosofia scolastică, dacă n'a putut ajunge firește la adevăruri prea evidente, în schimb a domolit resentimentele și printr'asta certurile religioase s'au atenuat mult. Serviciile scolastice produse prin primele izbucniri ale discernământului și spiritului critic, care trebuia apoi să ajungă la metafizica propriu zisă, au fost imense. Deși de natură pur abstractă și deci mai mult negativă, aceste servicii au inlesnit desfășurarea filosofiei raționale a veacului al XVIII-lea și mai apoi a celei pozitive a veacului al XIX-lea.

Culminanța filosofiei critice metafizice raționale a fost atinsă cu Kant în vestitele sale opere: *Critica rațiunii pure* și *Critica rațiunii practice*, în cari geniala sa subiectivitate se desfășoară cu o atât de sugestionantă splendoare, că critica ce i-a făcut-o curând Schopenhauer, mai ales în opera sa despre *Fundamentul moralei*, n'a fost băgată în seamă. Ulterior trebuia însă să se recunoască dreptatea lui Schopenhauer, care n'ar fi să fie socotit, cum se face obișnuit, ca făuritor al unui sistem filosofic pesimist, căci pesimismul și optimismul, în bună înțelegere, nu reprezintă decât stări de afectivitate relativă, ci ca un mare precursor al filosofiei științifice sau pozitive, bizuită nu pe dialectica ideilor, ci pe constatarea faptelor.

Dar ca o contrapondere a filosofiei *spiritualiste* care duce aproape la izolarea cugetării, admițându-i-se chiar o existență în sine, existență ce ar fi tocmai unica realitate, ce-ar fi cea ce se cheamă în deobște spirit de care realitatea pipăită și trăită depinde, reapăru cu aceiași intensitate filosofia *materialistă* cu enciclopediștii francezi: în principal d'Holbach și Diderot, socotind *materia* ca unica

realitate fiind în dependență și cugetarea. În prelungirea spiritului critic și metafizic, iluzionat de ideea pătrunderii categorice a esenței naturii, materialismul mai apoi, cu naturaliști ca Haeckel în lumea germană, Letourneau în lumea franceză, Darwin și Huxley în lumea engleză, socotea să sleiască chestiunea finalității lucrurilor, dedându-se la argumentări tot atât de subiective subț aparența lor obiectivă.

Astfel extins discernământul cu pretențiunea de a rezolvi finalitatea lucrurilor, fie în laturea spirituală, fie în laturea materială, nu poate duce decât la rezultate nesigure și prisoselnice. Când convingerile în acest domeniu se limitează la o satisfacțiune personală fără repercusiune în afară, faptul devine inofensiv. Dar nu-i ideie ce să nu caute să se proiecteze în afară și deci să se concretizeze, mai ales, la persoanele cari n'au atins stadiul de spirit pozitiv. Și alt leac nu-i pentru înlăturarea interciocnirii ideilor și cu un cuvânt mai mult a sentimentelor, decât cercetarea și munca concretă. Pe acest tărâm se pot întâlni toate bunele voințe chiar și cu credințe adânc deosebite.

Ca niște pilde de relevat rămâne să onorezi deoptrivă, dragă copile, două mari personaje românești: unul spiritualist Gh. Asachi, ajuns la adânci bătrânețe, al cărui epital scris de el însuși îi arată frumusețea cugetului legat de munca virtuoaasă: „Aici zace corpul aceluia carele în viață purta numele de Gheorghe Asachi, iar după ani recăzând în pulbere, sufletul ce-l învia se întoarce în sânul Celuia ce l-a fost urzit și Căruia totdeauna se închina prin păzirea virtuții”; altul materialist Vasile Conta, stâns prematur în plină virilitate, din ale cărui opere filosofice, calificate chiar de el ca materialiste, mai ales din *teoria fatalismului*, se degajă o înțelegere a fenomenelor și proceselor sufletești de toată pozitivitatea. Incât îmi vine să mă îndoiesc că, ajungând la maturitate, ar mai fi ambiționat să-și întocmească și să-și desăvârșească vasta operă plănuită despre metafizică, cel puțin în felul ca să se fi încumetat a prinde și expune sensul final al lucrurilor.

Personal, încă de copil, țintind, firește metafizicește, a cunoaște esența lucrurilor, m'am depărtat dela explica-

țiunile religioase, și prin avânt nemăsurat m'am îndreptat spre filosofia materialistă, socotind alături cu mulți corifei să iau chiar atitudine de absolută tăgadă, afirmându-mă ca ateist. De altfel se știe că în bună logică spiritualismul duce la teism; iar materialismul la ateism. Atitudinea mea de cugetare a fost o atitudine extremă, care nu poate duce decât la discordanțe spirituale cu repercusiuni stânjenitoare în domeniul vieții sociale. Mi-am dat samă mai târziu de postura mea neavenită, firește cu consecințele ce trebuiau să decurgă fatal; dar cel puțin în cugetul meu mi-am revenit.

E o ambițiune ce nu cadrează cu alcătuirea noastră organo-psihică, dragă copile, ambițiunea de a adânci și stăpâni absolutul lucrurilor. Ne ivim și ne trezim într'o lume ce ne depășește prodigios, încât ajunge să o pătrundem și să o stăpânim cât mai just și mai cuminte în limitele puterii și priceperii noastre. Mai departe este *necunoscutul* ce trebuie să-l avem în atențiune respectuoasă, pentru că cu cunoscutul de noi face un tot: *fatalitatea supremă*. Acest tot poate fi cugetat, și se pare că-i caracteristica numai a omului dintre toate animalele de pe pământ de a-l cugeta; a-l înțelege însă și mai ales a ne încumeta să-l expunem amănunțit altora, apare ca o pretențiune absurdă. Și oricât s'a putut îndreptăți pretențiunea aceasta prin celebra vorbă: *Credo quia absurdum*, cred fiindcă-i absurd, bunul simț dictează mărghinirea chibzuită a preocupărilor noastre; și astfel ajungem la atitudinea de cugetare pozitivă sau științifică.

Atitudini științifice sau pozitive.

Dacă a existat cu adevărat un filosof și un cugetător care a făcut realmente *tabula rasa* de orice prejudecăți și de orice idei și convingeri dobândite pe calea unei intuițiuni imaginare și deci mistice, apoi acela n'a fost Descartes, ci Auguste Comte. Descartes în celebrul său discurs *despre metodă*, adică metoda de cercetare spre a ajunge la adevăr cum se zice, numai a încercat să se emancipeze spiritualmente, fără să fi isbutit. Cele mai multe din

inclinațiunile și ideile anterioare s'au strecurat în cugetul lui Descartes și i-au deviat discernământul mai ales în privința socotinții că omul s'ar deosebi fundamental de animale prin suflet, se vede atribuindu-i sufletului o existență de sine stătătoare și proprie numai omului. Astfel Descartes a socotit pe om ca o ființă oarecum privilegiată și investită cu însușiri speciale; ceiace s'a dovedit, după cum am arătat, a nu putea fi nici logic și nici mai ales deductiv. Auguste Comte dîmpotrivă, când a făcut tabula rasa și a făcut fără să facă mare caz de asta, a rămas hotărât la punctul de vedere al relativității, impus de spiritul științific sau pozitiv: „totul este relativ; iată singurul principiu absolut”.

Filosofia pozitivă constatând caducitatea iremediabilă a sistemelor religioase și filosofice, când discernământul are loc în cadrele strictei realități, cere ca punct de pornire în urmărirea tuturor problemelor, din orice domeniu, exactitatea faptelor și menținerea convingerilor la atât cât comportă orizontul cuprins de cunoștinți exacte. Tot ce iese din acest cadru și nu poate fi conceput decât prin închipuire și deci *ipoteză*, trebuie să fie socotit numai ca atare: concept sau domeniu ipotetic. Orice incursiune mentală mai depărtată, în caracter de siguranță și adevăr, nu-i decât metafizică, și filosofia pozitivă renunță a se deda la aceasta.

Ba în timpul din urmă, părăndu-se se vede că lucrurile nu sunt destul de încurcate cu metafizica, s'a mai închipuit, se vede tot în continuarea ideii de existență a spiritului a parte, și *metapsihica*. Și doar e fapt deplin constatat că pe calea aceasta, a extensiunii misticismului primitiv și instinctiv, nu s'a ajuns la nici un rezultat. Nimic nu s'a stabilit și nu s'a descoperit prin metafizică, după cum nimic, se poate deduce prin corelațiune, nu se va putea afla nici prin metapsihică. Cuvinte, multe cuvinte, fără conținut, fără miez, seci, cari doar cât dau iluziunea unor relevări și nimic mai mult. Se face literatură ce se poate gusta de persoanele ahtiate după fantezii; și atât. Atâtea sisteme filosofice fosilizate, cum fură mai ales în perioada scolastică, ar fi putut să arate ce le poate aștepta și pe cele ce s'ar mai constitui fără o bază de cer-

cetare de fapt și experimentală. Dar câmpul misticismului cultural este încă vast și poate că niciodată nu-i vor lipsi cultivatorii.

Tot ce formează baza și dezvoltarea civilizației se datorește științei. Aceasta-i de necontestat pentru oricine în domeniul tehnic. Numai prin trudă migăloasă și conștiincioasă, cercetare și experimentare, s'au făcut descoperiri uimitoare. Pe cale strict imaginară și în specie ipotetică s'au conceput multe de toate; dar s'a realizat numai acele cari s'au arătat în acord cu faptele. Astfel spiritul uman ajunge să se desbrace de balastul inițial, indispensabil și firesc, al misticismului, mai departe și de criticismul excesiv sau metafizic, ca să ajungă să se mențină la faza de discernământ pozitiv. Aceasta însă nu se produce decât la un număr restrâns de spirite, cari dau tonul civilizator și înălțător al vieții și al societății; nu dau însă aceștia și seva mântuitoare și armonizatoare.

A fost iluziunea frumoasă, dar irealizabilă cel puțin pentru multă și multă vreme, a lui Auguste Comte, ca lumea toată să treacă la faza pozitivă, să nu se preocupe decât de fenomenele evidente ale vieții și interesele clare ale societății. Drept care el a socotit să facă din știința socială, sau *sociologie* cum i-a zis, preocuparea fundamentală, ridicând-o la rangul unei religii universale zisă *religiunea umanității*, care să înlocuiască rămășițele caduce ale vechilor religii. Filosofia pozitivă nu se pune să combată nici o religie, întru cât ele pot fi mijloace de susținere a echilibrului sufleteș pentru foarte mulți; dar se extinde în toate domeniile spre a vădi că *pozitivismul* poate satisface orice cerință organică și sufletească, punându-se totdeauna în concordanță cu datele științei în general și ale psihologiei în special.

În acest scop, după vestitul său *curs de filosofie pozitivă*, spre a corespunde mai de aproape cerințelor spirituale umane Auguste Comte a întocmit nu mai puțin vestitul său *sistem de politică pozitivă*, în care nu scapă nici un amănunt de-al vieții publice ca și private. Și ca să ajungă să popularizeze religieuna sa universală vajnicul filosof, urmând pilda procedeeleor rituale religioase, a stabilit și el un fel de ritual pozitivist care să atragă afecti-

vitata populară. N'a isbutit, fiindcă afectivitatea în general face corp cu procedeele rituale cari o deșteaptă și o întrețin. Poporul se menține într'o anumită atitudine religioasă și deci rituală, nu prin conștiința doctrinară ce-i în general la el foarte redusă, ci prin imaginile, simbolurile și gesturile cu cari este deprins din străbuni și acestea nu se pot înlocui ușor sau poate chiar de loc; și nu distrugi decât ceiace înlocuiești.

Nici știința măcar nu-l poate influența pe popor, ca să-l împingă spre o vedere pozitivă a lucrurilor. Poporul acceptă știința cum acceptă orice altă manifestare, fără să se intereseze de temeiurile și rațiunea ei. Omul din popor se mișcă cu trenul sau cu vagonul electric sau se suie și'n aeroplan, dar nu-i determinat deloc să și știe prin ce se mișcă ele, fiind mai lesne dispus să le vâre toate aceste născociri științifice în cadrul misticismului său firesc, atribuindu-le obișnuit o origină diavolească. Și atunci se înțelege pentru ce pozitivismul nu se poate extinde și generaliza pe cale de persuasiune, cum s'ar putea presupune și cum a crezut negreșit și Auguste Comte.

Pozitivismul nu s'ar putea generaliza decât așa cum s'au generalizat toate curentele de idei sau de sentimente: prin *încredere* sau prin *împunere*. Încrederea e greu de dobândit, căci ea este captată pe calea mistică, în care omul din popor și este născut. Împunerea ar putea avea loc dacă pozitivismul ar isbuti, cași creștinismul odinioară cu împărații romani și bizantini, să dețină cârmuirea popoarelor; ceiace poate se va efectua cândva, dar pentru moment cârmuirea dobândindu-se mai mult și mai sigur pe calea misticismului, numai spiritele cari fac trampa asta isbutesc.

Încât, dragă copile, ajungând să înțelegi lucrurile ca mine, să nu te iluzionezi a face școală; ci să le cugeți pentru tine fără a lua o atitudine de luptă care, într'un mediu puțin pregătit și mai mult agramat ca al nostru, nu te-ar duce la nici un rezultat. Nu te feri a exprima punctul tău de vedere, dar fără o anumită calificare, căci obișnuit asupra calificărilor se prejudecă și se prejudecă cu atât mai mult cu cât domnește încultura.

În această privință socotind numai să trezesc un in-

teres pentru cultura pozitivă, putându-se îndrepta unii și alții poate către adâncirea problemelor vieții și societății sub raportul științific sau pozitiv, am extras și întocmit după vasta operă a lui Auguste Comte, esențialul, asemănător cu decalogul biblic, în zece principii sau norme, cari ar constitui *decalogul pozitivist*, publicat la 1 Ianuar 1916 în *Revue positiviste* din Paris, a cărui veracitate se pune în evidență și prin tot ce-am expus până acum :

- 1) *Totu-i relativ ; iată singurul principiu absolut.*
- 2) *Individul repetă specta în îndoita ei evoluțiune organică și spirituală.*
- 3) *Iubirea ca principiu, ordinea ca bază și progresul ca scop.*
- 4) *Viețuire la lumină.*
- 5) *Viețuire pentru altul : familie, patrie, umanitate.*
- 6) *Barbatul trebuie s'o întrețină pe femeie.*
- 7) *Femeia trebuie să-l inspire pe barbat.*
- 8) *Familia trebuie să se inspire dela patrie.*
- 9) *Patria trebuie să se inspire dela umanitate.*
- 10) *Umanitatea este călăuza noastră supremă ; în servirea ei stă toată fericirea.*

Și se mai poate ca aceste zece norme să fie concentrate, mai ales sub raportul social, în maxima lapidară a lui Auguste Comte pusă ca epigraf la al său *calendar pozitivist*, adaptat și publicat în 1912 de mine în românește :

"Omul trebuie tot mai mult să se subordoneze umanității".

IV

MATURITATEA ȘI BĂTRANEȚA

DELA 40 LA 60 DE ANI ȘI DUPĂ

87

8 Decembrie 1932.

Stabilizarea spirituală.

„Omul trebuie tot mai mult să se subordoneze umanității”, adică să năzuiască mereu a-și pune în acord părerile și înclinațiunile sale cu interesele și aspirațiunile întregului gen uman. Spre acest sfârșit judicios Auguste Comte a relevat în umanitate nu un concept abstract și subiectiv, cum sunt atâtea pe care mintea omenescă le transpune în afară și le socotește ca obiective, orientându-se după ele. Marea sa operă a fost să întoarcă toate conceptele subiective la obârșia lor, înlocuindu-le cu constatări și convingeri obiective, printre cari, după ce arată evidența reală a familiei, a societății și în specie a patriei, pune în lumină realitatea umanității. Astfel umanitatea ar alcătui, după ființele colective ca familia și patria, ființa colectivă cea mai extinsă socialmente, concretizată în toate achizițiunile activității omenești, dela obârșie până în prezent.

Marea ființă socială, „marea existență”, *le grand être*, ce ni se impune a prețui, este umanitatea degajată de toate scoriile timpului, întruchipată în tot ce-i mai bun, mai frumos și mai adevărat în orice domeniu de activitate umană. Umanitatea-i creațiunea maximă ce s'a degajat din toată zbuciumarea omenească; ea-i și măsura și criteriul pen-

tru îndrumarea activității noastre și chezașia realizării speranțelor noastre manifestate în cadrul pozitivității.

Prin umanitate ieșim din cadrul îngust al făpturii noastre individuale, încadrându-ne cu conștiință în realitatea socială care ne condiționează și ne domină și de-acolea în natura toată care a favorizat această îmbinare. Instinctiv omul se îndreaptă spre natură, dar îi scapă obișnuit înțelegerea rostului său social. Mai mult decât atât, aflându-se în totală necunoaștere a realităților sociale, omul înclină a se contrabalansa cu natura, ba chear a-și atribui puteri și inițiative ce și le socoate cu totul proprii și personale, tinzând să vadă numai obstacole în realitățile sociale. Și fiindcă se vede la tot pasul subjugat și chear înfrâns, omul se restrânge în cugetul său ca într'o găoace, ca melcul în casa lui, ca broasca în țeasta ei, preferând să nu cunoască, să nu vadă și să nu simtă lumea ce-l contrariază, și din această postură, în deosebire de animalele ce și reiau adăpostul pentru conservarea vremelnică, omul începe să-și reverse subiectivitatea sa, socotindu-se ca aparținându-și în propriu. Astfel se produce acea atitudine de tăgadă a totului, de ponegrire și chear de negare în special a societății și implicit a tuturor creațiunilor sociale emanate prin și concentrate în umanitate, acel *nihilism* manifestat ca o stare precumpănitoare de spirit mai ales la orientali și în special la ruși, stare ce trebuia să ducă la încercarea neavenită de a rupe totalmente cu trecutul uman. Această stare se arată nu niai puțin pregnant uneori și la occidentali, găsind expresiunea filosofică cu deosebire în scrierile lui Stirner și Nietzsche, cari au o netăgăduită valoare critică și emancipatoare spiritualmente, dar sunt cu totul insuficiente pentru îndrumarea și orientarea socială.

Pornit și eu, încă de adolescent, pe povârnișul unei acerbe critici sociale, ajunsesem până la nihilismul cel mai acut și celebra carte a lui Stirner despre „Unicul și însușirea lui” mă entuziasmase până în gradul de a o traduce chear din nemțește și o posed încă în manuscris. Cum s'a zis, „este o carte ce o părăsești monarh”, adică cu totul edificat, mândru și stăpân pe sine. Dar curând mă sesizai că acesta nu-i decât un sentiment cu totul su-

biectiv : o nemăsurată exaltare a eului propriu și personal, care exaltare nu poate duce decât doar la un fel de autovenerare ce nu-i departe de grandomania anormală, fapt ce de altfel s'a și manifestat la Nietzsche sub forma crudă că mintea sa, până în cele din urmă, s'a rătăcit cu totul, fiind minată și întunecată complect de nebunie.

Prin marea tensiune a cugetului și la Auguste Comte, în tinereță, a avut loc o criză mentală, care însă n'a stricat cu nimic operei lui ; a fost un fenomen de surmenare trecătoare. La Nietzsche însă cazul a fost mai grav ; cugetul său ridicat spre înălțimi a fost minat de boală organizește și fără revenire până s'a stins, fapt de care opera sa s'a resimțit. Așa că nici Stirner nici Nietzsche nu pot sluji de orientatori. Ei te eliberează, dar te lasă în mijlocul drumului, să ți-l găsești singur. Așa că rămâi deconcertat și poți rămânea toată viața, dacă nu urmărești a putea să deosebești subiectivitatea de obiectivitate.

În acel moment capital al emancipării mele intelectuale simțind pozițiunea mea ciudată, prin care m'aș fi izolat mental de lume și de viață, m'am smuls din cadrul monarhismului meu particular și tocmai fu vremea cu răscoalele din 1907, cari mă făcură să meditez și să-mi expun vederile în cartea scrisă anume privitor la starea de fapt și de spirit a României de atunci, așa că. adâncind apoi filosofia pozitivă, să-mi găsesc deplin calea stabilităii mele spirituale.

La aceasta am ajuns eu, dragă copile, și firește că socotind a fi stabilizarea spirituală cea mai nimerită, ți-o recomand. Aceasta deveni atitudinea mea definitivă la maturitate, adică la vârsta când omul se fasonază deplin în ceia ce-o comportă firea, studiul și priceperea sa. Ce-a ajuns la maturitate rămâne omul pentru restul zilelor sale. Ți poți da încă sama că atitudinile de maturitate pot să varieze după felul și cunoștințele de studii ale omului. Presupunând că ai ajunge să cugeți ca mine devenind matur, înțelegi bine că mulți alții pot cugeta altfel. Fiecare ajunge însă la o stabilizare spirituală proprie, dela care nu mai poate fi clintit. De aceia asupra oamenilor maturi nu-i de încercat nici un fel de înriurire și nici de persuasiune.

Înriurirea și persuasiunea au loc la maximum în copilărie și deacolo, tot scăzând treptat, în adolescență, în tinerețe și în virilitate. De acolo înainte cu oamenii maturi te poți doară întâlni în idei și mai ales în sentimente: de-o împătrundere spirituală nu mai poate fi vorba. Vorbesc bine înțeles de oamenii cultivați. Nu vorbesc de omul din popor. Și acesta-și are cristalizarea convingerilor sale depline la maturitate. Dar la omul din popor după cum am arătat, prin starea sa de misticism, rămâne o largă zonă a spiritului influențabilă. Omul din popor, este într'un fel zis copil toată viața și ca atare instabil. De aceea omul din popor nu poate avea inițiativă. Inițiativa este particularitatea omului stabilizat sufletește.

88

8 XII 1932.

Libertatea spirituală.

Multiple și diferite fiind înclinațiunile, puterile, însușirile și posibilitățile înșilor întru a-și întruchipa un anumit fel de cugetare, multiple urmează să fie și stabilizările spirituale la cari se poate ajunge. Așa că omenirea se prezintă în chip firesc ca un vast mozaic, și organizește și spiritualizește. Incât armonizarea și concertarea năzuințelor omenești nu se poate întrevedea sub forma unei unificări, oricât de rațională și riguros științificește s'ar dovedi. Nu se va putea niciodată ca dintr'un spirit mistic să iasă un spirit pozitiv sau dintr'un spirit metafizic să iasă unul realist. Tot ce se poate cere în această multiplă manifestare este doar sinceritatea și conștiinciozitatea mai ales din partea oamenilor de cuget și raportarea la principiul, singurul absolut, impus de bunul simț și de constatarea realității lucrurilor, cum că „totul este relativ“.

Fără doar că numai acest principiu, simțit instinctiv și dictat de bunul simț, a dus la marea cucerire din domeniul vieții sociale, dar mai ales spirituale: *libertatea de conștiință sau de cugetare*, adică îngăduirea fiecăruia de-a gândi și de a crede după puterea cugetului și cunoștințelor sale, putând și manifesta prin grai, scris sau gest aceasta, până'n măsura și la limita ce nu stânjenește ma-

nifestarea altuia și nu tulbură bunul mers al societății. Libertatea spirituală astfel înțeleasă și practică, lasă posibilitate de desfășurare tuturor curentelor de idei și de sentimente, rămânând ca prevalarea, pe cale de veracitate și de convingere, să decidă asupra acelor care vor inspira mai mult și mai hotărâtor mersul social.

Limitată în câmpul desbaterilor intelectuale se poate lesne înțelege cum libertatea spirituală n'ar putea duce decât la rezultate fericite. Misticismul popular poate că chiar ar servi ca să se îndrepte curentul mai accentuat pe făgașul celei mai judicioase atitudini de cugetare. Dar complexitatea alcătuirii firii omenești nu îngăduie a se produce o atare clarificare, căci interesele și cu ele sentimentele se amestecă fatal și atunci libertatea îngăduită la exces duce la neînțelegeri ce se scoboară din sfera spiritualului în sfera temporalului și se iscă încăierări care degenerază până la strașnice cruzimi. Spre a se evita aceasta curentul cel mai prevalent ia un caracter decisiv și absolutist, slujindu-se de misticismul popular spre a se întări, și caută să intervină și să pună o rânduială imperioasă. Încât societatea se deapănă într'o alternanță de libertate și de constrângere spirituală pentru a-și cruța ființa.

Exemplul se desfășoară chiar sub ochii noștri, considerând libertatea spirituală ce era înainte de războiul mondial cu repercusiuni asupra organizării sociale, putându-se nădăjdui într'o îndrumare armonică a intereselor generale sociale, și constrângerea spirituală actuală, când condițiunile de trai, după multiplicitatea categoriilor sociale, impun o recrudescență a orientărilor particulariste spirituale, o vădire tot mai pronunțată a antagonismelor și de acolo amenințarea continuă a încăierărilor între națiuni și între păturile sociale ale uneia și aceleiași națiuni. Încât se pare că nu vom putea scăpa de confuziunea tot mai prăpăstioasă a intereselor, cu răscoale, revoluțiuni și războaie, tocmai din pricina confuziunii mari a sentimentelor și ideilor.

O directivă spirituală corespunzătoare timpurilor nu se desemnează cel puțin sub forma unei afirmări de autoritate, indispensabilă pentru marile dezorientări; iar di-

rectivele perimate cum se zice, sau fosilizate cum ar fi mai bine de zis, caută să se folosească de confuziune spre a se trezi la viață. Poate cu sinceritate; dar ne putem da bine samă că n'ar mai corespunde timpului și că retrezierea celor trecute n'ar satisface de fel cele prezente și mai ales cele viitoare. Încât trebuie să ne acomodăm cu această stare de confuziune, dar mereu să vizăm spre libertatea spirituală, libertatea de cugetare, tocmai în interesul evidențierii curentului de idei și de sentimente care să satisfacă nevoile și aspirațiunile societății.

Libertatea spirituală este reclamată și rațional și ca o necesitate în starea actuală de dibuire. Odinioară religiunile făceau oficiul de orientare și'n ordine temporală, cunoscută fiind supunerea suveranilor și conducătorilor popoarelor capilor religioși. Influența temporală a religiunilor este astăzi cu totul scăzută și folosită doar pe ici pe colo numai întru cât populațiunile au o orientare religioasă, cum este în Italia bunăoară, unde fascismul a căutat să se întovărășească cu catolicismul. În restul lumii odată ce religiunile s'au oprit în puterea lor de extindere și nici una n'a putut deveni universală, omenirea dibuie și încearcă o ieșire cu Liga Națiunilor: necontestat aceasta vădind numai nevoia unei orientări generale, nu însă și realizând-o.

Încât frământările continuă tot mai vii și nu se vor potoli până lumea nu se va putea îndestula și materialmente, până nu vor mai fi milioane și milioane de inși în totală lipsă, iar roadele pământului să ajungă în unele locuri la atâta belșug ca să nu se mai știe ce să se facă cu ele; ba aberațiune, fiindcă acest belșug strică interesele mercantile sub forma ce le trăim, să se nimicească chiar bunătățile pământului, arzându-se sau aruncându-se în mare, iar oamenii să rămâie în lipsă și nefolosire. Așa că frământările sociale, răscoale, revoluțiuni, războaie, devin fatale; iar dorințele de potolire nu pot duce la un rezultat fără capacitatea de a satisface grelele nevoi sociale, capacitate ce lipsește total pretinșilor cârmuitori fără orientare pozitivă și comună, ori cât s'ar strânge laolaltă și ar delibera în van.

Și-i de întrevăzut că omenirea, neputând ajunge as-

tăzi la vre-un rezultat din lipsa unei orientări comune în ordine spirituală, orientare ce-ar dicta-o și impune-o numai considerarea pozitivă a lucrurilor, dar pentru care încă nu pare coaptă, se va trage înapoi în limitele bunului simț și-și va continua traiul târîș-grăpiș cu inconveniente inerente unei stări ce-ar cere o mai mare lărgire a conștiinței. Se și vede că războiul mondial n'a dus decât doar la o repartițiune mai potrivită a fruntariilor cel puțin în Europa; dar n'a schimbat nimic din mentalitatea popoarelor și mai ales din mentalitatea conducătorilor lor. Ba parcă oamenii s'au întors și închistat și mai mult în vechile credințe și apucături, încât pentru păstrarea ființei unui popor ca și a unui individ, tot calea cea mai bună apare aceea a afirmării particularității și puterii sale, cu aceasta, prin echilibrul și contrabalansarea de forțe și de tendințe, menținându-se echilibrul general și deci pacea relativă și vremelnică, singura posibilă.

9 XII 1932.

Afirmarea deosebirelor naționale.

Nimeni nu trebuie să se lase înșelat asupra intențiunilor firești și de fond ale semenului său și măsura cea mai bună ce-o poate lua este de a se ținea, cum se zice, în gardă, de a fi pregătit la maximum de împotrivire, spre a fi sigur de păstrarea și respectul ființei sale. E drept că vremurile de belșug duc la un fel de delăsare: îndestulați în nevoile lor organice oamenii devin mai apropiați unii de alții și par gata a se egaliza și împrieteni mai presus de orice deosebiri de rasă, de credință sau de limbă. Și poate dacă vremurile de belșug ar fi durabile, dacă toate categoriile sociale ar fi satisfăcute, dacă oamenii s'ar conduce după unul și același ideal comun, deosebiri și asperitățile s'ar întuneca tot mai mult, poate chiar până la dispariție. Dar vremurile de belșug și implicit de apropiere, sunt cu totul trecătoare. Nu erau accentuate acele vremi înainte de războiul cel mare, dar după război aproape că s'au nimicit; și nici nu se putea altfel, când războiul a trebuit să înghită atâtea și atâtea resurse.

Omenirea actuală suferă consecințele fatale mai ales ale războiului celui mare și nu poate fi decât naiv cine-și inchipuie că vorbăria goală, oricât de umanitaristă, va putea duce la vre-un rezultat, din moment ce nu se pot lua măsuri de îndestulare a milioanelor de oameni fără de lucru ajunși la grea lipsă. Fără doar o cale ar putea fi; dar acea cale nu poate și nu vrea nimeni s'o urmeze, pentru că nesilit nimeni nu-și rupe din foloase. Incât trebuie să ne așteptăm la încăierări și zguduiri până să se stingă generațiunile cu o mentalitate ce-i în dezacord cu nevoile și aspirațiunile actuale și să se ridice generațiuni în stare de-a statornici măsuri generale de îndestulare obștească, nu numai de a le hăi în vânt. Căci criza actuală în laturea ei materială, este fără doar privitoare la repartițiunea produselor și bunurilor pământului, cari în totalitatea lor socotite ar fi prea din belșug; lipsește însă înțelegerea in-spiratoare și solidaritatea adecvată.

Inercarea din Rusia, cu ruperea totală de trecut, nu pare să fie deslegarea cea mai fericită. Starea din Rusia este mai mult o urmare fatală a războiului și a slăbirii resorturilor alcătuirii sociale în curs decât o soluțiune ce nu face decât să dăinuiească dezordinea și lipsa, oricât ar fi de mascate acestea prin exaltarea pe ici pe colo a dezvoltării tehnice. Se pare chear că conducătorii actuali ai republicelor sovietice au ajuns la această constatare și convingere, că urmăresc acorduri de neagresiune, convingându-se că nu numai că nu pot înprima lumii întregi organiza-re lor, dar că chear pentru acea organizare, ca să nu se compromită total, au nevoie de bunavoința și de concursul statelor cu organizațiuni deosebite.

Așa că popoarele și în special statele în urma răz-boiului au ajuns la un fel de întoarcere către ele însele: odinioară stăruiau asupra aceia ce le putea uni, pe când astăzi stăruiesc de fapt asupra aceia ce le deosebește și se greapțână de propria lor ființă. Incât naționalismul ex-cesiv în toate statele, și se vede că și'n Rusia deși în-trucâtva mascat, se găsește într'o vădită recrudescență. Mai mult decât atât: popoare ce se găseau înglobate și în-trucâtva asimilate sau pe cale de asimilare, s'au trezit la viața de sine și, dacă chear și-au rătăcit și înstreinat

individualitatea, acum și-o caută și o urmăresc sub forma sub care devine mai ușor: religione, limbă, datină... Așa c'au apărut la față și pe primul plan toate câte pot deosebi popoarele și au trecut în umbră, și în orice caz pe al doilea plan, toate câte ar fi să le apropie. A rămas doar progresul tehnic să le lege, fiindcă progresul tehnic este mai presus de națiuni, popoare și state; iar în colo spiritualmente nu-și caută decât deosebirile.

Iată dar tot atâtea pricini de desbinare și de neînțelegere. Iar cât privește situațiunea generală politică și socială, s'a ajuns la un paroxism chear de desorientare, cum este în special spectacolul ce-l oferă țările occidentale unde, judecând după reprezentarea în parlament a diferitelor curente, războiul civil stă în necurmată potențialitate. Se poate vedea că deosebirile religioase au trecut pe ultimul plan, ieșind la față deosebirile în soluționarea stărilor sociale, cu o înăsprire și inversunare fără de seamă. Și situațiunea este la fel, cu prea slabe deosebiri, mai în toate țările. Ba în unele țări, cum este și România, se mai adăogeste și deosebirea de rasă, recunoașterea ființării politice a minorităților etnice, stimulând îndemnul către autoafirmare oricât de particularistă, cum este la noi cazul cu evreii cari caută să se deosebească, cel puțin aparent, mai mult ca oricând, năzuind a-și învia și limba lor originară. Așa că se vede cum războiul din urmă a dislocat echilibrurile și a tulburat conviețuirile popoarelor, în cât s'a produs o răsturnare, necesitând pentru revenire trudnice și poate vane silinți ca 'n legenda lui Sisif.

Ce să devină omul mai conștient și mai cult în mijlocul acestui haos? Neputându-se reduce în structura lui morală, dragă copile, spre a lua o atitudine factice, el se ține ca spectator. Dându-și seamă de prevalarea covârșitoare a unor anumite atitudini, chear când le socotește neavenite sub un unghi de vedere mai înalt și mai veridic, se va feri a le înfrunța zădarnic, cu siguranța doar numai a propriei sale decepțiuni de nu și nimiciri. Înțelegător de calea ce-ar fi să se urmeze, o va preconiza cu prilej binevenit; dar nu se va încumeta să-și ia asupra-și o sarcină care ar cere concursul a sute și mii de inși spre a se ajunge la vre-un rezultat.

**Ireductibilitatea
raselor, neamurilor
și popoarelor.**

Exceptând însușirea de misticism comună tuturor oamenilor, însușire care s'a sistematizat prin diferite religii, unificând pentru un timp mulțimile oricât de disparate ca obârșie, în tot restul făpturii lor psihice mai ales, privind pornirile instinctive și subconștiente, colectivitățile umane se deosebesc, chiar foarte simțitor în unele privinți. Și-i foarte de înțeles ca aceasta să aibă loc cu atât mai mult între rase, neamuri și popoare, cu cât am putut constata că chiar în sânul aceleiași familii înșii pot manifesta deosebiri ireductibile.

Interesele sociale comune par să apropie pentru un timp rasele, neamurile și popoarele; ele chiar își transmit reciproc unele înclinațiuni și obișnuințe; așa că privind lucrurile la suprafață, se poate avea iluziunea unei unificări durabile, de nu chiar continui. Dar când privim în fond, vedem că uniformizarea n'are loc decât prin trăsături de suprafață, modificabile și trecătoare. Se vedește o apropiere în maniere cum se zice, și mai ales în modă; și pe calea asta se produce firește și oarecare adaptare a tendințelor. Dar faptul se limitează numai la atât și numai pe cât timp misticismul dormitează, căci o îndrumare comună, prin înțelegerea la fel a lumii și a vieții, nu există.

Fără doar că noțiunea abstractă de om, în care se introduce ca într'un calup pe fiecare, socotindu-l întru totul la fel cu semenul său, nu-i decât o manifestare mistică, ce mai ales copilul și adolescentul, trezindu-se la conștiință, o manifestă în chipul cel mai net posibil. Numai astfel se explică cum tineretul se devotează, cu atâta abnegare adesea, ideilor de absolută egalitate între oameni. Tineretul alimentează astfel curente cele mai unificatoare fie umanitare la exces, fie religioase limitate în cadrul unei credințe anumite; dar foarte tulburătoare totodată prin necunoașterea particularităților ireductibile ale colectivităților umane, întruchipate mai ales ca rase, neamuri sau popoare.

Cu un elan nestăpânit, în tinerețe, am manifestat

această atitudine și am militat până la sacrificiu, cuprins de iluziunea unei unificări sociale ce mi se părea cu atât mai realizabilă cu cât simplismul ei îmi da și iluziunea evidenței. În graba febrilă și 'n vanitatea de a face eu ceia ce n'au putut face alții, închipuindu-mi că aceia n'au stăruit îndestul, stăruiam sgomotos ca lucrul să se realizeze, cași cum, chear de-ar fi fost posibil, aceasta trebuia să pornească din țara românească. Acestea sunt încumetările vane ale tinereței și ale misticismului popular, cari pot să dăuneze atât individual cât și colectiv. Trebuit-a, după cum am arătat, în lipsă de călăuză și în lipsă de studii și cercetări mai adâncite pentru cari de altfel nu-mi lăsam răgaz, să se pună de-a curmeziș viața însăși și încercările grele, spre a fi adus la realitate.

Îți mărturisesc acestea, dragă copile, ca să poți fi deslușit mai din timp și maturitatea să te găsească edificat asupra multiplelor aspecte ale vieții sociale. Rasele, neamurile și popoarele sunt formațiuni colective firești, cu felul lor anumit de alcătuire și de manifestare. Se înțelege că 'n nevoile indispensabile ale traiului, în manifestările socotite în cadrul bunului simț, ele se aseamănă și pot conviețui armonic fără nici o greutate. Dar când se afirmă cu totul deschis continua lor năzuință și lărgire de viață, potrivit cu conformitatea integrală a alcătuirii lor, când nu mai sunt constrânse și nu înțeleg să-și reducă nimic din particularități, fie ca datine, fie ca moravuri, fie ca credințe, fie chear ca limbă, mai ales atunci când se află încorporate într'un stat ce nu le poate aparține întru totul, discordanța are loc și înăsprirea raporturilor reciproce devine tot mai acuzată, până la rebeliune de partea mai slabă și represiune de partea mai tare.

Rasele, neamurile și popoarele sunt ființe sociale și ca atari ele nu se pot sustrage dela imperativul vieții care le dictează să se afirme așa după cum li-i alcătuirea și rostul lor. Dar în întâlnirea și mai cu samă în întrulocarea lor se produce fatal ciocnire prin laturile ce li-s particulare și nu se pot echilibra, fără a scăpa din vedere și cazul, atât de frecvent, când o rasă, un neam sau un popor, în marea biziună de sine și în necesitatea de a-și

face loc și a se tot întinde, calcă cu brutalitate peste celelalte. Pilda ultimului război, cu încălcările Germaniei, nesecotind orice normă de lege și de dreptate, făcând din necesitate ultima rațiune de conduită, este cu totul vorbitoare și ori-ce dispozițiuni s'ar stabili, dacă nu-i o putere care să le impună, rămân inoperante.

Aceasta-i viața socială, dragă copile, cu polaritatea animalității fără doar mai acuzată decât cea a umanității. Încât societatea merge pe o cale foarte cotită : când apucând spre polul uman și dând iluziunea unei depline și definitive armonizări, când abătându-se spre polul animal cum se întâmplă astăzi, și dând aspectul real, deși uneori mascat, al vieții sociale. Urmărind istoria umană în toate laturile vieții sociale, rămâi îngrozit de toată desfășurarea de cruzime a oamenilor, unii față de alții : cruzimi petrecute nu numai subțimbolul unei porniri de afirmare de viață și de mânie, cum sunt în genere revoluțiunile și războaiele, dar cruzimi organizate sistematic, cu sânge rece cum se zice, răspunzând unui scop mistic mai totdeauna, cum au fost Cruciatele, Inchizițiunea din evul mediu și cum sunt prigonirile de totdeauna, obișnuit în disproporție cu faptele ce sunt de reprimat.

Se pare să fie în firea omului, dar mai ales a colectivităților, o înclinare spre exces și într'o direcțiune și într'alta, exces ce se datorește fără doar iluziunii de dreptate și de adevăr absolut. Dacă fiecare ins s'ar transpune și în altul, cu alte cuvinte dacă ar judeca lucrurile și altruistic, dacă fiecare neam sau popor s'ar transpune și într'altul, concertarea și acordul ar putea fi posibil. Dar dacă lucrul acesta este greu pentru individ, pare că el devine chiar imposibil pentru o colectivitate, pentru o gloată mai ales în care, după judicioasele arătări ale Doctorului Gustave Le Bon, individul în loc să se înalțe în cugetare, se scoboară, se nivelează, se reduce la mijlocie și merge tărit când nu-i înecat în iluziunea că face bine. Astfel se legitimează măsurile de stat cari pot merge până la constrângere dictatorială, spre a menține echilibrul între diferitele năzuințe și a asigura cu chipul acesta macar o relativă ordine, dacă armonia pe cale liberă și rațională nu-i posibilă.

Resemnare și ecvanimitate.

Fenomenele sociale ca și cele biologice sau cosmice sunt ireducibile. Găsindu-ne în făgașul pornirii lor favorabile progresului social, înlesnim poate cu ceva în stăruința noastră în aceeași direcțiune; dar cu siguranță nu facem nimic punându-ne deacurmezișul, când pornirea lucrurilor este rea. În stăruința mea de bine, mai ales sub raportul îndreptărilor generale sociale, n'am putut face efectiv bine nimănuia, dar mie mi-am făcut destul rău. Și când nu poți influența nici îndrepta chear în preajma ta, cu pilda sau cu sfatul, pe nimeni, ce vană încumetare a socoti să poți îndrepta starea generală a lucrurilor!

De aceia, dragă copile, trebuie urmărită mai mult conduita ce s'o ai întru liniștirea ta sufletească și propășirea chibzuită a propriei tale ființi, decât iluzionarea îndreptărilor sociale. Căci în fond nimeni nu te urmează decât doar în aparență pentru vre-un interes sau beneficiu personal, și te pomenești singur tocmai când ar fi să fii sprijinit de un concurs mai eficace. În chip firesc oamenii se întâlnesc doar în pornirile lor, și dacă stăruiesc mai îndelung laolaltă este că se potrivesc; iar nici cât că s'au influențat reciproc și că mai ales unul, socotit ca maestru sau conducător, a dat direcțiunea. Aflându-ne în treabă, e un fel de a raporta la noi, după natura scopului urmărit, partea de înriurire decisivă, pe când în realitate nu-i decât o întâlnire și o potrivire datorite cu totul altor împrejurări.

De aceia se impune *resemnarea* pentru toate contrarietățile vieții și *ecvanimitatea*, ca linie de conduită rațională, pentru toate împrejurările. Să nu te îndurerezi prea mult și nici prea mult să nu te entuziasmezi. *Nil admirari*, să nu te emoționezi de nimic, formula lui Horățiu desemnează conduita cea mai potrivită. Firește că noi nu trăim cum vrem, admitând chear că vrerea noastră ar fi cu rațiune, ci trăim cum putem. Poate să fie temperamentul nostru, adică felul nostru de-a reacționa în raport cu lumea, ca să ne îndurerăm sau să ne entuziasmăm

mai mult decât ar cadra cu echilibrul și sănătatea firii noastre. Dar dacă asupra altora nu putem avea mai nici o înrâurire, fiind că nu ne aparțin îndeobște sau nu ne potrivim cu ei, asupra noastră totuși prin autoprivire și autocritică putem influența într'o rostită măsură. Și nu-i îndoială că aceasta a fost linia de conduită a acelor vechi înțelepți cari, cum erau stoicii, se simțeau bine chiar în mijlocul contrarietăților, în mijlocul constrângerilor și durerilor.

Lumea se refrânge în noi prin constatarea ce-o facem asupra-i și prin părerea ce ne-o formăm despre ea. Prin constatările noastre să căutăm a ne apropia cât mai mult de realitate; iar prin părerile ce ni le formăm să nu ne punem în dezacord cu acea realitate totdeauna complexitoare, și atunci nu poate rezulta decât bine pentru noi; în orice caz mai puțin rău decât dacă am ignora realitatea și totodată ne-am forma și niște păreri cu totul în discordanță cu dânsa. Astfel putem isbuti, resemnându-ne la relele ce nu le putem învinge, să acceptăm cu o egală dispozițiune durerea ca și bucuria.

Odată spiritul nostru astfel dispus, împrejurările chiar cele mai contrariante, afară dacă nu ne nimicesc, întâlnesc în noi o pregătire de înțelegere și o atitudine de apărare cari le reduc mult în efectul lor. Importă enorm ca să nu te lași târât; și nu te lași numai atunci când prin atitudinea de resemnare și de ecvanimitate ai puțința reculegerii.

Nu-i îndoială că resemnarea și ecvanimitatea sunt însușiri personale, pe cari le determină mai mult temperamentul decât înțelegerea. Recunosc a nu fi avut temperamentul potrivit pentru asta; drept care numai înțelegerea, după toate câte au decurs pentru mine și câte am studiat și văzut, m'a condus la această atitudine către maturitate. Nu-i însă mai puțin adevărat că, prins cum eram în vârtejul vieții, nici temperamentul meu n'avea vreme de a se evidenția îndestul; căci îmi dau samă că însușirile de cari pomenesc trebuit-au totuși să existe într'o măsură pronunțată în firea mea, ca înțelegerea apoi să le pună în evidență și să le folosească.

Dar foarte nimerit lucru este când mai de timpuriu,

chear din adolescență, firea noastră se deprinde a se resemna și a privi cu un ochi egal contrastele vieții. Aceasta poate da o posibilitate de acomodare care să înlesnească foarte mult dezvoltarea propriei noastre personalități, făcând-o cât mai simpatizată și prin aceasta mai în măsură de-a acționa. Căci, dragă copile, dacă poți dispune uneori pe oameni în sensul vederilor tale, simpatizându-te, în nici un caz nu-i vei dispune, antipatizându-te, ori câtă dreptate și oricât adevăr ar fi în acele vederi.

92

11 XII 1932,

Toleranță și liberă cugetare.

Dată astfel varietatea părerilor și atitudinilor omenești, întrevăzută și recunoscută încă de mult ca o fatalitate, s'a ajuns la principiul toleranței, adică a îngăduirii fiecăruia de a avea anumite credințe și păreri și de-a le și exprima. Dacă în viața practică acest principiu, de altfel consacrat și oficial în constituțiuni și în legi sub calificarea de libertate de cugetare sau de conștiință, nu s'a aplicat totdeauna, în teorie însă e recunoscut mai de toți, afară de aceia poate cari ar fi cuprinși cu tot dinadinsul de iluziunea că stăpânesc adevărul absolut și ca atare trebuie să-l impună cu orice preț. Din fericire contrabalansarea tendințelor, fie și sub forma cea mai absolută, impune și celor mai intransigenți o rezervă cuminte, dacă nu din convingere, cel puțin prin constrângere. Și astfel la adăpostul acestor comportări proprii sau impuse, libertatea spirituală devine, cel puțin în unele timpuri, foarte accentuată și eficace. Numai prin toleranță și, ca o urmare firească a ei, prin libertatea de conștiință s'au putut afirma curente de idei și implicit de sentimente cari dominând au pus capăt persecuțiunilor și prigonirilor, cel puțin aceluia ce se exercitau cu prea mare brutalitate și cruzime.

Îngăduindu-se astfel manifestarea deschisă a tuturor curenților de idei, fiecare pretinzând a înfățișa realitatea lucrurilor după cum am putut vedea expunând în deosebi atitudinile cele mai capitale de cugetare, multe minți

au rămas perplexe și mulți inși au socotit ca cea mai bună atitudine aceia de a nu avea propriu zis nici o atitudine hotărâtă : de a fi cum se zice *liber cugetător*. Odată ce nu se poate ajunge la adevărul absolut, odată ce toate manifestările omenești n'au în decurgere decât o valoare relativă și cel mult absolută în raport cu locul sau cu timpul, a te ținea în rezervă, a cugeta cum se zice liber, apare ca ținuta cea mai potrivită. Emancipându-se sub toate raporturile, mai ales doctrinare, mintea se complace în această postură, întocmai ca o slugă ieșită de sub directiva unui stăpân, până una alta bucurându-se de libertatea dobândită. Cât va să dureze această libertate nu se mai întreabă ; în contrast cu starea ce-a părăsit-o fără doar c'ar dori ca noua stare de libertate să țină necurmat.

Personal, încă de adolescent, emancipându-mă spiritualicește, am poposit în această fază cu intențiunea de a mă permanentiza într'însă. A fi liber cugetător înseamnă să te aflu într'o stare de spirit susceptibilă a privi cu bunăvoință orice manifestare doctrinară, religioasă, filosofică, socială sau morală, fără însă ca personal să imbrățișezi hotărâtor vre-una : cel mult să ai o înclinațiune care însă să nu ajungă la convingere, pentrucă în acest caz ai fi cugetător dependent, nu liber.

S'a mers chear până acolo că și numai îndoiala sau chear scăderea convingerii pentru o doctrină de care ai ținea, cu aceasta punându-te în dizidență, deci în postură de sectar, să-ți dea dreptul a te socoti liber cugetător, în specie, cam ciudat zis dar totuș zis, liber credincios. Și s'a încercat chear și organizarea spiritelor aflate în această atitudine, libera cugetare socotindu-se astfel ca și o doctrină, cu adepți și asociațiuni închegate ca toate celelalte asociațiuni doctrinare ; ca dovadă că spiritul uman până la urma urmelor n'are decât un anumit fel de comportare, indiferent de conținutul preocupărilor sale.

Ca să nu-și nesocotească țelul inițial, anume acela al emancipării spirituale pur și simplu, în contrast cu toate celelalte manifestări spirituale sistematizate, ca să le calificăm mai bine, libera cugetare se ține într'o atitudine de tăgadă ca să zicem așa, într'o atitudine negativă ; și atunci se înțelege ușor pentru ce nu poate contrabalansa

nici cea mai slabă și mai anahronică atitudine de afirmare. Viața spirituală nu se poate împăca îndelung cu negarea. Dacă pentru unele spirite faptul acesta mai merge, putându-se alcătui ici și colo organizațiuni mai mult sau mai puțin durabile, pentru marea mulțime faptul acesta nu merge de loc. Iluzoriu sau real, mulțimea vrea să-i arăți ceva : misticismul său reclamă aceasta imperios. De aceia atitudinea de liberă cugetare nu poate avea nici-un răsunset în gloate.

Dar n'ar fi cazul ca tocmai lipsa de răsunset în gloate să-i fie imputată în principal. Sunt multe atitudini de cugetare afirmative și sistematizate cari n'au răsunset în gloate, precum am arătat. Liberei cugetări îi este de imputat mai ales golul ce-l menține în cuget prin tăgadă și cu deosebire prin varietatea părerilor ce caută să le strângă laolaltă. Dela liberii cugetători propriu ziși până la liberii credincioși toate nuanțele caută să se țină laolaltă, dar fără acea unitate inspirată de o anumită atitudine de cuget, singura ce poate imprima unei organizațiuni o anumită întocmire și un anumit aspect.

În orice caz atitudinea de liberă cugetare poate fi proprie unor anumiți inși : spiritul lor se poate complăce într-o atitudine de îndoială, atitudine care, fără a îmbrățișa un anumit sistem, lasă cea mai mare latitudine spiritului critic și cercetător. Această atitudine ar cadra mai bine cu ceiace s'a denumit în filosofie *scepticism*, adică o stare de indiferență și poate cel mult de așteptare, de posibilitate, fără a adânci îndeștul lucrurile spre a vedea ce cale dau să apuce sau ce s'ar putea face spre a le îndrepta într'un anumit chip.

Societatea însă nu se poate împăca cu îndoiala. Dacă pentru individ în particular scepticismul poate conveni, pentru societate el nu convine de loc ; căci ar fi tăgada ei. Fără doar că această fundamentală considerațiune l-a împins pe Auguste Comte, dela faza de liberă cugetare la care se găsea prin constatarea caducității sistemelor filosofice și religioase, odinioară puternice și strălucitoare, la faza de adâncire a fenomenelor sociale și morale mai ales, spre a închea sistemul doctrinar adecvat desvoltării armonice a societății în curs : pozitivismul.

Personal pot mărturisi că dealtfel faza mea de liberă cugetare, exprimată în lucrarea mea „Viitorul României”, își acuză declinul încă înainte de-a adânci filosofia pozitivă din operele lui Auguste Comte, prin inițiativa ce-o luai, în 1903, de-a forma la Iași o societate de cultură pozitivă. Societatea n'a durat, căci membrii ei, unii și profesori universitari, erau prea sceptici și au ținut se vede să rămâie liberi cugetători curați, adică să nu jeneze pe nimeni cu atitudinea lor. Eu însă îmi desemnasem drumul și opera lui Comte, abordată deplin abea în 1912, a fost tocmai ceiace spiritul meu căuta spre o afirmare de norme de viață socială judicioasă și armonioasă.

93

12 XII 1932.

Activitatea publică și culturală.

Se poate ca omul să fie cu totul absorbit de munca în cariera lui, așa ca să nu-i mai rămână vreme a se deda la vre-o îndeletnicire înafară. Întâmplându-se astfel cazul cu tine, dragă copile, cată să ai toată mulțumirea și nici o umbră de părere de rău că nu ți-ar rămânea timp să-l poți folosi într'o acțiune publică. Fii încredințat că o acțiune publică rezultă oricând și numai din munca ce-o depui în particular: căci orice muncă, cu aspectul cel mai privat posibil, nu se limitează numai la folosul curat personal; ci are răsfrângere în afară, chiar nefiind numai decât destinată și urmărită ca atare. O meserie sau o profesiune oarecare o exerciți firește pentru îndeplularea traiului tău; dar o exerciți, s'ar putea zice în principal, pentru a răspunde unei nevoi obștești. Cu meșteșugul sau profesiunea ta îți procuri firește direct, când poate fi cazul, cele de nevoie ție; dar menirea fundamentală este de a face o treabă folosind societății, dobândind astfel în schimb posibilitatea, pe calea renumerării, de a-ți îndeplula toate celelalte nevoi cari-s în afară de cadrul îndeletnicirii tale proprii.

Dar așa-i făcut omul, să nu se mulțumească a sta în cadrul meseriei sale, mai ales când poate avea și timp disponibil pentru o activitate publică, adică o activitate

care să fie de folos semenilor săi în domeniu înțelegerii vieții și îndrumării societății de așa fel ca interesele individuale și colective să se desfășoare în cea mai fericită îmbinare. Și-i de dorit și de stăruit ca timpul disponibil, adică timpul ce poate rămâne, și numai dacă rămâne într'adevăr și nu-i rupt dela munca necesară meseriei sau cum se zice dela datorie, în loc să fie irosit cu petreceri fără rost sau chiar vătămătoare, cu îndeletniciri de jocuri de noroc, cu cheltuieli extravagante, să fie consacrat activității publice; bineînțeles dacă este și o vocațiune în această direcțiune, adică o sete de cunoaștere a lucrurilor și totodată o însușire de a le desluși și altora. Altminteri, decât a încurca fără folos și chiar păgubitor realitatea lucrurilor cu privire la interesele generale și publice, mai bine este a folosi personal timpul disponibil în distracțiuni inofensive, cum sunt în genere spectacolele, sau și mai bine în grija de familie și înfrumusețarea domiciliului.

Opiniunea publică, adică curentul de apreciere obștească ce se degajă în mod mai obișnuit pe calea bunului simț, pune adesea obstacol încumetărilor neavenite pentru o activitate publică. Dar trasă cum este când într'o parte când într'alta de felurite organizațiuni după interesele lor adesea particulariste și egoiste, opiniunea publică nu se desemnează în destul spre a fi luată chear de normă în manifestarea ei dintr'un moment. Pe calea asta opiniunea publică poate fi chear stânjenitoare și păgubitoare intereselor ei însăși, favorizând incapacități și împiedcând capacități. Așa că criteriul de apreciere pentru o activitate publică a cuiva trebuie să fie și în afară de opiniunea publică, și-i mai nimerit când este în propria conștiință a aceluia ce ar înclina să se dedeie.

Ajuns la virilitate, dar mai ales la maturitate, simțind în tine imboldul și pentru activitate publică, după ce bine înțeles ai pus toată conștiinciozitatea în datoria ce ți-o impune cariera, poți, dragă copile, să i te dedai. Dar mai mult ca în orice treabă în acțiunea publică să fii cu toată circumspecțiunea, căci în domeniul public cu deosebire se ciocnesc ideile și mai mult ca ele sentimentele și implicit ambițiunile.

Poate că dacă interesele și adversitățile s'ar limita

în câmpul strictei spiritualități, adică în domeniul cunoștințelor și afirmărilor cari se pot manifesta într'un caracter relativist, înăspririle și încăierările n'ar îmbrăca o notă prea accentuată și în niciun caz prea crudă, până la distrugere, Dar acțiunile omenești au loc cu tot complexul pornirilor lor, așa că chiar cea mai spiritualizată atitudine poartă mai totdeauna și balastul intereselor materiale, cari devin cu atât mai înșelătoare cu cât se țin mai ascunse. Așa că în activitatea publică, simțind mai ales a te pune prea în discordanță cu directivele în curs, mai nimerit este a nu depăși prudența, folosind calea ce te-ar expune mai puțin, cum poate fi scrisul în loc de grai.

Personal am simțit totdeauna o mai mare lesniciune de a folosi graiul în activitatea publică ; dare mai de preferat scrisul. *Verba volant, scripta manent* a zis bine latinul, căci pe lângă că vorbele sboară și cu ele forțamente și conținutul, apoi și cei cari ascultă, și în slaba măsură în care înțeleg, sunt influențați numai cu prilejul vorbirii, pe când scrisul rămâind prezintă și duce mai departe neîntrerupt conținutul, permanentizându-l într-o influență și îndruma alte spirite mai departe în viitor, dacă eventual acele contemporane nu s'au influențat cu nimic sau prea puțin.

Activitatea mea culturală în mediul intelectual.

Dacă, deși dându-mi seamă de insuficiența graiului pentru a înrîuri asupra mediului, am folosit totuși mai mult acest mijloc, faptul ține pe de o parte de lesniciunea mea în exprimare verbală și de greutatea cheltuielilor cu tiparul mai ales în timpurile de față ; dar pe de alta, și poate cea mai decizivă determinare, de urmărirea închegării unei organizațiuni culturale pentru cultivarea și practica ideilor ce le expuneam. Căci ceiace face încă tăria curentelor de idei, chiar caduce sau perimate cum se zice după concepțiunile și necesitățile în curs, nu mai este țelul în sine urmărit, nu

mai este miezul părerilor ce se expun, miez aproape pulverizat sub evidența criticilor copleșitoare; ci-i organizațiunea lor.

Atâtea sisteme religioase cari aproape nu mai au nici o repercusiune în viața practică, ba chear sunt cu totul nesocotite când îi vorba de orientarea vieții sociale și politice, nu-și duc mai departe ființa decât prin puterile și vastele lor organizațiuni. Unde se mai vede partea de influență ce-o aveau odinioară religiunile în viața statelor și popoarelor? Pustiu care nu se cere decât umplut cu concepțiuni adecvate; dar pasă de înlătură biserică, sinagoga sau moscheia. Ele se țin, și încă bine împlântate în picioare, prin organizațiunile lor; dovadă strălucită ar fi în specie Vaticanul. Așa că numai organizațiuni, cari să tragă mulțimea de partea lor, le-ar putea cu folos înlocui. Până atunci ele rămân în picioare ca o nevoie macar de consolare a gloatelor, dacă nu și de orientare.

Și organizațiunile spirituale, și în specie culturale și religioase, se alcătuiesc cu graiul; nu cu scrisul. În acest sens Auguste Comte înclină să atribuie extensiunea creștinismului mai mult militantismului oral al Sfântului Pavel. Scrisul edifică și servește de aliment graiului; dar scrisul nu entuziasmează în aceeași măsură ca graiul. Totdeauna propaganda orală a fost cea care a prins, bineînțeles dacă a găsit apostolul, mediul și momentul favorabil. Numai acesta m'a determinat ca să stăruiesc totdeauna pe calea graiului în răspândirea convingerilor mele. Și pentru cultura pozitivă am făcut o încercare dintre cele mai însemnate și mai semnificative, cu mult mai stăruitoare decât în activitatea mea tinerească, pe când socoteam să răspândesc în mulțime cu deosebire cunoștințele științifice.

Din anul 1912 până în anul 1916, când am intrat în vâltoarea cea mare a războiului mondial, am ținut serii de câte zece până la douăzeci de prelegeri anuale pentru cultura pozitivă generală în amfiteatrul Liceului Național din Iași. Și'n paralel, ca să-mi duc și mai sigur la bun sfârșit intențiunea înjghebării unei organizațiuni ad-hoc, săptămânal, Joia sara, țineam la mine acasă șe-

dinți cu persoanele mai apropiate, de ambele sexe, între cari prin consfătuiri și lecturi căutam să stabilesc legătura mutuală indispensabilă. Și poate că isbuteam dacă nu supravenea războiul. În orice caz suspendarea activității mele în această privință, prin război, coincidând se vede cu încă o prea slabă închegare organizativă, a dus la rezultatul că după război n'am mai putut întruloca pe participanții de odinioară, acum răzlețiți sau lipsiți de orice interes pentru scopul ce-l urmăream.

Poate că și eu, fiind mai deprimat și obosit după război, n'am pus destulă stăruință, Fapt a fost însă că nimeni, din câți au urmărit mișcarea aceasta, nu s'a arătat dispus a o reîncepe. Și atunci m'am socotit că a trebuit să fie la mijloc fără doar ceva mai mult decât depresivitatea de după război; că chear și fără război lucrurile n'ar fi mers cu mult mai bine, că inițial a fost la mine un îndemn iluzionant, ce de altfel mi se vădea acum și mai clar prin aceia că, încă dinainte de război, se produseseră în micul cerc ce-l formasem câteva defecțiuni semnificative, cărora atunci nu le dădusem însemnătatea ce acum mi se impunea.

Drept acestea n'am mai repetat încercarea, și-i de înțeles că bine am făcut după toate deslușirile și întâmplările ce le-am expus, deoarece apare pregnant că mediul nostru social, dacă pe de o parte nu se arată dominat de vre-un sistem anumit religios sau filosofic, pe de altă parte nici nu râvnește la vre-o ieșire: mediul nostru este sceptic, este nepăsător, gata a primi orice prin constrângere, dar nimic prin discernământ și mai ales prin persuasiune,

Și din păcate asta-i cam starea de suflet generală a întregii lumi actuale, drept care se revoltă și se indignază așa în sacade; dar n'are nici o continuitate în cutare și acțiune, stare ce-i aidoma cu cea a conducătorilor ei care se mulțumesc numai cu beneficiile și huzurul situațiilor: ce va fi se va vedea. Incât îmi apare că niciodată lumea n'a fost într'un făgaș mai de accentuată fatalitate ca acum. Dacă lucrurile, chear cari ar fi să fie subț înrâurirea omului, rămân să se descurce dela

sine, orice zbućiumare verbală îndrumătoare îmi apare actualmente ca o naivitate.

95

13 XII 1932,

Activitatea mea culturală în mediul muncitoresc.

Fără vre-o intenćiune de a atrage categoriile sociale, zise muncitoreşti în opunere cu cele zise intelectuale, la vre-un anumit sistem de cućetare ; ci numai cu gândul de a le fi de folos culturaliceşte, în mediul şi în felul lor de organizaćiune, în de obşte calificându-se socialiste, am stăruit mult să le desluşesc asupra multor lucruri şi chestiuni curente. Activitatea aceasta am dus-o îndelung, până în ajunul războiului mondial, cu deosebire la atelierele căilor ferate din Iaşi, unde lucrătorii se adunau săptămânal.

Cu acest prilej am putut să mă conving câtu-i de vană şi aşa zisa activitate culturală în popor. Odată ce lucrătorii se socoteau categorisiţi sub calificarea de socialişti, ei nu erau dispuşi a asculta decât expunerile ce li se făceau în numele socialismului şi cu deosebire pe aceia cari erau sau îşi ziceau socialişti. Eu, care de o bună bucată de vreme, nefiind înscris în organizaćiunea socialistă, nu mai eram considerat ca atare, eram privit cu neîncredere, ce se vădea totdeauna prin ripostele ce mi se îndreptau ; aşa că aşteptarea mea că pe calea argumentării aş putea să mi-i apropii pe ascultători, nu ducea la nici un rezultat. Era destul să ia alături de mine cuvântul un calificat şi recunoscut formal socialist, un muncitor sau un intelectual, pentru ca să mi se vădească simpatia ce-o manifestau ascultătorii *a priori*, pe când eu doar *a posteriori* de mă vedeam tratat cu oarecare îngăduinţă.

De aceia îmi vine să cred că, mai în toate adunările, oamenii se strâng, nu ca să se instruiască, nu ca să se lumineze, nu ca să se desluşască ; ci ca să asculte numai lucruri asupra cărora aprobarea lor, interesată sau şi dezinteresată, este dinainte câştigată. Şi a trebuit să mă conving până cele din urmă că faptul e natural să

decurgă astfel. Vorbeam unor oameni ce-i mai mulți maturi, cu personalitatea oarecum cristalizată. În orice caz se poate admite că omul din popor își are cristalizată personalitatea mai de timpuriu comparativ cu omul cultivat. Și odată personalitatea fiind cristalizată la un anumit nivel sau pe o anumită formulă, e zădarnică osteneala de a căuta s'o mai abați. Omul din popor nu se râdică la stadiul de cugetare critică; el rămâne și se simte tare comod la stadiul de misticism, indiferent ce calificare sau ce aspect îmbracă acel misticism. Odată ce a acceptat modalitatea de manifestare, omul din popor nu se mai schimbă. Și eu, când mă iluzionam a cultiva și deștepta masele, nu înțelegeam încă indestul aceasta.

Așa că a trebuit să fie experiența care să mă convingă, mai ales atunci când, după multe și multe cuvântări, un apropiat muncitor care participa și la întrunirile săptămânale dela mine de acasă, fiind în preajma desemnării unui candidat pentru deputăție, m'a prevenit ca să nu mai iau cuvântul și nici să nu mai particip la adunările muncitorești obișnuite, căci, de teamă ca să nu fie propus și numele meu a candida, un număr mare de muncitori pot fi porniți să-mi facă o manifestațiune ostilă împinsă poate până la violență. Prevenirea mi-a venit de altfel mai mult ca o confirmare la ceiace-mi dădeam samă singur încă cu mult înainte, căci rărisem ducerile mele la acele adunări. Dar prevenirea a fost dovada clară a zădărniciiei acțiunii mele culturale; ceiace m'a determinat a nu mai lua nici o parte la adunări similare.

Și dacă lucrurile sunt așa și nu-s altfel în orice împrejurare similară, mă întreb ce bruma de treabă pot să facă toți câți se opintesc cu iluziunea de a deștepta și cultiva poporul? Sunt sigur că nici o treabă decât doar ca să se cheme că fac ceva, spre a se justifica cheltuielile efectuate. Și dacă mai poate fi vre-o iluziune în această privință, apoi se înțelege rău cultura; căci cultivarea nu-i o întreprindere de o anumită durată, cum ar fi o excursiune sau chear o expedițiune. Cultivarea nu se face la comandă. Ea se face în timp, se face treptat, se face încet și se face mai ales nu atât prin interesul ce-l arată inițiatorii, cât prin interesul ce-ar fi să-l manifeste

primitorii. Și dacă se întâmplă să nu fie astfel cazul, cum este în mediul nostru și mai ales în lumea țărănească și muncitorească, atunci și cheltuiala și truda sunt zădarnice.

Cultura n' o fac anii, nici deceniile; ci veacurile; și încă și atunci trebuie să fie o nevoie, o sete, fără de care se pot scurge și milenii în ignoranță. Ne opintim să fim ca Franța sau ca Anglia sau macar ca Belgia, Olanda sau Danemarca. Onorabilă dorință și onorabilă sfortare; dar puțința? Dar rezultatul? În țările de cari vorbim chestiunea culturii nici nu s'a pus vreodată așa cum se pune la noi cu bruscare, pentru că acolo ea se depăna mereu ca o trebuință firească. La noi se pune firește prin contrast cu acele țări; dar devine irealizabilă, pentru că orice proces social, ca și orice proces vital, cere o perioadă de gestațiune și de desfășurare, care nu se poate nici restrânge și nici grăbi artificial. Și dacă artificială și implicit iluzorie fu acțiunea mea în mediul intelectual, cu un cuvânt mai mult urma să fie iluzorie în mediul muncitoresc.

Trebuie deci, dragă copile, să știm să deosebim ceia-ce-i dorința și înclinațiunea spiritului nostru cu răstrângere iluzorie în afară și ceia-ce-i realitatea, care poate sau nu să îlesnească avântul nostru.

Ivirea răscoalelor, revoluțiilor și răz- boaielor.

Dacă mai din timp ne-am da samă de slaba influență ce-o putem exercita în mediul nostru, ne-am îndrepta puterile într-o dezvoltare propriei noastre individualități și astfel ar rezulta un enorm câștig cu implicită resfrângere asupra vieții sociale în general. Ceia ce importă este numai ca să nu stricăm altora în desfășurarea ființii noastre, apreciind totdeauna partea ce trebuie să revină altora. Dar a ne transpune cu totul în afară și a judeca nevoile altora înainte de a ne da bine samă de ale noastre, este cea mai mare greșală. Așa că altruismul trebuie întotdeauna îmbinat cu egoismul

spre a se echilibra reciproc în sensul cel mai favorabil desfășurării ființei noastre.

Această ținută privește nu numai individul ci și societatea, care trebuie totdeauna să se prevadă cu cele mai mari garanții pentru păstrarea și propășirea sa. Și după cum în organismul individual se pot petrece zdruncinări și tulburări, tot așa și în organismul social supravin fenomene analoage cari alcătuiesc zbuciumările, catastrofele și calamitățile sociale: răscoale, revoluțiuni, războaie și crize. Poate într'o măsură oarecare oamenii le provoacă, dacă nu mai degrabă ei sunt cei din urmă determinanți; dar fapt este că tulburările sociale mari și vajnice au loc mai presus de puterea oamenilor și în special mai presus de puterea unui singur om. De aceea față de fenomenele sociale trebuiește păstrată oarecare pasivitate, cu atât mai mult cu cât s'a putut totdeauna constata neputința oamenilor de a le domina și îndruma.

După cum în natura cosmică, privind pământul în general, omul chibzuit stă în resemnare față de fenomenele tulburătoare și cataclismice, cum sunt cutremurele, inundațiile, erupțiunile vulcanice... evitând doar cât poate să nu cadă fizicește victimă, tot așa în natura socială, privind societatea în general, omul chibzuit stă pasiv față de fenomenele catastrofice cum sunt răscoalele, revoluțiunile, războaiele... intervenind totdeauna numai în sensul potolirii lor sau feririi de prea mari neajunsuri, așa după cum instinctul și bunul simț îi dictează în comportarea față de tulburările cosmice. Căci să nu fie vreo înșelare că, dacă participarea oamenilor este atât de vădită în tulburările sociale de orice natură, apoi aceasta are loc cu vre-o șocotină deosebită sau perspicacitate. Dimpotrivă, în atari fenomene șocotina și perspicacitatea omenească sunt cu totul reduse, ceia ce și explică avântarea nebunească dusă până la nimicire. Dacă se pot admite și unele discernă-minte, mai puțin aprinse cum s'ar zice, apoi acele sunt doar ale conducătorilor ce nu și-au pierdut cu totul cumpătul sau mai curând ale spectatorilor perspicaci, cari pot eventual să prindă momentul potrivit spre a stânjeni sau atenua mișcările în curs, atitudine întru totul analoagă cu

acea a unor minți chibzuite când se găsesc în fața primejdiilor cosmice,

În tulburările sociale, cași în cele cosmice, nu-i faptul cel din urmă și aparent care le pricinuieste; ci-i o lucrare de ani, decenii și chiar secole, care trebuie să se producă inevitabil. Nu, că dacă ar fi fost așa sau pe dincolo, lucrul nu s'ar fi petrecut; ci el trebuia să se petreacă, pentru că imperceptibil s'au îngrămădit cauze peste cauze până în cele din urmă fenomenul a trebuit să izbucnească. Cea din urmă picătură face să se verse paharul; dar cea din urmă picătură nu-i decât finala milioanelor de picături ce tot râdicau nivelul. Așa că dacă ar fi vorba să nu se fi revărsat paharul, aceasta ar fi însemnat să nu se fi început a se turna în el. Dar de îndată ce s'a început a se turna într'insul și s'a continuat, paharul trebuia să se umple și să debordeze.

Tot așa și 'n fenomenele cosmice și sociale, cu triste urmări asupra vieții umane, ar fi trebuit să nu se fi început rânduirea și îngrămădirea de pricini, pentru ca fenomenele înseși să nu fi avut loc. Dar de îndată ce pricinile s'au produs, și fenomenele decurse din ele trebuiau să apară. Asupra fenomenelor cosmice omul n'are absolut nici o putere decât doar, prevăzându-le uneori, să le evite, să le atenueze sau să se acomodeze. Asupra fenomenelor sociale, dat că mai în totalitatea cazurilor el este actorul, omul ar fi să aibă înriurire și putere. Dar pentru aceasta i-ar trebui prevedere, ca să știe și să poată dela început să înlătore pricinile răului. Or aicea este marea dificultate. Ori cât de sagace, omul nu prevede decât rar și în cazuri destul de simple. În cazuri complicate omul nu prevede mai de loc, sau chiar dacă unii prevăd, marea majoritate nu ascultă și lucrurile se desfășoară fatal.

Astfel se petrec lucrurile cu tulburările sociale. Oamenii nu-și pot limita egoismele lor: devin abuzivi de îndată ce au posibilitate; privirea pentru interesele altora, adică înclinarea altruistă, li-i cu totul limitată; și atunci, dacă îndelungă vreme lucrurile pot merge astfel, unii tot întinzându-se și îndestulându-se și alții tot restrângându-se și suferind, vine și o vreme când cei din cale afară năpăstuți sub orice punct de vedere, fie constrângere ma-

terială, fie constrângere spirituală, izbucnesc, și răscoalele sau revoluțiunile se desfășoară.

În genere obiectivul răscoalelor și revoluțiilor este emanciparea sau îndestularea. Indiferent de modalitatea desfășurării revoluțiilor, suflul animator este dorința și voința de lărgire și îndestulare a propriei ființi prinsă în vârtej. Și nu-i cruțare de nici un fel de jertfă pentru cine-i prins 'n durdura aceasta. Infierbântarea devine atât de mare, că fiecare ajunge să bănuiască chear pe cel de mai aproape de inconsecvență și tradare, de îndată ce se pare a se abate cât de puțin dela conduita impusă. În revoluțiune omul intră într'o stare aproape anormală, într'un joc de iluziuni și chear de halucinațiuni. De acolo derivă toate acele încăierări sângeroase și executări sumare reciproce cari nu se potolesc decât după îndelungă vreme sau și brusc numai prin intervenirea unei puteri neașteptate contraponderatoare, impunând reculegerea.

Dacă obiectul revoluțiilor este în genere emanciparea și îndestularea într'o privință oarecare, obiectul războaielor este eghemonia, adică înclinațiunea de a fi mai mare, de a dicta. Cel puțin este vorba de eghemonie ca motiv inițial și fundamental al națiunii sau al statului care provoacă războiul, motiv acoperit obișnuit, dar real. Se poate să te înșeli sau mai curând să înșeli cu oarecari motive aparente, cum se întâmplă adesea; dar pornești războiul fiindcă te simți în stare de a-l duce și te socotești în măsură, învingând, să direcționezi viața altora, bineînțeles spre cel mai mare folos al tău. Că de partea statelor provocate motivul războiului ar fi apărarea, nu mai puțin sentimentul eghemoniei fu începutul și apoi nevoia apărării răscolește la toți acest sentiment, care nu se potolește decât prin înfrângere de-o parte, isbândă de altă parte și în definitiv printr'o învoială de pace, dorită momentan și calificată eternă, dar realizată totdeauna numai vremelnic.

Războaiele totuși, deși mai nimicitoare de vieți, au o desfășurare cel puțin mai rânduită: se precizează totdeauna un scop și o conducere. Revoluțiunile, deși poate mai puțin nimicitoare de vieți, au însă o desfășurare foarte confuză: scopul mai niciodată nu-i destul de clar și con-

ducerea este foarte oscilantă. Războaiele, afară dacă nu se amestecă cu revoluțiunile, au sfârșit precis. Revoluțiunile, afară dacă nu-s bruscate de vre-un război, se trăgănează și aproape că, socotit după o viață de om, n'au sfârșit, pentrucă revoluțiunile reprezintă, orice s'ar spune, mai mult crize de suflet decât războaiele cari reprezintă mai mult crize de interese.

Și crizele de suflet, putem lesne înțelege din tot ce-am spus, nu se rezolvesc ușor; ba se poate chear spune că nu se rezolvesc deloc. Crizele de suflet cel mult se potolesc, întră într'o fază de toleranță, de înțelegere mai mare; popoarele îmbrățișează anumite credințe, corespunzătoare și intereselor lor de viață materială, încât se pare că revoluțiunile s'au stins. În realitate însă ele dormitează, pentrucă misticismul popular este inepuizabil și oricând susceptibil a se revărsa pe o anumită pantă ce nu-i mai niciodată acea a bunului simț și a realității convenabile.

De aceia cum ți-am mai spus, dragă copile, dezvoltându-ți individualitatea, cătând să fii cât mai conștient de rostul și rolul tău și aceasta cât mai din vreme, privește viața socială mai mult ca spectator, acomodându-te cu ea, așa cum cată să te acomodezi cu viața cosmică. În timp de revoluțiune, pe cât îți poate sta în inriurire și'n putere, îndeamnă la toleranță și împăciuire; iar în timp de război, fiindu-ți dată tema precisă a războiului ce-l poartă țara ta, cată să i te devotezi fără nici o reticență. În revoluțiune se poate să nu te ia numai decât curentul și să dispui de inițiativă; în război locul ți-i fixat și cată să te ții la postul de eventuală primejdie cum te-ai ținut pe punctul încă sigur al unei inundațiuni, căci pășind în lături, s'ar putea să te înfunzi mai greu, de nu să te și îneci.

Războiul balcanic din 1912-1913.

Un exemplu de ce poate fi avântul eghemoniei și în ce măsură eghemonia constituie mobilul capital al războaielor ni l-a oferit imperiul turcesc care, din

momentul ce și-a consfințit stăpânirea peste sudetul Europei, prin cucerirea Constantinopolului în 1453, a fost o permanentă piedică a dezvoltării națiunilor balcanice și o continuă amenințare pentru restul Europei. Doar părțile mai de margină, cum au fost țările românești, au păstrat oarecare autonomie ; țările mai din interiorul peninsulei balcanice și mai din preajma centrului de emanațiune a puterii turcești, cele din dreapta Dunării, ca Bulgaria, Serbia și chiar mai depărtate, ca Grecia, au îndurat integral și secular stăpânirea efectivă musulmană.

Acea stare de lucruri a prins să se schimbe abea după ce Rusia și Europa însăși s'au văzut primejduite, căutând atunci să sprijine mai cu eficacitate deșteptarea la viață liberă a națiunilor oprimate ; dar de obicei numai pe atât cât să se poată pune ele la adăpost. Odată primejdiile proprii trecute, și Rusia și Europa, în specie Austria, căutau la rându-le compensațiuni în extensiunea lor asupra teritoriilor scoase de sub stăpânirea turcească. Așa că numai atunci, și aceasta avu loc abea în cursul veacului al XIX-lea, începură țările balcanice să devină stăpâne pe propriile lor destine, când înșile avură tăria de a se emancipa : dovada aceluiaș proces de valorificare proprie spre a prinde un loc în viață, fie individ, fie națiune. Poate altul, dintr'un interes ce-l ascunde, să aibă aerul de a-ți vrea tot binele ; realitatea este că nu obții decât binele pentru care singur te faci capabil. Popoarele balcanice, cu nume de a se folosi și ele, se alăturau diversilor competitori la eghemonie, dar obișnuit nu se alegeau decât cu atât că-și schimbau stăpânul. Și numai când au ajuns să trăiască din propria lor sevă, s'au putut emancipa deplin, răsculându-se, sau ducând războaie tot într'un suflu de răscoală, pe samă proprie. Astfel, cel puțin în parte, s'au eliberat țările românești și tot astfel Grecia, Serbia și Bulgaria.

Eram copil ca de patru-cinci ani în toiul războiului din 1877-78 pentru independența României. Imi amintesc foarte vag de-un cal roib frumos rechiziționat dela tata-bătrânul despre care am pomenit, și tot astfel imi amintesc de unele stampe de viteji români căzuți în lupte, stampe ce le desfăceam dintr'un ziar al vremii și le lipeam

pe pereți. Fost-a negreșit la mijloc și declinul fatal al osmanliilor c'au fost bătuți cu modestul sprijin ce-l puteau românii atunci alătura rușilor aproape învinși; dar fără doar că a fost și vrednicia noastră, că rușii n'au mai pretins la nici un drept de ocupațiune cel puțin cum făceau altă dată, ci s'au limitat numai să-și compenseze rușinea înfrângerii ce-i privea, rășluind, cu sprijinul congresului european dela Berlin, partea sudică a Basarabiei ce fusese întoarsă la 1854, România primind în schimb partea nordică a Dobrogiei pe lângă recunoașterea independenței.

În stare analoagă cu a României până la independență, ba poate și mai greu, au continuat să stea Bulgaria, Serbia, Grecia și mai ales Albania încă cu totul absorbită de dominațiunea turcească până în plin început al veacului al XX-lea, când în 1912, printr'o înțelegere comună, au pornit și dus laolaltă războiul de emancipare totală și formală împotriva Turciei, care a fost înfrântă mai ales prin avântul bulgarilor, cari amenințau să cuprindă și Constantinopolul. Și atunci se iscă neînțelegerea fatală între beligeranți, alimentată negreșit și de puterile politice cari aveau interes ca Turcia să se proptească încă în Europa, așa că în cele din urmă din prieteni de cruce cum își puteau zice prin opunere cu semiluna împotriva căreia se ridicară, deveniră dușmani de moarte și prinseră a se război între dânșii.

Atunci, în vara anului 1913, apăru momentul propice pentru România, ca să astâmpere mânia și încăierarea dintre frații de arme dela început, să declare război Bulgariei ca mai nesăturată și mai trufașă, trecând Dunărea și înaintând, de altlel fără nici o împotrivire, până în preajma Sofiei. Exact s'ar putea spune, sub formă nemăsurat de potențiată, atitudinea dintre inșii cuprinși de mânie, gata a se nimici, fără intervenirea unuia din afară care impune măsura și cumpătul indispensabil. Fiind mobilizat ca medic, pe atunci încă socotit în rezerva marinei, la flotila de vase purtătoare de mine pe Dunărea, în preajma podului dela Cerna-Vodă, am participat de altfel mai mult la o manevră de cât la un război propriu zis.

Pacea cerută pe dată de Bulgaria, care și-a apreciat just istovirea, s'a împus curând, fără doar și prin inter-

vențiunea puterilor europene bucuroase de a vedea focul potolit; dar România a avut totuși îndestule victime. În înaintarea grăbită, fără precauțiune sanitară suficientă, a dat peste focare de holeră de care s'a contagionat o bună parte din armată și astfel a suferit însemnate pierderi. Am asistat la trecerea de șlepuri ce se scurgeau pe Dunărea, dinspre Turtucaia spre Brăila și Galați, încărcate cu sute și mii de suferinzi duși spre căutare. Neputând fi vorba de o compensațiune bănească, dată enorma întindere teritorială ce se afectase pentru Bulgaria, României, pentru truda și jertfa sa, i s'a concedat partea sudică a Dobrogei, așa zisul Cvadrilater; și lucrurile au intrat în scurtă liniște relativă până la războiul mondial ce dospea.

După cele ce aveau să se desfășoare în scurt timp, războiul din urmă balcanic poate fi socotit ca un preludiu. Așa zisa chestiune a orientului nu era, precum nici nu este încă, decât un răsunset al situațiunii generale a Europei, în care chestiunea de eghemonie, și implicit de subjugare, domina și domină încă. Turcia ar fi urmată să părăsească cu totul Europa, să se întoarcă deplin în melegurile sale încă din timpul războiului balcanic; dar negreșit interesele europene, ale unor state mari cel puțin, dictau să mai rămâie, interese cari au primat și primează încă în așa măsură, că Turcia se menține în Europa și acum, cu tot desbinul războiului mondial.

Așa că până una alta apare clar că rezultatele ce se urmăresc și se așteaptă dela o acțiune nu sunt deloc în proporție cu opintelile ce se fac chip pentru ele. La suprafață se dau luptele și se deapănă calculele, iar din adâncuri de interese adesea meschine supravin aranjamente cari modifică cu totul rezultatele așteptate. Chestiunea orientului s'a mai simplificat; dar nu s'a rezolvit, și un sfârșit nu poate avea pe cât timp centrul de viață mondială ce a fost, este și poate fi Constantinopol, din râvna ce-o pun și unii și alții din marii competitori spre a-l stăpâni în particular și în propriu, este lăsat să fie acum ajuns până la înjosirea de punct provincial, căci turcii, prin bunul instinct de reculegere ce-l au, s'au întors cu capitala lor în Asia, la Ankara. Războiul mondial, cu toate enormele sale jertfe, a ascuțit doar competițiu-

nile, fără să rezolvească nimic din problemele politice și sociale, a căror complexitate se vede că nu îngăduie decât dibuirea.

Războiul mondial din 1914-1918.

Două mari tendințe potrivnice planau asupra Europei în ajunul războiului mondial: tendința imperialistă a Germaniei, tendința de eghemonie europeană cel puțin dacă cea mondială, prin vastele lor colonii, era prinsă de Anglia și de Franța, tendința marcată prin acel „Drang nach Osten”, împingere spre răsărit, și tendința de eliberare a popoarelor subjugate, mai ales a celor aflate în conglomeratul austro-ungar.

Poate dacă Germania pornea războiul înainte de a se isca cel balcanic, cum de altfel a tot încercat, lucrurile s'ar fi desfășurat altfel și un imperialism aspru ar fi dominat asupra Europei. Dar tendințele eliberatoare au fost mai vii și s'a produs războiul balcanic mai înainte cu rezultate favorabile, ceea ce a dat avânt popoarelor din imperiul austro-ungar pentru a lua și ele înainte prin acel atentat dela Serajevo, în care moștenitorul tronului respectiv și-a pierdut viața. Incât deodată tendința de eliberare s'a găsit proptită în fața tendinței eghemoniace a Germaniei și a Austro-Ungariei, cari nu mai puteau trece peste acest grav și semnificativ afront.

Așa că s'ar putea spune că chiar motivul ridicării războinice a imperiilor centrale a fost și piaza rea ce trebuia să le ducă la înfrângere. Cu orice alt motiv, pe care de altfel Germania îl căuta prin preajma coloniilor, războiul ar fi putut avea altă desfășurare. Dar cu motivul de a înfrânge chipurile o insolentă, însă în realitate de a face să continue subjugarea popoarelor, ceiace era foarte vizibil, puterile centrale și-au ridicat deodată împotriva-le Rusia care nu putea privi favorabil acea împingere spre răsărit și Franța care își dăduse pe dată samă că Germania o vizează în special și apoi pe rând Belgia, cu încălcarea sălbatecă, și în sfârșit Anglia, care-și vedea primejduită mai ales situațiunea ei colonială.

Fără doar că Germania se calculase bine pentru un război limitat în Europa, numai că acest război l-a provocat cam târziu, după cel balcanic, când slăbiciunea imperiului austro-ungar era cu totul marcată și popoarele sale subjugate râvneau libertatea; iar celelalte state, încă neintrate în vârtej, puteau vedea bine, prin comportarea Austriei față de Serbia și a Germaniei mai ales față de Belgia, la ce se pot aștepta prin o victorie a Germaniei, care și-ar fi realizat fatal al său „Drang nach Osten” și totodată ar fi dobândit și cea mai mare parte din coloniile franceze, de nu chear toate.

De aceia Anglia n'a mai stat la șânduri; iar celelalte țări, deși nepregătite îndestul, ca Italia, România și mai departe Statele Unite și Japonia, văzându-și în joc existența sau subjugarea sau și numai pierderea prestigiului, s'au ridicat împotriva. Așa că chear dacă dela început soarta imperiilor centrale era îndoielnică prin însăși alegerea nepotrivită a momentului, ea a fost primejduită și chear pecetluită decisiv odată cu victoria de la Marna, când s'a văzut că Parisul nu mai poate fi ocupat; ceia ce poate a și determinat ridicarea lumii întregi împotriva.

Alături de Belgia și de Serbia, România a avut poate soarta cea mai tragică prin lipsa de bună credință a imperiului rusesc, care n'a avut un țel câtuși de puțin precis și clar în pornirea războiului. Unii conducători ruși socoteau a nu face decât un act de pură prietenie și angajare față de Franța, puțini vedeau nevoia împiedicării categorice a Germaniei de a se întinde în orient, și cei mai mulți căutau o eschivare și un beneficiu favorizând Germania prin pasivitatea lor și negociind într'ascuns, cum s'a dovedit, asupra posibilității subjugării și desfaceții României, Rusia luându-și partea până'n inima Moldovei la Siret. În definitiv rezultatul fu că Rusia n'a luptat cu lealitate, a luptat fragmentar după inițiativa deosebită a fiecărui comandant mai mare, drept care luptele cu germanii și austriacii le-a pierdut mai toate; iar în România n'a intrat decât numai de fațadă, înlesnind astfel năvala bulgarilor în Dobrogea mai ales și a austro-germanilor în Muntenia.

Astfel rușii, se vede aflați deja în deban dadăla intrarea României în război în August 1916, n'au dat nici un concurs eficace ; ba au primejduit chiar avântul românilor în punctele cele mai delicate. Rușii au prilejit prin necredința și moliciunea lor invaziunea puterilor centrale în țara românească, oprite abea în sudul Moldovei prin lupta vâjnoasă a românilor la Mărășești. Aceasta n'a dus totuși la vre-un rezultat favorabil imediat, căci rușii intrați în descompunere și înclinați a face pace separată cu Germania, au târât în cele din urmă și pe România la tratativele dela Brest-Litowsk urmate curând de pacea de la București.

Cum însă tratativele acele nu erau decât aparente și adormitoare mai mult pentru ruși cari acum alunecau tot mai mult pe panta desfacerii totale a imperiului lor prin revoluțiune, rânduielile păcii separate prin care se întorcea României Basarabia, dar i se lua o mare parte din coama Carpaților, au constituit doar un episod efemer ; căci războiul în Apus și pe coasta mării Egee, la Salonic și Dardanele, continua cu un declin tot mai vădit de partea puterilor centrale, reduse la aman prin sleirea mijloacelor de trai, dar mai ales prin neaprovizionarea gloatelor, fiind blocate din toate părțile. Așa că urmă fatal armistițiul din 1918, cerut de Germania învinsă, și pacea dela Versailles, care consfinți autodeterminarea în independența popoarelor subjugate și fixă pentru Europa fruntariile ce se cunosc. Incât România, eclipsată o clipă la apus, dar extinsă la Răsărit până unde fu Dacia, ieși fără zăbavă în lumina întinderii sale teritoriale istorice aproape tocmai cât fu Dacia în splendoarea ei.

Pentru silințele lor supraomenești, cu slabe rezultate de altfel, în marea Egee, aliații finalmente victorioși au avut un câștig : ocuparea Constantinopolului cu teritoriul prejmuitor, un câștig pe care însă nu l-au știut prețui și deci nici folosi. Fatalitatea pune multe la îndemână și chiar în mâna omului ; dar dacă el n'are priceperea adecvată, câștigul fuge sau, și mai ciudat, îl părăsește omul singur. Tocmai așa fu și cu ocuparea Constantinopolului ; aliații îl cedară Turciei care, spre a-și consacra oare-cum și stăpânirea-i în fond, îi schimbă denumirea în

Istambul, acceptată de toată lumea cu seninătate. Mai mult decât atât, odată cu acest fapt se preconizează, în domeniul spiritual ar fi cazul de a o spune, ideea unei Ligi a Națiunilor, a unei alcătuirii cu caracter general și universal care să direcționeze statele și popoarele. Foarte frumos; și ce era mai firesc și mai bine decât ca sediul acelei Ligi să fi fost chiar în Constantinopol ocupat. Nimăruși însă dintre conducătorii marilor state nu i-a trecut prin cap, pentru că nici unul n'avea pregătirea filosofică și politică adecvată, ca să poată întrevedea calea cea mai nimerită de urmat.

Auguste Comte, pentru orientarea marilor destine ale omenirii în general și ale orientului în special, preconizase, potrivit cu rolul ce l-a avut în trecut, Constantinopolul drept capitală politică a lumii, rezervând Parisului locul de capitală spirituală. Ideia unei orientări mondiale se ivise; locul unde era firesc să-și fixeze sediul concret era în stăpânirea aliaților. Ce putea fi mai ușor decât ca Liga Națiunilor să sălășluiască la Constantinopol, turcii urmând să părăsească politicește cu totul Europa? Fatalitatea pregătise lucrurile și în abstract și în concret; a lipsit numai înțelegerea omenească sinceră de a uni abstractul cu concretul; și lucrul nu s'a făcut. În locul unei înalte și umane înțelegeri a apărut spiritul de dușmănie și teritoriul cu Constantinopol, centrul internaționalizat ce putea fi și consacrat, s'a retrocedat Turciei fără doar și de teama ca să nu-l aibă sub influență o putere politică mai mult ca alta.

Iar Liga Națiunilor nu și-a ales centrul nici macar la Haga, unde stabilirea de odinioară a tribunalului internațional încă ar fi dictat să și-l aleagă; ci s'a stabilit la Geneva, oraș mic, fără altă celebritate decât doar a cruedelor lupte religioase de odinioară. Ce-a dictat această alegere? Poate că numai lesniciunea accesului pentru țările occidentale, venind cam la aceiași îndămână și distanță pentru fiecare, hotărât fiind se vede ca tot singur occidentul să dispună de soarta lumii. Cu alte cuvinte mai nimic schimbat în politică așa cum s'a dus și înainte de marele dezastru al războiului. Ce speranță mai poate fi acum de o pace; nu eternă, ci macar durabilă?

Participarea mea la război.

Participarea mea la război, mobilizat ca medic în rezervă la un spital de evacuare stabilit în Carpații Moldovei, după războiul balcanic fiind trecut la Corpul IV de armată cu reședința la Iași, mi-a oferit prilejul de multe constatări relevatoare în general de mediocritatea firii omenești, înclinată mai mult spre scoborire decât spre înălțare, mai mult spre egoism decât spre altruism, mai mult spre mișelie decât spre virtute; iar dacă în anumite momente se manifestă în grămadă cu avânt și curaj, cu hotărîre și abnegare, asta provine mai mult din constrângere, veghere la disciplină și rânduială, și mult mai puțin din îndemn propriu. De aceia socotesc cu tot dinadinsul că ceiace calificăm om, în înțeles înălțător, derivă din continuele cerințe sociale, cari la unii pot avea atâta repercusiune și răsunet, că aflați și singuri, în afară de orice altă disciplină, să continue a fi oameni cu adevărat, pe când cei mai mulți au numai chipul, dar încolo redevin animale curate, mișcate doar de instinctul conservării și fără nici o alegere și nici un scrupul asupra mijloacelor de conservare și de indestulare.

În acest sens, cât privește pregătirea de război, în specie îmbrăcămintea de iarnă pentru formațiunea noastră printre alte necesare acceptabile, ca încălțări și căciuli, s'au dat și cojocele-pieptare; dar atât de mici și strânse că n'a fost niciunul care să se potrivească pe vre-un piept. Aș înclina să cred că poate, în privința acestei îmbrăcămînți, serviciului sanitar i s'a dat din ce a rămas bine potrivit pentru celelalte formațiuni; dar prin comparațiune, după excesiva nepotrivire ce am văzut, mă îndoiesc că cel puțin în restul armatei aprovizionarea aceasta a putut fi mai satisfăcătoare. Nu-i cazul dă-a formula vre-un fel de acuzațiune, care după atâta vreme ar fi și fără sens, dar aceasta este o ilustrațiune a slabei rigori ce s'a pus în pregătire, fie și numai din acest punct de vedere. Oricum, cei ce-au făcut sau au primit comanda unui atare articol n'au pus scrupulozitatea impusă de seriozitatea lucrului. Au luat lucrul în ușor, dacă nu putem spune și mai rău,

primejduind chiar dela început o cauză ce se impunea a fi scumpă mai presus de orice.

Cu înaintarea în Transilvania, dată defectiunea în ascuns a rușilor, lucrurile s'au proptit pe loc un timp, în care s'au dat lupte sângeroase pe tot frontul. La formațiunea noastră sanitară prinseseră să vină mulți răniți, printre cari se vedeau numeroase cazuri de automutilare în formă contagionantă, tot de străpungere cu glonț a podului palmei stângi sau a unui deget, mai rar aabei piciorului: vădit tendința de sustragere din luptă. Iată dar omul surprins în plinul lașității sale mascate, lașitate curmată de altfel în scurt, cel puțin în partea noastră, prin judecarea, întoarcerea la front și eventual executarea sumară. Vra să zică numai pus în alternativa de moarte lașă sigură sau moarte eroică îndoielnică, omul se reculege, punându-se la nivelul cerințelor situațiunii; de unde se vede cât de imperios se impune disciplina și cât rol a jucat constrângerea spre a se determina gloatele la acte mărețe; și aceasta nu numai în ce privește războaiele sau revoluțiunile, ci și în viața pașnică pentru tot ce depășește obișnuit orizontul unei înțelegeri comune. În acest înțeles, mai mult decât puterea și înțelegerea gloatelor, constrângerea lor sistematică a fost care a înălțat piramidele egiptene.

Imi amintesc apoi retragerea; panica aceia care făcea ca formațiunile să nu mai păzească nici o rânduială. Atunci vedeai cum cel care dispunea de o putere mai mare era cu totul nesocotitor de cel mai slab. În retragere formațiunile sanitare și cele de aprovizionare țineau obișnuit margina șoselei, lăsând loc, cum se zicea, să treacă înainte prin mijloc artileria, grăbită a ajunge la punctul ce i s'a dat spre a opune rezistență dușmanului. Fără doar că nu era, precum s'a stabilit, decât o vorbă spre a i se înlesni artileriei trecerea în goană, prinsă parcă de o panică și mai nebună. Și rezultatul efectiv era că pe care dintre căruțele încolonate pe margini o ajungea vre-o roată de tun sau de cheson în goană, o răsturna în șanț, fără ca nimeni să vadă ce are să devie. Mai puseră păcatele că erau și niște șine de vagonete pentru transport de lemne în lungul și deacurmezișul șoselei pe unele locuri, așa că

mersul era și mai îngreuiat și accidentele și mai dese. Iar culmea revărsării acelor mase de oameni era la Bicaz, unde se scurgeau și alte formațiuni din munți, așa că era o forfoteală de oameni, un strigăt și un învălmășag, cari ne-au ținut foarte mult locului până să putem porni înainte spre Piatra-Neamț.

Un lucru se degaja din toată acea frământare: imposibilitatea unei rânduieli. Fiecare se îndemna după interesul său imediat și pornea la drum după posibilitate. Un grup de ofițeri, în frunte cu un general, făceau doar tristă figură acolo cu prezența lor, căci mai mult gradele inferioare dirijau, dacă se putea vorbi atunci de vreo dirijare. În orice caz nu s'auzea decât strigățul lor de îndemn într'o parte sau într'alta. Era văzut lucru că o armată ajunsă astfel nu mai putea reintra în luptă curând; și a trebuit să urmeze refacerea ei și după indicațiunile misiunii armate franceze, pentru ca să reînceapă lupta mai târziu.

De fapte eroice am auzit, dar natura și pozițiunea misiunii mele nu mi-a oferit prilejul să le și văd. Fără doar că faptele eroice au avut loc într'o măsură pronunțată, mai ales în luptele de după refacere, căci nu cu lașitate se poate face vre-o ispravă. În schimb am văzut și trăit faptele de devotament și de sacrificiu de dinapoia frontului. Pe lângă de a fi oferit locuințele lor pentru încartuire, mai totdeauna fără nici o despăgubire, apoi bărbații ca și femeile dădeau tot sprijinul mai ales în spitale, ajunse suprapopulate și chiar cu totul insuficiente, după ce tifosul exantematic își făcuse îngrozitoarea aparițiune.

Din această tristă perioadă a războiului, căreia i-am plătit deosebit tribut căzând greu suferind de tifos exantematic, pentru care am fost îngrijit la Iași în spitalul de izolare al Casei Sft. Spridon, aflându-mă ca șef al spitalului militar din Târgu-Frumos, păstrez amintirea devotamentului fără de margini, și cu casa sa pusă la dispozițiunea serviciului sanitar și cu energia și priceperea sa în asistența publică, a Doamnei Ana Marcopol, în care am putut vedea o nedesmințită distincțiune și subt raportul profesional ca institutoare și subt raportul personal, mai

ales sufletesc, onorându-mă cu o atențiune afectuoasă din cele mai demne și niai alese.

100

21 XII 1932.

Afirmarea minorităților etnice.

Rezultatul războiului mondial, dus până la faza cea mai culminantă a principiului naționalităților, a fost afirmarea minorităților etnice cu o recrudescență nebănuită. Mai înainte, prin jocul prefacerilor și amestecurilor sociale, se găseau laolaltă națiuni diferite, conviețuind sub oblăduirea celei mai numeroase dintre ele, care dădea și coloritul statului respectiv. România în special, pământ frământat în curgerea vremii de tot soiul de neamuri, a prezentat totdeauna aspectul multinațional, cu mult mai afirmat firește după război când, cu alăturarea Basarabiei, Bucovinei și Ardealului, numărul diferitelor neamuri s'a înmulțit foarte simțit. Prevalarea însă a Românilor, cu toată situațiunea politică restrânsă a celorlalte națiuni și în special a evreilor, nu da loc mai înainte la nici o afirmare specifică din partea acestora. Se ridica cei drept uneori, în special privitor la evrei, chestiunea condițiunii lor politice, dar de vre-o înăsprire de raporturi nu putea fi nici când vorba. Li se respecta felul lor de a crede și de a trăi, potrivit cu obârșia, religiunea și tradițiunea lor; și doar cât se vedea împotrivirea românilor pentru o totală egalizare politică sau naturalizare cum i se zicea; dar în colo nu se manifesta nici o discordanță.

După război însă, cu toată egalizarea politică deplină a minorităților etnice, lucrurile au luat un alt caracter și, dată prezența numeroasă a diferitelor neamuri cu tendințe centrifuge, de unde România înainte avea un aspect aproape unitar etnic cu excepțiunea mai marcată a evreilor, astăzi, prin afirmarea de sine stătătoare a minorităților incorporate, România îmbracă un aspect poliethnic în sens discordant, trezind și în elementele etnice anterioare tendințe centrifuge, adică inclinațiuni de simpatie mai mult către elementele etnice similare din alte țări decât către elementul românesc băștinaș predominant. Astfel

s'a verificat că, orice s'ar face și ori ce s'ar drege, etnicitatea este ireductibilă și neatenuabilă decât doar aparent. Și atunci urmează să se recurgă la un *modus vivendi* de respect reciproc și de concesiuni compatibile cu intangibilitatea condițiilor cari se impun spre a păstra neștirbită integritatea închegării de stat.

Ori cât s'ar legitima în specie particularitatea unui neam, așa cum se legitimează și particularitatea unui individ, socotită însă acea particularitate, în cadrul unei anumite vieți de stat, după cum se socotește și particularitatea individului în cadrul social, neamului în cauză ca și individului i se impune o anumită conduită, cu toată contrarietatea ce ar resimți-o. Se vede clar că un neam, ca și un individ, este tare înclinat a-și extinde excesiv ființa, fără nici o pă sare de încalcarea ce-o face altora. Mai mult decât atât, un neam, ca și un individ, este foarte îngăduitor și păsuitor cu sine și din cale afară de riguros cu altul. Așa-i viața: pentru pacatele altora avem ochi și în ceafă, iar pentru ale noastre nici în față. Încât constrângerea și aducerea la realitate, în vederea respectului cuvenit semenului, sunt dictate imperios. Altfel ar fi năvitate curată pentru ca, pe temeiul unui drept folosit egoistic fără limită și fără măsură, un neam sau un individ să-și nesocotească propriile sale interese și aspirațiuni. De aceia acolo unde neamurile se amestecă, cum e și în România, și unde afirmarea lor particulară poate depăși ușor măsura, mai ales prin încurajări și incitațiuni din afară, vigilența cată să fie și mai mare în sensul conservării unitate a statului.

Ușor ar trăi, dragă copile, o țară cu un neam unitar fără amestecuri polietnice mai ales: dar astăzi un atare caz nu-l oferă decât poate unele țări nordice ale Europei cum ar fi Olanda, Danemarca, Norvegia și Suedia. Restul Europei este împetriștat cu fel de fel de neamuri, fiecare îmboldit în sfera lui de un spirit de eghemonie, ce-l temperază doar prevalarea altui neam; din care pricină conviețuirea armonică devine foarte grea. Ar fi poate Elveția care să ofere pilda unei conviețuiri polietnice armonice printr'un regim politic care nu stânjenește cu nimic dezvoltarea fiecărui neam. Se știe că'n Elveția trăiesc laolaltă în

înțelegere subt acelaș regim germani, franceji și italieni. Dar acolo poate-i de invocat și vechimea conviețuirii, care a atenuat de nu chear stîns cu totul înclinațiunile politice centrifuge. Așa că pilda unui stat nu-i de luat și pentru altul. După cum pentru un individ sunt fel de fel de conjuncturi, tot astfel și pentru o națiune și mai ales pentru un stat cu un anumit grad de evoluțiune.

După cum indivizii își îndrumează viața după stadiul de cugetare la care se găsesc, tot astfel și statele, în specie națiunile, își duc viața după nivelul de evoluțiune, sau mai bine zis de civilizațiune, la care au ajuns. Doctorul Gustave Le Bon a stabilit diversitatea potențială mentală a raselor, deosebindu-le în : inferioare, africane ; medii, asiatice ; și superioare, europene. Impărțirea e necontestat justă, dar poate prea generică. Ea merge și mai în amănunte extinzându-se și asupra neamurilor și respectiv asupra statelor. Ca să nu mi se impute vre-o părtinire, fiindcă chestiunea ar cere o prea deosebită preocupare documentară, nu voi încerca să calific pe români și nici pe celelalte națiuni conviețuitoare. Voi arăta numai atât că, indiferent de gradul intrinsec de civilizare ce ar fi să li se atribuie, națiunile ca și indivizii se deosebesc foarte mult prin chipul de a simți mai ales, deci prin chipul de a-și afirma ființa. Așa că dacă intelectul le-ar putea apropia pe unele națiuni, în orice caz le deosebește mai ales caracterul.

După toate câte s'au petrecut în decursul istoriei, dar cu deosebire după toate câte s'au vădit prin războaiele din urmă și prin felul de comportare actuală în politica lor națională cași internațională, nu văd bunăoară pătînta unei apropieri firești între români și unguri sau bulgari. Dacă am putut vorbi despre un consens sufletesc între indivizi spre a se simpatiza, putem vorbi și de un consens sufletesc între națiuni spre acelaș scop. Or între români și unguri sau bulgari, socotiți ca națiuni, un atare consens nu se vedește. Și lucrul poate fi estins și dus și mai departe într-o aprecia consensul sufletesc etnic la distanță. Astfel să vădește o simpatie ce-am putea-o numi organică a românilor cu francezii sau italienii, pe când cu germanii se arată în cel mai bun caz indiferență. Așa că există o

psihologie națională și internațională care urmărită și adâncită ar da deslegarea multor evenimente și multor comportări mai ales de ordin mondial.

De aceia, dragă copile, când se vorbește de toleranță și de umanitate, cari se impun ca niște condițiuni capitale de armonioasă conviețuire umană, să nu scapi din vedere realitatea lucrurilor, ireductibilitatea individualităților etnice și grija ce trebuiește avută ca ființa ta etnică să nu ajungă în scădere printr' o neavenită moliciune ori cedare. Națiunea dominantă mai ales trebuie să fie cu atât mai atentă cu cât națiunile incluse pot fi determinate a se deda și la o acțiune de subminare.

101

23 XII 1932.

Activitatea politică. Înainte de război erau două partide politice care și disputau cârmuirea statului românesc: partidul liberal cel mai cu trecere, mai popular, mai adecvat timpului, și partidul conservator mult mai redus numericeste. Se mai încheagară și alte două partide mai democratice în sensul larg al cuvântului, dar în nestare de a putea guverna, fiind chear mai slabe numericeste ca partidul conservator: partidul radical format sub inspirațiunea lui George Panu, un spirit întru totul occidental, și partidul socialist, format sub inspirațiunea fraților Nădejde, câștigați convingerilor nihiliste, în specie cam comuniste, ale unor intelectuali ruși veniți cu prilejul războiului ruso-turc din 1877. Mai târziu socialismul românesc a fost influențat de militantismul german devenind social-democrat până pe la anul 1900, când a varsat în cea mai mare parte la partidul liberal, cam pe când și partidul radical a varsat în partidul conservator cu excepțiunea de mai târziu a șefului său care, nemulțumit de situațiunea ce i se creiase, a trecut la liberali.

Astfel s'a verificat că partidele politice la noi nu se pot desvolta și menține decăt dacă pot ajunge la guvern. Ele pornesc prin idei, manifestate de numărul restrâns al celor ce le încheagă, dar declină prin interesele cari nu pot fi îndestulate decăt prin faptul de a ajunge la cârmă.

Zăbava de a ajunge la cârmă le fărâmițează până la disparițiune, cum fu cu partidul radical, sau până la declin marcat, cum fu cu partidul social-democrat. Mediocritatea în cultura generală și starea precară economică au făcut ca la noi mediul să fi fost cu totul potrivit desvoltării unor partide cu adevărat democrate și populare.

Încă de mult ajungerea la cârmă, sau la putere cum se zice, a fost mijlocul cel mai lesnicios de a se realiza oarecare bună stare, așa că până și cel mai din urmă și mai umil partizan politic, aparent mișcat de vre-o convingere, a fost gata să renunțe la partidul său de îndată ce s'a putut încredința că nu-i cu nimica profitat material. Afară de asta acțiunea politică, cât se exercita, n'avea răsunet, prin felul de organizare electorală, decât asupra unui restrâns număr de cetățeni și aceia mai numai dela orașe; satele, în specie țăranii, nu alcătuiau decât marea masă neștiutoare folosită politicește global, cu un număr foarte restrâns de reprezentanți și aceia nu din teapa lor, ci orașeni și mai ales mari proprietari.

După război prin exproprierea moșiilor și împărțirea lor la țăranii, precum și prin acordarea de vot universal, lucrurile au luat un alt aspect: un aspect care nu putea schimba cu nimic starea de fond a lucrurilor, căci ignoranța și mizeria rămâneau aceleași; dar, dându-se țăranilor potențialitate de înriurire în viața politică, centrul de gravitate al atențiunii electorale trebuia să se disloace forțamente. De unde până atunci fuseseră oarecum alintate orașele, acum devin alintate satele. Și cine avea să exercite acea alintare? Partidele liberal și conservator, aproape contopite prin război, cu absorbirea mai totală a acestui din urmă partid, nu mai puteau avea ascendentul urmărit. Micile partide radical și socialist le arătasera de mult ca înapoiate și puțin grijulii pentru interesele și aspirațiunile țăranilor și muncitorilor, așa că dacă ele n'au putut folosi simpatia populară din cauza situațiunii electorale de odinioară, în schimb au prevenit păturile populare asupra caracterului particularist al celor două partide de guvernământ.

Și întru cât reformele realizate acum se vădeau datorite împrejurărilor războiului și nici cât bunelor inten-

țiuni ale guvernanților, țărani mai ales se țineau cu totul în rezervă față de partidul liberal, singurul ce de altfel prevala. Punând la socoteală și felul de desfășurare al războiului, decepțiunea ce a urmat după atâta risipă de sânge cu toată compensațiunea teritorială, poporul în masă, țărani ca și muncitorii și bună parte din intelectuali, s'au depărtat vădit de liberali, căutând altă orientare politică, ce n'o putea găsi la partidul socialist foarte subțiat. Astfel țărănimea mai ales, în incultura ei, apăru ca un teren politic virgin în care oricine, afară de liberali și conservatori, putea să-și implante plugul.

Și așa se făcu că se ivi pe orizontul politic românesc steaua generalului Averescu. Simpatizat pentru salvarea cinstitii ostășești după decepționanta înfrângere dela început, apreciat pentru însușirile sale de energie din timpul răscoalelor, cu toată nota excesiv de sângeroasă ce s'a impus, generalul Averescu, pentru un popor fără nici o pregătire politică și pentru mulți cari nu vedeau ieșirea decât în intuițiunea și inspirațiunea unui om, a apărut ca cel chemat de fatalitate să dea o îndrumare, sau cel puțin să aducă o îndreptare, cum s'a exprimat și el singur totdeauna cu modestie. Și poate dacă în generalul Averescu ar fi fost un demon sau un geniu draconic, poate dacă și-ar fi putut sugestiona acoliții de primă oră în sensul sentimentului ce părea să-l domine pe el personal, poate dacă ar fi avut un îndemn și un gând de a nu-i scăpa nimic, de a nu se lăsa decât ajutat și niciodată înlocuit, poate România mare ar fi trecut favorabil printr'un regim de dictatură. Pe când așa cum a fost, cu inconvenientele ce i le semnalăm, trecerea sa pe la cârma țării n'a însemnat nici o deosebire de regimurile trecute : ba a oferit exemplul unor defectțiuni, unice în felul lor prin părăsirea, la intervale, de cei mai apropiați conducanți, năruindu-se astfel, și pe această cale, organizațiunea sa politică atât de promițătoare la începutul ei.

Și în vreme ce îndreptarea intenționată și făgăduită de generalul Averescu nu dobânda realizare ; ba dimpotrivă dânsul ajunsese să se sprijine tocmai pe concursul aceluia ce avea menirea de a-i îndepărta și înlocui, se îngheba la Iași încet și nesimțit, într'un caracter inițial

de temeinicie, partidul țărănesc. Ca unul ce acum eram dispus a face toate concesiunile de doctrină proprie, nu-mai să văd că se înfiripă și'n România un partid adecvat situațiunii sale atât de grele și de complexe după război, am participat activ la formarea aceluia partid ale cărui manifeste inițiale au fost redactate : unul, ca scrisoare către săteni, de profesorul Paul Bujor și altul, ca manifest în special pentru muncitorii târgoveți, de mine.

Se înțelege că cele pornite la Iași nu puteau rămânea locului tocmai în vederea realizării și succesului ideii. Fiertul trebilor mai departe a avut loc la București, urmând un răstimp toate acele frământări și aranjamente cari au dus la fel de fel de fuziuni și compromisuri până la fuzionarea cu partidul național al Ardealului, când s'a putut profita de slăbiciunea cochetăriei Generalului Averescu cu organizațiunile adverse partidului liberal aflat la cârmă, conchizând la abținerea sa în alegerile ce se desfășurau, și când partidul național-țărănesc, profitând de gol, a prins locul și s'a impus, la sfârșitul anului 1919, pentru trei luni la putere. Generalul Averescu, firește necăjit, a grăbit căderea aceluia guvern, ajutându-se de liberali, spre a-i lua dânsul locul; dar acea apropiere de liberali i-a slăbit aureola politică, ce urma să-i fie tot mai întunecată prin defectiunile produse.

102

23 XII 1932.

Scurta mea trecere pe la primariatul Iașilor.

De altmintrelea afară de presiunile extrinseci, partidul național-țărănesc ajuns la cârmă în felul arătat, nefiind încă decât o forță aparentă fără nici o consolidare și nici o solidaritate, ar fi urmat să cadă prin neînțelegeri și presiuni intrinseci. Și dovada am avut-o prin mine, constatând personal șubreditatea situațiunii sale, fiind desemnat ca prezident al Comisiunii Interimare a Iașilor.

Alcătuuit dintr'un conglomerat de elemente și categorii disparate, printre cari primau cei ce făceau pe socialiștii, cu tendință într'un tel de-a deriva partidul întreg

pe această pantă, chiar dela instalarea la putere nu era zi în care să nu se manifeste tot soiul de agitațiuni și pretențiuni, fără doar alimentate și de elementele opoziționiste, în special de liberali cari nu se puteau împăca cu starea în rezervă. Atunci am putut să văd în ce măsură ambițiunile îi orbesc pe oameni și cum tocmai aceia ce s'ar fi convenit să păstreze liniște și cumișenie, pentru ca ordinea să se poată instaura și o administrațiune dreaptă și cinstită să poată avea loc, porneau dela locuințele lor, sau de prin ateliere, agitând fel de fel de chestiuni; ba privitor la prețul pâinii, ba privitor la prețul altor alimente, ba privitor la alte neajunsuri de ordin public, ca și cum îmbunătățirile cerute sau așteptate, trebuiau să se efectueze peste noapte. Așa se petreceau lucrurile la București, unde Ministerul de Interne în special era permanent invadat și ministrul silit a face cor cu manifestanții, fără doar în speranța unei atenuări a agitațiunilor; și așa se petreceau lucrurile și la Iași.

Era teroarea gloatei. Lucrătorii dela atelierele căilor ferate și lucrătoarele de la fabrica de tutun, după o înțelegere și un consemn ce-l aveau, porneau deodată, la un anumit semnal, lovituri de ciocan sau fluerătoare, și hai cu manifestarea până la mine la Primărie. Poliția bicisnică sau lăsându-se moale intenționat, căci autoritățile erau împănate dinainte cu simpatizanți liberali, nu arăta mai nici o împotrivire; și astfel manifestanții își pierdeau vremea pe uliți, stânjenind cu delegațiunile lor lucrările administrative. Paralel cu această stare de nechibzuire a mulțimii agitate care-și închipuia se vede că o guvernare democrată trebuie să fie una cu dezmățul, se manifesta o totală lipsă de înțelegere și de solidaritate între conducători și corifei. Cei rămași fără vre-o demnitate, jinduind se vede locurile celor aflați în scaune, dacă nu manifestau deschis aprobarea pentru agitațiunile sterile ce se produceau, în orice caz nu făceau nimic ca să le împiedice.

Mă vedeam singur, neisbutând nici într'un fel a-i potoli pe manifestanți, îndurând uneori chiar invecțiile lor. Imi apărea clar, că nu-s mișcați de-un imbold sincer și nici de vre-o nevoie legitimă asupra căreia putea fi vre-un acord sau vre-o temporizare; ei urmăreau cu orice

preț agitațiunea. În cât presimțeam că o atare stare de lucruri va da toată îndreptățirea elementelor potrivnice de a grăbi răsturnarea. Și ea a venit, mai curând desigur decât se puteau calcula acei ce socoteau că o guvernare democrată comportă un necurmat carnaval. Și a venit răsturnarea cu instalarea la putere, prin sprijin liberal, a generalului Averescu, când alunecarea aceea a gloatelor, în special resmelița dela căile ferate, și-a găsit sfârșitul în represiunea impusă ce a urmat. Spiritele fără doar s'au recules și poate că au putut să vadă, cu un regret târziu, nătângia ciudatelor lor mișcări; dar faptele se consumaseră.

De alfel chear dacă schimbarea de guvern nu s'ar fi produs, plecarea mea de la primărie ar fi urmat fatal. Numirea s'a făcut fără consimțământul deplin al corifeilor locali, așa că din capul locului am fost, cum s'ar zice, boicotat de ai mei. Comunele la noi n'au decât o autonomie aparentă: în special Iașii nu trăiesc de cât din mila Bucureștilor sau, cum s'ar zice mai bine, din mila centrului. Trebuia, în exercițiul misiunii mele de primar, să fiu ajutat de corifeii cari se duceau des la București și aveau trecere la cei mai mari. Dâșii nu m'au ajutat, ba mi s'a pretins o comportare ce n'o agreiam, anume aceea de a înlocui funcționari în ființă prin așa ziși clubiști, adică cu membri de-ai partidului. Incât pentru acest cuvânt, imputându-mi-se că vatăm organizațiunii politice, mi s'a cerut și demisiunea, la care aș fi ajuns negreșit dacă mai stăteam la putere. Ar fi trebuit să demisionez, nu fiindcă m'aș fi văzut vre-un moment înduplecat calculelor meschine, dar fiindcă n'aș fi avut mijloace, pe cari mai ales atunci le furniza centrul, de a porni ceva lucrări edilitare. Așa că plecarea partidului dela putere a fost pentru mine cea mai convenabilă deslegare, lăsând pe urma mea măcar o iluziune c'aș fi putut face ceva.

După plecarea mea spiritele s'au potolit. Manifestanții de odinioară, mai ales după energica represiune ce a urmat, au devenit foarte pâșini, fără doar reculeși ca dintr'un vis, ce avuseră înconștiența de a-l socoti aievea și necurmat. Am avut îndestule temeieri de a nu-i mai lua în serios; ci compătîmindu-i, de a-mi revizui și mai mult

ideile și ținuta. Iar cât pentru corifeii cari au lipsit dela ceiace socoteam să le fie o datorie sfântă, mi-am zis că oamenii cu mentalități deosebite trebuiesc să se evite; și i-am evitat: mai ales omul politic în care primează interesul personal nu se va împăca niciodată cu omul politic în care primează interesul public.

103

25 XII 1932.

**Vana mea năzuință
de a fi parla-
mentar.**

In legătură cu scurta mea trecere pe la primariatul Iașilor, e locul de a pomeni de vana mea năzuință de a deveni parlamentar, în timpul din urmă manifestată mai mult formal, prin obligațiuni de ordin politic decurse din faptul de a mă fi anexat unei formațiuni politice: dar odinioară fiind foarte serios. E interesant de relevat în ce măsură, în tinereță, necunoașterea împrejurărilor și mai ales a oamenilor, te expune la acțiuni despre cari-ți închipui rezultate mari și neapărate, cum fu cazul cu mine.

Ca student mă iluzionam peste samă de activitatea ce-ar putea-o desfășura tineretul universitar cu răsunet asupra intereselor generale publice și mă străduiam, prin conferințele mele, și militantismul meu, să văd pornind acea acțiune ce-o socoteam posibilă și mântuitoare. Nu-mi dădeam samă cât de la suprafață se exercita acea acțiune, cât era mai mult un joc de iluziune și că în realitate temelul trebiu îl formau numai aflarea laolaltă, petrecerile, excursiunile, banchetele, balurile... iar ceiace urma să fie seriosul congreselor studențești, nu constituia decât doar un slab exercițiu, un număr de reprezentăție și atâta tot. Și cu toate că, convins mai târziu de efemeritatea seriozității în acțiunile tinerești, nu-mi făceam acum prea mare iluziune nici de acțiunile de gloate în general, totuși nu mă puteam desbura de ideea că, prin stăruință, prin evidențierea chestiunilor grave de ordin social și politic puse sau ivite la ordinea zilei, nu se putea ca cineva, fiind cu totul devotat și sincer, să nu izbutescă.

Și așa s'a făcut că, la vârsta de 28 de ani, după ce

terminasem stagiul militar ca medic, ivindu-se un loc vacant de deputat la colegiul al doilea din Botoșani, locul meu de adolescență și de învățământ liceal, să-mi vie în gând să candidez. Acolo îmi făcusem ucenicia de militant politic, de-acolo am fost exclus din liceu; acolo aveam destui cunoscuți și la vot în majoritate generațiunea mea, Mai că s'ar putea să reușesc. Și am candidat fără să mă socotesc îndestul că rivalul meu era principele Constantin Basarab Brancoveanu, candidat în numele partidului liberal, aflat și la cârmă, și apoi toate celelalte posibilități de constrângere, înduplecare și poate chiar convingere: puțința controlului votului și poate și procedarea prin cunoscutul sistem al suveicei, poruncă categorică funcționarilor alegători și, mai la urmă, ce-ar însemna chiar reușita mea într'un parlament aproape totalmente liberal. Și rezultatul a fost că adversarul meu a avut peste 300 de voturi iar eu numai 80 și ceva: rezultat ce poate fi apreciat ca satisfăcător, socotind moravurile de totdeauna, și mai ales pe-atunci, în materie electorală.

Mai târzie vreme, am încercat la niște alegeri generale, în aceleași condițiuni de regim electoral, la Iași, tot singur fiind, căci pe vremea aceia nu era încă detestabilul scrutin de listă actual; însă în condițiuni mult mai puțin favorabile, fiind puțin cunoscut. Nu-mi amintesc tocmai exact rezultatul; în orice caz eram printre codăși. Și în cele din urmă au fost încercările, de data asta nu din îndemnul meu propriu, ci prin aceia că așa cerea interesul politic al organizațiunii: să candidez. Și acum, fiind cum s'ar zice bătrân, chiar pentru organizațiunea mea politică nu mai cadram cu Camera, ci doar cu Senatul. Ș'am candidat la Senat, în două rânduri, mai mult ca să fac plăcerea partidului. Căci după plecarea mea de la primăria Iașilor, m'am tras deoparte și câțiva ani n'am mai avut nici un contact cu nimeni politicește până s'a desfăcut D-rul Lupu de organizațiunea național-țărănistă.

Atunci, fiind prilej de alegeri, în căutare de candidați și de ceva mijloace, a venit la mine profesorul Borcea, fost ministru, desfăcut și el, din motive proprii, și alăturat partidului lupist, să mă îndemne să candidez. Și

am candidat, în dățile din urmă menționate, nu dintr'un imbold propriu, cum se vede; dar nu pot tăgădui, *homo sum...* că s'a amestecat și un sentiment personal, de-a arăta foștilor mei prieteni politici neagreaia pentru felul lor de comportare. Când a mai fost vorba să candidez și a treia oară, odată resentimentul meu sleit și găsind fără noimă cheltuelile tot mai simțite, m'am tras înapoi. Și continuu să stau în rezerva împusă și de împrejurări și de convingeri.

Poate că în conjoncturile viitoare să mai fiu determinat a candida; aceasta nu va însemna că personal mai am vre-o râvnă de a fi parlamentar. Și, cu toate c'aș putea avea aerul vulpii din fabulă, care zicea de struguri că-s acri fiindcă nu-i putea ajunge, convingerea mea despre activitatea iluzorie parlamentară derivă din aprecierea instituțiunii în sine; iar nici cât c'aș putea fi paraponisit fiindcă n'am ajuns într'însa. Exclud cu totul cazul meu și nu mă refer decât la cazul altora, la vrednicia și priceperea altora, știuți de toată lumea; dar cari n'au vrut sau n'au putut fi parlamentari. Și atunci când, prin procedeele cari-s cunoscute, folosite, și nu-s altele, parlamentul nu poate strânge laolaltă competențele unei țări, ce biziință mai poate fi pe el, ca să îndrumeze o țară?

Încât, dragă copile, să te lași cât mai puțin ispitit de politica așa cum se desfășoară, luată mai ales ca o cale de parvenire. Țara nu-i câștigată cu nimic, iar tu îți năruiești din însușirile ce le poți avea și cari se folosesc cu adevărat numai în cadrul a ceiace depinde strict de tine și de punerea în valoare a individualității și carierei tale.

Popularitatea. Un factor care odinioară te putea ajuta în politică era popularitatea, adică faptul da a fi cunoscut și agreiat de cât mai multă lume. Indiferent de motivul pentru care se putea să fie cineva popular, circumstanța aceasta îl ajuta politicește, putând deveni ușor membru al parlamentului sau măcar al unui consiliu comunal. Astăzi această circumstanță nu mai poate

fi valorificată decât prin faptul de a face parte dintr'un partid politic și cu deosebire dintr'un partid politic cu perspectiva de a fi chemat la putere.

A fost cu totul accidentală venirea la putere, prin alegeri, a partidului național-țărănesc în 1919. Acest accident s'a produs pe de o parte, cum am arătat, prin antipatia ce și-o atraseră liberalii, mai ales prin felul cum au condus războiul; iar pe de altă parte prin abținerea dela alegeri a partidului generalului Averescu. Înainte de aceasta cași după, faptul nu s'a mai repetat. În țara noastră nu sunt curente populare determinate pentru cârmuire. De îndată ce capul statului a chemat pe cineva la guvern fie acela chear cu o foarte slabă organizațiune politică, cum a fost cazul cu domnul Iorga, capătă cel puțin o majoritate parlamentară cu care s'o ducă. Dacă este să cadă, faptul nu se produce prin parlament; ci prin imposibilitatea intrinsecă a guvernului de a cârmui; ceiace s'a ilustrat tot cu guvernul domnului Iorga.

Popularitatea cât o poți avea te slujește în mijlocul partidului în care te-ai găsi, dacă bineînțeles ești totodată agreiat și de conducătorii partidului. Altfel niciun partid n'are tăria necesară de a impune pe cineva peste voința corifeilor și în special a șefului partidului. Mai mult decât atât, poți să n'ai nici o popularitate, poți să fii chear antipatizat de mulțime, poți să ai la activ fapte compromițătoare; dacă corifeii și în special șeful te-a agreiat, poți ajunge ușor demnitar sau reprezentant al națiunii.

Intocmirea din urmă electorală, cu votul pe liste, nu mai ține nici o samă de valoarea individuală. Și doar într'atât lucrul este temperat, că admițându-se totodată și reprezentarea proporțională, listele adverse caută să se impună și prin oarecari persoane mai deosebite; așa că datorită acestui fapt, parlamentul capătă o înfățișare mai variată și are un număr de personalități mai distinse. Fără corectivul reprezentanței proporționale parlamentul ar fi cu totul unitar și uniform, înfățișând complect coloratura guvernului, cum era odinioară.

Dar poate fi și o popularitate măreață, copleșitoare, cum a fost aceea a generalului Averescu, asemănătoare în oarecare măsură cu a mareșalului Hindenburg în Germa-

nia, sau a ducelui Mussolini în Italia. Numai că generalului Averescu i-a lipsit însușirea și putința de a o folosi. În loc să ia o atitudine cu totul hotărâtă și în afară de orice compromis, mai ales după ce se prezentase cu aerul unui arhanghel mântuitor, relevând „răspunderile” pentru nepregătirea noastră războinică și pentru dezastrul ce-ar fi fost desăvârșit dacă aliații n’ar fi izbândit; generalul Averescu, ajuns la cârmă, a apucat întru totul pe făgașul bătătorit, pe care a fost cu putință să i se întindă toate cursele și să aibă toate însucesele. Așa că la fiecare revenire la cârmă, pentru motivele expuse mai înainte, decepțiunea gloatelor a fost tot mai accentuată, până în cele din urmă și-au dat adeziunea partidului care, cel puțin prin aparență alcătuirii lui, promitea ceva deosebit: partidul țărănesc.

Și astfel popularitatea generalului Averescu a luat sfârșit odată cu intronarea la cârmă a partidului național-țărănesc, cu scurtul interimat al domnului Iorga, care doar i-a grăbit și îndreptățit curânda revenire. Așa că s’a dovedit că popularitatea nu-i trainică, dacă nu corespunzi așteptărilor ei, și mai ales nu-i trainică, dacă nu te faci în măsură de a o cristaliza și dirija. Căci popularitatea nu se fixează asupra cuiva printr’un proces de conștiință; ea se organizează printr’o dorință, printr’o năzuință, printr’o speranță, pe cari și le concretizează într’un om, obișnuit cel mai în vază și mai cu prestigiu dintr’un moment. Se întâmplă să fie omul acela în corespunderea exactă a procesului social ce se reclamă și se desfășoară, el devine cel puțin pentru o bună bucată de vreme, ca Kemal Pașa sau ca Mussolini, idolul mulțimii. Iar de nu se întâmplă să fie, cum a fost cu generalul Averescu, mulțimea ajunge cu atât mai deprimată cu cât a fost mai nădăjduitoare, și atunci se lasă la voia întâmplărilor, primind cu resemnare orice regim, fie cât de nedrept și spoliator.

Așa că, dragă copile, popularitatea se poate dori, voi, dar nu și realiza. Popularitatea este o circumstanță negândită în viață, și eventual supraveniind, trebuie să fii în măsură a o folosi, a o dirija; astfel mai bine-i să nu te nimerească. E fericit cazul că, fiind popular, să și folosești popularitatea. Dar se prea poate să fie și o discor-

danță între popularitate și folosirea ei, printr'a aceia că popularitatea te socotește într'un fel și tu ești altfel; cum fu cazul istoric cu generalul Boulanger în Franța. Obișnuit popularitatea este o mișcare mistică. Te poți face vestit printr'un fel de a fi care poate să nu intre deloc în înțelegerea gloatelor și atunci numai în alternativa de a putea domina popularitatea, cum a făcut-o Mussolini sau Kemal Pașa, poți să te faci util.

În orice caz considerațiunea publică să nu te abată dela crezul ce l-ai socoti mântuitor. Căci în considerațiunea și siguranța că viața nu se limitează la forma sa obiectivă, și că cea subiectivă primează și aceasta poate dăinui după valoarea ei în sine, când n'ai avut succes în viață poți să ai după moarte. Fără doar că nici un contemporan de al lui Iisus sau de al lui Mahomed nu putea presupune succesul ulterior covârșitor al acțiunii lor din viață, după cum nici pentru Auguste Comte nu se putea prevedea, din viață, ce extensiune și ce ecou urma să trezească opera sa. De aceia popularitatea este nimerită când se îmbină cu omul adecvat; dar nu-i decât un miraj, ce nu-i de urmărit, când vezi în juru-ți gol. Poate lucrarea ți-i caducă și viitorul negreșit trebuie să ți-o îngroape; dar, dacă într'însa este tărie și virtute, chear nesocotită și nepopulară în viață, ea-și va găsi neapărat în viitor tăria și folosirea.

Cât pentru politica practică, în înțelesul bun al cuvântului, personal am fost abătut a o face prin scrupulele mele principiale. Recunosc acum că nu era cazul de a nu mă adapta, și pe tine, dragă copile, te sfătuiesc să fii mai conciliant, dacă demonul politic te îmboldește a râvni vre-o situațiune publică. Regimurile politice nu țin de partidele politice; ci mai ales, în mediul nostru, partidele sunt în dependența regimurilor. La o demnitate politică nu se poate ajunge totuși decât prin partide, cel puțin astăzi; și anume prin acele partide ce-s calificate oarecum a governa. Nu-ți fă niciun scrupul eventual de a îmbrățișa un partid sau altul. Programele politice sunt dictate de regimurile politice și ele se aseamănă în părțile de aplicațiune la toate partidele de guvernământ. Așa că deosebirea partidelor, cel puțin la noi, este mai

mult după persoane. E nimerit de îmbrățișat acel partid cu ale cărui persoane poți avea o mai mare afinitate. Căci ajungând la vre-o demnitate, o exerciți forțamente, nu după normele poate neavenite ale partidului, ci după temperamentul și cultura ta; și n'am îndoială că, inspirându-te de directivele ce-ți recomand, o vei exercita totdeauna în spiritul dreptății, al sagacității și al bunătății.

105

27 XII 1932.

Oboseala generală și sleirea nervoasă.

Activând în carieră și'n viața publică energia umană se consumă și se reface regulat și continuu într'un ritm care constituie ceiace se numește

sănătate. După o muncă prea îndelungată și încordată sau exercitată deodată cu prea mare intensitate acel ritm deviază și mai obișnuit se prelungește, așa că refacerea energiei are loc cu întârziere mai mult sau mai puțin accentuată, constituind ceiace se numește *oboseală*. Ajunge ca omul să se reculeagă, să se odihnească, pentru ca oboseala să treacă și buna dispozițiune a sănătății să revie. ~~Obișnuit niciodată nu se gustă mai cu plăcere odihna sau repaosul decât după oboseală, care însă nu trebuie să depășească o anumită măsură.~~ Căci dacă oboseala este prea mare, ieșind din cadrul posibilității unei refaceri grabnice a energiei, odihna impusă nu mai este plăcută; ceiace tocmai și arată că s'a depășit limita și că oboseala a devenit anormală sau patologică, constituind ceiace in medicină se cheamă *neurastenie*, adică sleire nervoasă.

Sleirea nervoasă provocată numai de o excesivă oboseală, ori cât de accentuată, trece într'un timp mai mult sau mai puțin lung, căutarea limitându-se la odihnă, care din neplăcută un timp prinde a deveni plăcută pe măsură ce sănătatea revine. Dacă însă sleirea nervoasă survine într'un organism debilitat deja într'o măsură oarecare prin boală care, deși vindecată, a lăsat totuși o potențialitate de slăbire, atunci vindecarea se lasă așteptată și nu se dobândește decât prin căutare strict medicală alături de odihna impusă forțamente.

Nu-i aicea locul de a stăruii mai departe și mai mult asupra eventualităților sleirii nervoase de îndată ce atinge latura medicală. Vorbim de sleire nervoasă numai în cadrul vieții obișnuite, în care mai mult decât se poate crede supravine și trece în majoritatea cazurilor, fiindcă instinctiv omul își impune odihnă. Așa că, dacă s'ar considera cu bună știință eventualitățile acestea nelipsite de activitatea umană, cele mai de multe ori sleirea nervoasă n'ar mai ajunge în câmpul medical, unde de multe ori, fără a se socoti îndestul jocul oscilațiunilor energiei umane în raport cu încordările fizice sau morale ce se impun, se deviază căutarea și se stăruiește fără temeii în mod special asupra a fel de fel de tulburări organice, cari nu-s decât în dependență de starea generală a organismului oboșit sau chiar sleit.

Îți atrag atențiunea cu deosebire asupra acestui punct, dragă copile, fiindcă încă tânăr, deși medic, înclinam a-mi atribui fel de fel de boale organice, corespunzând feluritelor tulburări cari nu țineau decât de oboseală și chiar de sleire nervoasă. Ca un moment capital rețin oboseala și sleirea mea nervoasă când cu mersul în streinătate pentru studii de specializare medicală. Prea în bună stare de sănătate însă nu eram eu chiar când am plecat.

Murise tata vara, ceiace mă deprimase, și eu am plecat spre toamnă fără prea suficiente mijloace, datorite și acele am arătat cum și cui, așa că purtam cu mine și grija aceasta care, după vre-un an de ședere și de trecere pe la diferite clinici din Berlin, Heidelberg și Paris, dovenise evidentă și justificată. Așa că la Paris, spre iarna din 1902, m'am simțit oboșit; ritmul reparațiunii energiei mele se alterase; mă hrăneam puțin, căci n'aveam poftă și tot astfel nici somn destul. Cu lipsa de somn dispăruse așa zice marele reparator, căci în somn are loc mai ales eliminarea substanțelor ce nu mai trebuiesc organismului și, fără de liniștea somnului, acestea se scurg încet și chiar rămân de tulbură și otrăvesc toată economia organică.

N'aveam încă practică destulă și, cum lipsa de poftă de mâncare în special mă îngrijora, raportam mai mult asupra stomahului starea mea, așa că derivam într'acolo

și pe prietenii medici ce-i consultam; iar sleirea mea generală rămânea mai departe. Nu mai arăt, căci n'ar avea aceea interes, și alte tulburări ce mă necăjeau. Destul c'a trebuit să mă grăbesc a mă întoarce în țară unde, fără vre-o căutare medicală propriu zisă, ce fără doar m'ar fi ușurat mai curând, dar nici eu n'o știam îndestul indica și nici alți medici tineri ca și mine a mi-o vădi, m'am simțit cu vremea tot mai bine și, până în vre-o trei luni, n'am mai avut nimic, preluându-mi cursul activității mele obișnuite.

Îți pomenesc acest caz, dragă copile, fiindcă este cel mai des și nu se știe în de obște a i se da atențiune. Ori de câte ori vei fi muncit mai mult și mai intens, totodată poate având și alte griji și preocupări, vei simți neapărat oboseală, și atunci cel mai bun lucru este să-ți impui odihnă, și fiindcă odihna prelungită supără și lehemetuieste, mai bine-i să schimbi felul muncii și de-i posibil și al preocupării. Varietatea în muncă lasă timp de refacere părților organice surmenate, mai ales din sistemul nervos, și cu aceasta de vindecare. Aceasta să ți-o impui spre a nu sjunge la stadiul de inapetență și de insomnie, cum am trecut eu; căci atunci refacerea zăbăvește. Să nu uiți niciodată că oboseala, dar în speciesleirea nervoasă, este împrejurarea cea mai favorabilă pentru orice fel de îmbolnăviri; că chear infecțiunile, ori cât de virulente, nu pun stăpânire decât pe un organism șubred sau eventual sleit. În toate cazurile de îmbolnăvire a mea gravă, am putut aprecia oboseala și chear sleirea ce le-a precedat și condiționat.

Boalele mele. Trec peste varsatul greu de care nu-mi amintesc, căci l-am suferit fiind de țată, dar ale cărui stigmate le mai port pe față; trec peste malaria care a fost tovarășa copilăriei mele ani de-a rândul, fiindu-mi adânc săpate în minte accesele nefârșite, ce mă țineau într'o necurmată trohneală, și tratamentul barbar aplicat, din lipsă, numai uneori cu chi-

nina dată în apă cu sila... ca s'ajung la boalele cari pe rând m'au apropiat până la un pas de moarte: pentru două infecțioase ca să relev oboseala și sleirea inițială; iar pentru una toxică, spre a releva și imprudența.

Întâia fu tifosul exantematic chear în cele dintâi săptămâni ale izbucnirii lui în timpul războiului nostru mondial. Imi amintesc cum chear după o lună de la intrarea noastră în război, când începu retragerea, de-al cărei aspect văzut și trăit am pomenit, mă simțeam obosit și oboseala a tot mers crescând după retragere, fiind tot pe drumuri cu formațiunile ce acum le aveam sub conducere: dela Piatra Neamț la Bacău și de acolo la Tișița lângă Mă-rășești, de unde în scurt a trebuit să mă întorc, în primele zile ale lui Decembre, la Târgu-Frumos, făcând uneori cu trenul zile și nopți întregi prin umezeala vremii și în lipsa frecventă de încălzit. Mă simțeam toropit și, ajuns la Târgul-Frumos, mă mișcam fără să par cuiva indispus; dar numai eu știam cât îmi biciuiam cu voința energia, până am căzut gripat dealbinelea și nu mult după aceea, pe la începutul lui Februar 1917, aflat la Iași ocazional pentru serviciu, am căzut manifest atins de tifos.

Când mă gândesc la puzderia de păducherie infectată cu care veneau unii dintre răniți și din soldați îmbolnăviți, nu mă îndoiesc că n'a fost medic sau sanitar care să fi scăpat de infectare; dar vigoarea fizicului lor i-a pus pe unii la adăpost de manifestarea infecțiunii, așa că n'au putut să cadă înfrânși decât cei slăbiți fizicește, cum negreșit am fost și eu. Încât oboseala îmi apare ca o împrejurare fundamentală, de nu chear decisivă, în producerea unei boale mai ales infecțioase.

A doua fu febra tifoidă, de care am suferit în toamna anului 1925, după o călătorie prin Ardeal, unde mai bine de o lună m'am obosit vizitând diferite localități. Socotind să fiu chit numai cu oboseala, nu-mi întrerupsei călătoria; ba la întoarcere, deși vădit extenuat, am vizitat Turnu-Severin și Curtea de Argeș, pe cari le vedeam pentru întâia oară, și în cele din urmă făcui un popas și la Constanța, unde se întâmpla că tocmai bântuia febra tifoidă, de unde se vede că am și căpătat-o; așa că, încuibându-se în trupul meu istovit de oboseală, s'a dedat unei

desfășurări din cele mai alarmante, care m'a ținut la pat aproape două luni. Odată cu trista ei amintire boala aceasta îmi aduce în cuget înviorătorul și frățescul devotament al colegilor medici doctorii C. Tănăsescu și C. Bart cari mi-au dat cele mai neprețuite îngrijiri.

Incât, dragă copile, se impune cea mai mare precauțiune, mai ales obosit fiind și mai ales când oboseala supravine la o vârstă, cum era cea a mea, când forțele nu mai au elasticitatea cerută pentru a se împotrivi îndestul. De îndată ce simțеști oboseală, contenește treaba și variazo sau chear suspend'o total și nu te întoarce la munca obișnuită decât numai când prinzi să simțеști totalmente imboldul și nimic nu te mai face să te gândești la trupul tău. Căci cel mai evident semn de oboseală este grija ce prinzi s'o ai și te preocupă pentru sănătate chear cu mult înainte de a simți vre-o tulburare sau durere anumită și precisă. Scăderea poștei de mâncare, somnul nu tocmai bun și în general o indispozițiune vagă sunt semnele cele mai caracteristice ale oboselii. Și nu-i chestiunea să cauți distracțiune, adică spectacole și petreceri, cum se obișnuiește mai ales în lumea profană, căci distracțiunea aceasta poate încă să-ți crească oboseala; ci, simțind încă energie, ca să nu-ți fie urât, căci urâtul mai ales obosește, să te dedai la o altă indeletnicire decât cea ce cu deosebire te-a obosit.

A treia fu o groaznică intoxicațiune alimentară, prin Februar 1928, pricinuită prin imprudența de a fi mâncat niște cârnați cu hrean alterați. Socotesc că s'a întâmplat poate, că se fi fost mai alterați cârnații ingerați de mine de cât cei ingerați de ceilalți membri ai casei, cari au avut tulburări trecătoare. Dar și aicea inclin pentru oboseală ca factor capital, ce a putut da acea formă excesiv de alarmantă a suferinții mele. Cu zile înainte nu mă simțeam bine, eram vădit obosit; așa că atunci când s'a produs intoxicarea, organismul n'a avut puterea de a reacționa prompt și energic. Abea cam a treia zi au început tulburările manifeste și s'au trăgănat aproape trei săptămâni cu extenuare ca în tifos, doar cât fierbințeala a lipsit; iar convalescența a fost cam la fel ca în stările infecțioase anterioare.

Necontestat că de altfel, în toate aceste dăți de suferință, organismul meu a dovedit o vitalitate de bază aș putea zice neasemuită. Deși denutrit peste măsură, redus enorm în greutate, abea putând face câțiva pași și aceia fiind sprijinit, totuși în scurt timp, doar după două-trei săptămâni, mi-am revenit în forma mea obișnuită. Ceiace arată cât își poate omul cruța ca rezervă, mai ales de energie, dacă este atent la desfășurarea traiului său, evitând cât poate mai mult împrejurările cari îi expun sănătatea; și faptul capital este să se evite mai ales oboseala prea mare.

107

28 XII 1932.

Partea medicinei în vindecare.

În căutarea boalelor lumea profană indeobște, în simplismul ei, este înclinată a atribui medicinei un rol cu totul decisiv. Dacă o boală nu se vindecă, lumea profană inculpă pe medic, nu și pe medicină căreia este dispusă a-i atribui toată puterea, numai să fie și medicul destul de meșter. În instinctul ei de conservare lumea nu se poate acomoda cu ideea și a incurabilității și mai ales cu ideea că medicina nu-i decât un factor în vindecare, privind nu scopul ei integral, ci mijloacele de cari poate dispune și cari, cât va fi lumea lume, vor fi forțamente limitate, cu toate progresele necontestate de până acum și cari se vor mai face și de acum înainte.

Intr'o lucrare a mea, publicată cu ani în urmă în „Revista științifică” a Universității din Iași, despre „ce-i real și posibil în *therapia sterilisans magna* și în general terapeutică”, cu prilejul zarvei ce se făcea cu tratamentul sifilisului prin salvarsan, pe atunci abea descoperit, arătam, sprijinindu-mă și pe constatările altora, că miracolul așteptat, cu sterilizarea organismului și vindecarea radicală prin noul medicament, nu poate exista și în orice caz nu poate fi după dorința noastră, și extindeam considerațiunea asupra a orice fel de tratament și pentru alte boale, punând în lumină relativitatea rezultatelor.

Intr'adevăr cea ce vindecă eventual o boală nu-i un agent unic, ci un complex de agenți, printre cari primează

firea însăși a insului în cauză: în deobște natura umană singură se vindecă. E vorba de acel principiu, pus în toată evidența și nesusceptibil de vre-o contestare, al lui Hipocrate: *natura medicatrix*, firea vindecătoare. Orice animal, și în specie orice individ uman îmbolnăvit, are tendința firească de a se însănătoși, adică un organism tulburat, deci dezechilibrat, are tendința firească de a se liniști, de-a reveni la echilibru. Asta face că majoritatea boalelor, la majoritatea oamenilor fără nici o căutare, cum se întâmplă mai ales pe la țară și în regiunile îndepărtate ferite de foleasele civilizațiunii, se vindecă singure, ceiace denotă că un factor primordial în vindecare este însăși această tendință organică de revenire la normal, tendință ce nu trebuiește stânjenită, ci înlesnită a se realiza. Și tocmai aicea stă rolul capital al medicinei să nu stânjenească, să nu vatăme: *primum non nocere* și apoi să ajute natura vindecătoare. Prin urmare despre un rol cu totul decisiv, în bună înțelegere a medicinei, nu poate fi vorba, ci numai de un rol de justă apreciere a situațiunii cazului bolnav și de acțiunea ce-ar putea-o exercita cu mijloacele sale, spre a readuce sănătatea.

Firește că medicina s'a perfecționat mult, având și laturi de absolută suveranitate s'ar putea spune, cum este în cazul unor stări toxice sau infecțioase, unde cu vaccinurile și cu serurile realizează minuni, comparativ cu trecutul de odinioară. Dar și aceste rezultate fericite, datorite negreșit perfecțiunii științei și artei medicale, se obțin în alăturare totdeauna cu fondul organic respectiv, fără de care intervențiunea adesea deviază. Așa că simplismul, după care s'ar conchide ușor că cutărei boale corespunde respectiv cutare leac, este cu totul de respins și de condamnat. Orice caz de boală este o problemă în sine, de a o aprecia după datele ce se prezintă legate de ascendența cazului; și numai cunoașterea adâncă, perspicacitatea și experiența pot să dea deslegarea, dacă nu cea mai justă și mai adecvată, în orice caz cea mai apropiată.

De aceia, dragă copile, fiind bolnav, și eventualitatea nu-i exclusă pentru că nu știu dacă se poate admite o viață fără de boală, îndreaptă-te către un medic încercat, de preferință ajuns la maturitate sau chiar bătrân, pen-

trucă în carierele tehnice experiența este factorul capital, și urmează sfaturile și prescripțiunile lui. Nu te lăsa îndus în greșala, pe cât de comună pe atât de primejdioasă, de a atribui cine știe cui, fie chiar și medic, dar poate încă neindestul de încercat, putința vindecării tale. Misticismul popular duce și la aceia de a se crede în miracole și de a se apela chiar la persoane profane într'ale medicinei, socotite înzestrate cu puteri excepționale. Se speculează enorm asupra acestei inclinațiuni mistice mai ales când este vorba de sănătate. Medici chiar, fiind bolnavi, nu se pot ținea în suficientă rezervă subț acest raport; dar mite profanii. Aibi siguranța că numai medicul încercat și cu experiență și mai ales cu o înaltă conștiință va fi singurul în măsură a te salva, dacă poate fi salvare.

Căci trebuie să ne obișnuim și cu ideia incurabilității în cu mult mai multe cazuri decât se crede. Mijloacele moderne în medicină, cu radioterapia, opoterapia, vaccinarea și seroterapia mai ales, dau iluziunea unor rezultate sigure. Aproape că nu se mai poate deosebi partea realității și posibilității de partea închipuirii, stimulată și întreținută prin atâtea căi mercantile, printre cari primează reclama din reviste și din gazete populare mai ales. Omenirea trăiește o situațiune de fals și de mistificare în foarte multe privinți și nu-i nădejde să se desbare așa de curând. Ba poate mai lesne-i de gândit c'are să-și ducă viața tot așa. Tu, dragă copile, nu te lăsa pradă iluziunii. Smulge-te din făgașul pornirilor greșite generale prin continua năzuință de a fi cât mai în cunoștință de realitate; spre care sfârșit îți poate fi de mare folos, ca să eviți cât mai mult și împrejurările de boală, să cunoști regulile cele mai esențiale de igienă trupească și sufletească.

Igiena trupească. Până să ajungă în pragul maturității omul abuzează obișnuit de trupul său mai ales, trăind viața mai mult în neorânduială și expunându-se astfel la tot soiul de accidente și de boale, printre cari unele îi pot fi chiar fatale; încât cu drept cu-

vânt s'a putut zice, că omul întrebuințează o parte din viață ca să chinuească pe cealaltă. Dar în general mai toate abaterile din tinereță și virilitate se suportă și chiar se repară ușor, fiindcă forțele organice au un joc destul de elastic; ceiace cu timpul, la maturitate în special, prinde să se restrângă și atunci perseverarea în abateri devine chinuitoare și chiar ireparabilă. Așa că dacă tinereța s'a putut abate dela rânduială fără urmări prea supărătoare, maturitatea ar putea fi mult zdruncinată și viața pe lângă că e scurtată, dar în ori ce caz și foarte necăjită.

Sănătatea este temelul fericirii, adică al aceluia sentiment de mulțumire ce te împacă deplin cu viața chiar când ai contrarietăți, lipsuri și supărări de altă natură. Firește că și în acestea din urmă cată să fie o măsură și o limită pentru ca să nu suferi prea mult moralmente; dar a nu suferi fizicește este cel mai mare bine: de organismul sănătos se lovesc boalele, greutățile și supărările ca de un fort blindat; asalturile îl sğuduie puțin, dar în nici un caz nu-l doboară. Așa că e mare lucru să te ții sănătos, dragă copile, respectând niște rânduiele foarte simple cu privire la cele mai capitale trebuinți și nevoi ale vieții.

Aerul curat, trupul în soare și lumină, spălat regulat, îmbracat potrivit și comod după anotimp, hrănit cu alimente substanțiale și bune, dedat unei munci de folos care place, dormit la ceasurile de noapte fixate de natura însăși... iată ce trebuie să fie un permanent decurs al fizicului tău; ceia ce se face aproape automatic când ți-ai determinat bine rânduiala traiului și ți-ai făcut un obicei dintr'asta. Locuința să-ți fie cât mai mult îndreptată spre soare, ținută curată și zilnic aerisită; doar nu degeaba răstrăbunii noștri adorau soarele, căci el determină și întreține viața, iar curățenia păstrează sănătatea.

Mănâncă la ore regulate cu abateri de cel mult o jumătate de oră, fără grabă, mestecând totdeauna bine, abținându-te în genere dela orice aperitiv spirtoș, folosind ca băutură mai mult apa curată; iar vinul și berea, cu cumpătare și cât se poate mai puțin, numai la masă și niciodată până la îmbătare. Prânzul să fie totdeauna mai consistent; iar cina mai ușoară. Uzează în deobște de lăpturi, ouă, legume, făinoase și fructe; mai puțin carnea

de orice soi şi numai la prânz. Şi toate aceste ingrediente să fie totdeauna cât se poate de proaspete sau excepţional conservate de aşa fel ca să nu poată fi nici umbră de alteraţiune; tot ce poate da de bănuît este mai bine de respins cu totul. Şi tot astfel nu fuma, căci fumatul nu-i decât un obicei şi urât şi vătămător.

Somnul, pe acelaş plan cu foamea şi cu setea, este o indispensabilă trebuinţă a vieţii, căci somnul linişteşte şi echilibrează organismul, înlesnind eliminările substanţelor viciante ale veghei şi ale muncii zilnice. Somnul este o oscilanţă a vieţii, urmând să i se acorde neapărat timpul cerut pentru o cât mai deplină funcţionare. Căci, cu toată deplina îndestulare a organismului în alte privinţi, numai prin nesomn, cum se întâmplă obişnuit după vegheri forţate de anumite circumstanţe, organismul se oboseşte, se sleieşte şi chiar se îmbolnăveşte. De aceea culcă-te regulat seara între orele 9 şi 10 şi scoală-te dimineaţa între 6 şi 7; iar vara culcă-te şi mai devreme, ca să te scoli dimineaţa şi mai de vreme în vederea lucrului, mai ales la ţară, urmând să faci un popas distractiv sau de odihnă şi chiar cu aţipire, cum se zice siestă, după amiază, cel mult o oră.

La sculare dimineaţa spală-ţi cât mai larg, cu săpun mânilor, faţa şi gâtul pe cât ajungi; iar dinţii, cu o anumită perioară, freacă-ţi-i cu sare, clătindu-ţi gura cu apă curată, fără arome care pot fi mirositoare, dar sunt şi stricătoare pentru dinţi, ce-i mai nimerit a-i spala şi seara. Spală-ţi picioarele seara înainte de culcare, la fiecare două zile, cu apă caldă sau numai şi cu apă rece, nu mai mult de două minute. Îmbăiază-te şi spală-te pe tot corpul în cadă sau la aburi cu duş, odată pe săptămână, o jumătate de oră fără a socoti desbrăcatul şi îmbrăcatul. Vara foloseşte hidroterapia igienică, servindu-te şi de cartea mea specială în această privinţă; iar la ţară scaldatul în plin aer într'o apă cu totul curată, de preferinţă de râu, zilnic zece minute. Înătură cu totul orice artificiu pentru păr, faţă, unghii şi piele; căci, pe lângă că-s vătămătoare, căneala şi sulemeneala nu-s decât stigmatele neseriozităţii şi chiar ale uşurătăţii.

Imbracă-te cu rufe cari să se primenească cel puţin

odată pe săptămână, și cu haine comode. Să nu te strângă gulerul cămășii, ci să fie larg așa ca să poată trece ușor degetele pe lângă gât. Împotriva frigului folosește-te mai bine de mai multe rânduri de îmbrăcăminte, permițând împăturirea aerului protector, de cât un singur rând fie cât de gros : pentru cap pălăria groasă sau căciulă și pentru gât fular. După împrejurări folosește iarna și haine mai lungi, manta, palton și chear blană. Iarna e mai nimerit să-ți fie mai bine mai cald decât mai rece : căci așa zisa *răceală*, care nu-i decât răcirea intempestivă a trupului, expune la foarte multe indispozițiuni și chear boale. Și, pentru îmbrăcare ca și pentru alte trebi, să observi deasemeni și starea atmosferică, servindu-te de termometru, barometru și higrometru.

Încălțămîntea să-ți fie comodă, după picior, să nu strângă deloc degetele ; și împotriva frigului folosește mai curând două rânduri de ciorapi, fie și mai subțiri, decât o pereche cât de groși și după împrejurări folosește galoșii și șoșonii ; iar la țară cismele și, în călătorie cu trăsură sau sania, pâslarii ; căci răceala la picioare poate fi tot atât de supărătoare și cu urmări rele ca și a trupului. Pentru comoditatea mersului tocurile să fie joase.

Dar o trebuință, ce la virilitate și maturitate este tot atât de poruncitoare cași foamea și cași setea, este cea sexuală, în principal având de scop perpetuarea speciei ; dar în mod obișnuit, afară de această țintă care nu se rădică îndestul în conștiința omului, ci-i rămasă mai mult în domeniul instinctului, sexualitatea ne procură o plăcere, precum am arătat, ce-i mai presus de a oricărei alte îndestulări organice. Plăcerea aceasta coplesitoare face că nevoia sexuală să nu se poată disciplina direct, ci numai prin abaterea energiei către alt domeniu, cu deosebire al muncii ordonate, așa că pentru îndestularea sexualității să nu rămâie forțamente decât un timp restrâns ; astfel numai putându-se practica apropierea sexuală cu măsura ce poate să corespundă convenabil echilibrului organic și chear social. În acest sens împingerea și înduplecarea la muncă, mai ales a sexului femieesc, ar atenua și chear reduce simțitor prostituțiunea. Cât privește însă satisfacerea sexuală în sine poate ajuta mult și obișnuita cuviință a

femeii iubite care, prin instinct, când nu-și speculează trupul în chip neavenit, își opune zăgazul necesar și-ți dă măsura potrivită de urmat. Ca o normă s'ar putea preciza că raportul intim bi-săptămânal în virilitate și bi-lunar la maturitate este cel mai convenabil. Excesul sexual, ca orișice alt exces, nu poate duce decât la oboseală și chiar la sleire nervoasă cu toate relevatele urmări.

109

29 XII 1932.

Igiena sufletească.

Dacă pentru nevoile trupului se impune o anumită rânduială, care este igiena sa, pentru funcțiunile sale cu răsunset în conștiința noastră, constituind în totalitate ceiace se cheamă suflet, încă se impune o riguroasă rânduială, care e igiena sufletească sau cum se obișnuște mai mult să se zică astăzi *igiena mentală*; ceiace nu înseamnă că abea în timpurile noastre s'ar pune chestiunea. Ea s'a pus de mult cu vestita școală hipocratică, iar în timpurile mai apropiate vestitul medic german Feuchtersleben a scris un mic dar miezos tratat despre *dietetica sufletului*, adică după cum supui trupul unei diete, în specie unei rânduiei de alimentare, tot așa să supui și sufletul unei diete, adică unei rânduiei în funcționarea sa; aceasta întru a-i menține echilibrul sau eventual a-i preveni dezechilibrul lesnicios la inșii cu o vădită predispozițiune ereditară.

În psihic sau în suflet, ca o totalitate funcțională de relațiune, deosebim două aspecte: inconștientul sau subconștientul sau instinctul și conștientul sau ceiace numim obișnuit conștiință. În instinct sau subconștient se manifestă *incitațiunile și reflexele*; iar în conștiință *impresiunile, ideile și emoțiunile*. Subt imperiul incitațiunilor reflexele se produc nesmintit și nu pot fi nici într'un fel dominate; ele emană din fondul adânc și îndepărtat al speciei și prin ele omul se identifică cu animalul; prin instinct omul este animal; iar specificitatea sa ca om n'o are decât prin conștiință. Asupra conștiinței și în special asupra ideilor se poate avea o înrîurire. Impresiunile atârnă de lumea inconjurătoare: ele-s fatale. Ideile numai aparțin

omului și deci pot fi dominabile în expresiunea lor care formează emoțiunile. Încât stăpânirea asupra emoțiunilor și regularea lor numai pe calea ideilor, adică a discernământului, se poate face. Și atunci este de înțeles că numai omul capabil de discernământ se poate dirija pe sine și poate să dirijeze și pe alții. În acest sens omul cu discernământ poate fi socotit ca un factor decisiv în viața socială.

Fără un larg și puternic discernământ, adică fără o elaborare pronunțată a ideilor, conștiința rămâne intunecată și impresiunile constituiesc aproape incitațiuni, iar emoțiunile aproape numai reflexe. Așa că igiena sufletească privește puterea ideativă ce o are cineva, discernând impresiunile și stăpânind emoțiunile. Încât tot echilibrul sufletesc și deci sănătatea mentală stă în posibilitatea judecării și aprecierii impresiunilor, spre a putea domina emoțiunile. Într'asta ar consta cu adevărat dietetica sufletului, ca să poată limita emoțiunile și printr'asta a lăsa posibilitate de activitate ideilor. Un spirit puternic resistă emoțiunilor ca și un trup robust indispozițiunilor; dar mai nimerit este ca să se înlătore pricinile emoțiunilor cari sunt impresiunile, după cum se înlătură pricinile indispozițiunilor, cari sunt diferiții factori de ordin fizic și chiar moral.

Într'asta și constă igiena sufletească : de întărit pe cât posibil conștiința în miezul ei care este ideațiunea sau discernământul, pentru ca impresiunile oricât de puternice să capete o atenuare și implicit emoțiunile să fie mai domoale. Și ideațiunea nu se poate întări decât prin cunoștințe cât mai aprofundate și mai întinse. Am putea zice că astfel conștiința se robustifică și impresiunile sunt primite sub alt unghi și un alt sens decât cum ar fi primite de o minte slabă congenital sau slăbită ocazional; de unde și emoțiunile se manifestă cu un caracter deosebit și propriu : dominabile de o minte tare și de nedominat de o minte slabă.

Firește că o minte slabă congenital nu poate fi mult întărită și atunci trebuiesc îndepărtate sau atenuate impresiunile, pentru ca și emoțiunile respective să poată fi suportabile. Igiena sufletească privește în primul loc o minte tare, un spirit susceptibil de lărgire, a cărui idea-

țiune va putea domina emotivitatea, pentru că nu se va resimți de impresiuni decât într'o judicioasă măsură.

Se cunoaște multiplicitatea emoțiilor, printre cari unele pot fi atât de turburătoare, cum este *mânia* sau *spaima*. Un spirit echilibrat, atent la conduita sa sufletească, nu se va lăsa dominat cu totul de aceste emoțiuni cari l-ar putea face să se dedea la acte reprobabile sau regretabile. Vei considera dinainte, dragă copile, în ce măsură *mânia* sau *spaima* pot să-ți întunece conștiința și să te determine la acte necugetate, aproape reflexe, așa că te vei opri la vreme cu un rest măcar de judecată, pentru a aprecia la ce te expui ; și astfel îți vei reveni, și vei avea marea mulțămire a stăpânirii de sine, care este însușirea capitală a spiritului sănătos. Când în aceste două ipostase, de frică sau de mânie, vei isbuti a te stăpâni, poți fi sigur de restul tuturor emoțiilor, că nu te vor coplesi și doborî niciodată. O bucurie prea mare, o mahnire prea adâncă își pot avea îndreptățirea ; dar în sufletul tău nu trebuie să răsune decât atenuate prin ideățiunea ta mereu trează și atentă.

Obișnuit cu cât îți poate fi mai largă cugetarea și cunoștințele mai bogate cu atât și impresionarea ca și emoționarea pot fi mai mari ; dar aceasta nu înseamnă să fii stăpânit de ele, ci numai să le cuprinzi mai mult, resimțindu-te relativ cu mult mai puțin de ele, decât s'ar resimți un spirit mai redus subt impresiuni și emoțiuni cu mult mai restrânse. Astfel ceia ce emoțiune, cum ar fi *iubirea*, *bucuria*, *entuziasmul*, *adorarea*, *venerațiunea*, ți-ar face plăcere și te-ar mulțumi, le guști subt o formă cât mai extinsă ; iar ceia ce ar fi să te îndurereze, ca *ura*, *durerea*, *mahnirea*, *mânia*, *spaima*, le resimți subt o formă redusă.

Dar pentru a păstra sufletul întărit și în special conștiința vigilentă, trebuie să ai măsura muncii sufletești, după cum o ai și pe cea a muncii trupești. Niciodată să nu întinzi coarda prea mult, pentru ca să nu i se teșească elasticitatea. Niciodată să nu depășești măsura puterii tale sufletești ; ci să te oprești la vreme ca să nu obosești, căci oboseala psihică este poate și mai gravă ca oboseala fizică. Oboseala psihică te duce la lipsa de cumpăt, la ex-

citabilitate, la ceiace francezii numesc „slăbiciune iritabilă”. Cu oboseala psihică pierzi acea voie bună cum se zice, acea dispozițiune și cu deosebire, când cineva are natura fericită de a-l poseda, pierzi acel umor, acea voioșie care face tot farmecul sufletului, după cum ținuta fizică face farmecul trupului.

Dealtminterea sufletul se folosește mult și de igiena trupului. Dar află cea mai mare a sa înviorare, când ar fi pe pragul oboselii, în diversiuni și distracțiuni de artă mai ales. Călătoriile cu acest scop sunt totdeauna înrămătoare, dar și diversiunile pe loc pot fi tot atât de folositoare și încântătoare. Lecturi de altă ordine și de alt conținut decât acele ce te-ar preocupa obișnuit, sunt foarte bine venite. De asemenea teatrul bine ales și muzica de înaltă școală, fie executată de alții, fie de tine dacă cunoști vre-un instrument, sunt ca un fel de baie pentru suflet. Însă mai presus de orice agent binefăcător pentru suflet, este natura însăși cu priveliștile ei, cu atât mai încântătoare cu cât sufletul este mai pregătit și mai dispus să le înțeleagă și să le guste vraja.

110

29 XII 1932.

Înțelepciunea.

O parte chinuitoare a cugetului omenesc pentru unii inși, este preocuparea aflării sensului existenței, cu alte cuvinte cunoașterea rațiunii obiective a naturii; ceiace constituie o imposibilitate. Urmărirea sensului lucrurilor, în specie al lumii și al vieții, nu-i decât proiectarea în afară a necesității pentru om de a-și preciza un sens. Așa că sensul ce cată să se dea în definitiv vieții și implicit lumii este cu totul subiectiv, este strict în raport cu nevoia noastră de o țință, ce s'o urmărim pentru a ne stimula și încuraja activitatea. Și pentru că sensul dat lucrurilor nu-i în realitate decât subiectiv, rezultă atâtea și atâtea deosebiri de sens, după capacitatea și orizontul fiecăruia; așa că bine a zis latinul *quot capita tot sensus*, câte capete atâtea înțelesuri.

Dar proiectarea în afară a înțelesului ce instinctiv

căutăm să-l dăm lucrurilor, ne ține în iluziunea că realmente l-am și aflat și că nu poate fi altul decât acel conceput de noi. De acoloa reiese acea stăruire într'o anumită direcțiune după cum am arătat îndestul și, prin eventualitate de sugestionare, acea afirmare adesea copleșitoare ce se desfășoară mai ales cu religiunile. Sensul subiectiv, și deci relativ, este luat ca sens obiectiv și deci absolut. De aceia este fatală neînțelegerea între oameni și aproape că nu se poate nici spera, chear prin cele mai doveditoare constatări, să se poată introduce și generaliza în cugetul popular relativismul și cu aceasta orientarea bizuită pe alt concept decât cel al absolutului.

Odată însă ce cugetul nostru s'a ridicat la înțelegerea acestei situațiuni, el părăsește punctul de vedere absolut, nu caută să mai urmărească rațiunea în sine a lucrurilor, admițând chear c'ar putea fi vreuna; ci caută să stabilească conceptul cel mai adecvat pentru orientarea pe cât posibil a tuturor, și nu-l găsește decât în constatarea realității existenței umanității, așa precum am arătat. Dacă nu se poate pipăi, dacă nu se poate evidenția într'un ceva mai concret și mai material, umanitatea există totuși în acea totalitate invizibilă, dar reală, a achizițiunilor activității umane, în tot decursul ei până astăzi. Umanitatea-i patria în care ne-am născut, familia în care am crescut, limba pe care o primim de-a gata, cultura universală care ne luminează viața și ne pune la îndămână toate mijloacele spre a ne desvolta și a ne îndestula toate nevoile truștii și toate judicioasele aspirațiuni sufletești.

Lucrul acesta a fost simțit instinctiv de marii cugetători ai lumii și de aceia toate învățămintele lor, sub aspecte variate după loc și după timp, se aseamănă în fond. Atitudinea aceasta a fost cea mai veridică, cea mai chibzuită, cea mai cuminte, cea mai înțeleaptă. Numai pe calea aceasta ne ridicăm la înălțimea unei înțelegeri relative, dar foarte cuprinzătoare, și ne smulgem din vâlmașagul frământărilor orbești, pentru a trăi o viață degajată de micimile implicate de încăierările fatale dintre oameni, când nu au putința unei astfel de orientări.

Fericite spirite acele cari au avut mai din vreme această înțelegere; dar nu mai puțin de luat în samă, și ca

pilde, sunt și acele cari, prin jocul zdruncinător al vieții, s'au ridicat macar la maturitate la înțelepciune. Căci în ce cată să conștie în definitiv înțelepciunea de cât în acea atitudine de apreciere a fatalității lumii și vieții cu toate felurile lor manifestări? Omul poate să conceapă ceva și să tindă a-și adapta lucrurile după el în loc să se adapteze el după ele, să se proptească oarecum spre a le deriva după dorința și înclinațiunea firii sale; dar nu mai puțin se vede și se constată că ultimul cuvânt îl are tot fatalitatea, tot lumea și viața cu determinantele lor intrinseci, și că mai cuminte este a te lăsa curentului năvălitor și copleșitor decât a te împotrivi zădarnic. De aceia atitudinea de spectator, pe cit se poate mai din vreme, este acea convenabilă.

E drept că interesele nu te îngăduiesc totdeauna să urmezi calea aceasta a înțelepciunii. Și nu te îngăduiesc mai ales când n'ai o pozițiune independentă, când spre a trăi trebuie să pactizezi fel și chip. Dar nu-i mai puțin adevărat că și omul se lasă prea mult ispitit de valorile și aprecierile curente și pune oarecum un sentiment de ambițiune și de glorie de a fi introdus și cotate printre ele.

În privința aceasta am a-mi imputa personal foarte mult. Îndelungă vreme am legat fericirea de puțința ajungerii la vre-o situațiune înaltă socială și m'am sbătut zădarnic în această direcțiune. Aș zice că parcă fatalitatea mi-a fost favorabilă ca să nu ajung, pentru ca prin compensațiune să mă dedau studiului și mai larg și meditațiunii, ca să mă ridic din mocirla aceasta a ambițiunilor deșarte și să apreciez cât pierde omul limitându-se în câmpul vanității și al îndestulării oficiale, în loc să facă cât mai de tânăr sforțări de a se smulge, dacă natura sa nu l-a dispus din capul locului pentru înțelepciune.

De aceia, dragă copile, nu te lăsa ispitit de dulcăriile vieții curente, ci silește-te a-ți exercita în așa fel cariera, ca să poți trăi mai independent și să poți nesocoti orice situațiune oficială. Cadrul vieții sociale încă nu s'a ridicat de așa fel ca să îngăduie numai celor *rari nantes in gurgite vasto* să ajungă întru a direcționa mulțimile, admițând că aceasta ar fi posibil vreodată. Dar mai în bună socotință admițând că aceasta nici nu poate fi posibil după

toate câte le-am expus, ridică-te la conștiința acestei situațiuni ce nu se poate schimba și aibi siguranța că, fără o abdicare adesea înjositoare de conștiință, n'ai putea niciodată isbuti să te așezi printre oficiali.

Gândește-te că marii îndrumători ai omenirii, marii descoperitori și născocitori, marii ei binefăcători, marii ei apostoli au fost în deobște în afară de oficialitate, care mai ales, în împrejurările de astăzi, cu alegerea din și prin grămadă, nu poate fi decât mediocră, și vezi în ce bună companie te-ai găsi având o stofă similară. Dar chear ne-având acea stofă, poți aprecia din toate câte ți-am expus, că nu poți fi decât mai câștigat și mai ales mai împăcat în sine privind lucrurile, omenești mai ales, sub acest unghi de înțelepciune: căci în măsura în care îți lărgești și-ți înalți cugetul și demnitatea, pierzi tot mai mult din defectele ce te-ar putea face agreiat; așa că, și după spusa lui Eminescu din *Glosa*:

«Nu spera, când vezi mișeii
La izbândă făcând punte;
Te-or întrece nătărăii,
De ai fi cu stea în frunte».

Bătrâneța.

„Nu sunt vremile subt cârma omului, ci bietul om subt vremi”: asta-i realitatea și când Miron Costin l-a calificat de „biet” pe om, a ținut negreșit s'arâte tragismul acestei situațiuni, de a nu se putea cârmui vremile cu toată excesiva noastră bunăvoință și încordare; ceiace Eminescu a exprimat, potrivit cu firea sa, prin aceste strofe din *Inger și Demon*:

«A muri fără speranță! Cine știe amărăciunea
Ce-i ascunsă'n aste vorbe? Să te simți neliber, mic,
Să vezi marile-aspirații că-s reduse la nimic,
Că domnesc în lume rele căror nu te poți opune.
C'opunându-te la ele tu viața-ți risipești—
Și când mori să vezi că'n lume viețuit-ai în zadar;
O astfel de moarte-i iadul! Alte lacrimi, alt amar
Mai crud nici cu puțință: simți că nimica nu ești».

Iar Vasile Conta, sub alt unghi privind evoluțiunea lumii și a vieții, zice tot în versuri, definind *viața* :

«Vedem timpul cum se scurge,

Cum torentu-i pe pământ

Totul sfarmă și distruge.

Timpul fuge,

Viața curge

Și cu-această suspinare ,

Ne târăște la mormânt :

O nimic, cât ești de mare !»

Aceste aprecieri vădesc neîmpăcarea omului cu nestatornicia lucrurilor și mai ales cu neputința sa de-a schimba sau de-a fixa cât de cât ceva în firea lor. Dar toate aceste constatări au loc prin obiectivitate și mai ales prin privirea analitică a lucrurilor. Aspectul acestora se schimbă cu totul prin subiectivitate și mai ales prin privirea lor sintetică ; numai că acest unghi de privire nu se pune în lumină decât printr'o mai profundată cercetare precum am văzut și mai ales prin înțelepciune. Însă graba vieții, pornirile noastre instinctive, și chiar cele conștiente, ne prind în vârtej, așa că nu ne rămâne timp de reculegere, și înțelepțirea nu vine decât târziu, dacă vine, în preajma bătrâneței.

Bătrâneța, dacă nu-i minată de vre-o infirmitate su-părătoare, este mai totdeauna înțeleaptă. Ca tineri și ca maturi noi judecăm bătrâneța în comparațiune cu stările noastre cari ne pot da satisfacțiuni intense, dar și mari inconveniente, și inclinăm a socoti că restrângerea pute-rilor fizice trebuie să fie foarte su-părătoare ; tocmai ceia-ce nu-i. Mă găsesc încă în maturitate, deși cam pe sfârșit și am avantajul unei înțelegeri a lucrurilor și a oamenilor care mă face să nu mă mai tulbur ; dar presimt că, înaintând spre bătrâneță și afundându-mă în ea, afară de-a mă îmbolnăvi sau de a cădea în mare lipsă materi-ală, n'aș putea fi decât mulțumit.

Aceasta ca sentiment propriu ce văd că se deșteaptă în mine ; dar, în calitate de medic la azilurile Galata și Balș, unde mă aflu regulat în mijlocul a zeci și sute de bătrâni de ambele sexe, am putut să-mi dau samă mai în larg de psihologia bătrâneței la inși, cari nu s'au ocupat

niciodată sau prea puțini dintre dâșii cu problemele vieții, inși cari au dus o viață încercată și grea mai totdeauna, cari nu au tocmai asistența ce le-ar conveni mai ales în criza de astăzi, și cari acum nu caută decât să trăiască totuși cât mai mult.

Mi se tânguiesc regulat de indispozițiunile lor fizice, căci cele morale nu-i mai ating; și mi se tânguiesc cu cea mai vie persistență și nădejde de a se face bine și de a trăi. Pentru ce? Eminescu zice: „...și vor muri când nu vor mai avea la ce trăi”. Ori bătrânii aceștia, în marea lor majoritate, după socotința obișnuită, n'ar mai avea la ce trăi. Fără rude sau chear cu rude cari nu-i mai cercetează, fără atențiuni deosebite, muncind prea puțin fiindcă puterile nu-i mai ajută, ei totuși caută să trăiască. Ceia ce vra să zică, observând situațiunea aceasta, că au încă la ce trăi. Cu toată amortirea fizicului, cugetul este încă în vigoare și se menține, am putea zice, în virtutea inerției.

Firește că nu vizez aicea bătrâneța excepțională a unor mari patriarhi și conducători de popoare, la cari am putea zice, cum fu cazul fericit al lui Clémenceau sau Hindenburg, că maturitatea, obișnuit terminându-se la 60, 63 sau 65 de ani, nu mai are capăt și că la atari făpturi bătrâneța nu supravine decât ca să se confunde cu moartea. Menționez numai bătrâneța obișnuită, acea stare în care, dacă puterile fizice nu mai ajută, ajută în schimb puterile morale cari se pot menține cu totul integrale și pot să fie folosite din punct de vedere social.

Aceasta a și făcut de a se respecta bătrânii, de a se venera, pentrucă la dâșii se poate strânge, prin faptul experienței și a tot felul de încercări și contingente, o comoară de cunoștințe cari pot fi folosite de tineri și de maturi. Bătrânul nu mai poate să se sforțeze pentru practicarea deplină a carierei ce a avut-o; dar el poate da povețe și urmează, în bună înțelegere a intereselor vieții sociale, să fie totdeauna consultat și ascultat.

Din păcate lucrul nu se mai face decât pe o scară foarte redusă; ceiace dăunează enorm tineretului. Fără proprie înțelepciune, cum este și natural să fie, tineretul ar putea totuși găsi ușor înțelepciunea cel puțin la unii

bătrâni, de nu chear la toți cari-s valizi sufletește. Numai să-i privească, să le prindă acea deplină împăcare cu viața chear ori cât de aspră, acea seninătate emanată din atenuarea și chear stângerea emoțiilor, și-și vor putea da samă tinerii câtu-i de bine să poți ajunge bătrân la fel, nerisipindu-ți puterile și aspirațiunile așa într'o doară fără sens și fără orientare.

Tu, dragă copile, care-ai putut să te bucuri de atențiunea soacră-mi, a mamei-nana cum ii zici, de atențiunea soției mele și a mea, acum porniți spre bătrâneță, ai putut să apreciezi la măsura justă afinarea spiritului matur, dar mai ales a spiritului bătrânesc. Cartea aceasta-i scrisă cu intențiunea de a-ți fi de folos mai în toate ocaziunile vieții; dar cum sunt infinit de variate contingentele vieții, păstrând în cuget și'n inimă considerațiune și venerațiune pentru bătrâneță în general, caută de leagă totdeauna cunoștință și chear iubire filială cu bătrânii de ambe sexe și cere-le povață, după împrejurări și după cazuri, unora sau altora.

Retragerea.

Declinul vieții obiective este fatal, precum am arătat și într'o lucrare a mea despre *Bătrâneță și senilitate din punct de vedere clinic*, așa că toate încercările de întinerire, ori macar de prelungire oarecum peste termen a vieții, sunt sau artificii efemere sau curate aberațiuni. Omul cată să se acomodeze cu aceasta și să-și impună regimul cerut de restrângerea fi-rească a puterilor sale organice și spirituale. „Slujitorul activ al umanității începe, la 63 de ani, o înțeleaptă retragere, dar păstrând o înraurire consultativă”, zice Auguste Comte. E data pe care el o socotește după împărțirea vieții umane în etăți cuprinzătoare de un septenar sau mai multe. Dar fie că înțeleapta retragere începe exact la 63 de ani sau ceva mai înainte, la 60, sau mai târziu, la 65, acea retragere trebuie să aibă loc cu voință și conștiință, pentru ca să n'o impună fatal natura, făcându-ne să ne resimțim dureros de constrângerile ei.

Societatea, în specie statul, prevede pentru slujitorii

săi oficiali retragerea prin pensionare. Nu-i vorbă creiază unele privilegii neavenite, cum este pensionarea foarte târzie, la 70 de ani sau chiar după, a profesorilor universitari, cel puțin la noi; dar aceasta n'are loc decât prin egoismul nestrunit al universitarilor înșiși ajunși în demnitățile cari decid de atari privilegii, ce nu pot avea sens subț nici un cuvânt; și-i cu atât mai trist faptul cu cât emană de-acolo de unde ar fi să pornească indicațiunile unei vieți cât mai drepte și mai echilibrate. Dar societatea își stabilește directivele sale prin oameni, și când se întâmplă să nu fie la cârmă cei indicați, oamenii își fac cum s'ar zice treburile; șchioapete societatea, numai lor să le meargă bine. Aceasta-i una din multele și multele alte șchiopături ale societății, pe cari le-am arătat îndestul și cari îndreptătesc rezerva unui om cu simț, de a se trage de o parte când n'are puțința de a schimba ceva.

E de sine înțeles că societatea va câștiga numai atunci cu adevărat, când cât mai mulți inși își vor pricepe rolul social și nu se va aștepta numai dela măsuri de stat, măsuri luate de aceiași oameni interesați, îndreptarea lucrurilor. Așa că se impune *autoameliorarea* individuală și familială, spre a se ajunge mai lesne și mai sigur la ameliorarea colectivă socială. În acest înțeles și omul singur câtă să-și impună retragerea din propria sa carieră, cu bună voie, bine înțeles având din vreme grija unor economii spre a avea cu ce să-și îndestuleze nevoile traiului.

De altminteri retragerea, în specie din carieră, nu implică suspendarea totală a activității spirituale; ci rămâne ceiace Auguste Comte denumeste „întrăurirea consultativă”, adică, dacă nu permanentă directivă, în orice caz povățuirea asupra părților delicate ale carierei. Imi stă în minte ca o pilduitoare conduită în această privință cazul meșterului caretaș ieșan Gustav Cornelson care, deși trecut peste 80 de ani, își conduce singur atelierele cu o pricepere și o vigoare de cari nu pot fi capabili mulți tineri. I-am imputat faptul că, afară de meșterii obișnuiți și ucenici, n'are și un conducător cărui să-i poată trece mâna; dar n'a putut să-mi exprime decât regretul de a nu fi găsit și că odată cu el se va stinge poate și întreprinderea sau, în cel mai probabil caz, va fi speculată, în

chipul cunoscut astăzi, de întreprinzători improvizați.

De altfel în acest sens și cazul meu profesional este de-o potrivă vorbitor. La așezămintele la cari mă găsesc nu-s decât singur medic. N'am medic secundar și n'am nici măcar interni mediciști. Cu toată dragostea ce-aș fi avut de a transmite felul meu de a exercita arta medicală și mai ales hidroterapia, n'am avut cui. Incercările de a apropia pe cineva, fără perspectiva cât mai vădită și mai sigură a unui câștig material imediat, nu mi-au isbutit. Așa că după cum n'am făcut prozești culturali, n'am putut face nici prozești medicali. Instituțiunile oficiale în vază absorb totul, pentru că societatea este astfel înche-gată, cel puțin la noi, că numai prin vadul lor se poate trăi și mai ales parveni.

Generațiunile actuale sunt mai puțin dispuse pentru o muncă de fond și mult mai mult pentru o muncă ori cât de aparentă, dar care asigură parvenirea. Trăim o perioadă în care mai nimeni nu-și leagă viața sau cum s'ar zice soarta de concentrarea la o anumită muncă, pe care s'o efectueze în chipul cel mai desăvârșit posibil pentru inima și cugetul său, înainte de a o efectua pentru beneficii. Și fiind așa în toate direcțiunile, cade greu unui spirit mai serios și mai onest, greu până la imposibilitate de-a participa la această desfășurare de neseriozitate și de speculă. Asta și face că retragerea în timpurile de față este și un fel de eliberare de contrariantele contingente ale vieții sociale.

Pe măsură ce viața organică îți declină și în paralel cu ea se restrânge și ființa ta colectivă morală prin des-facerea unor prietenii sau în chip firesc prin moartea ființe-lor scumpe cari te inspirau, te simți și mai izolat. Gene-rațiunea care vine, care se revarsă la viață, prinde să nu te mai cunoască; în orice caz prinde să nu mai fie nici macar un ecou al aspirațiunilor și învățăturilor tale. Toc-mai atunci, prin retragere, te transpui în unica stare con-venabilă, de a te îndrepta subiectiv spre propriul tău cuget; iar obiectiv spre natura largă, spre fenomenele, tainele și frumusețile ei. Le privești, le scrutezi și te în-destulezi de farmecul lor. Ba ai chiar regretul că nu te-ai dedat mai demult unei astfel de vieți. Animalele, plantele

pădurile, văile, dealurile, munții, fluviile, lacurile, marea.. te întâmpină parcă cu o atențiune ce rar ai avut-o în mediul social; și parcă te doare că nu le-ai băgat îndestul în samă; parcă ai dori să trăiești încă cât mai îndelung și cât mai mult în tovărășia lor.

Observând deaproape natura, abea atunci înțelege omul cât poate să învețe dela ea. Cătu-s instinctiv de superioare omului animalele, mai ales prin resemnarea lor; cătu-s de gîngăse plantele și cum depășesc prin frumusețe și maiestate orice s'ar închipui despre împodobirea omească. Atunci îți apare evident, dragă copile, cât formezi un tot laolaltă cu firea toată și cât îți e de bine venită înțelegerea aceasta mai din vreme; căci prin conștiința aceasta, emanațiune a propriei tale cugetări degajate de balastul jосniciilor și ispitelor, atingi prin tine însu-și realmente fericirea, după vorba lui Chamfort, pusă ca epigraf la *Aforismele* lui Schopenhauer, pe cari trebuie să le citești fiind traduse și în românește de Titu Maiorescu: „Fericirea nu-i lucru ușor; e greu s'o găsești în sine-ți și-i imposibil s'o găsești aiurea”.

TABLA DE MATERII

Pagina

Notiță despre autor	V
Conceperea, alcătuirea și menirea acestei cărți.	1

I. Copilăria și adolescența

1. Cine n'a întemeiat o casă și n'a crescut un copil, n'a trăit.	7
2. Curiozitatea și atențiunea la copil	9
3. Necesitatea unei călăuze în viață	11
4. Greutatea primei îndrumări în viață	12
5. Iluziunea schimbării fundamentale a societății	15
6. Primejdia unei excesive generozități	18
7. Grija de sine și biruirea apucăturilor rele	20
8. Corect în viața privată și desinteresat în viața publică	22
9. Ireductibilitatea firii sufletești	24
10. Puterea predispozițiunii și partea educațiunii	27
11. Interpretarea vieții și a lumii	29
12. Veracitatea bunului simț	32
13. Acomodarea prin simpatie	33
14. Cunoaște-te pe tine însu-ți	36
15. Limbajul este un produs social	38
16. Deviațiunea mea și un gest neuitat	41
17. Evitarea oricărui militantism până la virilitate	44
18. Cultivarea artistică și mai ales muzicală	46
19. Studiile asupra cărora trebuiește stăruit	48
20. Călătoriile mele și o neuitată cunoștință	50
21. Educațiunea și instrucțiunea pozitivă	53
22. Cunoașterea țării tale	56
23. Îndrumarea sentimentală și volitivă	57
24. Inșușiri spre a fi om deplin	60
25. Deșteptarea instinctului sexual	63
26. Manifestarea pornirii sexuale	66
27. Domolirea pornirii sexuale	68
28. Echilibrul funcțiunilor organice prin gimnastică	70
29. Diversile tipuri intelectuale	72
30. Îndrumarea spre o carieră	74
31. Inclinarea spiritului meu și alegerea carierei mele	76

II. Tinereța

32. Serviciul militar.	80
33. Armata este o școală socială	82
34. Războiul este un fenomen social permanent	84
35. Războiul constituie <i>ultima ratio</i> inevitabilă	87
36. Progresele mijloacelor războinice; ineficacitatea Ligii Națiunilor.	90
37. Cariera ostășească	92
38. Cariera preoțească	94
39. Cariera meșteșugărească	97
40. Cariera agricolă	99
41. Cariera industrială	103
42. Cariera comercială și financiară	105
43. Cariera marinărească	108
44. Cariera aviatică	110
45. Cariera profesorală	112
46. Cariera juridică	115
47. Cariera polițienească	118
48. Cariera funcționarească	120
49. Cariera literară	122
50. Cariera ziaristică	125
51. Cariera artistică	127
52. Cariera distractivă	129
53. Cariera tehnică	132
54. Pregătirea carierei alese	136
55. Perfecționarea carierei	139
56. Practicarea carierei	142
57. Alegerea și fixarea domiciliului	145
58. Ființa noastră exterioară sau obiectivă și morală	147
59. Moartea tatei	149
60. Viața noastră interioară sau subiectivă și spirituală	153

III. Virilitatea

61. Primul pas în viața socială	156
62. Legături de rudenie	158
63. Legături de cunoștință	161
64. Legături de prietenie masculină	163
65. Legături de prietenie feminină	165
66. Dragostea și căsătoria	168
67. Particularitatea organo-psihică a femeii	171
68. Greșelile feminismului	174
69. Barbatul trebuie s'o întrețină pe femeie	177
70. Căsnicia și căsătoria mea	179
71. Copiii și creșterea lor	182
72. Cugetarea conștientă este caracteristica omului	185
73. Instinctul animal și cugetarea umană	188
74. Legea celor trei stări ale spiritului uman	191
75. Diversitatea atitudinilor de cugetare și bunul simț	193
76. Misticismul popular	195

77. Răscoalele țărănești din 1907	199
78. Misticismul cultural	202
79. Atitudini religioase	204
80. Iluzionări mistico-sociale	208
81. Iluzionări mistico-spirituale	211
82. Deviațiuni mistico-spirituale	215
83. Atitudini morale	217
84. Atitudini sociale și politice	220
85. Atitudini filosofice	224
86. Atitudini științifice sau pozitive	226

IV. Maturitatea și bătrâneța

87. Stabilizarea spirituală	232
88. Libertatea spirituală	235
89. Afirmarea deosebirilor naționale	238
90. Ireductibilitatea raselor, neamurilor și popoarelor	241
91. Resemnare și ecvanimitate	244
92. Toleranță și liberă cugetare	246
93. Activitatea publică și culturală	249
94. Activitatea culturală în mediul intelectual	251
95. Activitatea culturală în mediul muncitoresc	254
96. Ivirea răscoalelor, revoluțiunilor și războaielor	256
97. Războiul balcanic din 1912-1913	260
98. Războiul mondial din 1914-1918	264
99. Participarea mea la război	268
100. Afirmarea minorităților etnice	271
101. Activitatea politică	274
102. Scurta mea trecere pe la primariatul Iașilor	277
103. Vana mea năzuință de a fi parlamentar	280
104. Popularitatea	282
105. Oboseala generală și sleirea nervoasă	286
106. Boalele mele	288
107. Partea medicinei în vindecare	291
108. Igiena trupezască	293
109. Igiena sufletească	297
110. Înțepciunea	300
111. Bătrâneța	303
112. Retragerea	306

VERIFICAT
2007

VERIFICAT
1987

VERIFICAT
2017

BIBLIOTECA
CENTRALĂ
UNIVERSITĂȚII
BUCUREȘTI